

ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Τόμος XII

Τεύχος 1-2

Ιανουάριος - Δεκέμβριος 2001

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΣΠΕΤΣΩΝ (2 έως 3-10-1999)

ARCHIVES OF ECONOMIC HISTORY

Volume XII

No 1-2

January - December 2001

GREEK ECONOMIC HISTORY SOCIETY'S PAPERS
OF SPETSSES' CONGRESS (October 2-3, 1999)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ - CONTENTS

Α. ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ: Σκέψεις τινες επί της εξέλιξεως των οικονομικών θεωριών και του οικονομικού βίου (Some thoughts on the evolution of Economic Theories and on the History of Economic Life)	7
Π. ΚΙΟΧΟΣ - Γ. ΜΑΥΡΙΑΔΟΓΛΟΥ: Παρελθόν - παρόν και μέλλον του Ελληνικού πληθυσμού (Past, Present and Future of the Greek Population)	17
Α. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ: Ορισμένα βασικά μειονεκτήματα και αρνητικές συνέπειες του δημοσίου τομέα της ελληνική οικονομίας (Some Basic Negative Effects and Imperfections of the Public Sector of the Greek Economy)	27
Γ. ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ: The relationship between budget deficits and current account ..	57
Γ. ΘΑΝΟΣ - Ρ. ΚΙΟΧΟΣ: Smodificational impacts of the Euro on the greek financial-credit environment and Bank's financial advantages in the long-term period	77
Γ. ΚΟΡΡΕΣ - Κ. ΡΗΓΑΣ: Εξέλιξη και επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα (The evolution and the impact of Touristic Development in Greece)	97
ΕΥΑΓ. ΠΡΟΝΤΖΑΣ: Η φοροδοτική επιβάρυνση και ικανότητα του Ελληνικού κράτους (1830-1939) (Taxation levy and possibilities for the Greek State (1830-1939)	121
ΑΠ. ΚΙΟΧΟΣ - Κ. ΚΥΡΙΤΣΗΣ: Χαροτοφυλάκιο μετοχών ελαχίστου κινδύνου του δείκτη FTSE/XAA20 (Για τα έτη 1997-1998) (A least risk Portfolio of shares of the index FTSE/XAA20 [For the years 1997-1998])	147
Γ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ: Η ελληνική οικονομία και η προοπτική της ένταξής της στην ζώνη του Ευρώ (The Greek Economy and the perspective of its entrance in the zone Euro)	157

Κ. ΖΩΗΣ: Σημαίες ευκολίας και ελληνική εμπορική ναυτιλία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Flags of convenience and Greek merchant marine after the World War II)	167
Χ. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ: Κατευθύνσεις και προοπτικές της οικονομικής πολιτικής της Αντιβασιλείας (Directions and perspectives of the economy policy during the Regency)	177
ΑΝ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ: Η εξέλιξη του τουρισμού στην Ελλάδα (1988-1997) (The Development of Greek Tourism during the period [1988-1997]) ...	217
J. PARAVANTIS: Past, Present and future of railway transportation in Greece ..	237
Η. BABOUNIS - G. ZACHAROPOULOS: The socio-economic development of tripolis area and the initiative of the local administration to establish a pawnshop during First period of King Otto	279
V. PATRONIS: Tobacco and Greek economy and society in the inter-war period	299
Λ. ΤΣΟΥΛΦΙΔΗΣ: Μακρά κύματα στην ελληνική οικονομία (Long waves in the Greek Economy)	317
D. SAKKIS: The professional categories and social structure of the free Greek State	353

Μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής - Associate Editors

†A. Fanfani (Italy)
Anna Pellanda (Italy)
A. Montesano (Italy)
G. Viaggi (Italy)
P. Barucci (Italy)
R. Coppi (Italy)
U. Meoli (Italy)
A. Rugina (USA)
J. Tarascio (USA)
Ingrid Rima (USA)
K. Thanawala (USA)
H. Hegeland (Sweden)
E. Ortiz (Mexico)
O. Popescu (Argentina)
H. Jenkis (Germany)
U. Witt (Germany)
†J. Krabbe (Netherlands)
A.R. Leen (Netherlands)
F. Condis y Troiano (Belgium)
Thierry Levy (France)
B. Yamey (England)
Sheila Dow (England)
B. Pettman (England)
E. Fullbrook (England)
I. Cristescu (Romania)
R. Petridis (Australia)
T. Riha (Australia)
P.J. Gandhi (India)
P. Gemtos (Greece)
P. Kiochos (Greece)

ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΙΝΕΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΒΙΟΥ*

ΛΑΖΑΡΟΥ Θ. ΧΟΥΜΑΝΙΔΗ

Ομοτίμου Καθηγητού Πανεπιστημίου Πειραιώς,
πρώην Πρυτάνεως

1. Η οικονομική πλευρά της ανθρώπινης ζωής είναι η προσπάθεια όπως ο άνθρωπος εξασφαλίσει τα αναγκαία προς συντήρησίν του αντιμετωπίζων την σπάνιν¹ και περί αυτήν ασχολείται η Οικονομική Επιστήμη. Διότι ως, ο Leon Walras, ορθώς υποστηρίζει, μόνον σπάνια πράγματα γίνονται αντικείμενα ιδιοκτησίας, ανταλλαγής και επιχειρηματικών πρωτοβουλιών.

Ο άνθρωπος κινείται υπό της οικονομικής του συμπεριφοράς εντός του **χρόνου**, του **κινδύνου** και της **σπάνεως** όπως εν τω οικονομικώ αγώνι του εξασφαλίσει τα προς το ζην. Βεβαίως η οικονομική αυτή συμπεριφορά μεταβάλλεται εν τη εξελίξει των κοινωνιών χωρίς όμως και να την εγκαταλείπη το φυσικόν ένστικτον, το οποίον την διέπει δηλ., να επιτυγχάνη ο άνθρωπος δια του μικροτέρου δυνατού κόπου ή θυσίας το μέγιστον αποτέλεσμα. Τοιαύτη είναι η ηδονιστική συμπεριφορά του ανθρώπου ως υποκειμένου της οικονομίας, εν τη δράσει του και τη εξελίξει να τίθεται εντός κοινωνικού ελέγχου, ο οποίος καθορίζει και τα όρια αυτής της συμπεριφοράς, ώστε να μη διασαλεύεται **η ειρήνη, η τάξις και η δικαιοσύνη**. Και ενώ κατά την εποχήν της πρωτογόνου οικονομίας εις

* Ομιλία ανοίγματος εργασιών του Συνεδρίου.

τα γένη, μητριαρχικά ή πατριαρχικά, το τρίπτυχον τούτο υπέβασκε εν τη συνειδήσει των μελών της μητριαρχικής ή πατριαρχικής ομάδος, κατά την εποχήν της βαρβαρότητας, το αίτημα τούτο κατέστη εντονότερον. Και ενώ το τρίπτυχον της ειρήνης, της τάξεως και της δικαιοσύνης εξεφράζετο κατά την βούλησιν του ηγεμόνος, εις τας νεωτέρας μοναρχίας επεβάλλετο υπό του βασιλέως και τους περί αυτόν Ευγενείς, κυρίως όμως υπό του βασιλέως. Εις τας συνταγματικές μοναρχίας εφηρομόζετο ολίγον-πολύ και υπό του Κοινοβουλίου, εις δε τας μη βασιλευομένας δημοκρατικές κοινωνίας επιζητείται υπό του λαού ο έλεγχος του καθορισμού των προαναφερθεισών αξιών δια της αμέσως υπό του λαού εκλεγομένης δια του Κοινοβουλίου κυβερνήσεως. Και δια ταύτης υπό καθεστώς ευρειών διαστάσεων της ελευθερίας, αλλά εις τρόπον ώστε να μη καταλήγη αύτη εις αναρχίαν.

Η μελέτη της οικονομικής συμπεριφοράς των ανθρώπων σημαίνει τας οικονομικάς πράξεις των, κατά την διαδρομήν της Ιστορίας. Και την πλευράν ταύτην της ερεύνης εξετάζει η Οικονομική Ιστορία ή Ιστορία του Οικονομικού Βίου. Εκ της οικονομικής ζωής, όμως, ο άνθρωπος αντελήφθη ωρισμένα οικονομικά φαινόμενα, τα οποία συνεδέοντο με τας οικονομικάς πράξεις και γεγονότα και προς τούτο προσεπάθησε να συλλάβη τους νόμους οι οποίοι τα διέπουν, ή εν πάση περιπτώσει τας αιτίας διαμορφώσεώς των. Από της εποχής του αρχαίου ελληνικού κόσμου συναντώμεν τας προσπαθείας των φιλοσόφων του προς ερμηνείαν αυτών των φαινομένων και γεγονότων, αλλά και εις την Ινδίαν και την πλέον απομεμακρυσμένην Κίναν φιλόσοφοι και νομικοι προσεπάθησαν να ερμηνεύσουν τα διάφορα οικονομικά φαινόμενα. Ούτω προέκυψεν η οικονομική θεωρία πρωτοστατούσης της αρχαίας ελληνικής κλασικής σκέψεως.

2. Όταν ομιλώμεν περί Οικονομικής θεωρίας, την εξετάζομεν ως χωρούσαν προς λύσιν του υπό έρευναν φαινομένου, το οποίον πρέπει να διέπη η νομοτέλεια δηλ. η εκ λογικών αφαιρέσεων εξεύρεσις ομοιομορφίας, σταθερών σχέσεων, και συνακολουθιών. Η ούτω προκύπτουσα θεωρία τίθεται υπό την κρίσιν της λογικής και της επαληθεύσεώς της εις την πράξιν, διότι άλλως, ως ο Leon Walras εντόνως υπεστήριξεν, η θεωρία είναι άνευ αξίας. Αντικείμενον της εξελίξεως των οικονομικών θεωριών είναι η παρηκολούθησις τούτων εν τη συλλήψει των, τη διαμορ-

φώσει των και τη ολοκληρώσει των υπό την επίδρασιν και των όρων και συνθηκών του περιβάλλοντος, της υφισταμένης νοοτροπίας και των προηγηθεισών θεωριών. Εν τη μεταβολή δε γενικώς των όρων και συνθηκών εντός των οποίων αι θεωρίαί εξελίσσονται, αύται υπόκεινται ολίγον-πολύ εις μεταβολάς προς προσαρμογήν των εις αυτούς τους όρους και συνθήκας. Ενταύθα θα παρατηρήσωμεν αυτό το οποίο και ο Jacques Lesouffre υποστηρίζει [1975 σελ. 935] ότι, κατά την εν χρόνω ανάπτυξιν της οικονομικής σκέψεως η πρόοδος των θεωρητικών συμβολών προήλθεν ως αναπόφευκτος απάντησις εις τα προβλήματα της πραγματικότητας. Δέον όμως ενταύθα να διευκρινισθή ότι τούτο δεν είναι και απόλυτον, διότι η οικονομική θεωρία, η οποία αναπτύσσεται υπό υφισταμένους όρους και συνθήκας δεν σημαίνει και ότι πάντοτε οι όροι ούτοι και συνθήκαι προσδιορίζουν και την εκάστοτε οικονομικήν θεωρίαν. Εις το ανθρώπινον πνεύμα τοιαύτα περιθώρια είναι αδύνατον να υπάρξουν. Δια τον λόγον τούτον παρατηρούμεν, κατά την διαδρομήν της οικονομικής σκέψεως και τας παλαιάς θεωρίας να επηρεάζουν τας νεωτέρας και να υπεισέρχωνται εις αυτάς.

Οι διατυπώσοντες νέας οικονομικάς θεωρίας υπόκεινται εις δύο βασικούς παράγοντας: α) Τον **ενσυνείδητον** δηλ. την συνειδητήν συμμετοχήν του ερευνητού οικονομολόγου, ο οποίος αναπτύσσει την θεωρίαν του, με τας αντιλήψεις, τας οποίας ούτως συνειδητώς υιοθετεί και β) από την **ασυνείδητον** αυτού στάσιν έναντι του εξεταζόμενου φαινομένου, επηρεαζόμενος από την τάξιν εις την οποίαν ανήκει, της αυτονομίας της, και προσδοκίας της, καθώς και εκ του εν γένει περιβάλλοντός του, φυσικού και πνευματικού και με τας προόδους της τεχνολογίας και της επιστήμης. Ένεκα τούτου του λόγου ο συγγραφεύς της ιστορίας των οικονομικών θεωριών ή ο ερμηνεύων εν οικονομικόν φαινόμενον ή διατυπώνων εν νέον οικονομικόν σύστημα, ευρίσκεται και υπό την ισχύν των προαναφερθέντων παραγόντων.

3. Ο ιστορικός των Οικονομικών Θεωριών ή της Οικονομικής Σκέψεως ή των Οικονομικών Δογμάτων ή της Οικονομικής Αναλύσεως προσπαθεί να συλλάβη την επιστημονικήν αλήθειαν όσον το δυνατόν αντικειμενικώς. Θα ήτο όμως άνευ αξίας η έρευνά του αύτη αν δεν απέβλεπεν και εις την εξεύρεσιν της σημασίας της θεωρίας και της εφαρμογής της εις την πραγματικότητα, άλλως η έρευνά του θα ήτο –ως ήδη ελέ-

χθη- άνευ αξίας δια την ανθρωπίνην ζωήν. Αύτη δε εν τη παρακολουθήσει της αφορά εις την Ιστορίαν.

Προς τον σκοπόν της καλύτερας προσεγγίσεως προς την ιστορικήν αλήθειαν Ακαδημαϊκά Ιδρύματα περιέλαβον εις τα μαθήματά των αμφοτέρους τους δύο τούτους κλάδους της Οικονομικής: την Ιστορίαν των Οικονομικών Θεωριών και την Οικονομικήν Ιστορίαν. Ο ιστορικός της Οικονομίας προσπαθεί να είναι, εν τη εκθέσει των διαφόρων θεωριών και δογμάτων, όσον το δυνατόν αντικειμενικός. Και λέγω «όσον το δυνατόν» διότι ούτος ευρίσκειτα μεταξύ Σκύλας και Χαρούβδεως, ήτοι μεταξύ του εξετάζειν **αντικειμενικώς** τας θεωρίας, ουδέτερος έναντι αυτών προς ό,τι ούτος πιστεύει, και **υποκειμενικώς** εκ της προσωπικής του στάσεως έναντι αυτών, συμφώνως προς τας αντιλήψεις του. Όθεν, η ιδεολογική συμμετοχή του ιστορικού εις ό,τι ούτος αναπτύσσει είναι αναπόφευκτος, δια τον λόγον τούτον και πρέπει να προσπαθή όσον το δυνατόν να αποφεύγη την απώθησιν μη αρεστών εις αυτόν ιδεών και πηγών. Και ακριβώς προς αντικειμενικωτέραν ανάλυσιν του υπό έρευναν φαινομένου ή γεγονότος, ο ιστορικός της Οικονομίας αναζητεί εργαλεία χρήσιμα εις αυτόν όπως η Οικονομική Γεωγραφία, η Στατιστική, η Ιστοριομετρία, η Κοινωνιολογία.

Ο Marc Blaug [1968 σελ. 3-4] επικαλείται συνδυασμόν οικονομικής θεωρίας και εμπειρίας, ο Piero Barucci [1983 σελ. 501] υποστηρίζει την έρευναν εν σχέσει προς την λογικήν εξέλιξιν των διαφόρων δοξασιών εντός του περιβάλλοντός των και της διεισδήσεως της μιας θεωρίας εντός της την άλλης, καθότι «παρθενογέννησις» οικονομικής θεωρίας δεν υφίσταται. Ο Martin Brofebrenner [1971 σελ. 14] από της πλευράς του, απορρίπτει την θέσιν του Kuhn συμφώνως προς την οποίαν διάφορα «παραδείγματα» επαναστάσεων εις την οικονομική σκέψιν δύνανται να συνυπάρξουν, κατά την αυτήν περίοδον χρόνου, και ότι μία νέα επανάστασις δια να εμφανισθή και να γεννήση μιαν νέαν θεωρίαν ή σύστημα απαιτεί βαθυτέραν κρίσιν εις την Οικονομικήν. Δια τον Francois Perroux (1973 σελ. 65) το κύριον θέμα της οικονομικής ισορροπίας, το οποίον εβασάνισε συγγραφείς και Σχολάς είναι η λογική περιγραφή αυτού το οποίον διέρχεται εκ της πραγματικότητας, ίνα προμηθεύση μίαν επί των πραγμάτων νοητικήν σύλληψιν πλέον αληθή.

Η Οικονομική Ιστορία από της ιδίας αυτής πλευράς αντικείμενον έχει την οικονομικήν δράσιν των ανθρώπων, ήτοι την μελέτην της οικο-

νομικής συμπεριφοράς των ανθρώπων εντός του χώρου και του χρόνου, υπό ωρισμένες συνθήκας και όρους, και την αντίδρασίν των εις αυτούς τους όρους και συνθήκας.

Όπως εις την Ιστορίαν των Οικονομικών Θεωριών το ίδιον και εις την Οικονομική Ιστορίαν, η οποία αφορά εις την πραγματικότητα της οικονομικής ζωής ο συγγραφεύς, επηρεάζεται από το **υποκειμενικόν στοιχείον** και το **αντικειμενικόν τοιούτον**. Εντός του πρώτου στοιχείου εργαζόμενος ο ιστορικός της Οικονομίας χρησιμοποιεί πηγάς, κατ' αυτόν, **ευπροσδέκτους ή απωθητικάς**, εντός δε του δευτέρου στοιχείου ερευνών ο ιστορικός προσπαθεί να περιγράψη τα οικονομικά γεγονότα και φαινόμενα, ως ταύτα συνέβησαν εν τόπω και χρόνω. Και αυτή είναι η προσπάθεια του ιστορικού της Οικονομίας να πλησιάση, όσον το δυνατόν, το οικονομικόν φαινόμενον ή γεγονός αντικειμενικώς προς περιγραφήν του. Το οικονομικόν γεγονός είναι το **συμβάν** εν τη Ιστορία το οποίον έχει σημασίαν δι' αυτήν. Θα θεωρήσωμεν δε την Ιστορίαν ως ποταμόν ιστορικών γεγονότων εντός του οποίου εκχέονται παραπόταμοι μικροτέρων τούτων. Τα ιστορικά γεγονότα διαμορφούνται εκ των **πράξεων** των ανθρώπων, η δε μελέτη του παρελθόντος των πράξεων τούτων συνιστούν την ανθρώπινην πείραν, ώστε να υποστηρίζωμεν ότι Ιστορία είναι **το προϊόν της πείρας του** παρελθόντος. Η πείρα δε αυτή αποκτάται εκ γεγονότων, τα οποία ως κρίκοι μιας αλύσσου ενώνονται μεταξύ των. Δια τον λόγον τούτον και μας ενδιαφέρουν εις την μελέτην της Οικονομικής Ιστορίας και της Ιστορίας γενικώτερον και τα πλέον παρωχημένα εις χρόνον γεγονότα. [Houmanidis, 1980, Εισαγωγή]. Τα γεγονότα ταύτα διάφοροι συγγραφείς ηθέλησαν να τα θέσουν υπό νόμον, ο οποίος τα κινεί, υποπεσόντες- εφ όσον εδέχθησαν ένα μόνον παράγοντα προς τον σκοπόν τούτον (Marx –οικονομικός ταξικός, Spengler-φυλετικός, Townbee-θρησκευτικός) - εις μονιστικήν ερμηνείαν της Ιστορίας και ανελευθερίαν, ως ο Karl Popper ορθώς παρατηρεί. [Popper, 1961, pp. 10, 30ff, 40ff, 70ff, 90ff, 1000ff]. Διότι η τοιαύτη αντιμετώπισις του θέματος μας φέρει εις την ανελευθερίαν. Επίσης δέον ενταύθα να αναφέρωμεν και το **τυχαίον** εν τη Οικονομία και τη Οικονομική Ιστορία, το οποίον δεν δεσμεύεται υπό θελήσεως ή νόμου. Η εκ του παρελθόντος εμπειρία μας βοηθεί να συλλάβωμεν την πραγματικότητα του παρόντος και να προβλέψωμεν επί το ασφαλέστερον, ει δυνατόν, το μέλλον, κυρίως δε ίνα αποφύγωμεν τα

λάθη του παρελθόντος, δικαίως λοιπόν, ο Κικέρων, εχαρακτήρισε την Ιστορίαν *magister vitae*.

4. Η Οικονομική Ιστορία έχει τα ίδια αυτής στάδια εξέλιξής της, δύναται όμως να εξετασθή και εντός των ορίων της Γενικής Ιστορίας αναλόγως του θαλασσίου χώρου (εποχή της Μεσογείου, εποχή του Ατλαντικού, εποχή του Ειρηνικού) ή του χρόνου (Αρχαίων Χρόνων, Μέσων Χρόνων, Νεωτέρων Χρόνων, Συγχρόνων Χρόνων) ή της εκάστοτε ηγεμονεύσης του κόσμου δυνάμεως: Την Αίγυπτο-Βαβυλωνιακήν περίοδον, την Κρητικήν-Μηκυναϊκήν περίοδον, την Φοινικικήν περίοδον, την Ελληνικήν-Ελληνιστικήν περίοδον, την Ρωμαϊκήν περίοδον, την Βυζαντινήν-Ελληνικήν (6ος-11ος αιώνας) περίοδον, την Αραβικήν περίοδον (8ος-13ος αιώνας), την Ιταλικήν περίοδον (12ος-15ος αιώνας), την Πορτογαλο-Ισπανικήν περίοδον (15ος-17ος αιώνας), την Ολλανδικήν περίοδον (17ος αιώνας), την Αγγλο-Γαλλικήν περίοδον (1588-1815), την Αγγλικήν περίοδον (1815-1878), την Αγγλο-Γερμανικήν περίοδον (1870-1919), την Αγγλο-Αμερικανικήν περίοδον (1919-1945), την Αμερικανο-Ρωσικήν περίοδον (1945-1990), την Αμερικανικήν περίοδον (από του 1990 προς την Παγκοσμιότητα). [Πρβλ. Bonfante, 1938 pp. 21, 25, 30, 42, 81, 116, 155, 158, 167, 1946, pp. 01, 49, 58, 175, 236, 261]. Κατά την έρευναν εις την εξέτασιν του οικονομικού φαινομένου ή γεγονότος δεν εφαρμόζεται το πείραμα. Παρά ταύτα, είτε με οικονομικά βαρόμετρα προς εντοπισμόν και πρόβλεψιν λ.χ. της κρίσεως (ΗΠΑ, Ιαπωνία), είτε λόγω των ορθολογικών λογικών προσδοκιών προσπαθόμεν να συλλάβωμεν την διαμόρφωσιν του μέλλοντος. Εν τούτοις και αι μέθοδοι αύται δεν απεδείχθησαν ως προσφέρουσαι απόλυτον ακρίβειαν.

Η Ιστορία των Οικονομικών Θεωριών, είναι μια των πέντε βασικών Οικονομικών Επιστημών. Η Οικονομική Ιστορία δε είναι βοηθητική επιστήμη ευχεραίνουσα το έργο της Οικονομικής της οποίας την εξέλιξιν ο M. Brofiebrenner [1941, σελ. 140] διέκρινε ως εξής: α) Την του *laissez faire* αρχομένην από του David Hume β) την **οριακήν** από του έτους 1870 γ) την **Κεϋνσιανήν** από του έτους 1936.

Η Οικονομική Επιστήμη –κατά Fanfani– καλλιεργείται εν τη εξέλιξει της υπό δύο βασικών ρευμάτων σκέψεως: Τους **νατουραλιστάς** και τους **βολονταριστάς**. [Fanfani, 1955, Introduzione]. Οι πρώτοι δέχονται την ισχύν των φυσικών νόμων εις την Οικονομίαν και οι οποίοι μη εμποδι-

ζόμενοι εις την λειτουργίαν των από κρατικής παρεμβάσεις φέρουν εις την ειρήνην, την τάξιν και την δικαιοσύνην. Οι δεύτεροι απορρίπτουν την φυσικήν τάξιν των πραγμάτων και προσπαθούν όπως δι' επεμβάσεων εις την οικονομίαν επιτύχουν την ορθολογικήν τάξιν δηλ. την της ειρήνης της τάξεως και της δικαιοσύνης. Τα εν λόγω ρεύματα καλύπτουν πολλὰς Σχολὰς. Η Οικονομική Επιστήμη καλλιεργείται συνεπώς, εν τη εξελίξει της, υπό των δύο τούτων βασικών ρευμάτων οικονομικής σχέψεως. Το -κατά Palomba- καλούμενον α) το των Διονυσιακών το οποίον χρησιμοποιεί την επαγωγικήν ιστορικοθεσμικήν μέθοδον, και β) το των νατουραλιστών, το -κατά τον ίδιον συγγραφέα- Απολλωνιστών, το οποίον χρησιμοποιεί την απαγωγικήν-αναλυτικήν μέθοδον και τα μαθηματικά, των οποίων η χρήση εν χρόνω εν τη Οικονομική προσδιορίζεται υπό της Igrid Rima [1994 σελ. 159] εις τα εξής στάδια: **Το πρώτον στάδιον**, κατά το οποίον, περί το τέλος του εμποροκρατισμού οι συγγραφείς προσφεύγουν εις εμπειρικάς αναλύσεις δια την ενδεδειγμένην οικονομικήν πολιτικήν β) **Το δεύτερον στάδιον** αφορά εις συγγραφείς αναλίσκομένους εις εμπειρικάς αναλύσεις και ανακαλύπτοντας στατικούς οικονομικούς νόμους γ) **Το τρίτον στάδιον**, το οποίον και συνεχίζεται, διέπεται από μαθηματικόν φορμαλισμόν με οικονομικά υποδείγματα. Εις την διάκρισιν ταύτην της Rima θα ηδυνάμην να διαχωρίσω δύο μεγάλα ρεύματα της εποχής μας: α) Τους οικονομολόγους χρησιμοποιούντας την επαγωγικήν-ιστορικοθεσμικήν μέθοδον ήτοι τους **κοινωνιολόγους-οικονομολόγους** και β) τους χρησιμοποιούντας την απαγωγικήν-αναλυτικήν μέθοδον **μαθηματικούς κυρίως οικονομολόγους**.

Κατά Haney [1949, 1951] υπάρχουν τρεις κύκλοι εξελίξεως της Οικονομικής: α) Του του Θείου Νόμου και εξουσίας, μέχρι της Αναγεννήσεως, και του Ουμανισμού, β) του νατουραλισμού των Κλασικών ακολοθουμένων υπό της αντιδράσεως της Ρωμαντικής Σχολής και της Ιστορικής Σχολής, γ) της Οικονομικής εξελικτικής ισορροπίας της Νεοκλασικής Σχολής, περί το έτος 1890, και την κατ' αυτής αντίδρασιν από μέρους των Θεσμικών και των ΝεοΡωμαντικών-Ουνιβερσαλιστών.

Η Ιστορία της Οικονομικής Επιστήμης -καθ' ημάς- είναι η διαλεκτική εξέλιξις διαδοχής αρχών ατομισμού και κοινωνισμού και των συνδυασθησομένων με αυτάς μεθόδων, ήτοι του *ατομισμού* με την *απαγωγικήν-αναλυτικήν* μεθοδολογίαν, και του *κοινωνισμού* με την *επαγωγικήν-ιστορικοθεσμικήν* μεθοδολογίαν.

Εις το παρόν Συνέδριον, ως προοιονίζεται, θα παρουσιασθούν πρωτότυποι ανακοινώσεις, αφορώσαι εις την Ιστορίαν των Οικονομικών Θεωριών και την Οικονομικήν Ιστορίαν, αι οποίαι θα συζητηθούν με επιστημονικήν ανοχήν και προ πάντων με αγάπην δια να καταλήξωμεν, κατά ενότητα, εις ωρισμένον συμπέρασμα, το οποίον θα βοηθήση την Επιστήμην και εντεύθεν θα φωτίση την Οικονομικήν Πολιτικήν της χώρας μας.

Abstract

HOYMANIDIS LAZAROS: *Some thoughts on the evolution of Economic Theories and on the History of Economic Life.*

In the as above his open address the speaker presented the significance of scarcity and the economic behaviour as well. He observes that it is a great mistake to consider that only natural and enviromental forces impact on the work of the economist as the decissive factor -without to take into account his own ideas which he consciously conceives. Followingly the speaker proceeds with distinction between Economic History and History of Economic Theories or Economic Analysis. He also refers to the difference between the subjective and the objective element in the study of these disciplines.

In his presentatices he does not omit to refer to the main periods of History in accordance with the maritime civilisation, or the economic regime or the World's Hegemonies. in following speaks of the todays crisis in Economics and the existing debates between methods and the different statues in the evolution of Economics. He concludes that there is a concomitant of the deductive analytical method with the inductive historical method, as well as between the two principles these individualism and of collectivism.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barucci, P [1983]: Teoria Economica e Politica Economica nella Evoluzione Storica del Pensiero Economico *Rivista di Politica Economica* Fasc. III σελ. σελ. 501-512.
- Bonfante, P. [1938]: Storia del Commercio (Parte Prima) ed. Casa ed. Rodrigo, Roma, Parte Seconda, ed. G. Grappichelli Torino.
- Bhaug, M [1968]: Economic Theory in Retrospect ed. Homeward, Irwin.
- Brofebrenner, M [1971]: The structures of "Revolutions" in Economic Thought "*History of Political Economy*" Vol. 3 (Spring).
- Boulding, K [1970]: Economics as a Science ed. Mr Grow-Hill, New York.
- Bernis, D [1975]: "Les Limites de l' Analyse en Termes d' Equilibre Économique Général *Revue Économique* Vol XXVI No 6 σελ. σελ. 884-930.
- Coats, A.W [1969]: "Is There a "Structure of Scientific Revolutions in Economics?" *Kyklos* Vol. 22, No 2.
- Dow, S [1991]: Are there any Signs of Postunodernism with Economics?" *Methodus* Vol. 3 No 1, σελ. σελ. 81-85.
- Fanfani, A. [1955]: Storia Delle Doltrine Economiche ed. Casa Editrice G. Principato, Milano-Messina.
- Haney, L [1949]: History of Economic Thought, ed. MacMillan Co, New York 1951.
- Καραγιάννη, Α [1995]: Ιστορία της Οικονομικής Μεθοδολογίας έκδ. Interbook, Πειραιεύς.
- Karsten, S [1973]: Dialectics and the Evolution of Economic Thought. *History of Political Economy* Vol 5 No 2 σελ. σελ. 399-419.
- Kuhn, T.S [1970]: The Structure of Scientific Revolutions 2nd ed. Chicago University, Press.
- Lesourne, J [1975]: Un Programme pour la Science Économique *Revue Economique* Vol XXVI No 6, σελ. σελ., 931-944.

- Marcuse, H [1968]: Reason and Revolution, ed. Beacon Press, Boston.
- Houmanidis, L. [1980]: Economic History and the Evolution of Economic Theories ed. Papazissis (in Greek) Vols (A, B₁, B₂, Γ₁, Γ₂)
- Rima Igrid [1994]: "The Role of Numeracy in the History of Economic Analysis" *Journal of Economic Thought* Vol 16, No 2. Fall 1994 σελ. σελ. 188-201.
- Palomba, G [ά. χρον.]: Lezioni di Economia Politica ed. Veschi, Roma
- Perroux, Fr [1973]: Pouvoir et Économie ed. Dunod, Paris.
- Popper, K [1961]: The Poverty of Historism, ed. Routledge Keayan Paul, London.
- Robbins, L [1970]: The Evolution of Modern Economic Theory ed. Chicago University Press, Chicago.
- Spengler, j [1968]: Economics: His History, Themes, Approaches *Journal of Economic Issues* Vol 28 No 2.

ΠΑΡΕΛΘΟΝ - ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

ΠΕΤΡΟΣ ΚΙΟΧΟΣ - ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΥΡΙΑΔΟΓΛΟΥ

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

1. Η εξέλιξη του Ελληνικού Πληθυσμού από το έτος 1821 έως το 1991.

Ο Ελληνικός πληθυσμός από τη σύσταση του Ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα, παρουσίασε ανώμαλες διακυμάνσεις που οφείλονταν σε πολεμικά γεγονότα, προσφυγικά φαινόμενα, σε προσάρτηση νέων εδαφών, σε μεταναστευτικά ρεύματα και σε πολλά άλλα αίτια.

Η πρώτη απογραφή του 1828 έδειξε ότι ο Ελληνικός πληθυσμός ήταν 753.400 άτομα και βάση εκτιμήσεων ο πληθυσμός της χώρας, το έτος 1821 ήταν 983.765 άτομα. Η μείωση κατά 185.365 άτομα οφείλεται στην απώλεια ανθρώπινου δυναμικού κατά τη διάρκεια της επανάστασης.

Η μέθοδος απογραφής του 1828 δεν είναι απόλυτα γνωστή, αλλά κατά πάσα πιθανότητα χρησιμοποίησαν τη μέθοδο με «εκτάκτους επιτρόπους της Κυβέρνησης», οι οποίοι κοινοποιούσαν τα δημογραφικά «σημειώματα» και τα αποτελέσματα έγιναν γνωστά από το «Αναπλήρωμα» Ι. Καποδίστριας. Ο πληθυσμός της απογραφής του 1828 κατοικούσε στον περιορισμένο γεωγραφικό χώρο της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας.

Κατά την ίδια περίπου εποχή (1829-1830), δηλαδή στην εποχή κατά την οποία η Ελλάδα δεν είχε ακόμη ανακηρυχθεί σαν ανεξάρτητο κράτος, διενεργήθηκε και άλλη πληθυσμιακή έρευνα, από την Γαλλική

Επιστημονική αποστολή, η οποία ακολούθησε το στράτευμα του Στρατηγού Ματζώνος κατά την εκστρατεία του στην Πελοπόννησο. Τα αποτελέσματα της πληθυσμιακής αυτής έρευνας βρίσκονται στο βιβλίο του Bory de Saint – Vincent «Expedition seientilique de la moree», Paris 1834, Vol. II, p.p. 64.

Το έτος 1861, δηλαδή μετά από 40 έτη από την Ελληνική Επανάσταση του 1821, ο πληθυσμός της Ελλάδος φθάνει το 1.096.810 άτομα και συνεχίζει να αυξάνεται με την προσάρτηση νέων γεωγραφικών διαμερισμάτων στον Ελληνικό χώρο. Η συλλογή των στοιχείων έγινε δια της συμπλήρωσης των δελτίων από τους ίδιους τους απογραφόμενους.

Στην απογραφή της 2 Μαΐου του έτους 1870 ο πληθυσμός της χώρας ήταν 1.437.026 άτομα. Η απογραφή αυτή είχε πολλά προβλήματα, αφού σε 15 ημέρες από την έναρξή της και στις επαρχίες δεν είχαν συμπληρωθεί τα απογραφικά δελτία. Η συμπλήρωση των δελτίων στην απογραφή αυτή έγινε μόνο από ειδικές απογραφικές επιτροπές και όχι με την διανομή των δελτίων και της συμπλήρωσης αυτών από τους ίδιους τους απογραφόμενους, όπως είχε γίνει στην απογραφή του 1861 και είχε αποτύχει στην Αθήνα και στον Πειραιά, λόγω της ελαττωματικής συμπλήρωσης των απογραφικών δελτίων από τους αναγραφόμενους και της ολιγορίας των αστυνομικών οργάνων στους οποίους είχε ανατεθεί η διανομή και η συλλογή των απογραφικών δελτίων.

Η διάσκεψη των πρεσβευτών των Μεγάλων Δυνάμεων που έγινε στην Κωνσταντινούπολη 10-24 Μαΐου του 1881 αποφάσισε να παραχωρηθούν στην Ελλάδα η Θεσσαλία και ένα μικρό τμήμα της Ηπείρου (Άρτα).

Μετά την παραπάνω εδαφική προσάρτηση, στις 16 Απριλίου του 1889 έγινε γενική απογραφή πληθυσμού και διήρκεσε μόνο μια ημέρα και ο πληθυσμός ανήλθε σε 2.187.208 άτομα. Στην απογραφή του 1896 ο πληθυσμός ανήλθε σε 2.433.806 άτομα, στην απογραφή του 1907 ο πληθυσμός της χώρας ήταν 2.631.952 άτομα και μετά από 13 έτη το 1920 ανήλθε σε 5.016.889 άτομα.

Κατά την απογραφή του 1928 ο πληθυσμός είχε αυξηθεί κατά 1.187.795 με ρυθμό μέσης ετήσιας μεταβολής 3% περίπου και έφθασε τα 6.204.684 άτομα. Δηλαδή σε μια οκταετία ο πληθυσμός της χώρας

αυξήθηκε περίπου κατά το $\frac{1}{4}$ (23,68%). Η μεγάλη αυτή αύξηση του πληθυσμού της χώρας, παρά την αιμορραγία από τον πόλεμο της Μικράς Ασίας, την απώλεια της Ανατολικής Θράκης και των νήσων Ίμβρου και Τενέδου, την αθρόα μετανάστευση, οφείλεται κυρίως στην προσέλευση 1.222.000 περίπου προσφύγων μετά την Μικρασιατική καταστροφή.

Η απογραφή του 1940 έδειξε ότι ο πληθυσμός εξακολουθεί να αυξάνεται. Η αύξηση αυτή σε σχέση με τον πληθυσμό του 1928 ανέρχεται σε 1.140.188 άτομα και ο Ελληνικός πληθυσμός φτάνει τα 7.344.852 άτομα και ο ρυθμός μέσης ετήσιας αύξησης είναι περίπου 1,5% και σημαίνει ότι μειώθηκε στο $\frac{1}{2}$ της προηγούμενης περιόδου. Το έτος 1940 ο πληθυσμός της χώρας μας είχε αγροτικό κυρίως χαρακτήρα και διακρίνεται για τάσεις δυναμικής εξέλιξης γιατί οι συντελεστές γεννητικότητας και θνησιμότητας ήταν 24,5% και 20,8% αντίστοιχα.

Την περίοδο 1940-1951 η αύξηση του πληθυσμού είναι μόλις 287.949 άτομα και ο συνολικός πληθυσμός είναι 7.632.801 άτομα το 1951, ο δε ρυθμός μέσης ετήσιας αύξησης την περίοδο αυτή είναι περίπου 0,35%.

Οι απώλειες που σημειώθηκαν κατά την περίοδο 1940 – 1949 υπολογίζονται σε 600.000 άτομα και το πιθανό έλλειμμα γεννήσεων σε 240.000 άτομα. Τα πολιτικά και πολεμικά γεγονότα αυτής της περιόδου για την υποχρεωτική μετακίνηση του πληθυσμού από τα χωριά στις κωμοπόλεις και τα αστικά κέντρα δημιούργησαν τα αίτια για την μεγάλη πληθυσμιακή κινητικότητα που είχαμε μετά το 1950.

Στην απογραφή του 1961 ο Ελληνικός πληθυσμός είχε φτάσει τα 8.388.553 άτομα, δηλαδή αυξήθηκε κατά 755.752 άτομα με ρυθμό μέσης ετήσιας αύξησης 0,99% περίπου. Η φυσική αύξηση του πληθυσμού το έτος αυτό ανέρχεται σε 86.716 άτομα.

Στην περίοδο 1961-1971 η πραγματική αύξηση του πληθυσμού είναι μικρότερη της φυσικής λόγω της μεγάλης εξωτερικής μετανάστευσης.

Σύμφωνα με την απογραφή του 1971 ο συνολικός πληθυσμός ανέρχεται σε 8.768.641 άτομα, δηλαδή παρατηρείται αύξηση κατά 379.089 άτομα και ρυθμός μέσης ετήσιας μεταβολής 0,45% στη διάρκεια 1961-1971. Την περίοδο αυτή έχουμε πολύ μεγάλη μετανάστευση τόσο προς τις υπερπόντιες χώρες (Η.Π.Α., Καναδάς, Αυστραλία) όσο και προς τις Ευρωπαϊκές χώρες και ιδίως προς την Γερμανία.

Κατά την απογραφή του 1981 ο πληθυσμός της Ελλάδος ήταν 9.740.417 άτομα και ο ρυθμός μέσης ετήσιας αύξησης 1,1%. Η αύξηση που παρατηρήθηκε στην περίοδο 1971-1981 είχε σαν αιτία την παλιννόστηση των μεταναστών και όχι την πραγματική αύξηση του πληθυσμού.

Τέλος κατά την τελευταία απογραφή του 1991 η αύξηση του πληθυσμού ήταν 528.657 άτομα και ο συνολικός πληθυσμός ανήλθε σε 10.269.074 άτομα και ο ρυθμός μέσης ετήσιας μεταβολής σε 0,54%.

Η μακροχρόνια εξέλιξη του Ελληνικού Πληθυσμού φαίνεται στον πίνακα 1.

Πίνακας 1
Η εξέλιξη του πληθυσμού της Ελλάδος (1821-1991)

ΕΤΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΕΤΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΕΤΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΕΤΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
1821	938.765	1845	960.236	1879	1.679.470	1940	7.344.852
1828	753.400	1848	986.731	1889	2.187.208	1951	7.632.801
1838	752.077	1853	1.035.527	1896	2.433.806	1961	8.388.553
1839	823.773	1856	1.062.627	1907	2.631.952	1971	8.768.641
1840	850.246	1861	1.096.810	1920	5.016.889	1981	9.740.417
1843	915.059	1870	1.437.026	1928	6.204.684	1991	10.269.074

Η διακύμανση του ρυθμού μέσης ετήσιας μεταβολής με βάση τα στοιχεία του πίνακα 1 για την χρονική περίοδο 1920 – 1991 έχει ως εξής:

Πίνακας 2
Ρυθμός μέσης ετήσιας μεταβολής

Περίοδοι	Ρυθμός Μέσης ετήσιας μεταβολής (%)
1920-1928	2,96
1928-1940	1,50
1940-1951	0,35
1951-1961	0,99
1961-1971	0,45
1971-1981	1,10
1981-1991	0,54

2. Πρόβλεψη της εξέλιξης του Ελληνικού Πληθυσμού.

Είναι γεγονός ότι ο Ελληνικός πληθυσμός τα τελευταία χρόνια αυξάνεται με πολύ χαμηλό ρυθμό μέσης ετήσιας μεταβολής περίπου 0,45%, ενώ κάθε Ελληνίδα φέρνει στον κόσμο σε όλη τη διάρκεια της αναπαραγωγικής ηλικίας της μόνο 1,3 παιδιά κατά μέσο όρο και για πρώτη φορά στην ιστορία του Ελληνικού πληθυσμού η φυσική αύξηση του πληθυσμού είναι μηδέν, ενώ ο γεροντικός πληθυσμός αυξάνει συνεχώς και από 4% το 1907 θα φτάσει το 16% το 2000, ενώ ο παιδικός πληθυσμός από 38,5% το 1932 θα φτάσει το 2000 το 21%.

Η κόπωση του Ελληνικού πληθυσμού γίνεται φανερή αν χρησιμοποιηθεί στον προσδιορισμό της τάσης του πληθυσμού η λογιστική καμπύλη, με βάση την οποία προβλέπουμε την εξέλιξη του συνολικού πληθυσμού από το 2000 μέχρι το 2020, αυτό φαίνεται στον παρακάτω πίνακα 3.

Πίνακας 3
Πρόβλεψη του Ελληνικού Πληθυσμού από το 2000 μέχρι το 2020

ΕΤΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΕΤΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
2000	10.800.171	2011	11.402.825
2001	10.856.721	2012	11.455.389
2002	10.912.950	2013	11.507.567
2003	10.968.831	2014	11.559.358
2004	11.024.358	2015	11.611.125
2005	11.079.877	2016	11.661.765
2006	11.134.336	2017	11.712.375
2007	11.188.779	2018	11.762.589
2008	11.242.852	2019	11.812.402
2009	11.296.554	2020	11.861.840
2010	11.349.905		

3. Συμπεράσματα από τη Στατιστική Ανάλυση του Ελληνικού Πληθυσμού.

Από την στατιστική ανάλυση του Ελληνικού πληθυσμού, που έχει σχέση με τη διαχρονική εξέλιξη και πρόβλεψη του πληθυσμού, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της δομής του πληθυσμού, τις δυνάμεις αναπαραγωγής και φθοράς του πληθυσμού, αποδεικνύεται χωρίς πολλές επιφυλάξεις ότι βαδίζουμε με αργό ρυθμό σε βέβαιο μελλοντικό αφανισμό σε περίπτωση που συνεχισθεί στη χώρα μας η υπογεννητικότητα, η ερήμωση της υπαίθρου, η αύξηση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα, η γήρανση του πληθυσμού και η απροκάλυπτη ανυπαρξία της Κυβερνητικής δημογραφικής πολιτικής.

Κατά συνέπεια η λύση στο αδιέξοδο που οδηγούμαστε υποδεικνύει την ύπαρξη μια δημογραφικής πολιτικής για την επιβίωση της χώρας

μας. Οι συνέπειες της μεγάλης γήρανσης του Ελληνικού πληθυσμού δεν έχουν εκδηλωθεί ακόμα σε όλη την έκταση και αυτό γιατί διατηρείται ακόμα σε σχετικά υψηλά επίπεδα το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε αναπαραγωγική ηλικία, μεσοπρόθεσμα όμως θα φανεί ουσιαστική αύξηση του δείκτη εξάρτησης του γεροντικού πληθυσμού που θα περάσει τη μείωση του δείκτη εξάρτησης του παιδικού πληθυσμού ηλικίας κάτω των 15 ετών. Στην αύξηση της γήρανσης του πληθυσμού συνέβαλε η αστυφιλία, η εξωτερική μετανάστευση κυρίως νέων και η μεγάλη μείωση της γεννητικότητας που έφτασε από τις 200.000 το 1932 σε 141.000 το 1981 και σε 95.000 το 1997 και για πρώτη φορά σήμερα η φυσική αύξηση του πληθυσμού μας είναι μηδέν ή αρνητική.

Στα πλαίσια μια προσπάθειας για την επιβίωση της χώρας επιβάλλεται η καθιέρωση των εξής κινήτρων:

1. Στεγαστική πολιτική παροχής προνομιακών δανείων αναλόγως του αριθμού των παιδιών.
2. Ικανοποιητικά επιδόματα και διευκολύνσεις στις πολύτεκνες οικογένειες.
3. Μεγάλες οικογενειακές ελαφρύνσεις στους πολύτεκνους και τους απόρους.
4. Μέτρα προστασίας του βρέφους και της μητέρας, ανεξάρτητα της οικογενειακής κατάστασης της μητέρας.
5. Ουσιαστική προστασία του θεσμού του γάμου και της οικογένειας.
6. Αναβάθμιση του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης και κοινωνικής πρόνοιας στην ύπαιθρο.
7. Ενίσχυση της γαμηλιότητας με παροχή στεγαστικών δανείων στα νέα ζευγάρια που αποφασίζουν να ζήσουν στην ύπαιθρο για την ανάσχεση της αστυφιλίας.
8. Κατάλληλη πολιτική που θα ενθαρρύνει την παλιννόστηση των νέων.
9. Διαφώτιση από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Διδασκαλία στα σχολεία, στο Στρατό, στα εργοστάσια και παντού για την επιβίωση της φυλής μας, γιατί σε λίγα χρόνια η γεννητικότητα των

ξένων που έχουν εγκατασταθεί στη χώρα μας θα υπερβαίνει τις γεννήσεις του ελληνικού πληθυσμού.

10. Η οικονομική ενδυνάμωση της υπαίθρου με σκοπό την εγκατάσταση των παλιννοστούντων στις ιδιαίτερες πατρίδες τους.

Abstract

PETROS KIOHOS - GEORGE MAVRIDOGLOU: *Past, Present and Future of the Greek Population*

In this project we tried to inquire from the public records the evolution throughout the years of the Greek population, to predict with the help of a mathematical module the evolution of the population till 2020 and to prove statistically that we are slowly heading for certain zero growth of the population, desolation of countryside, growth of urban population, aging of population and lack of governmental demographic policy continue in our country. For the survival of our country we mention the necessary motives for the increase of usability.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «Πίνακας του Πληθυσμού του Κράτους, έτους 1850», Εφημερίδα της Κυβέρνησης, φύλλο με αριθμό 37 της 5-12-1851.
2. «Απογραφή του πληθυσμού του έτους 1861», Αθήνα 1863.
3. «Πίνακας του πληθυσμού του κράτους κατά το έτος 1870», Εφημερίδα της Κυβέρνησης, φύλλο 22 της 2-6-1871, παράρτημα.
4. «Στρατηγική της Ελλάδος, απογραφή του πληθυσμού του έτους 1879», Αθήνα 1881.
5. «Στατιστική της Ελλάδος, πληθυσμός, απογραφή της 15-16 Απριλίου 1889, μέρος Β' Πίνακας Β», Αθήνα 1890.
6. «Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού κατά την 5-6 Οκτωβρίου 1896», μέρος Β', Πίνακας Α, πληθυσμός», Αθήνα 1897.
7. «Στατιστικά αποτελέσματα της γενικής απογραφής του πληθυσμού κατά την 28 Οκτωβρίου 1907», Αθήνα 1909, τ. Α και Β.
8. «Απογραφή του πληθυσμού της Ελλάδας κατά την 19-12-1920», Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας Αθήνα 1928.
9. «Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16/5/1928, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος.
10. «Αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της 7ης Απριλίου 1951, Ε.Σ.Υ.Ε., τόμοι Ι, ΙΙ, ΙΙΙ.
11. «Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 14ης Μαρτίου 1971, Αθήνα 1972.
12. «Αποτελέσματα απογραφών του πληθυσμού της 5/4/1981.
13. «Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 1ης Μαρτίου 1991», Αθήνα 1991.

-
14. «Π. Κιόχου, Δημογραφία», τεύχος Α,Β Πειραιάς 1991.
 15. «Π. Κιόχου, Στατιστική Ανάλυση του Δημογραφικού Προβλήματος της Ελλάδος από το 1920 έως το 1971».
 16. «Ν. Πολύζου, Δημογραφική πρόκληση», Αθήνα
 17. «Ν. Πολύζου, Το Δημογραφικό πρόβλημα το 1981 της Ελλάδος. Η σημερινή κατάσταση και η προοπτική των εξελίξεων»
 18. «Γ. Σιάμπου, Δημογραφία», Αθήνα 1991.

ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΒΑΣΙΚΑ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΤΟΜΕΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Δ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

1. Εισαγωγή

Η χώρα μας εισέρχεται στον 21ο αιώνα με σημαντικά μειονεκτήματα στον δημόσιο τομέα της που επιδρούν στη λειτουργικότητα της οικονομικής και τη συνοχή της κοινωνικής της ζωής. Οι αρνητικές συνέπειες της δυσλειτουργίας του τομέα αυτού είναι εν μέρει υπαίτιες για την επίτευξη οικονομικών και κοινωνικών δεικτών στη χώρα μας πολύ χαμηλότερων των δυνητικών. Βέβαια γι' αυτή τη διαφυγούσα παραγωγικότητα και ευημερία δεν είναι πλήρως υπεύθυνος ο δημόσιος τομέας, αλλά το μερίδιό ευθύνης του είναι αρκετά σημαντικό. Αυτό φυσικά δε σημαίνει ότι δεν έχουν προκύψει και ορισμένα θετικά στοιχεία από τη λειτουργία του, αλλά αυτά δε θα μας απασχολήσουν στο παρόν άρθρο, αφού για την αξιολόγησή τους θα πρέπει να αφιερωθεί άλλη μελέτη βασιζόμενη περισσότερο σε στοιχεία εναλλακτικού κόστους και λιγότερο σε απαρίθμηση των οποιωνδήποτε θετικών συνεπειών. Επίσης, στην ανάλυσή μας δε θα ασχοληθούμε με τους τρόπους εκπλήρωσης των κριτηρίων του Μάαστριχτ ούτε και με το μέλλον της οικονομίας μας στην Ο.Ν.Ε. Μπορούμε όμως να τονίσουμε από την αρχή ότι πολλά οφέλη από την ενσωμάτωσή μας στη νέα Ευρωπαϊκή οικονομική πραγματικό-

τητα θα εξαρτηθούν όχι μόνο από την πολιτική των άλλων εταίρων χωρών, αλλά και από τη λειτουργικότητα του δημοσίου τομέα μας που κατά την άποψή μας αποτελεί τη σημαντικότερη αιτία της κακής- συγκριτικά με τις άλλες χώρες της Ενωμένης Ευρώπης (Ε.Ε.)- οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης της χώρας μας.

Για τους λόγους αυτούς στο πρώτο τμήμα του παρόντος άρθρου διερευνούμε ορισμένα σημαντικά μειονεκτήματα, δυσλειτουργίες και αρνητικές επιπτώσεις του δημοσίου τομέα. Στο δεύτερο τμήμα προβαίνουμε σε ορισμένες βασικές προτάσεις για μια αναπροσανατολισμένη στρατηγική επιδράσεων του δημοσίου τομέα, που θεωρούμε ότι εάν υιοθετηθούν από τους ιθύνοντες και υπευθύνους, θα βελτιωθεί η αποδοτικότητα και η εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας μας.

2. Μειονεκτήματα και παρενέργειες του δημοσίου τομέα

Ας ξεκινήσουμε πρώτα την ανάλυσή μας από τη διεύρυνση του δημοσίου τομέα που παγκοσμίως προκλήθηκε από την αποδοχή του Κεϋνσιανισμού, αλλά στη χώρα μας, όπως έχουμε δείξει αλλού (Καραγιάννης, 1999), μάλλον ήταν αποτέλεσμα άλλων αιτιών και παραγόντων. Η διεύρυνση αυτή μπορεί να εξετασθεί, εκτός των άλλων, και βάσει των εξής παραγόντων και συνεπειών:

- α) την υπέρμετρη αύξηση των δημοσίων δαπανών, του δημοσίου χρέους και της φορολογίας,
- β) την αύξηση του παρεμβατισμού του δημοσίου τομέα στη λειτουργία και ανάπτυξη της οικονομίας, και
- γ) στη διαμόρφωση νέας μορφής και τρόπου ανταμοιβών που οδήγησαν σε ηθική και κοινωνική υποβάθμιση.

Οι παράγοντες αυτοί που "συνοδεύουν" τη διεύρυνση του δημοσίου τομέα στη χώρα μας θα αναλυθούν στα επόμενα τρία τμήματα του άρθρου. Θα πρέπει όμως να επισημανθεί από την αρχή ότι για όλες τις αρνητικές συνέπειες της λειτουργίας του δημοσίου τομέα δεν είναι αποκλειστικά υπεύθυνα τα πολιτικά πρόσωπα που ασκούν την κυβερνητική

εξουσία στη χώρα μας. Μερίδιο ευθύνης φέρουν οι ψηφοφόροι αλλά και οι διάφορες "οργανώσεις". Το σημαντικότερο όμως μερίδιο ευθύνης το έχουν οι πολιτικοί, γιατί ενώ προβάλλουν το επιχείρημα ότι θα αγωνισθούν για το κοινό καλό, έχουν ως στόχο τους μόνο την επιτυχή εκπλήρωση του ατομικού τους συμφέροντος.

Ήδη από την εποχή του Αριστοτέλη έχει επισημανθεί η χαμηλής στάθμης ηθική και οι επιδιώξεις των πολιτικών και θεωρείται ότι η σύγχρονη θεωρία της "δημόσιας επιλογής" (public choice theory) έλκει τις ρίζες της από επιστημάνσεις και θέσεις επιστημόνων του 18ου αιώνα. Για παράδειγμα, ένας από τους πλέον γνωστούς επιστήμονες και πολιτικούς με υψηλό ηθικό ανάστημα, ο Benjamin Franklin, στην αυτοβιογραφία του (1771-1788, σ. 112), επισημαίνει τα εξής για τα κίνητρα, τη συμπεριφορά και τον ρόλο των κομμάτων και των πολιτικών:

- α) Τα κόμματα και τα στελέχη τους επιδιώκουν την εξουσία για ικανοποίηση των ατομικών τους υλικών συμφερόντων.
- β) Οι πολιτικοί δραστηριοποιούνται επιδιώκοντας το ατομικό τους συμφέρον και *"μόλο που οι πράξεις τους γίνονται αιτία πραγματικού καλού για την πατρίδα τους, οι άνθρωποι αυτοί αντιλήφθηκαν κυρίως ότι το δικό τους συμφέρον και εκείνο της πατρίδας τους συνέπιπτε και δεν ενέργησαν μονάχα από καλή προαίρεση"*.
- γ) Οι πολιτικοί για να είναι επωφελείς για την πατρίδα και τους συμπατριώτες τους θα πρέπει να είναι ηθικοί και ενάρετοι.

Αυτές οι τόσο γνωστές επιστημάνσεις που από την εποχή που πρωτοεμφανίστησαν έχουν με ποικίλους τρόπους επανειλημμένα τονισθεί δε θα πρέπει να θεωρηθεί ότι ισχύουν μόνο για τους Έλληνες πολιτικούς. Ισχύουν διεθνώς αλλά στις προοδευμένες χώρες η θεσμική δύναμη εξουσίας των πολιτικών ελέγχεται, αξιολογείται και είναι περισσότερο περιορισμένη από ότι στη χώρα μας. Για τον λόγο αυτό ο ρόλος των Ελληνικών κυβερνήσεων και των πολιτικών που τους συνέδραμαν θεωρείται αρκετά σημαντικός και δικαιολογεί μεγάλο εύρος αιτιατής βάσης για την εμφάνιση των μειονεκτημάτων, αδυναμιών και αρνητικών επιδράσεων του δημοσίου τομέα που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια.

2α. Χρησιμοποίηση δημοσίων δαπανών, υψηλό δημόσιο χρέος και φορολογία

Μια σημαντική αιτία της διεύρυνσης και δυσλειτουργίας του δημόσιου τομέα αποδίδεται στο μεγάλο ύψος και την αναποτελεσματική χρήση των δημοσίων δαπανών, που δημιούργησαν και το υψηλό δημόσιο χρέος και έγιναν αιτία για την υψηλή φορολογία στη χώρα μας. Ας εξετάσουμε λεπτομερέστερα αυτό το θέμα για να βρούμε ποιες αρνητικές επιπτώσεις προκλήθηκαν στην οικονομική και κοινωνική μας ζωή.

Η οικονομική δραστηριότητα και επενέργεια (θετική ή αρνητική) του δημόσιου τομέα της Ελλάδος μετρούμενη με τον λόγο των δημοσίων δαπανών προς το Α.Ε.Π πλησιάζει αυτή των Σκανδιναβικών χωρών, αλλά δυστυχώς μόνο ως προς το μέγεθος γιατί η λειτουργικότητα και παραγωγικότητά του είναι πολύ μικρή.

Αυτή η διεύρυνση του δημόσιου τομέα μας προκλήθηκε από το διαρκώς αυξανόμενο πρωτογενές δημόσιο έλλειμμα που διογκώθηκε υπέρμετρα από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 μέχρι πρόσφατα, και αποτέλεσε τη βασική αιτία του αυξανόμενου δημοσίου χρέους το οποίο πλέον συνεχίζει να είναι υψηλό λόγω και των τοκοχρεολυσίων.¹

Δεν είναι μόνο το μέγεθος του εξωτερικού χρέους της χώρας μας μεγάλο, αλλά και επειδή χρησιμοποιήθηκε κυρίως σε καταναλωτικούς και όχι σε επενδυτικούς σκοπούς² η αποπληρωμή του "πέφτει" καθ' ολοκληρία στις πλάτες των φορολογουμένων. Αυτή η δραματική αύξηση του δημοσίου χρέους έλαβε χώρα παρά τις προειδοποιήσεις οικονομολόγων (π.χ. Smithies, 1948, σ. 177), ότι η δημοσιονομική πολιτική δε θα πρέπει να δημιουργεί μεταβολή συνολικού χρέους, μεγαλύτερη από τη μεταβολή του συνολικού εισοδήματος. Η μείωση του υπέρογκου βάρους του δημόσιου χρέους της χώρας μας αποτέλεσε τον βασικό στόχο δύο σταθεροποιητικών, αποκαλούμενων, προγραμμάτων οικονομικής πολιτικής του 1985-7 και 1990-93, τα αποτελέσματά τους όμως ήταν από πενιχρά μέχρι αμελητέα (Καροπουλος, 1996, σσ. 42-4) αφού η πολιτική σκοπιμότητα υπερετρούσε της οικονομικής.

Οι Κλασικοί είχαν επιχειρηματολογήσει ισχυριζόμενοι (βλ. Καραγιάννης, 1998α, κεφ. 13) ότι το δημόσιο χρέος μειώνει τις επενδυτικές δυνατότητες των ιδιωτών, ενώ δεν εγγυάται τη βελτίωση της παραγωγικότητας της οικονομίας λόγω του καταναλωτικού και αντιοικονομικού χαρακτήρα των δημοσίων δαπανών. Όλα δείχνουν ότι αυτό το επιχει-

ρημα εναντίον της αύξησης των δημοσίων δαπανών ισχύει για την περίπτωση της οικονομίας μας όπου οι ιδιωτικές επενδύσεις από το 1980 και μετά μειώθηκαν σε σημαντικά επίπεδα.

Ως βασικές αιτίες της μείωσης των αναπτυξιακών δυνατοτήτων της χώρας μας έχουν επισημανθεί,³ εκτός των άλλων, και οι εξής:

- α) Η αύξηση των δημοσίων καταναλωτικών δαπανών που συρρίκνωσε την επενδυτική δυνατότητα του ιδιωτικού τομέα. Η αντιοικονομική και μη παραγωγική χρησιμοποίηση του δημοσίου ελλείμματος αποστέρησε κεφάλαια από τον ιδιωτικό τομέα και ειδικότερα τη βιομηχανία.
- β) Η αύξηση των δημοσίων υπαλλήλων όχι μόνο επιβάρυνε τον δημόσιο προϋπολογισμό αλλά και αποστέρησε τον ιδιωτικό τομέα από ειδικευμένο εργατικό δυναμικό. Η "σπατάλη" των δημοσίων πόρων δεν είναι απόρροια μόνο της καταναλωτικής πολιτικής, αλλά και της εξυπηρέτησης ψηφοθηρικών αναγκών όπως και της έλλειψης κινήτρων και ενδιαφέροντος για εξοικονόμηση πόρων από μέρους των δημοσίων υπαλλήλων.
- γ) Η μη οικονομική και αναποτελεσματική χρήση των πόρων δεν αφορούσε, δυστυχώς, μόνο στις καταναλωτικές δαπάνες του δημοσίου αλλά και στις "παραγωγικές". Έχει αποδειχθεί (Bitros, 1998) ότι οι δημόσιες επιχειρήσεις που περιήλθαν στην κατοχή των δημοσίων τραπεζών ως προβληματικές και λειτουργούν σε ανταγωνισμό με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις χρησιμοποιούν πολύ περισσότερους παραγωγικούς πόρους (20% περισσότερο εργασία, 80% περισσότερο κεφάλαιο και 220% περισσότερες πιστώσεις), έχουν δηλαδή μεγαλύτερο κατά μονάδα οριακό κόστος από ότι οι δεύτερες.⁴
- δ) Η μη αποδοτική χρήση των δημοσίων δαπανών και η εφαρμογή της αρχής του ατομικού συμφέροντος των κυβερνητικών αξιωματούχων και πολιτικών. Είναι γεγονός ότι η πολιτική των αυξανόμενων δημοσίων δαπανών, εκτός των άλλων, ισχυροποίησε την οικονομική εξουσία των κυβερνητικών στελεχών όχι μόνο να παρεμβαίνουν έμμεσα διαμέσου της φορολογίας στην αναδιανομή του εισοδήματος, αλλά και άμεσα διαμέσου ειδικών παροχών και ελέγχων στον καθορισμό των αμοιβών. Από τις πρώτες όμως πράξεις

αδικαιολόγητης οικονομικά αναδιανομής του εισοδήματος που προέβησαν ήταν υπέρ του ατομικού τους εισοδήματος και σε βάρος των εισοδημάτων των φορολογούμενων. Από τις αρχές του 1930 ο Dickinson (1932, σσ. 155-6, 163-4) είχε επισημάνει ότι ορισμένοι θεσμοί και κυρίως η κρατική εξουσία επιχειρούν ασκώντας μονοπωλιακή ποικιλότητα (δηλ. πολιτική, κοινωνική, οικονομική, θρησκευτική κτλ.) εξουσία να αυξήσουν τα εισοδήματα των μελών τους σε ύψος μεγαλύτερο από αυτό που θα αντιστοιχούσε στην αγορά σε άτομα ίδιων γνώσεων, επιδεξιότητων και ικανοτήτων. Ποιος μπορεί να αρνηθεί ότι στη χώρα μας το σύστημα της κρατικής εξουσίας και των θεσμικών ιδρυμάτων που ελέγχει δεν προχώρησε σε μια αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτό;⁵

Μια άλλη σημαντική αδυναμία της οικονομικής μας πολιτικής αφορά τα έσοδα από τη φορολογία. Η φορολογική πολιτική δεν έχει χρησιμοποιηθεί ως αναδιανεμητική από τις κυβερνήσεις της χώρας μας που κυρίως τη χρησιμοποίησαν ως "εισπρακτική" μηχανή κάλυψης των δημοσίων δαπανών. Έχει δείχθει ότι οι υψηλές δημόσιες δαπάνες στη χώρα μας ήταν η βασική αιτία για τη μεταγενέστερη αύξηση των φορολογικών εσόδων και της υψηλής φορολογίας, δηλαδή στη δημοσιονομική μας πολιτική ακολουθούσαν η υπόθεση ότι οι δημόσιες δαπάνες καθορίζουν τα δημόσια έσοδα.⁶ Με άλλα λόγια, οι υπεύθυνοι της οικονομικής πολιτικής της χώρας μας πρώτα ρύθμιζαν τα έξοδα και μετά τα έσοδα του κράτους, σε αντίθεση προς κάθε ορθολογική οικονομική συμπεριφορά ατόμων και οργανισμών. Βέβαια δε θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι ορισμένες έκτακτες ανάγκες έλαβαν χώρα το διάστημα που εξετάζουμε (π.χ το Κυπριακό, καταστροφές από σεισμούς, κτλ.), αλλά δε φαίνεται ότι η ένταση ή διάρκειά τους ήταν η βασική αιτία αύξησης του δημοσίου μας χρέους.

2β. Αδυναμίες παρεμβατικής και ρυθμιστικής οικονομικής πολιτικής

Μια άλλη σημαντική συνέπεια της διεύρυνσης του δημοσίου τομέα σχετίζεται με τις αδυναμίες της έντονα παρεμβατικής και ρυθμιστικής οικονομικής μας πολιτικής ως προς τον τρόπο εφαρμογής της, αλλά και

ως προς τα μέσα της.

Πριν από περίπου πενήντα χρόνια ο Friedman (1948, σ. 148) είχε προειδοποιήσει ότι η αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής εξαρτάται κατά μεγάλο μέρος από την αξιοπιστία της κυβέρνησης ότι θα προσπαθήσει να επιτύχει τον στόχο που έθεσε. Οι παλινωδίες στα μέτρα και τους στόχους της οικονομικής πολιτικής καθιστούν αναξιόπιστη την προσπάθεια της κρατικής μηχανής να επιδιώξει με συνέπεια και να επιτύχει τους στόχους που έχουν τεθεί. Όταν τα άτομα δε θεωρούν αξιόπιστες τις ανακοινώσεις και τους σχεδιασμούς οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης, τότε λαμβάνουν τις αποφάσεις τους βάσει διαφορετικού πλέγματος προσδοκιών και έτσι μειώνεται η αποτελεσματικότητα της οικονομικής πολιτικής. Αυτή η παρενέργεια της οικονομικής πολιτικής δυστυχώς συνόδευσε όλους τους οικονομικούς σχεδιασμούς και εφαρμογές που έλαβαν χώρα στην οικονομία μας από τη μεταπολίτευση μέχρι των ημερών μας. Συνεπώς, μια αδυναμία εφαρμογής της οικονομικής πολιτικής είναι επακόλουθο της έλλειψης αξιοπιστίας και των συχνών παλινωδιών και λαθών που έχουν επιδείξει οι υπεύθυνοι της οικονομικής στρατηγικής στη χώρα μας (Αλογοσκούφης, 1994, σσ. 16, 19, Προδρομίδης, 1998, σ. 101).

Μια άλλη αδυναμία εκπορεύεται από τη γενική δημοσιονομική πολιτική και σχετίζεται ιδιαίτερα με το θέμα της φορολογίας. Η οποιαδήποτε φορολογική πολιτική δεν μπορεί να αποδώσει χωρίς την ύπαρξη "φορολογικής συνείδησης" του πολίτη. Αυτή η "φορολογική συνείδηση" εξαρτάται από τη χρησιμότητα των δημοσίων υπηρεσιών που απολαμβάνει ο πολίτης σε σύγκριση με την καταναλωτική χρησιμότητα από την οποία παραιτείται πληρώνοντας τους φόρους του. Εάν η χρησιμότητα που απολαμβάνει είναι κατά πολύ μικρότερη από αυτή από την οποία παραιτείται, τότε δεν έχει κίνητρο να πληρώσει πρόθυμα τους φόρους του. Επίσης, δεν είναι πρόθυμος να πληρώσει τους φόρους του εάν διαφωνεί για τη χρήση των φορολογικών εσόδων από μέρους των κρατικών λειτουργιών. Όταν αυτά κατασπαταλώνται βελτιώνοντας την υλική ευημερία κυρίως συγκεκριμένων ομάδων ατόμων, τότε ο πολίτης δεν έχει κανένα κίνητρο, ούτε αλτρουιστικό αλλά ούτε και κοινωνικό, να πληρώνει πρόθυμα τους φόρους του. Συνεπώς, οι πολίτες έχουν απαίτηση από την κεντρική εξουσία να διαχειρίζεται με σωφροσύνη και αποτελεσματικότητα τα φορολογικά έσοδα και αφού γίνει αυτό, κατόπιν θα

τους δημιουργηθεί κάποιου βαθμού φορολογική συνείδηση. Αυτή η στάση των κυβερνητικών αρχών λείπει από τη χώρα μας γι' αυτό και η φορολογική συνείδηση του πολίτη είναι σε χαμηλό επίπεδο με άμεσο αποτέλεσμα την υψηλή φοροδιαφυγή.

Η υψηλή φοροδιαφυγή ενισχύεται και από τη "σχετική" ατιμωρησία των παραβατών ενώ θα μειωνόταν εάν αυξανόταν οι συντελεστές έμμεσης φορολογίας και μειώνονταν της άμεσης.⁷ Μια άλλη όμως γενεσιουργός αιτία της φοροδιαφυγής -εκτός της πολυπλοκότητας των φόρων ή της ατέλειας σύλληψης ή υπολογισμού της φορολογικής βάσης- είναι η αρνητική επίπτωση του "σπάταλου" κράτους στη φορολογική ηθική των πολιτών, η διαφθορά και ανικανότητα των ανωτάτων στελεχών του κρατικού μηχανισμού.⁸ Η παραοικονομία επίσης που φθάνει το 35% του ΑΕΠ στη χώρα μας δεν μπορεί βέβαια να θεωρηθεί μόνο ως αποτέλεσμα "ατελών" μετρήσεων και υπολογισμών του ΑΕΠ, αλλά και ως συνέπεια των ίδιων αιτιών που οδήγησαν στην εμφάνιση του συνοδευτικού φαινομένου της φοροδιαφυγής.⁹ Εάν σε αυτά τα φαινόμενα προστεθεί και η μη παραγωγική διαχείριση των πόρων από την Ε.Ε., τότε ερμηνεύεται η καταναλωτική δομή και τάση της οικονομίας μας (Βάμβουκας, 1997, σσ. 118-122). Εκτός αυτών, τα φαινόμενα της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας οδηγούν σε μια διαπίστωση που στην ουσία αναιρεί και εξουδετερώνει την οποιαδήποτε προσπάθεια της κρατικής μηχανής να προβεί διαμέσου άμεσων μέτρων σε δικαιότερη διανομή του εισοδήματος. Εάν υποθεθεί ότι η αύξηση του δημοσίου ελλείμματος οφείλεται και στη "δικαιότερη" αναδιανεμητική πολιτική υπέρ των μισθωτών (δηλ. αυξήσεις μισθών, συντάξεων, επιδομάτων, κτλ.) που ακολούθηθηκε την περίοδο 1976-1985, και ότι οι μισθωτοί ελάχιστα φοροδιαφεύγουν, τότε εύκολα συνάγεται το συμπέρασμα ότι η εισοδηματική θέση τους δε μεταβλήθηκε μακροχρόνια, ενώ αντίθετα ευνοήθηκαν τα εισοδήματα για τα οποία υπήρξε προσπάθεια να μειωθούν (δηλ. των μη μισθωτών). Με άλλα λόγια, η άμεση προσπάθεια της κρατικής οικονομικής πολιτικής για αναδιανομή του εισοδήματος, εάν δε συμβαδίσει και συμπληρωθεί από φορολογικά μέτρα αποβαίνει σε βάρος των ασθενέστερων και "εξαρτημένων" οικονομικά τάξεων.

Μια άλλη αδυναμία της οικονομικής μας πολιτικής υπήρξε το δασμολογικό σύστημα που εφαρμόσθηκε. Το δασμολογικό σύστημα της χώρας μας ήταν προανατολισμένο περισσότερο στη διατήρηση των

κερδών ορισμένων κλάδων παραγωγής και λιγότερο στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητάς τους διαμέσου της ανάπτυξης και ωριμότητάς τους. Επίσης, επέδειξε περισσότερο εισπρακτικό χαρακτήρα και λιγότερο αναπτυξιακή τόνωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων στην οικονομία μας. Σε γενικές γραμμές δεν υπάρχουν στοιχεία που να συνηγορούν ότι το καθαρό όφελος των παραγωγών από την προστατευτική δασμολογική πολιτική που ακολουθήθηκε στη χώρα μας, δικαιολογούμενη από μια διαστρέβλωση (δηλ. μακροχρόνια διατήρηση) του δόγματος της προστασίας της "νηπιακής βιομηχανίας", ήταν μεγαλύτερο ή έστω ίσου μεγέθους με τη μείωση της χρησιμότητας και του πλεονάσματος των καταναλωτών. Γιατί όμως διατηρήθηκε μια πολιτική που ενείχε καθαρό κόστος στο σύνολο των Ελλήνων; Ο λόγος είναι απλός: η πολιτική και οικονομική επίδραση των ολίγων παραγωγών στην κυβερνητική πολιτική ήταν ισχυρότερη και αποτελεσματικότερη από αυτή που μπορούσαν να ασκήσουν οι πολλοί, δηλαδή οι καταναλωτές.¹⁰

Τα οικονομικά αποτελέσματα μεταξύ των τομέων της οικονομίας αλλά και μεταξύ των οικονομούντων ατόμων, όπως έδειξε με το σύστημα γενικής ισορροπίας ο Walras, είναι αλληλοεξαρτημένα και ανατροφοδοτούμενα. Η διασύνδεσή τους αυτή είχε έντονα συσσωρευτικά αρνητικά αποτελέσματα για την οικονομία της χώρας μας. Συγκεκριμένα, η διεύρυνση του δημοσίου χρέους οδήγησε και σε ανάλογη νομισματική πολιτική καλύψεως του που επιδείνωσε τον "εισαγόμενο" πληθωρισμό και τον πληθωρισμό "κόστους" που εμφανίσθηκαν αντίστοιχα στη χώρα μας στη δεκαετία του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980.¹¹ Σε σχέση με το θέμα αυτό η σχεδόν πλήρης εξάρτηση της λειτουργίας και πολιτικής της Τράπεζας της Ελλάδος από την πολιτική χειραγώγηση (Alogoskoufis, 1998) και η χρήση της ως συμπληρωματικός μηχανισμός επίτευξης βραχυχρόνιων σκοπιμοτήτων, είχε ως αποτέλεσμα τη μη ελεγχόμενη αύξηση του πληθωρισμού και την αποσταθεροποίηση της δραχμής.

Η νομισματική πολιτική που ακολουθήθηκε στη χώρα μας, εν μέρει, επέδρασε στη διαμόρφωση και εξέλιξη των πραγματικών μεγεθών διαμέσου της μεταβολής του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και των επιτοκίων.¹² Αλλά η επίδρασή της στην παραγωγικότητα της οικονομίας φαίνεται να είναι μικρότερη συγκριτικά με τις άλλες μορφές και μέσα οικονομικής πολιτικής. Εκτός αυτών, η πολιτική της αναπροσαρμογής

της συναλλαγματικής μας ισοτιμίας που χρησιμοποιήθηκε κατά τη δεκαετία 1980, οι συναλλαγματικές υποτιμήσεις (1983, 1985) και η πολιτική διολίσθησης της δραχμής, θεωρείται ότι δεν "απέδωσαν" σε όρους αύξησης της συνολικής παραγωγής.¹³ Η αδυναμία απόδοσής τους οφείλεται στην άμεση αναπροσαρμογή των μισθών (λόγω ΑΤΑ), στην εμφάνιση άλλων διαρθρωτικών ανισορροπιών, όπως και στην ανελαστικότητα των εισαγωγών και της μεγάλης ελαστικότητας των εξαγωγών μας (κυρίως τουριστικές υπηρεσίες), ως προς το εισόδημα.

Εκτός από την ανισοδιανομή του εισοδήματος και την αποστέρηση ιδιωτικών κεφαλαίων που έχει δημιουργήσει η αύξηση των δημοσίων δαπανών και η φορολογική πολιτική, το αποτέλεσμα τους- για το οποίο "θεωρητικά" υποτίθεται ότι χρησιμοποιήθηκαν- δηλαδή η μείωση της ανεργίας, δεν επιτεύχθηκε. Αντίθετα, η ανεργία παρά τη διεύρυνση του δημόσιου τομέα- και ίσως εξ' αιτίας αυτού- αυξήθηκε. Με άλλα λόγια, παρά την "πολιτική" των ψηφοθηρικών προσλήψεων ίσως και κάτω από την πίεση των "γροφειοκρατικών ομάδων" η κατάσταση στον χώρο της ανεργίας επιδεινώθηκε (Σαραντίδης, 1981). Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 (κατάσταση στασιμοπληθωρισμού) μέχρι τις ημέρες μας η ανεργία ανήλθε σε διψήφιο αριθμό κυρίως λόγω της μείωσης των επιχειρηματικών επενδύσεων και "παράδοξως" αφού την ίδια περίοδο αυξήθηκαν υπέρμετρα οι δημόσιες δαπάνες. Και δυστυχώς η ανεργία αυτή παρά το γεγονός ότι κυρίως είναι δομικής υφής (Mihaile, 1996), δεν πλήττει μόνο την ανειδίκευτη, αλλά και την ειδικευμένη εργασία των αποφοίτων των πανεπιστημιακών μας ιδρυμάτων. Η πολιτική όμως της επιμόρφωσης των νέων που ακολουθείται με διάφορα προγράμματα της Ε.Ε. είναι μάλλον πολιτική "ξεγελάσματος" του χρόνου των νέων, ενώ θα μπορούσε να είναι μια πολιτική ενίσχυσης των νέων με ειδικές επιδοτήσεις για την ίδρυση μικρο-μεσαίας επιχείρησης. Από το άλλο μέρος, όλα δείχνουν ότι το συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας μας συμπορεύθηκε και στρατεύθηκε με τα πολιτικά κόμματα σε μια διασύνδεση προσφοράς ψήφων και ζήτησης συγκεκριμένων επαγγελματικών παροχών, που δε συνάδει με πολιτική απορρόφησης της ανεργίας.

Τα αποτελέσματα των οικονομικών μέτρων φορολογικής και νομισματικής πολιτικής που χρησιμοποιήθηκαν στη χώρα μας είχαν συνέπειες στην οικονομική της ανάπτυξη. Η αποτελέματωση της οικονομίας μας οφείλεται- εκτός των εξωγενών παραγόντων- και στη μη αποδοτική

χρησιμοποίηση των δημοσίων δαπανών που δεν οδήγησε στην ενίσχυση των παραγωγικών επενδύσεων στη χώρα μας και που είχαν ως αποτέλεσμα την επιδείνωση του πληθωρισμού, την εξασθένηση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων και υπηρεσιών μας, στην αύξηση της ανεργίας και του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.¹⁴ Με άλλα λόγια, η καμπύλη Phillips της Ελληνικής οικονομίας έχει έλθει σε σχεδόν κατακόρυφη θέση και σε μακρινή απόσταση από την αρχή των αξόνων που σημαίνει ότι η οικονομική δημοσιονομική πολιτική οδήγησε σε αύξηση του πληθωρισμού και όχι σε μείωση της ανεργίας (Κολλίντζας, Χριστοδουλάκης, 1991). Η μείωση της ανεργίας σε 4% έχει υπολογισθεί (Δρακάτος, 1998, σ. 110) ότι χρειάζεται αύξηση του ΑΕΠ κατά 7%, κάτι που προαπαιτεί αύξηση ιδιωτικών επενδύσεων αλλά και δημοσίων που θα στοχεύουν στη βελτίωση και αύξηση της αποδοτικότητας και όχι σε "επενδύσεις εικόνας".

2γ. Ηθικές και κοινωνικές διαστρεβλωτικές επιδράσεις και αποτελέσματα

Μια επιπλέον σημαντική συνέπεια της διεύρυνσης του δημόσιου τομέα- που είναι και η σημαντικότερη κατά την άποψή μας- είναι η υποβάθμιση της ηθικής υπόστασης και κοινωνικής λειτουργίας και συνοχής στη χώρα μας. Η συνέπεια αυτή συνδυάζει την επίδραση τριών "δημιουργημάτων" στη χώρας μας:

- α) της αναξιοκρατίας,
- β) της χαμηλής αποτελεσματικότητας του δημόσιου τομέα, και
- γ) της μεγάλης διαφθοράς που υπάρχει στους κόλπους του.

Το πρώτο φαινόμενο το έχουμε αρκετά επεξεργασθεί σε σχετικά δημοσιεύματά μας και έχουμε δείξει ότι η αναξιοκρατία, όχι μόνο μειώνει την αποτελεσματικότητα του συνόλου της οικονομίας, αλλά και διαστρεβλώνει τον ανταγωνισμό και την ορθή λειτουργία των κινήτρων.¹⁵

Το δεύτερο γεγονός είναι μια καθομολογούμενη παραδοχή από όλους τους Έλληνες απλούς ανθρώπους και επιστήμονες.¹⁶ Ο κάθε Έλληνας πολίτης που έρχεται αντιμέτωπος με αυτό που λέγεται "έξουσία δημοσίου υπαλλήλου" αντιμετωπίζει το λιγότερο έναν εκπρόσωπο του κρά-

τους με πρόβλημα κατωτερότητας, που διαμέσου της εξουσίας της απρόσωπης γραφειοκρατίας θέλει να επιβεβαιώσει τον ρόλο του στη ζωή, και το περισσότερο με ένα δημιούργημα της αρχής του Λόρδου J.E.Acton, ότι: "η εξουσία διαφθείρει και όσο ισχυρότερη και απόλυτη είναι, τόσο περισσότερο διεφθαρμένη" (αναφ. Samuelson, 1963, σ. 1424). Εκτός αυτού, η πολιτική ισχύς των συνδικαλιζόμενων δημοσίων υπαλλήλων (του ευρύτερου δημοσίου τομέα) έχει οδηγήσει στην ομηρία και καταναγκασμό των καταναλωτών. Αυτή η κατάσταση σαφώς μειώνει την ευημερία των πολιτών και "δικαιολογεί" σχετικά τη φοροδιαφυγή από την άποψη της προστασίας του ατομικού συμφέροντος και ελευθερίας των φορολογουμένων. Η ισχύς των συνδικαλιζόμενων δημοσίων υπαλλήλων είναι τόσο ισχυρή όσο και η δύναμη της συσσώρευσης εκλογικής πελατείας που αντιπροσωπεύουν.

Οι ίδιοι όμως υπάλληλοι ως καταναλωτές- παρό την σε γενικές γραμμές αλληλοϋποστήριξή τους- δέχονται μείωση της ευημερίας και της ατομικής τους ελευθερίας από "συναδέλφους" δημοσίους υπαλλήλους.

Για το τρίτο φαινόμενο, θα θέλαμε να τονίσουμε ότι ήδη είχε επισημανθεί από τον Adam Smith που σημείωσε με έμφαση ότι οι κρατικοί υπάλληλοι με τη δύναμη που τους παρέχει η κρατική εξουσία προβαίνουν σε ενέργειες για το δικό τους όφελος και όχι της υπηρεσίας που οφείλουν να υπηρετούν (αναφ. Μπήτρος, 1985, σ. 125). Η διαφθορά των δημοσίων υπαλλήλων έχει αναγνωρισθεί ότι πλήττει πολλές χώρες, μεταξύ των οποίων και τη δική μας, που έχει και αρκετά υψηλή απόδοση στο θέμα αυτό. Για τον λόγο αυτό το 1991 ιδρύθηκε η παγκόσμια οργάνωση Διεθνούς Διαφάνειας (Transparency International) από διάφορους πολίτες άνω των 100 χωρών με στόχο να επισημάνει την ευρύτητα του καρκινώματος αυτού και τις αρνητικές του συνέπειες στους τομείς της οικονομίας, της κοινωνίας και της ηθικής.

Η διαφθορά, δηλαδή η οποιαδήποτε νομική ή/και ηθική παρανομία των δημοσίων υπαλλήλων, είναι ένα επιδημικό φαινόμενο λόγω της αλυσιδωτής μίμησης που δημιουργεί. Το θέμα της μεγάλης διαφθοράς στο ελληνικό δημόσιο τομέα έχει επισημανθεί από επιστήμονες, επιχειρηματίες, και πολιτικούς.¹⁷ Σε σχετική έρευνα για τη διαφθορά στα κράτη-μέλη της E.E., η χώρα μας κατετάγη ως η έχουσα τον μεγαλύτερο βαθμό διαφθοράς αμέσως μετά την Ιταλία που ως γνωστό πλήττεται από το καρκίνωμα της μαφίας (Αγγελής, 1998). Το ότι στη χώρα μας δε λει-

τουργεί κάποιο κύκλωμα μαφίας δείχνει ότι η κατάσταση μας είναι χειρότερη από της γείτονος χώρας αφού η διαφθορά έχει διαχυθεί σε όλα τα στρώματα, βαθμίδες, περιοχές και λειτουργίες της δημόσιας ζωής.

Εκτός της ηθικής σήψης που οδηγεί το φαινόμενο της διαφθοράς, έχει παρατηρηθεί ότι οδηγεί σε διαστρέβλωση της οικονομικής δραστηριότητας και σε αποδυνάμωση της οικονομικής προόδου.¹⁸

Οι αιτίες διαφθοράς των υπαλλήλων του δημόσιου τομέα (περιλαμβάνονται όλα τα άτομα που έχουν σχέση μισθωτής εξάρτησης από αυτό τον τομέα)- εκτός των απολύτως ατομικών που αφορούν την ηθική και τη συμπεριφορά μεμονωμένων ατόμων- οφείλονται στις εξής αιτίες και συνθήκες:

- 1) Στη σύγκριση του κατά κεφαλή εισοδήματος (Y_m) που απολαμβάνουν ομοειδείς εργαζόμενοι, δηλαδή εργαζόμενοι με τα ίδια προσόντα και ικανότητες, στον δημόσιο (Y_{dm}) και τον ιδιωτικό τομέα (Y_{pm}). Εάν η διαφορά του κατά κεφαλή εισοδήματος μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου τομέα ($Y_{pm} - Y_{dm} > 0$) είναι θετική και υψηλή, τότε αυξάνεται η διαφθορά στους κόλπους του δεύτερου. Αυτό συμβαίνει γιατί όπως στην περίπτωση της κατανάλωσης έτσι και στην "επίδειξη πλούτου" και εισοδήματος, υπάρχει έντονη κοινωνική συσχέτιση και μίμηση. Ο δημόσιος υπάλληλος θέλει να έχει ένα επίπεδο διαβίωσης όχι πολύ χειρότερο από αυτό που απολαμβάνει ο υπάλληλος παρόμοιων προσόντων και ωραρίου στον ιδιωτικό τομέα.
- 2) Στη σύγκριση του "ψυχικού εισοδήματος" (Y_ψ) από την απασχόληση που απολαμβάνουν οι υπάλληλοι στον ιδιωτικό (Y_{ps}) και τον δημόσιο τομέα (Y_{ds}). Ως ψυχικό εισόδημα ορίζεται το άθροισμα των χαρακτηριστικών και παραγόντων εκείνων της εργασίας- εκτός της υλικής ανταμοιβής και των ωρών εργασίας- που παρέχουν ευχαρίστηση ή δυσαρέσκεια στον εργαζόμενο. Για παράδειγμα, η φιλική και όχι αυταρχική συμπεριφορά μεταξύ των διαφόρων κλιμακίων της ιεραρχίας αυξάνει το ψυχικό εισόδημα ειδικότερα των κατωτέρων υπαλλήλων. Η αίσθηση της δημιουργικότητας είναι παράγοντας που και αυτός συμβάλλει θετικά στη διαμόρφωση του ψυχικού εισοδήματος. Όσο περισσότερο δημιουργική και εποικοδομητική είναι η εργασία του υπαλλήλου, τόσο αυξάνεται το ψυχικό τους εισόδημα. Από το άλλο μέρος, η ευθύνη των

υπαλλήλων για την εργασία που έχουν αναλάβει να εκτελέσουν, επηρεάζει αντιστρόφως ανάλογα το ψυχικό τους εισόδημα, δηλαδή όσο λιγότερο ευθύνη έχουν, τόσο μεγαλύτερο ψυχικό εισόδημα απολαμβάνουν. Εάν το ψυχικό εισόδημα που απολαμβάνει ο δημόσιος υπάλληλος (Y_{ds}) είναι πολύ μεγαλύτερο του ψυχικού εισοδήματος που απολαμβάνει από την εργασία του ο υπάλληλος στον ιδιωτικό τομέα (Y_{ps}) (δηλ. $Y_{ds} - Y_{ps} > 0$), τότε ο πρώτος έχει μικρό κίνητρο για να παρανομήσει και να διακινδυνεύει την απώλεια εργασίας του, και αντίθετα.

Βάσει των παραπάνω δύο γενεσιουργών αιτιών της διαφθοράς θα μπορούσε κανείς να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η διαφορά του συνολικού εισοδήματος (δηλαδή χρηματικού και ψυχικού) μεταξύ των δύο αυτών τομέων εργασίας, είναι ίσως ο παράγοντας που μας δίνει ενδείξεις για τη διαμόρφωση θετικών ή αρνητικών κινήτρων για την ενδογενή αιτία παρανομίας των δημοσίων υπαλλήλων. Με άλλα λόγια, εάν το συνολικό εισόδημα μεταξύ των δύο αυτών τομέων (Y_d δημοσίου, Y_p ιδιωτικού τομέα) δεν έχει μεγάλη διαφορά, τότε δεν έχουν ισχυρό κίνητρο για να παρανομήσουν οι δημόσιοι υπάλληλοι, και το αντίθετο θα συμβεί εάν η διαφορά αυτή είναι μεγάλη. Το συμπέρασμα όμως αυτό βασίζεται σε μια γενικότητα που μπορεί να μην έχει λειτουργική ισχύ εάν επιμεριστεί στα τμήματα εισοδήματος που τη συνθέτουν.

Ας δούμε ποιες περιπτώσεις συνηγορούν σε αύξηση ή μείωση της παρακίνησης για διαφθορά στον δημόσιο τομέα ανάγοντας τους παραπάνω χρηματικούς και ψυχικούς παράγοντες σε ένα κοινό μέτρο:

α) Εάν $Y_p = Y_d$, τότε υπάρχουν δύο περιπτώσεις:

$$i) Y_{pm} = Y_{dm} \text{ και } Y_{ps} = Y_{ds}$$

$$ii) Y_{pm} > Y_{dm} = Y_{ps} < Y_{ds}$$

Στις περιπτώσεις αυτές δε διαφαίνεται εμφάνιση κάποιου κινήτρου για παρανομία στον δημόσιο τομέα.

β) Εάν $Y_p > Y_d$, τότε υπάρχουν οι εξής περιπτώσεις:

$$i) Y_{pm} = Y_{dm} \text{ και } Y_{ps} > Y_{ds}$$

$$ii) Y_{pm} > Y_{dm} \text{ και } Y_{ps} = Y_{ds}$$

$$\text{iii) } Y_{pm} > Y_{dm} \text{ και } Y_{ps} > Y_{ds}$$

Από τις περιπτώσεις αυτές η (iii) είναι αυτή που "παρακινεί" περισσότερο σε διαφθορά τους δημοσίους υπαλλήλους, ενώ οι άλλες δύο έχουν σημαντικό κόστος ευκαιρίας αφού υπάρχουν αντισταθμιστικές καταστάσεις αμοιβών, γι' αυτό αναδεικνύουν ένα αποδυναμωμένο κίνητρο διαφθοράς.

- 3) Ένας τρίτος παράγοντας που μπορεί να μεταβάλει την παρακίνηση για διαφθορά στο δημόσιο τομέα, είναι ο βαθμός ανεργίας που επικρατεί ή προβλέπεται να επικρατήσει στο μέλλον λόγω διαφόρων παραγόντων (π.χ. μείωση του δημόσιου τομέα, μεταβολή των όρων εξωτερικού εμπορίου, νέα τεχνολογία, κ.λπ). Σε περίπτωση που η ανεργία στον δημόσιο τομέα (U_d) αναμένεται να αυξηθεί περισσότερο από ότι στον ιδιωτικό (U_p), (δηλ. $dU_d/dt > dU_p/dt$), τότε μειώνεται το κίνητρο παρανομίας των δημοσίων υπαλλήλων αφού το κόστος ευκαιρίας για την απώλεια της εργασίας τους θα αυξηθεί πολύ.
- 4) Ένας τέταρτος παράγοντας ιδιαίτερα εξωγενής είναι η γενική αποδοχή ή μη του φαινομένου της διαφθοράς από την κοινωνία και σύμφωνα με την ανάλυση του Gary Becker (1968) εξαρτάται από το κόστος ευκαιρίας σε όρους "τιμωρίας". Εάν η κοινωνία τιμωρεί τα άτομα που έχουν διαφθαρεί, τότε το οποιοδήποτε κίνητρο για διαφθορά θα ατονήσει αφού το κόστος ευκαιρίας θα είναι υψηλό. Αντίθετα, εάν η κοινωνία θεωρεί όλες τις καταστάσεις διαφθοράς στο δημόσιο ως "ανθρώπινα λάθη" και τις συγχωρεί, τότε το φαινόμενο της διαφθοράς δε θα έχει κοινωνικό έλεγχο και αντίδραση. Συνεπώς, όσο συνεπέστερη στην επιβολή τιμωρίας είναι η κοινωνία, δηλαδή όσο υψηλότερη από το μηδέν είναι η "κοινωνική τιμωρία" ($KT > 0$), τόσο το κόστος που θα υποστεί αυτός που σκοπεύει να παρανομήσει θα είναι μεγαλύτερο.

Για να αποτιμηθεί η ένταση του κινήτρου προς διαφθορά στους κόλπους των δημοσίων υπαλλήλων, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι τέσσερις παραπάνω παράγοντες όχι μόνο όλοι μαζί αλλά και ο καθένας τους ξεχωριστά, ώστε να ληφθεί υπόψη η ένταση που ο κάθε ένας τους λειτουργεί στη σύνθεση του κινήτρου προς διαφθορά. Ας δούμε τις

καταστάσεις που θα πρέπει να επικρατούν, ώστε να μειωθεί στο ελάχιστο ή να αυξηθεί στο μέγιστο η εμφάνιση των κινήτρων για διαφθορά.

Για την ελαχιστοποίηση του κινήτρου διαφθοράς στους κόλπους του δημόσιου τομέα θα πρέπει να ισχύουν τα εξής:

$$\alpha) Y_{pm} = Y_{dm} \text{ και } Y_{ps} = Y_{ds}$$

$$\beta) (dUd/dt > dUp/dt)$$

$$\gamma) (KT > 0)$$

Για τη μεγιστοποίηση του κινήτρου διαφθοράς θα πρέπει να ισχύουν τα εξής:

$$i) Y_{pm} > Y_{dm}, \text{ και } Y_{ps} > Y_{ds}$$

$$ii) (dUd/dt = dUp/dt)$$

$$iii) (KT = 0)$$

Μολονότι περιορισμένη σε ορισμένες μόνο ερμηνευτικές μεταβλητές η παραπάνω συνοπτική ανάλυση των αιτιών και παραγόντων της εμφάνισης της διαφθοράς στον υπαλληλικό κόσμο του δημόσιου τομέα, δείχνει τι πρέπει να αποφύγουμε και τι να επιδιώκουμε. Θα πρέπει να προσπαθούμε να προσεγγίσουμε και να επιτύχουμε καταστάσεις που ελαχιστοποιούν το κίνητρο για διαφθορά και να αποφεύγουμε καταστάσεις που μεγιστοποιούν το κίνητρο αυτό. Δηλαδή, θα πρέπει να εντατικοποιηθεί η τιμωρία για την κρατική διαφθορά και να "προπαγανδισθεί" η κοινωνική επιβράβευση της τίμιας προσπάθειας. Επίσης, θα πρέπει να μειωθούν οι διάφορες εισοδηματικές ανισότητες (οικονομικού και ψυχικού εισοδήματος) μεταξύ του δημοσίου και του ιδιωτικού φορέα. Και κυρίως θα πρέπει να λειτουργήσει η αντικειμενική και ίση αντιμετώπιση του κράτους προς όλους ανεξαρτήτως τους πολίτες όχι μόνο στη θεωρία αλλά στην πράξη.

Από ότι φαίνεται όμως, στη χώρα μας δεν μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι το συνολικό εισόδημα των δημοσίων υπαλλήλων είναι πολύ κατώτερο από των ιδιωτικών. Η μικρή παραγωγικότητα του δημόσιου τομέα αλλά και η υψηλή διαφθορά καθόλου βέβαια δε δικαιολογεί τις σημαντικές υλικές και άυλες (δηλ. μονιμότητα, ανευθυνότητα, κ.λπ) αμοιβές που έχουν παρατηρηθεί και καταμετρηθεί- συγκριτικά με άλλες ομοειδείς εργασίες-στον τομέα αυτόν (Αθανασίου, 1984, σσ. 56-64). Η γενική πολιτική υπέρ των δημοσίων υπαλλήλων, όπως επισημαίνει με

σαφήνεια ο Παυλόπουλος (1986, σ. 22), είχε ως αποτέλεσμα να καταστραφεί "ο σεβασμός στην ιεραρχία των ευθυνών" και να υποβαθμισθεί "η αποτελεσματικότητα σαν κριτήριο στην παραγωγική διαδικασία".¹⁹ Από το άλλο μέρος, το ύψος της ανεργίας στη χώρα μας είναι υψηλό, ώστε να αποτελεί αντικίνητρο για πράξεις διαφθοράς στον δημόσιο τομέα. Συνεπώς, η "ρίζα του κακού" θα πρέπει να αναζητηθεί στην υψηλή αποδοχή της "ατιμωρησίας" των παραβατών που λαμβάνει χώρα στην κοινωνία μας. Το ότι έχει μειωθεί το ποσοστό καταδικασθέντων δημοσίων υπαλλήλων για διαφθορά (Κουτσούκης, 1998, σ. 150), δε σημαίνει ότι έγιναν περισσότερο τίμιοι οι δημόσιοι υπάλληλοι, αλλά μάλλον ότι αυξήθηκε η ατιμωρησία και ανοχή στη χώρα μας. Η θέση αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι τα αποτελέσματα της παραοικονομίας και φοροδιαφυγής, πέρα από τις διαστρεβλωτικές επιπτώσεις στον ανταγωνισμό που επιφέρουν, επιβραβεύουν και την "ανυπακοή στους νόμους" και τις ηθικές αρχές της κοινωνίας μας.²⁰ Αυτό είναι περισσότερο επιβαρυντικό για το μέλλον από τις άμεσες οικονομικές επιπτώσεις τους, αφού "διαφθείρεται" η ηθική και ενισχύεται η τάση για κοινωνική και οικονομική αδικία.²¹

3. Τρόποι και μέσα μείωσης των αρνητικών συνεπειών του δημόσιου τομέα

Αφού επισημάνθηκαν ορισμένα σημαντικά μειονεκτήματα, παρενέργειες και αρνητικές συνέπειες της διεύρυνσης του δημοσίου τομέα μας, θα προβούμε στην παρουσίαση κάποιων προτάσεων αποδυνάμωσης ή μείωσής τους. Οι σημαντικότερες από αυτές, που εν μέρει έχουν προταθεί και από άλλους, είναι οι εξής:

- 1) Θεσμική αναδιάρθρωση και απελευθέρωση της οικονομικής πολιτικής από τον σφιχτό εναγκαλισμό της πρακτικής του "πολιτικού κόστους".
- 2) Ορθολογικότερη, με την έννοια της παροχής υπηρεσιών προς τους πολίτες, και οικονομικότερη χρησιμοποίηση των δημοσίων δαπανών καθώς και σμίκρυνση του δημόσιου χρέους. Η μείωση των

δημοσίων δαπανών που μπορεί να λάβει χώρα με τη μείωση κυρίως των καταναλωτικών δαπανών πολυτελείας (αυτοκίνητα, συννοδείς πολιτικών, πανηγυρικές εορτές, κ.λπ) μπορεί, εκτός της οικονομικότερης χρήσης των πόρων να οδηγήσει και σε βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας μας. Η πρόταση για τιθάσευση του δημοσίου χρέους μέσω της μείωσης των δημοσίων δαπανών αντί της αύξησης των δημοσίων εσόδων από τη φορολογία, είναι η ενδεδειγμένη πολιτική κυρίως λαμβανομένης υπόψη της μείωσης των παραγωγικών κινήτρων και της αύξησης της φοροδιαφυγής που προκαλεί η αύξηση των φόρων. Μια λύση στο πρόβλημα της ανεξέλεγκτης πολιτικής της δημοσίας σπατάλης και της μη αποτελεσματικής χρήσης των παραγωγικών πόρων, είναι ο συνταγματικός περιορισμός των εσόδων και εξόδων του κράτους, δηλαδή να μην μπορεί η κυβέρνηση παρά μόνο σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης να αυξήσει τις καταναλωτικές της δαπάνες πέραν ενός ορίου (Χριστίδης, 1991).

- 3) Θα πρέπει να αυξηθούν οι δημόσιες επενδύσεις βραχυχρόνιας και μακροχρόνιας βελτίωσης της αποδοτικότητας της οικονομίας κυρίως σε σημαντικά έργα υποδομής. Θα πρέπει όμως παράλληλα να μειωθούν οι "ευκαιρίες" και δυνατότητες σπατάλης και κακής κατασκευής και διαχείρισης των έργων αυτών (Προδρομίδης, 1998, σ. 104).
- 4) Μια από τις θεραπείες της κατάστασης διαφθοράς στη χώρα μας είναι η μείωση και απλούστευση της γραφειοκρατίας (Κολλίντζας, Ντέλλας, 1998α, σσ. 183-4) και η ανάθεση αποκλειστικών υπευθυνοτήτων σε όλους τους δημοσίους υπαλλήλους. Μια δεύτερη θεραπεία είναι η ενδυνάμωση της ποινικής ευθύνης των δημοσίων υπαλλήλων και η κατάργηση της "ατιμωρησίας" μέσω των λεγομένων "συλλογικών ευθυνών" που προέρχονται από συνδικάτα, ενώσεις, κ.λπ και καλύπτονται πίσω από την προστασία τους. Αυτό θα πρέπει να εναρμονισθεί με προσπάθειες για την ισχυροποίηση του αισθήματος του καθήκοντος στους δημοσίους υπαλλήλους το οποίο όμως θα πρέπει να εμφυσηθεί από το παράδειγμα και τη διδασχή της πνευματικής τάξης της χώρας μας, η οποία μπορεί να λειτουργήσει θετικά μόνο εάν απεγκλωβισθεί από τον κομματικό εναγκαλιασμό.

- 5) Να υιοθετηθεί μακροχρόνια οικονομική πολιτική ενίσχυσης της παραγωγικότητας και της προσφοράς και κυρίως ενίσχυσης της βιομηχανίας με τη μείωση της γραφειοκρατίας, την καθιέρωση σταθερών "κανόνων παιχνιδιού" της αγοράς, και τον απεγκλωβισμό από πολιτικές επιλεκτικής ενίσχυσης και καταστρατήγησης του ανταγωνισμού (Hassid, 1994, σσ. 123-4). Θα πρέπει επιτακτικά να προχωρήσει το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων των δημοσίων επιχειρήσεων, ειδικότερα σε τομείς που ήδη παράγουν ιδιωτικές επιχειρήσεις με χαμηλότερο κόστος (Μπήτρος, Προδρομίδης, 1989).
- 6) Τέλος, αλλά όχι και τελευταίο σε σημασία, είναι το θέμα του "διορισμού" οικονομικών συμβούλων και ειδικών σε θέσεις κλειδιά του κρατικού μηχανισμού είτε στη λήψη των αποφάσεων είτε στη σύσταση πολιτικής. Θα πρέπει να επιλέγονται σύμφωνα με αξιολογικά κριτήρια (π.χ. σπουδές, επιστημονικό έργο, κ.λπ) και όχι βάσει της προσήλωσης σε δεδομένη ιδεολογία ή κομματικές αρχές, έτσι ώστε οι σύμβουλοι αυτοί να απελευθερωθούν από την υποχρέωση υπακοής στην εξουσία που διορίστηκαν. Μόνο με τον τρόπο αυτό θα αποκτήσει εμπιστοσύνη ο ελληνικός λαός ότι οι κυβερνώντες ακούν και διαφορετικές γνώμες από αυτές που προσφέρονται από άτομα που έχουν ως μοναδικό τους στόχο να αυξήσουν την προσωπική τους ευημερία.

Συμπεράσματα

Από την ανάλυση που προηγήθηκε εξάγονται τα εξής συμπεράσματα:

- α) υπάρχουν σοβαρά μειονεκτήματα λειτουργίας του δημοσίου τομέα της χώρας μας, με σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη της οικονομίας,
- β) τα μειονεκτήματα αυτά δεν οφείλονται κυρίως σε δυσλειτουργίες του συστήματος της ελεύθερης οικονομίας αλλά σε θεσμικές αδυναμίες και παρενέργειες της εξουσίας των πολιτικών, και

γ) τα μειονεκτήματα αυτά μπορούν να διορθωθούν και να εξλειφθούν με ελάχιστο οικονομικό κόστος, έτσι ώστε να αυξηθεί η γενική ευημερία.

Οι διορθωτικές επεμβάσεις της κρατικής εξουσίας στη χώρα μας πρέπει να είναι άμεσες και με απώτερο στόχο τη διόρθωση των μειονεκτημάτων και την πρόληψη δημιουργίας νέων. Βέβαια δε θα πρέπει να αμεληθεί το γεγονός ότι η οικονομική μας πολιτική συναρτάται και εξαρτάται πλέον σε μεγάλο βαθμό από τα τεκταινόμενα και τις αποφάσεις και των άλλων Ευρωπαϊκών κρατών. Υπάρχουν όμως πολλά περιθώρια ανεξάρτητης δράσης της οικονομικής πολιτικής και γι' αυτό πρέπει να λάβουν χώρα σχετικές ενέργειες, όσο το δυνατόν γρηγορότερα, ώστε να οδηγήσουν στην πραγματική και όχι μόνο στην ονομαστική σύγκλιση της οικονομίας μας με αυτές των άλλων χωρών μελών της Ενωμένης Ευρώπης.

Abstract

ANASTASSIOS D. KARAYIANNIS: *Some Basic Negative Effects and Imperfections of the Public Sector of the Greek Economy*

In the present paper are analyzed some basic imperfections of the function and role of the public sector of the Greek economy and are examined their various negative effects on economic growth. The main imperfections are resulted by the huge public debt and high taxation rate, the intense public intervention, and the selfish behavior of politicians. The main negative effects of these weaknesses are drastic and various extending from the restriction of economic growth to the deterioration of the citizens' ethical standard through taxes' evasion and underground economic activities. For the eliminations of these imperfections and negative effects some direct and indirect measures are suggested and analyzed, such as the reduction of the bureaucratic intervention, the institutional restriction of the politicians' economic power, etc.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Προβόπουλος (1981, σσ. 178-9), Βαπορίδης (1989, σ. 21), Γεωργακόπουλος (1997, σσ. 34, 42-4). Υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις (Apergis, Soldatos, 1998) ότι η δημιουργία του δημοσίου ελλείμματος μάλλον ως εξωγενής παρά ως ενδογενής μεταβλητή λειτούργησε, κάτι που δείχνει ότι το ύψος του "αποφασίζοταν" στη χώρα μας από μη οικονομικούς, αλλά από πολιτικούς στόχους. Οι διάφοροι τρόποι μέτρησης των δημοσίων ελλειμμάτων και οι πηγές τους αναλύονται επαρκώς από τον Βάμβουκα (1997, κεφ. 3).
2. Η χρησιμοποίηση του χρέους της χώρας μας κυρίως για καταναλωτικούς και όχι επενδυτικούς σκοπούς και οι αρνητικές συνέπειες που απορρέουν επισημάνθηκαν για μακρά περίοδο από τον Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Ι. Χαλικιά στις ετήσιες εκθέσεις του για τα έτη 1983 (σ. 20) και 1989 (σσ. 15, 29-30). Αυτή η επισήμανση και προειδοποίηση δυστυχώς δεν εισακούσθηκε από τους ασκούντας την οικονομική πολιτική, αλλά ούτε οδήγησε στην παραίτηση του Διοικητή της Τράπεζας.
3. Βλ. Κολλίντζας, Προδρομίδης, Χριστοδουλάκης (1990, σσ. 1721), Μπήτρος (1990, σ. 47), Alogoskoufis (1990), Hassid (1994, σσ. 108, 111), Προδρομίδης (1998, σσ. 102-3).
4. Ο Λιούκας (1989, σ. 341) εξετάζοντας τον τρόπο διοίκησης και λήψης αποφάσεων στις δημόσιες επιχειρήσεις της χώρας μας επισήμανε ότι "*αν και οι πολιτικοί γενικά αναγνωρίζουν την ανάγκη διοικητικής αυτονομίας και ενέλικτης διαχείρισης, στην πράξη δύσκολα παραιτούνται από το δικαίωμα τυπικής ή έστω άτυπης παρέμβασης κατά βούληση. Οι Δ.Ε. (Δημόσιες Επιχειρήσεις) τους παρέχουν δυνατότητες να ελέγχουν σημαντικούς πόρους που είναι μακριά από τον άμεσο κοινοβουλευτικό έλεγχο ή τις έντονα πολιτικοποιημένες κατανομές του Δημοσίου Προϋπολογισμού, καθώς επίσης να αποστασιοποιούνται όταν οι ΔΕΝ παίρνουν αποφάσεις μη δημοφιλείς*".
5. Η ιδιοτελής συμπεριφορά των κυβερνητικών στελεχών έχει επισημανθεί από τους Κολλίντζα, Ντέλλα (1998β, σ. 126) που σημειώνουν: "*υπερβολικός πληθωρισμός και δημόσιο χρέος και ελλείμματα, είναι συνήθως τα μέσα που χρησιμοποιούν οι εκάστοτε κυβερνήσεις, προβάλλοντας έτσι αξιώσεις σε πόρους που δεν τους ανήκουν, προκειμένου να τους αναδιανέμουν προς όφελός τους με επαχθείς τρόπους*".
6. Βλ. Προβόπουλος, Ζαμπάρας (1989), Βάμβουκας (1997, σσ. 83-89). Επιπλέον, οι αποφάσεις φορολογικής πολιτικής στη χώρα μας λαμβάνονταν ανεξάρτητα από την

- εισοδηματική της πολιτική και στόχους με συνέπεια την επιδείνωση του πληθωρισμού και τη μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της οικονομίας μας (Αγαπητός, 1989).
7. Βλ. Αλογοσκούφης (1994, σ. 54), Δρεττάκης (1997, σσ. 62-3), Βαβούρας, Καραβίτης (1997, σ. 134).
 8. Για τους τρόπους, μέσα και υπολογισμούς της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, βλ. Παυλόπουλος, (1987), Kanellopoulos (1992), Κανελλόπουλος, Κουσουλάκος, Ράπανος (1995), Soldatos (1995α, 1997), Βαβούρας, Καραβίτης, (1997).
 9. Ο Soldatos (1995β) έχει με σαφήνεια και επάρκεια δείξει ότι η παραοικονομία και φοροδιαφυγή στη χώρα μας είναι αποτέλεσμα μιας συμπεριφοράς των κρατικών αρχών και των πολιτών που εις γνώση τους προσπαθούν να "κοροϊδέψουν ο ένας τον άλλον". Αυτό βέβαια εκτός των άλλων οικονομικών αποτελεσμάτων οδηγεί και σε μείωση της ηθικής στάθμης των πολιτικών και των πολιτών όπως έχει δειχθεί (βλ. Pommerehne, Hart, Frey, 1994) που δεν πρέπει να επιτραπεί να συνεχίζεται ακόμη.
 10. Την περίπτωση αυτή θεωρεί ο Krugman (1994, σ. 164) ως πολύ πιθανή να συμβαίνει και στην περίπτωση της οικονομίας των Η.Π.Α. όπου: "τα οφέλη από τους περιορισμούς των συναλλαγών γίνονται κατά κανόνα αισθητά σε έναν σχετικά μικρό κύκλο παραγωγών- καλά οργανωμένων και καλά ενημερωμένων- ενώ αντίθετα το κόστος των ίδιων περιορισμών διαχέεται σε ένα μεγάλο και άμορφο σύνολο καταναλωτών. Το αποτέλεσμα είναι απλό: οι ωφελούμενοι από τους περιορισμούς είναι συνήθως πολύ πιο αποτελεσματικοί σε πολιτικούς όρους απ' όσα τα θύματά τους".
 11. Για εμπειρικά δεδομένα βλ. Alexander, Demopoulos (1989, σσ. 42, 64-5), Karasavoglou, Katrakilidis (1993).
 12. Βλ. Αλογοσκούφης (1986, σσ. 56-7, 139-40, 162-3), Τσιώνας (1990, σσ. 8-9), Παλαιολόγος, Γεωργαντέλης (1991), Βασκαρέλης (1991), Kaskarelis (1993), Θάνος (1999).
 13. Βλ. Σαραντίδης, Παλαιολόγος (1988), Sarantides (1989), Alogoskoufis (1989), Brissimis, Leventakis (1989).
 14. Παρά το γεγονός ότι αυξήθηκε από το 1981 και μετέπειτα κατά πολύ η καθαρή εισροή εισπράξεων (στην ουσία αγοραστική δύναμη) από τον προϋπολογισμό της Ενωμένης Ευρώπης, αυτά τα κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν κυρίως σε καταναλωτικούς και όχι επενδυτικούς σκοπούς και μάλιστα σε κατανάλωση πολυτελών αγαθών (Georgakopoulos, 1994, σσ. 24, 34, Alogoskoufis, 1995, σσ. 175-8). Επίσης, και το μεγαλύτερο τμήμα της αύξησης του εξωτερικού δανεισμού χρησιμοποιήθηκε σε καταναλωτικούς σκοπούς (Βαπορίδης, 1989, σ. 25).
 15. Βλ. Karayiannis (1995), Καραγιάννης (1998β), Drakopoulos, Karayiannis (1999).
 16. Για παράδειγμα, βλ. Προβόπουλος (1981, σσ. 119-20), Αγγελόπουλος (1986, σσ. 25-6), Μπήτρος, Προδρομίδης (1989).
 17. Βλ. τα διάφορα κείμενα στο Νικολοπούλου (1998).
 18. Βλ. Κολλίντζας, Ντέλλας (1998α), Παπαθανασίου (1998, σσ. 186-7).

19. Η χαμηλή παραγωγικότητα και το μικρό ενδιαφέρον των Ελλήνων δημοσίων υπαλλήλων και γραφειοκρατών έχει στιγματισθεί με διάφορες παροιμίες και γνωμικά (βλ. Διαμαντόπουλος, 1991, σσ. 21-22) όπως: *"τα τρέφει ο Δήμος, λιμόν δε φοβούνται"*, *"όποιος γυρεύει και του δίνουνε, άλλη δουλειά μην κάνει"*.
20. Παράλληλα, οι Κανελλόπουλος, Κουσουλάκος, Ράπανος, (1995, σ.172) διαπίστωσαν ότι στη χώρα μας τη μεγαλύτερη τάση για παραοικονομία εμφανίζουν οι απασχολούμενοι στον ευρύτερο δημόσιο τομέα.
21. Ο Παυλόπουλος, (1989, σσ. 11-20) επισημαίνει εύστοχα το πρόβλημα αυτό παρατηρώντας ότι η φοροδιαφυγή και η παραοικονομία δημιουργεί ένα αίσθημα αδικίας στον τίμιο πολίτη που έχει επιβλαβείς συνέπειες για την κοινωνική, αλλά και οικονομική συνεργασία των ατόμων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγαπητός Γ., (1989): "Επιπτώσεις του συνδυασμού φορολογικής και εισοδηματικής πολιτικής στη σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας (1987-1989)", στο Γ. Προβόπουλος (επιμ.) *Προτεραιότητες Δημοσιονομικής Πολιτικής*, Αθήνα: Ι.Ο.Β.Ε., σσ. 253-281.
- Αγγελής Γ., (1998): "Ελληνικό Δημόσιο: Πρωταθλητής της Ευρωδιαφθοράς", *Ελευθεροτυπία*, 28-12-1998.
- Αγγελόπουλος Α., (1986): *Οικονομικά Προβλήματα: Ελληνικά και Διεθνή*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Αθανασίου Λ., (1984): *Η Διανομή του Εισοδήματος στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κ.Ε.Π.Ε.
- Αλογοσκούφης Γ., (1986): *Μακροοικονομική πολιτική και κυκλικές διακυμάνσεις στην Ελλάδα: 1951-1980*, Αθήνα: Κ.Ε.Π.Ε.
- Αλογοσκούφης Γ., (1994): *Η Κρίση της Οικονομικής Πολιτικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Alexander V., Demopoulos G., (1989): *Stabilization Policies in Greece in the Context of Modern Macroeconomic Theory*, Berlin: Duncker & Humblot.
- Alogoskoufis G., (1989): "Macroeconomic Policy and the external constraint in the dependent Economy", *Discussion Paper, Birkbeck College*.
- Alogoskoufis G., (1990): "Competitiveness, Wage Adjustment and Macroeconomic Policy in the Dependent Economy: The Case of Greece", *Greek Economic Review*, Τομ. 12, No 1, σσ. 15-57.
- Alogoskoufis G., (1995): "The two faces of Janus: institutions, policy regimes and macroeconomic performance in Greece", *Economic Policy*, April, σσ. 147-192.

- Alogoskoufis G., (1998): "The Bank of Greece and inflation: Independence and democratic accountability", στο G.Demopoulos, P. Korliras, K. Prodromidis (επιμ.) *Essays in Economic Analysis in Honor of Professor R.D.Theocharis*, Athens: I.Sideris, σσ. 200-225.
- Apergis N., Soldatos G., (1998): "An Empirical Analysis of a Reaction-Function Approach to Policy making in Greece during 1975-1993", *European Research Studies*, Τομ., 1, No 3, September, σσ. 61-79.
- Βαβούρας Ι., Καραβίτης Ν., (1997): Το Πρόβλημα της Παραοικονομίας στην Ελλάδα: Έκταση, Επιπτώσεις, Πολιτική Αντιμετώπισης", στο Α. Κιντής (επιμ.) *Το Παρόν και το Μέλλον της Ελληνικής Οικονομίας*, Τομ. Β, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 125-136.
- Βάμβουκας Γ., (1997): *Ελληνική Οικονομία: Πολιτική για την Ανάπτυξη και την Εξυγίανση των Δημοσίων Οικονομικών*, Αθήνα: Το Οικονομικό.
- Βαπορίδης Α., (1989): "Κατανάλωση, επενδύσεις και δημόσιο εξωτερικό χρέος", *Οικονομικό Δελτίο Εμπορικής Τραπέζης*, Οκτώβριος-Δεκέμβριος, σσ. 21-28.
- Βαρσακέλης Ν., (1991): "Η Επίδραση της Τιμής του Συναλλάγματος και των μη Εμπορευσίμων αγαθών στη Ζήτηση Χρήματος", *Σπουδαί*, Τομ. 41, No 4, σσ. 420-430.
- Becker G., (1968): "Crime and Punishment: An Economic Approach", *Journal of Political Economy*, Τομ. 76, σσ. 196-217.
- Bitros G., (1998): "Competition, ownership and economic efficiency", στο G.Demopoulos, P. Korliras, K. Prodromidis (επιμ.) *Essays in Economic Analysis in Honor of Professor R.D.Theocharis*, Athens: I.Sideris, σσ. 105-131.
- Brissimis S., Leventakis J., (1989): "The Effectiveness of Devaluation: A General Equilibrium Assessment with Reference to Greece", *Journal of Policy Modeling*, σσ. 247-271.
- Γεωργακόπουλος Θ., (1997): "Ο δημόσιος Τομέας στην Ελλάδα: Μέγεθος, Διάθροση, Προβλήματα και Προοπτικές", στο Α. Κιντής (επιμ.) *Το Παρόν και το Μέλλον της Ελληνικής Οικονομίας*, Τομ. Β, Αθήνα: Gutenberg, σσ. 31-52.

- Διαμαντόπουλος Κ., (1991): *Οικονομικοί Νόμοι Γνήσιοι και Παρεμβατικοί εν σχέσει προς τους Ειδικούς της Λαογραφίας*, Αθήνα: Λαογραφική Οικονομική.
- Δρακάτος Κ., (1998): "Ανάλυση της Επεκτατικής Ωθήσεως στην Ελληνική Οικονομία", *Τάσεις: Η Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα: Τάσεις, σσ. 106-110.
- Δρεττάκης Μ., (1997): *Εισόδημα και Οικογενειακή Κατάσταση: 1980-1994*, Αθήνα: χωρίς εκδ. οίκ.
- Dickinson H., (1932): *Institutional Revenue*, New York: A.M.Kelley, 1966.
- Drakopoulos S., Karayiannis A.D., (1999): "Towards an Economic approach to Imperfect Meritocracy", *Bulletin of Economic Research*, Τομ. 51, No 2, σσ. 151-162.
- Εκθεσις του Διοικητού για το έτος 1983*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, 1984.
- Εκθεσις του Διοικητού για το έτος 1989*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, 1990.
- Franklin B., (1771-1788): *Autobiography*, Ελλην. μετφ. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Γεωργίου Παπαδημητρίου, 1955.
- Friedman M., (1948) "A Monetary and Fiscal Framework for Economic Stability", *American Economic Review*, Τομ. 38, June, σσ. 245-64, αναδημ. στο M.Friedman *Essays in Positive Economics*, Chicago: The University of Chicago Press, 1953, σσ. 133-156.
- Georgakopoulos T., (1994): "Fiscal Policy", στο P.Kazakos, P. Ioakimidis (επιμ.) *Greece and EC Membership Evaluated*, New York: St.Martin's Press.
- Hassid J., (1994): "Industrial Policy", στο P.Kazakos, P. Ioakimidis (επιμ.) *Greece and EC Membership Evaluated*, New York: St.Martin's Press.
- Θάνος Γ., (1999): "Η επίδραση της τραπεζικής χρηματοδότησης, του επιτοκίου και των ευνοϊκών προσδοκιών στην συνάρτηση των επενδύσεων στον δευτερογενή τομέα: Η περίπτωση της Ελλάδας 1960-1996", *Οικονομική Επιθεώρηση*, τευχ. 18, Απρίλιος Ιούνιος, σσ. 22-9.
- Κανελλόπουλος Κ., Κουσουλάκος Ι., Ράπανος Β., (1995): *Παραοικονο-*

μία και φοροδιαφυγή: Μετρήσεις και οικονομικές επιπτώσεις, Αθήνα: Κ.Ε.Π.Ε.

Καραγιάννης Α.Δ., (1998α): *Ιστορία Οικονομικής Σκέψης: Προκλασική περίοδος-Μελέτες*, Αθήνα: Interbooks.

Καραγιάννης Α.Δ., (1998β) "Πλουραλισμός-Αξιοκρατία: Οι βάσεις της Παιδείας", *Παρνασσός*, Τομ. Μ', σσ. 131-143.

Καραγιάννης Α.Δ., (1999): "Κεϋνσιανή Οικονομική Πολιτική και η Ελληνική Πρακτική την 20ετία 1975-1994", (αδημοσίευτο).

Κιόχος Π., Παπανικολάου Γ., (1993): «Concentration: The Most important element of market structure of an industry», *Αρχείον Οικονομικής Ιστορίας* τόμος I-II, τεύχος 1-2, σσ. 142-153.

Κολλίντζας Τ., Προδρομίδης Κ., Χριστοδουλάκης Ν., (1990): "Πως θα ξεφύγουμε από τον οικονομικό μαρασμό: Γιατί ανακόπηκε η οικονομική ανάπτυξη της χώρας", αναδημ. στο Τ. Κολλίντζα, Γ. Μπήτρο *Αναζητώντας την Ελπίδα για την Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα: Ινστιτούτο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, 1992, σσ. 11-23.

Κολλίντζας Τ., Χριστοδουλάκης Ν., (1991): "Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση: Ευκαιρία για την επανάκτηση του χαμένου δυναμισμού της Ελληνικής Οικονομίας", αναδημ. στο Τ. Κολλίντζα, Γ. Μπήτρο *Αναζητώντας την Ελπίδα για την Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα: Ινστιτούτο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, 1992, σσ. 181-192.

Κολλίντζας Τ., Ντέλλας Χ., (1998α): "Διαφθορά, οικονομική ανάπτυξη και διανομή του εισοδήματος", στο Α.Νικολοπούλου (επιμ.) *Κράτος και Διαφθορά*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, σσ. 167-184.

Κολλίντζας Τ., Ντέλλας Χ., (1998β): "Η Κρίση της Δραχμής: Μαθήματα από τη Διεθνή Εμπειρία", *Τάσεις: Η Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα: Τάσεις, σσ. 112-127.

Κουτσούκης Κ., (1998): "Η Διαφθορά ως Ιστορικό φαινόμενο στο Νεοελληνικό Κράτος", στο Α.Νικολοπούλου (επιμ.) *Κράτος και Διαφθορά*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, σσ. 121-156.

Kanellopoulos C., (1992): "The Underground Economy in Greece: What Official Data Show", *Discussion Papers*, Athens: Center of Planning and Economic Research.

Karopoulos P., (1996): "Stabilization Programmes and Fiscal Adjustment:

- The Case of Small Open European Economies", *Sroudai*, Τομ., 46, No 1-2, σσ. 38-61.
- Karasavoglou A., Katrakilidis K., (1993): "The Accommodation Hypothesis in Greece: A Tri-variate Granger-Causality Approach", *Sroudai*, Τομ. 43, No 1, σσ. 3-18.
- Karayiannis A.D., (1995): "Imperfect Meritocracy and Inefficiency", *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali*, τομ. 42, No 4, σσ.241-255.
- Kaskarelis I., (1993): "Investigating the Features of Greek Business Cycles", *Sroudai*, Τομ., 43, No 1, σσ. 19-32.
- Krugman P., (1994): *The Age of Diminished Expectations: US Economic Policy in the 1990s*, Ελλην. μετφ. Α.Ο. Χ"παγιαννίδης, Αθήνα: Πόλις, 1995.
- Λιούκας Σ., (1989): "Πλαίσιο εποπτείας των επιχειρήσεων του δημοσίου", στο Γ. Προβόπουλος (επιμ.) *Προτεραιότητες Δημοσιονομικής Πολιτικής*, Αθήνα: Ι.Ο.Β.Ε., σσ. 331-361.
- Μπήτρος Γ., (1985): *Οι Έλεγχοι των Τιμών και οι Συνέπειές τους*, Αθήνα: Ι.Ο.Β.Ε.
- Μπήτρος Γ., (1990): "Από την κρίση της Οικονομίας στην κρίση της Οικονομικής Πολιτικής", αναδημ. στο Τ. Κολλίντζα, Γ. Μπήτρο *Αναζητώντας την Ελπίδα για την Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα: Ινστιτούτο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, 1992, σσ. 41-55.
- Μπήτρος Γ., Προδρομίδης Κ., (1989): "Ιδιωτικοποίηση: Μια διέξοδος από το αδιέξοδο", αναδημ. στο Τ. Κολλίντζα, Γ. Μπήτρο *Αναζητώντας την Ελπίδα για την Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα: Ινστιτούτο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, 1992, σσ. 139-150.
- Mihail D., (1996): "Unemployment and Labor Market Policies in Greece", *Sroudai*, Τομ., 46, No 1-2, σσ. 16-30.
- Νικολοπούλου Α., (επιμ) (1998) *Κράτος και Διαφθορά*, Αθήνα: Ι.Σιδέ-ρης.
- Παλαιολόγος Ι., Γεωργαντέλης Σ., (1991): "Εμπειρική Εκτίμηση των Παραγόντων Προσδιορισμού της Συναλλαγματικής Ισοτιμίας, Δρχ/\$", *Σπουδαί*, Τομ. 41, No 1, σσ. 82-107.
- Παπαθανασίου Γ., (1998): "Διαφθορά, αθέμιτος ανταγωνισμός και άλλες

- συνέπειες στις ελληνικές επιχειρήσεις", στο Α.Νικολοπούλου (επιμ.) *Κράτος και Διαφθορά*, Αθήνα: Ι.Σιδέρης, σσ. 185-192.
- Παυλόπουλος Π., (1986): *Εισοδηματικά Μερίδια: Τάσεις, Αίτια, Επιδράσεις*, Αθήνα: Ι.Ο.Β.Ε.
- Παυλόπουλος Π., (1987): *Η Παραοικονομία στην Ελλάδα: Μια πρώτη ποσοτική οριοθέτηση*, Αθήνα: Ι.Ο.Β.Ε.
- Παυλόπουλος Π., (1989): "Φορολογικό βάρος, μέγεθος δημοσίου τομέα και παραοικονομία: Εμπειρική ανάλυση", στο Γ. Προβόπουλος (επιμ.) *Προτεραιότητες Δημοσιονομικής Πολιτικής*, Αθήνα: Ι.Ο.Β.Ε., σσ. 11-54.
- Προβόπουλος Γ., (1981): *Δημόσιες Δαπάνες και Οικονομική Δραστηριότητα: Η Ελληνική Εμπειρία*, Αθήνα: Ι.Ο.Β.Ε.
- Προβόπουλος Γ., Ζαμπάρας Θ., (1989): "Προς Ανίχνευση της Αιτιώδους Σχέσης μεταξύ Κρατικών Δαπανών και Φορολογίας", στο Γ. Προβόπουλος (επιμ.) *Προτεραιότητες Δημοσιονομικής Πολιτικής*, Αθήνα: Ι.Ο.Β.Ε., σσ. 57-82.
- Προδρομίδης Κ., (1998): "Προτάσεις Πολιτικής για τον Ανταγωνισμό", *Τάσεις: Η Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα: Τάσεις, σσ. 100-104.
- Pommerehne W., Hart A., Frey B., (1994): "Tax Morale, Tax Evasion and the Choice of Policy Instruments in Different Political Systems", *Public Finances*, τομ. 49, σσ. 52-69.
- Σαραντίδης Σ., (1981): "Από το laissez-faire στο Κοινωνικό Κράτος και ο Leviathan", στο *Μελέτες στη Μνήμη Ευσταθίου Δ. Μαργαρίτη*, Πειραιάς: Α.Β.Σ.Π., σσ. 129-139.
- Σαραντίδης Σ., Παλαιολόγος Ι., (1988): *Η Επίδραση της Συναλλαγματικής Πολιτικής επί της Οικονομικής Δραστηριότητας: Η Ελληνική Εμπειρία, 1970-1986*, Μελέτη υπό την αιγίδα του ΚΕΠ, Πειραιάς: Πανεπιστήμιο Πειραιώς.
- Samuelson P., (1963): "The Economic Role of Private Activity", στο E.Stiglitz (επιμ.) *The Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson*, Τομ. II, Cambridge, Mass.: The M.I.T.Press, 1966, σσ. 1419-1425.
- Sarantides S., (1989): "The effect of devaluation on Gross Domestic Product in Greece, 1970-1986", στο *9th World Congress of International Economic Association: Congress Proceedings*, Τομ.,

- IV, Athens: Athens Economic University, σσ. 105-116.
- Smithies A., (1948): "Federal Budgeting and Fiscal Policy", στο Howard Ellis (επιμ.) *A Survey of Contemporary Economics*, Toronto: The Blakiston Company, σσ. 174-209.
- Soldatos G., (1995β): "The Structure Consequences of the Underground Economy: The Case of Greece", *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, No 3, σσ. 302-323.
- Soldatos G., (1995β): "Why People Tolerate Underground Economy and Tax Evasion?", *Giornale degli Economisti e annali de Economia*, October-December, σσ. 621-633.
- Soldatos G., (1997): "The Measurement of the Underground Economy", *Studi economici*, No 61, σσ. 129-148.
- Τσιώνας Ε., (1990): "Οικονομική Πολιτική: Δυνατότητες και περιορισμοί στην Ελλάδα", *Οικονομικό Δελτίο Εμπορικής Τραπεζής*, Απρίλιος-Ιούνιος, σσ. 5-12.
- Χριστίδης Κ., (1991): "Δαμάζεται το υπερτροφικό Κράτος;", αναδημ. στο Τ. Κολλίντζα, Γ. Μπήτρο *Αναζητώντας την Ελπίδα για την Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα: Ινστιτούτο Μελετών Οικονομικής Πολιτικής, 1992, σσ. 101-8.

THE RELATIONSHIP BETWEEN BUDGET DEFICITS AND CURRENT ACCOUNT

Dr. GEORGE A. VAMVOUKAS

Athens University of Economics and Business

1. Εισαγωγή

Στην παρούσα ανακοίνωση θα προσπαθήσω να παρουσιάσω το φαινόμενο των "διπλών ελλειμμάτων", τόσο από την πλευρά της θεωρίας όσο και της εφαρμοσμένης πρακτικής. Οι μεταβλητές κρατικό έλλειμμα (D) και έλλειμμα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών (CA) σχετίζονται συναρτησιακά μεταξύ τους. Όπως θα διαπιστωθεί στο επόμενο Τμήμα της παρούσας μελέτης, σύμφωνα με το θεωρητικό υπόβαθρο του Κεϊνσιανού υποδείγματος, η διεύρυνση του κρατικού ελλείμματος επηρεάζει αρνητικά την θέση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Αυτό σημαίνει ότι στα πλαίσια ενός οικονομετρικού υποδείγματος, τα εξαγόμενα στατιστικά αποτελέσματα θα πρέπει να επιβεβαιώνουν την εν λόγω επίδραση του κρατικού ελλείμματος επί του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, καθότι όταν το κρατικό έλλειμμα αυξάνει ή μειώνεται, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών επίσης αυξάνει ή μειώνεται.

Σε αρκετές χώρες της διεθνούς οικονομίας, έχει διαπιστωθεί ότι ο δημόσιος τομέας και το ισοζύγιο τρεχουσών τους συναλλαγών παρουσιάζουν ταυτόχρονα έλλειμμα. Μια από τις χώρες στις οποίες παρατηρείται το Φαινόμενο των Διπλών Ελλειμμάτων (The Twin Deficits Phenomenon) είναι και η Ελλάδα, της οποίας ο κρατικός προϋπολογισμός και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών επί σειρά ετών έχουν υψηλά

ελλείμματα. Αν και το Κεϋνσιανό υπόδειγμα θεωρεί ως δεδομένη τη θετική αιτιώδη σχέση μεταξύ των δύο ελλειμμάτων και ειδικότερα την θετική επίδραση του κρατικού ελλείμματος στο έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, ωστόσο ορισμένοι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι τα δύο ελλείμματα δεν σχετίζονται μεταξύ τους και το ένα έλλειμμα δεν επηρεάζει το άλλο.

Δύο είναι οι κύριες Σχολές οικονομικής σκέψης, οι οποίες έχουν διατυπώσει διαμετρικά αντίθετες απόψεις αναφορικά με τη θεωρία των διπλών ελλειμμάτων, η Κεϋνσιανή και η (Νέο)Ρικαρντιανή. Οι οπαδοί της Κεϋνσιανής άποψης, θεωρούν ότι η οποιαδήποτε μεταβολή στο δημοσιονομικό έλλειμμα ή το δημόσιο χρέος, επιδρά άμεσα σε μια σειρά μακροοικονομικών μεταβλητών όπως το επιτόκιο, ο πληθωρισμός, το εμπορικό ισοζύγιο, το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, το εθνικό προϊόν, η απασχόληση, κ.α. Από την άλλη μεριά, σύμφωνα με την (Νέο) Ρικαρντιανή υπόθεση, μια μεταβολή στο κρατικό έλλειμμα ή το δημόσιο χρέος, δεν έχει καμία επίδραση στα διάφορα μακροοικονομικά μεγέθη, μεταξύ των οποίων το εμπορικό ισοζύγιο και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

Ένας σημαντικός αριθμός οικονομετρικών αναλύσεων, οι οποίες έχουν πραγματοποιηθεί από τους Hutchison και Pigott (1984), Aschauer (1986), Darrat (1988), Abell (1990), Zietz και Pemberton (1990), Bahmani – Oskooee (1992, 1995), Vamvoukas (1997, 1999), συνηγορεί υπέρ της Κεϋνσιανής άποψης, ότι δηλαδή το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού επηρεάζει το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Απεναντίας, αρκετοί συγγραφείς όπως οι Evans (1988), Miller και Russek (1989), Enders και Bong – Soo (1990), Kim (1995), υποστηρίζοντας το Νεορικαρντιανό υπόδειγμα, ισχυρίζονται ότι το φαινόμενο των διπλών ελλειμμάτων να μην παρατηρείται στην πράξη, ωστόσο το ένα έλλειμμα δεν επηρεάζει το άλλο.

Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να διερευνηθεί η αιτιώδης σχέση μεταξύ του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού και του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου της ελληνικής οικονομίας. Η περίπτωση της ελληνικής οικονομίας είναι αξιοσημείωτη, καθώς μετά το 1948, την περίοδο δηλαδή που υπάρχουν πλήρη επίσημα εθνικολογιστικά στοιχεία, τόσο ο κρατικός προϋπολογισμός όσο και το εμπορικό ισοζύγιο εμφανίζουν κάθε χρόνο έλλειμμα. Η οικονομετρική τεχνική που θα

χρησιμοποιήσουμε, στηρίζεται σε unit – root tests, cointegration analysis, ECM (Error – Correction Model) και general - to - specific technique¹. Η οικονομετρική μεθοδολογία, την οποία υιοθετούμε στην προσπάθειά μας να ελέγξουμε εμπειρικά το φαινόμενο των διπλών ελλειμμάτων στην ελληνική οικονομία, είναι η μεθοδολογία η οποία υιοθετείται μετά το 1990 από αρκετούς συγγραφείς, οι οποίοι εξετάζουν την κατεύθυνση αιτιότητας μεταξύ των διαφόρων οικονομικών μεταβλητών.

2. Η θεωρία των Διπλών Ελλειμμάτων

Πριν προβούμε στην οικονομετρική εξέταση του φαινομένου των διπλών ελλειμμάτων στη χώρα μας, θα εξετάσουμε το θεωρητικό υπόβαθρο επί του οποίου εμπεδώνεται η σχέση μεταξύ ελλείμματος (πλεονάσματος) δημοσίου τομέα και ελλείμματος (πλεονάσματος) ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ή εμπορικού ισοζυγίου. Πράγματι, πριν κάποιος ερευνητής προβεί στην οικονομετρική προσέγγιση μιας θεωρίας ή ενός υποδείγματος, θα πρέπει αρχικά να θεμελιώσει την θεωρία αυτή ή να αναλύσει το υπόδειγμα που πρόκειται εμπειρικά να ελέγξει. Από την Μακροοικονομική Θεωρία και την Θεωρία των Διεθνών Οικονομικών, γνωρίζουμε ότι

$$Y = C + I + G + X - M \quad (1)$$

όπου Y = Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ), C = Ιδιωτική Κατανάλωση, I = Ιδιωτική Επένδυση, G = Δαπάνες Δημοσίου Τομέα, X = Εξαγωγές και M = Εισαγωγές. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η διαφορά μεταξύ εξαγωγών (X) και εισαγωγών (M) σε αγαθά και υπηρεσίες, αποτελεί το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (current account), τότε η σχέση (1) καθίσταται

$$CA = Y - (C+I+G) \quad (2)$$

όπου CA = Έλλειμμα ή Πλεόνασμα Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών. Ως γνωστόν, το μέγεθος $(C+I+G)$ αποτελεί την εγχώρια συνολική ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες και στην διεθνή βιβλιογραφία είναι γνωστή ως απορρόφηση². Δεδομένου όμως ότι στα πλαίσια της κλειστής οικονομι-

ας, η εθνική αποταμίευση (S) είναι ίση με την επένδυση (I) και έχοντας υπόψη ότι $S = Y - C - G$, προκύπτει ότι

$$S = I + CA \quad (3)$$

Η εξίσωση 3 είναι σημαντική για μια οικονομία της αγοράς, καθώς εάν κάποια χώρα έχει πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της, συνεπάγεται ότι με τους πόρους αυτούς μπορεί να επιταχύνει τους αναπτυξιακούς της ρυθμούς. Ενώ στην οικονομία χωρίς εξωτερικές συναλλαγές ισχύει η συνθήκη ισορροπίας $S=I$, στην ανοικτή οικονομία αυτή η συνθήκη ισορροπίας απεικονίζεται από τη σχέση $S=I+CA$. Γι' αυτό, εάν το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι πλεονασματικό, τούτο θεωρείται ως "καθαρή εξωτερική επένδυση" (net foreign investment). Πράγματι, εάν κάποια χώρα έχει πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, αυτοί οι πλεονάζοντες πόροι προστίθενται στους εγχώριους αποταμιευτικούς πόρους, με συνέπεια η χρηματοδότηση μιας αναπτυξιακής προσπάθειας να είναι ευχερέστερη και περισσότερο επιτυχή.

Η συνολική αποταμίευση (S) αποτελείται από την ιδιωτική αποταμίευση (S^P) και την δημόσια αποταμίευση (S^S). Από την οικονομική θεωρία είναι γνωστό ότι ισχύουν οι ακόλουθες σχέσεις:

$$S = S^P + S^S \quad (4)$$

$$S^P = Y - T - C \quad (5)$$

και

$$S^S = T - G \quad (6)$$

όπου T = Άμεσοι Φόροι, S^P = Ιδιωτική Αποταμίευση και S^S = Δημόσια Αποταμίευση. Από τις σχέσεις 3 και 4 προκύπτει ότι

$$S = S^P + S^S = I + CA \quad (7)$$

Άρα,

$$S^P = I + CA + (G - T) \quad (8)$$

Η διαφορά μεταξύ δημοσίων δαπανών (G) και δημοσίων εσόδων (T), μας δίνει το έλλειμμα ή πλεόνασμα του δημοσίου τομέα. Η εξίσωση 8 μπορεί να γραφεί και ως

$$CA = S^P - I - (G - T) \quad (9)$$

Η σχέση 9 αποτελεί το θεωρητικό υπόβαθρο, για την διερεύνηση της σχέσης μεταξύ κρατικού ελλείμματος και εμπορικού ισοζυγίου ή ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Έστω ότι ο κρατικός προϋπολογισμός είναι ελλειμματικός, δηλαδή $G > T$. Εάν, σύμφωνα με την κενυσιανή αντίληψη, υποθεθεί ότι το μέγεθος $SP-I$ παραμένει σταθερό και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών είναι ελλειμματικό, τότε η ύπαρξη ελλείμματος στον κρατικό προϋπολογισμό, σε τελευταία ανάλυση, θα συνέβαλε στην περαιτέρω διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Επίσης εάν το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ήταν πλεονασματικό και ο κρατικός προϋπολογισμός εμφάνιζε έλλειμμα λόγω της υπέρβασης των δημοσίων δαπανών έναντι των δημοσίων εσόδων, τότε το κρατικό έλλειμμα θα προκαλούσε την μείωση του πλεονάσματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Το συμπέρασμα το οποίο εξάγεται από τη σχέση 9, είναι ότι εάν το μέγεθος $SP-I$ είναι σταθερή, τότε η συναρτησιακή σχέση μεταξύ ελλείμματος δημοσίου τομέα και ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών είναι θετική. Δηλαδή, η άνοδος (μείωση) του κρατικού ελλείμματος, προκαλεί την άνοδο (μείωση) του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Επίσης, η άνοδος (μείωση) του κρατικού ελλείμματος, συντελεί στην μείωση (άνοδο) του πλεονάσματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Μία άλλη μέθοδος προσέγγισης, η οποία υιοθετείται από αρκετούς οικονομολόγους, κατά την εξέταση της σχέσης μεταξύ κρατικών ελλειμμάτων και ελλείμματος ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών ή ελλείμματος εμπορικού ισοζυγίου, είναι η επίδραση που ίσως ασκούν τα κρατικά ελλείμματα επί των επιτοκίων. Εάν δηλαδή η αύξηση των κρατικών ελλειμμάτων επιδρά θετικά στην μεταβολή των επιτοκίων, τότε τα υψηλότερα επιτόκια προκαλούν την εισροή κεφαλαίων από το εξωτερικό. Η εισροή όμως ξένων κεφαλαίων από την αλλοδαπή, συντελεί στην άνοδο της ζήτησης χρήματος, με αποτέλεσμα την άσκηση ανατιμητικών τάσεων στο εγχώριο νόμισμα. Η ανατίμηση του εγχώριου νομίσματος, προκαλεί στο μεσομακροπρόθεσμο την άνοδο των εισαγωγών και τη μείωση των εξαγωγών, με συνεπακόλουθο την επιδείνωση της θέσης του εμπορικού ισοζυγίου και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών³.

Κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο η άσκηση ανατιμητικών τάσεων στη δραχμή, μέσω της θετικής επίδρασης που τα κρατικά ελλείμματα

προκαλούν στα ονομαστικά και πραγματικά επιτόκια, φαίνεται ότι διαπιστώνεται στην ελληνική οικονομία. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται στη χώρα μας το φαινόμενο, οι κυβερνήσεις στην προσπάθειά τους να χρηματοδοτούν τα διευρυνόμενα κρατικά ελλείμματα, διατηρούν τα ονομαστικά επιτόκια των κρατικών χρεωγράφων σε δραχμές ή ξένο νόμισμα σε υψηλά επίπεδα. Η διατήρηση των ονομαστικών και άρα των πραγματικών επιτοκίων των εντόκων γραμματίων και ομολόγων του ελληνικού δημοσίου σε υψηλά επίπεδα, αποτελεί κίνητρο προσέλκυσης ξένων κεφαλαίων, καθώς τα κεφάλαια αυτά τοποθετούνται στα κρατικά χρεώγραφα και στη συνέχεια επανεξάγονται, εφόσον προηγουμένως έχουν καρπωθεί τα υψηλά εισοδήματα από τόκους.

Δεδομένου όμως ότι τα έντοκα γραμμάτια και τα ομόλογα του ελληνικού δημοσίου μέχρι ετήσιας χρονικής διάρκειας, αποτελούν μέρος της προσφοράς χρήματος M_4 , προκύπτει ότι ανατιμητικές πιέσεις στη δραχμή, ασκούνται και μέσω της αυξημένης ζήτησης χρήματος από την αλλοδαπή. Με τη χρήση σύγχρονων οικονομετρικών τεχνικών, έχουμε δείξει ότι η άνοδος των κρατικών ελλειμμάτων της ελληνικής οικονομίας, πράγματι προκαλεί την αύξηση των επιτοκίων και την άνοδο της ζήτησης χρήματος⁴. Συνεπώς, ανατιμητικές πιέσεις στην δραχμή, ασκούνται μέσω των επιδράσεων τις οποίες τα δημοσιονομικά ελλείμματα, προκαλούν στα επιτόκια των κρατικών χρεωγράφων και τη ζήτηση χρήματος, με μία αλυσίδα αρνητικών επιπτώσεων στο εμπορικό ισοζύγιο και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της ελληνικής οικονομίας.

Σε διάφορα άρθρα (1999, 1998, 1997), έχουμε αναλύσει το μηχανισμό βάσει του οποίου, οι νεοκαραντιανοί ισχυρίζονται ότι η άνοδος των κρατικών ελλειμμάτων, δεν έχει καμία επίδραση στα βασικά μακρομεγέθη του οικονομικού συστήματος, όπως: εθνικό εισόδημα, επιτόκια, αποταμίευση, επενδύσεις, κατανάλωση, εμπορικό ισοζύγιο, ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, ζήτηση (προσφορά) χρήματος, κ.λ.π. Έχοντας όμως υπόψη τη σχέση 9, το ερώτημα, το οποίο σχετίζεται με το Νεοκαραντιανό υπόδειγμα, παρουσιάζει ενδιαφέρον, εάν δηλαδή στην οικονομία μιας χώρας παρατηρείται το φαινόμενο, οι αποταμιευτικοί πόροι του ιδιωτικού τομέα (S^P) να παρουσιάζουν διαχρονική αύξηση, μέχρι τότε τα κρατικά ελλείμματα μπορούν να χρηματοδοτούνται με τους πλεονάζοντες πόρους του ιδιωτικού τομέα;

Σε μία τέτοια περίπτωση, οι ιδιωτικές αποταμιεύσεις (S^P) θα έπρεπε

να ήταν τόσο υψηλές, ώστε να επαρκούσαν για την χρηματοδότηση, τόσο των εγχώριων επενδύσεων (I) όσο και των κρατικών ελλειμμάτων. Εάν οι ιδιωτικές αποταμιεύσεις σημειώνουν διαχρονική άνοδο και επαρκούν για την κάλυψη των κρατικών ελλειμμάτων και την ικανοποίηση των αναγκών της οικονομίας σε επενδύσεις, τότε με βάση τη σχέση 9, η άνοδος των κρατικών ελλειμμάτων δεν επηρεάζει το εμπορικό ισοζύγιο ή το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (CA) μιας χώρας. Σ αυτή την ακραία, για τη γνώμη μας, περίπτωση τα κρατικά ελλείμματα εμφανίζονται *ουδετερότητα*, με συνέπεια η Ricardian Equivalence Hypothesis να ισχύει.

3. Οικονομετρικά Αποτελέσματα

Ένα σημαντικό μέρος της σύγχρονης οικονομετρίας, ασχολείται με την επίδραση που ασκεί μία τρίτη μεταβλητή σε δύο άλλες μεταβλητές, όταν θέλουμε να διερευνήσουμε την μεταξύ τους αιτιώδη σχέση⁵. Σε αυτό το μέρος της ανάλυσης μας, θα εξεταστεί αρχικά η αιτιώδης σχέση μεταξύ των μεταβλητών D_t και B_t στα πλαίσια ενός διμεταβλητού συστήματος και στη συνέχεια εισάγοντας την Y_t ως τρίτη μεταβλητή θα διερευνηθεί η κατεύθυνση αιτιότητας μεταξύ των D_t και B_t στο μεθοδολογικό περίγραμμα ενός τριμεταβλητού συστήματος.

Πίνακας 1: Τεστ στασιμότητας, 1948-1993

	Επίπεδα	Πρώτες διαφορές
I. Με σταθερά και χρονική τάση (with a constant and time trend)		
D_t	0,24	-6,76*
B_t	-0,30	-4,96*
Y_t	-1,60	-3,53**
II. Με σταθερά και χωρίς χρονική τάση (with a constant and no time trend)		
D_t	2,68	-4,69*
B_t	-1,54	-4,90*
Y_t	-0,21	-3,61*

* Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 1%

** Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 5%

Παρατηρήσεις: Χρησιμοποιούμε στους υπολογισμούς μας το "τεστ στασιμότητας" (stationarity test, unit – root test) ADF (Augmented Diskey – Fuller) τεστ. Οι υπολογισμοί γίνονται με μία χρονική υστέρηση στο σύστημα ARMA. Τα στατιστικά απεικονίζουν t – statistics και προέρχονται από τους Πίνακες του Mackinnon (1991).

D_t είναι το ακαθάριστο έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού σε σταθερές τιμές, B_t είναι το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου σε σταθερές τιμές και Y_t είναι το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ) σε σταθερές αγοραίες τιμές. Ο δείκτης t συμβολίζει τον χρόνο. Διαιρώντας το ακαθάριστο έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού και το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου σε τρέχουσες τιμές με το ονομαστικό ύψος του ΑΕΠ, λαμβάνουμε τις χρονολογικές σειρές D_t και B_t . Τα στατιστικά στοιχεία έχουν ληφθεί από το Υπουργείο Οικονομικών, την Τράπεζα της Ελλάδος και την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος και καλύπτουν την χρονική περίοδο 1948-1993.

Από την οικονομετρική ανάλυση γνωρίζουμε ότι η εξέταση της αιτιώδους σχέσης μεταξύ δύο μεταβλητών, προϋποθέτει την ικανοποίηση δύο δεδομένων. Αρχικά, θα πρέπει οι δύο μεταβλητές να είναι στάσιμες (stationary) του ίδιου βαθμού και κατά δεύτερο λόγο, οι δύο μεταβλητές σε επίπεδα (levels) να είναι από κοινού ολοκληρώσιμες (cointegrated). Σύμφωνα με τους Engle και Granger (1987), εάν δύο μεταβλητές είναι "από κοινού ολοκληρώσιμες", τότε μεταξύ τους υπάρχει μια ECM (Error-Correction Model) διατύπωση, στα πλαίσια της οποίας μπορεί να εξεταστεί η μεταξύ τους κατεύθυνση αιτιότητας. Αυτό είναι το περίφημο ECM «representation theorem» των Engle και Granger, με βάση το οποίο έχουν πραγματοποιηθεί σημαντικά βήματα στο χώρο της οικονομετρίας και κατά προέκταση στο πεδίο των εφαρμοσμένων οικονομικών τα τελευταία χρόνια⁶.

Στον Πίνακα 1 εφαρμόζουμε unit-root tests, για να εξεταστεί ο βαθμός στασιμότητας των μεταβλητών D_t , B_t και Y_t . Στους υπολογισμούς μας χρησιμοποιούμε το Augmented Dickey – Fuller (ADF) test statistic. Σύμφωνα με τους στατιστικούς πίνακες του Mackinnon (1991), τα ADF tests υποδεικνύουν ότι οι μεταβλητές D_t , B_t και Y_t , κατά τη χρονική περίοδο 1948-1993 είναι στάσιμες πρώτου βαθμού⁷. Δεδομένου ότι οι χρονολογικές σειρές D_t , B_t και Y_t είναι στάσιμες σε πρώτες διαφορές $I(1)$, το επόμενο στάδιο της οικονομετρικής μας ανάλυσης, είναι η εξέταση των "από κοινού ολοκληρώσιμων σχέσεων" μεταξύ του διμεταβλητού συστήματος D_t και B_t και του τριμεταβλητού συστήματος D_t , B_t και Y_t .

Στην ανάλυσή μας υιοθετούμε το cointegration test του Johansen (1988, 1991). Σύμφωνα με τον Gonzalo (1994), η μέθοδος του Johansen αποτελεί την καλύτερη και πιο αξιόπιστη οικονομετρική τεχνική, για τη

διερεύνηση εάν κάποιο σύστημα μεταβλητών ακολουθεί μακρόχρονη ισορροπη τάση. Σύμφωνα με τα στατιστικά αποτελέσματα του πίνακα 2, τόσο στο διμεταβλητό σύστημα D_t, B_t όσο και στο τριμεταβλητό σύστημα D_t, B_t, Y_t , οι χρονολογικές σειρές ακολουθούν μακρόχρονη ισορροπη τάση, το οποίο στην οικονομετρική ορολογία σημαίνει ότι οι μεταβλητές του κάθε συστήματος είναι "από κοινού ολοκληρώσιμες" (cointegrated). Για την ενίσχυση και τον έλεγχο της αξιοπιστίας των στατιστικών μας αποτελεσμάτων, χρησιμοποιούμε μία, δύο και τρεις περιόδους ως χρονικές υστερήσεις στον βαθμό του VAR (Vector Autoregression) συστήματος. Σε όλες τις περιπτώσεις, η τιμή του λ_{\max} (the maximum eigenvalue statistics), επιβεβαιώνει ότι οι οικονομικές μεταβλητές, που συνθέτουν το διμεταβλητό και το τριμεταβλητό VAR σύστημα, είναι "από κοινού ολοκληρώσιμες".

Η επόμενη φάση της οικονομετρικής μας ανάλυσης είναι να διερευνηθεί η αιτιώδης σχέση (Granger causation) μεταξύ των μεταβλητών D_t και B_t . Στους πίνακες 3 και 4, στα πλαίσια του διμεταβλητού (D_t, B_t) και του τριμεταβλητού (D_t, B_t, Y_t) συστήματος, εφαρμόζουμε την μέθοδο του Hendry, από το "γενικό στο ειδικό" (Hendry's general-to-specific strategy). Ως γνωστόν, η μέθοδος του Hendry από το "γενικό στο ειδικό" προϋποθέτει ECM υποδείγματα, όπου από το αρχικό πλήρες σύστημα (the unrestricted model) εκπίπτουν οι μη-στατιστικώς σημαντικές μεταβλητές. Οι απομένουσες στατιστικώς σημαντικές μεταβλητές αποτελούν το «restricted model», η εκτίμηση των παραμέτρων του οποίου μας οδηγεί στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων, για την κατεύθυνση αιτιότητας των υπό εξέταση μεταβλητών.

Στα μεθοδολογικά πλαίσια ενός ECM συστήματος, οι παράμετροι των μεταβλητών σε πρώτες διαφορές αντανakλούν την βραχυχρόνια δυναμική (short-run-dynamics) του συστήματος. Από την άλλη μεριά, οι παράμετροι των error-correction terms E_{t-1} και C_{t-1} απεικονίζουν την μακροδυναμική (long-run dynamics) επίδραση των ανεξαρτήτων μεταβλητών επί της εξαρτημένης. Οι παράμετροι των όρων E_{t-1} και C_{t-1} πρέπει να έχουν αρνητικό πρόσημο και να είναι στατιστικώς σημαντικοί.

Το σύνολο των στατιστικών ευρημάτων στους Πίνακες 3 και 4, κατευθύνει στο καίριο οικονομετρικό συμπέρασμα ότι τα κρατικά ελλείμματα της ελληνικής την συμπεριφορά οικονομίας επηρεάζουν του εμπορικού ισοζυγίου. Είτε στο διμεταβλητό ή το τριμεταβλητό σύστημα,

η μεταβλητή D_t επιδρά θετικά στην B_t το οποίο σημαίνει ότι η άνοδος των κρατικών ελλειμμάτων προκαλεί ταυτόχρονα την διεύρυνση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου. Αξιοσημείωτο είναι ότι η κατεύθυνση αιτιότητας είναι μονόδρομη από την D_t προς την B_t τόσο στο βραχυχρόνιο όσο και στο μακροχρόνιο διάστημα.

Σε κανένα από τα «restricted» συστήματα των πινάκων 3 και 4, δεν παρατηρείται κάποιος βαθμός αιτιότητας από την μεταβλητή B_t προς την μεταβλητή D_t . Απεναντίας, ο ισχυρός και στατιστικώς σημαντικός βαθμός επίδρασης της μεταβλητής D_t επί της B_t πιστοποιείται και από τα τεστ διάγνωσης και εξειδίκευσης (diagnostic tests, specification tests), τα οποία εφαρμόζουμε στα restricted συστήματα⁸. Επίσης το "CUSUM τεστ τετραγώνων" (Cumulative sum of squares test), το οποίο αποτελεί ένα από τα πιο αξιόπιστα και αποδεκτά τεστ σταθερότητας στην σύγχρονη οικονομετρία, επιβεβαιώνει σε συνδυασμό με τα στατιστικά ευρήματα των πινάκων 3 και 4 την σταθερότητα των εκτιμώμενων συστημάτων⁹. Το σύνολο των οικονομετρικών αποτελεσμάτων στους πίνακες 3 και 4, επιβεβαιώνει την άποψη ότι στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας, ισχύει η Κεϋνσιανή άποψη ότι τα κρατικά ελλείμματα επηρεάζουν αρνητικά την κατάσταση του εμπορικού ισοζυγίου της Ελληνικής οικονομίας.

Πίνακας 2: Cointegration tests βασισμένα στην μέθοδο του Johansen, 1948-1993

	λ_{\max} Rank Tests		
	$H_0: r=0$	$H_0: r=1$	$H_0: r=2$
A. Γραμμική ντιτερμινιστική τάση στα στοιχεία και σταθερά			
1. Διμεταβλητό σύστημα (D_t, B_t)			
- Ένα έτος χρονική υστέρηση	16,2**	2,9	-
- Δύο έτη χρονική υστέρηση	16,9**	3,6	-
- Τρία έτη χρονική υστέρηση	23,0*	5,4	-
2. Τριμεταβλητό σύστημα (D_t, B_t, Y_t)			
- Ένα έτος χρονική υστέρηση	38,7*	13,5	2,5
- Δύο έτη χρονική υστέρηση	42,3*	15,0	1,3
- Τρία έτη χρονική υστέρηση	68,2*	18,5	0,3
B. Χωρίς ντιτερμινιστική τάση στα στοιχεία και σταθερά			
1. Διμεταβλητό σύστημα (D_t, B_t)			
- Ένα έτος χρονική υστέρηση	22,1**	4,1	-
- Δύο έτη χρονική υστέρηση	21,8**	4,3	-
- Τρία έτη χρονική υστέρηση	27,5*	6,2	-
2. Τριμεταβλητό σύστημα (D_t, B_t, Y_t)			
- Ένα έτος χρονική υστέρηση	58,9*	31,4*	10,4
- Δύο έτη χρονική υστέρηση	56,9*	29,4*	6,9
- Τρία έτη χρονική υστέρηση	73,7*	23,7*	4,0

* Υποδηλώνει απόρριψη της υπόθεσης μηδέν σε 1% επίπεδο σημαντικότητας

** Υποδηλώνει απόρριψη της υπόθεσης μηδέν σε 5% επίπεδο σημαντικότητας.

Παρατηρήσεις: Λεπτομέρειες για τη μεθοδολογία των cointegration tests του Johansen, βλ. Johansen (1988, 1991), Johnston και DiNardo (1997).

Τα λ_{\max} Rank Test προέρχονται από τους πίνακες των Osterwald – Lenum (1992).

Πίνακας 3: Εκτιμήσεις των ECM συστημάτων, 1948-1993

Μεταβλητές	Unrestricted Προσέγγιση		Restricted Προσέγγιση	
	ΔB_t	ΔD_t	ΔB_t	ΔD_t
σταθερά	0,412 (1,284)	0,430 (1.164)	0,079 (0,321)	0,326 (1,260)
ΔD_t (-1)	-0,222 (-1,199)	-0,273 (-1,176)		
ΔD_t (-2)	-0,080 (-0,441)	-0,023 (-0,104)		
ΔD_t (-3)	-0,094 (-0,547)	0,149 (0,664)		
ΔD_t (-4)	0,302 (1,738)	0,445 (2,030)	0,307 (2,215)	0,418 (2,686)
ΔD_t (-5)	0,089 (0,446)	0,211 (0,988)		
ΔB_t (-1)	-0,233 (-1,098)	-0,099 (-0,454)		
ΔB_t (-2)	-0,134 (-0,819)	0,122 (0,748)		
ΔB_t (-3)	-0,098 (-0,655)	-0,171 (-1,079)		
ΔB_t (-4)	-0,155 (-1,045)	0,013 (0,083)		
ΔB_t (-5)	-0,050 (-0,363)	0,004 (0,029)		
C_{t-1}	-0,040 (-0,295)		-0,154 (-1,671)	
E_{t-1}		-0,007 (-0,064)		-0,031 (-0,488)
—2				
R	0,087	0,063	0,134	0,118
DW	2,011	1,982	2,266	2,389
SER	1,556	1,621	1,502	1,602
Chow (1971)	0,550	0,420	0,373	1,695
Chow (1975)	0,766	0,543	0,027	1,872
RESET	0,330	0,452	1,604	0,394
WT	9,650	12,929	1,872	1,308
ARCH (2)	0,536	0,026	0,366	1,421
ARCH (3)	0,574	0,017	0,378	0,874
BG (2)	1,239	0,144	0,998	1,467
BG (3)	0,964	1,634	1,848	0,971

Παρατηρήσεις: Μη συμπτωτικά t – statistics στις παρενθέσεις. C_{t-1} και E_{t-1} είναι error – correction όροι, με νστέρηση μιας χρονικής περιόδου, όπου η χρονολογική σειρά των καταλοίπων έχει αποκτηθεί από την παλινδρόμηση των ανεξάρτητων μεταβλητών στην εξαρτημένη. Τα διάφορα στατιστικά που περιλαμβάνονται στον πίνακα 3, είναι γνωστά διαγνωστικά τεστ και τεστ εξειδίκευσης (diagnostic and specification tests). Ειδικότερα, το \bar{R} είναι ο διορθωμένος συντελεστής προσδιορισμού (adjusted \bar{R}), DW είναι το Durbin – Watson στατιστικό, SER είναι το Standard Error της παλινδρόμησης. Chow είναι το Chow F – statistics. JB (Jarque και Bera) είναι το τεστ κανονικότητας των καταλοίπων της παλινδρόμησης. RESET είναι το Ramsey F – statistics, WT είναι το White F – statistics, BG είναι το Breusch – Godfrey F – statistics και ARCH είναι το Autoregressive Conditio-

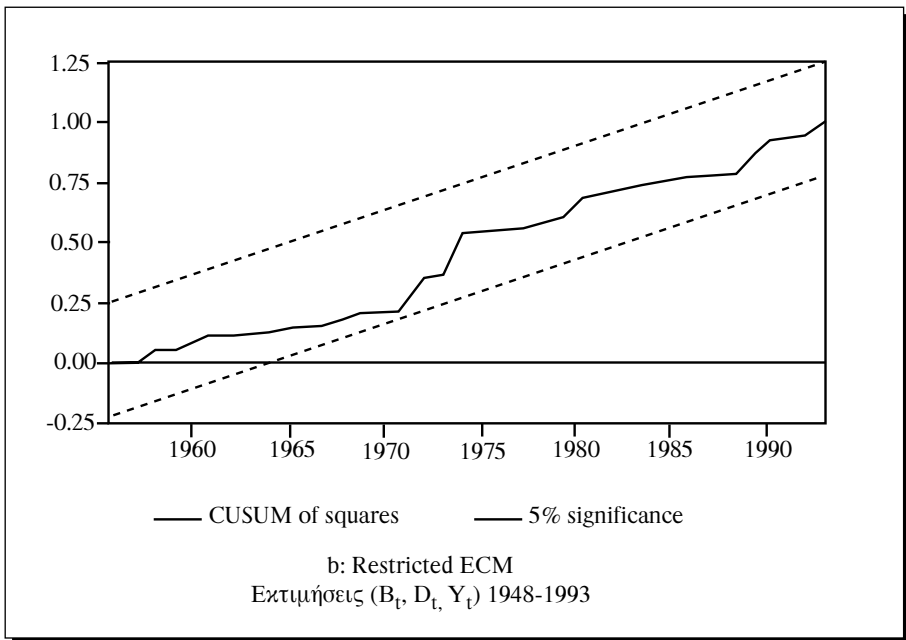
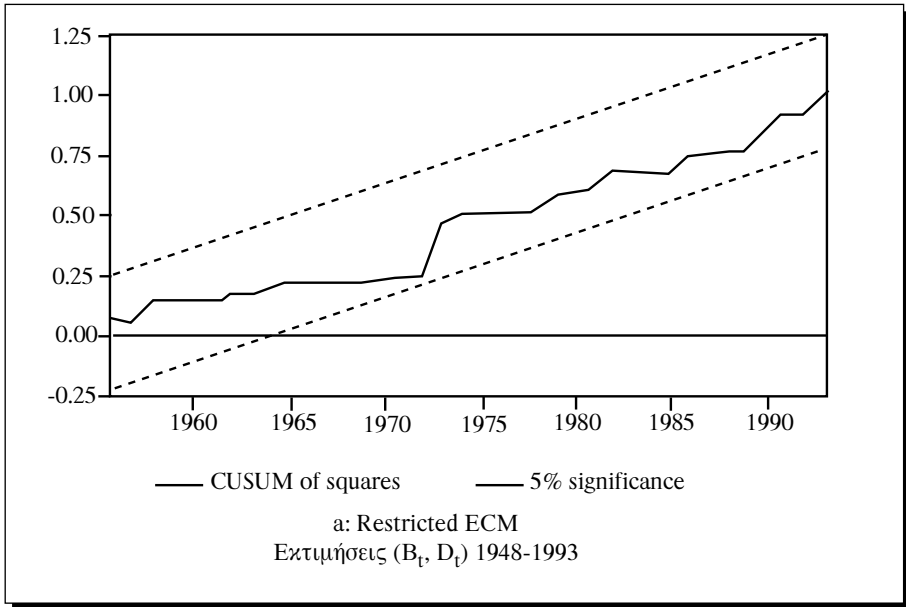
nal Heteroskedasticity F – statistics. Οι αριθμοί εντός παρένθεσης στα διάφορα τεστ, απεικονίζουν χρονικές υστερήσεις στα κατάλοιπα της παλινδρόμησης. Για τον υπολογισμό των διαφόρων τεστ, χρησιμοποιήσαμε το TSP E.Views 3 (1998). Οι Pindyck και Rubinfeld (1998) αναλύουν με εξαιρετο τρόπο τα τεστ που περιλαμβάνονται στον Πίνακα 3.

Πίνακας 4: Εκτιμήσεις των ECM συστημάτων, 1948-1993

Μεταβλητές	Unrestricted Προσέγγιση		Restricted Προσέγγιση	
	ΔB_t	ΔD_t	ΔB_t	ΔD_t
σταθερά	-1,586 (-2,206)	0,060 (0,072)	-0,924 (-2,974)	0,278 (1,084)
ΔD_t (-1)	-0,095 (-0,550)	-0,237 (-0,962)		
ΔD_t (-2)	-0,068 (-0,405)	0,031 (0,138)		
ΔD_t (-3)	0,108 (-0,689)	0,217 (1,018)		
ΔD_t (-4)	0,441 (2,824)	0,463 (2,158)	0,326 (2,899)	0,431 (2,929)
ΔD_t (-5)	0,093 (0,473)	0,224 (0,921)		
ΔB_t (-1)	-0,172 (-0,735)	-0,084 (-0,337)		
ΔB_t (-2)	0,052 (0,299)	0,075 (0,386)		
ΔB_t (-3)	-0,083 (-0,559)	-0,264 (-1,444)		
ΔB_t (-4)	-0,234 (-1,563)	-0,007 (-0,037)		
ΔB_t (-5)	-0,134 (-0,978)	0,008 (0,045)		
ΔY_t (-1)	0,064 (2,273)	0,002 (0,055)	0,069 (3,581)	
ΔY_t (-2)	0,001 (0,038)	-0,11 (-0,302)		
ΔY_t (-3)	-0,004 (-0,142)	0,028 (0,706)		
ΔY_t (-4)	0,038 (1,244)	0,012 (0,290)		
ΔY_t (-5)	0,030 (0,994)	-0,007 (-0,172)		
C_{t-1}	-0,418 (-1,736)		-0,405 (-3,634)	
E_{t-1} —2		-0,042 (-0,364)		-0,087 (-1,345)
R	0,344	0,074	0,438	0,153
DW	1,930	2,060	2,240	2,331
SER	1,319	1,735	1,209	1,570
Chow (1971)	0,444	0,292	1,121	1,492
Chow (1975)	1,580	0,540	1,622	1,724
RESET	1,244	1,540	0,324	0,970
WT	29,209	35,060	7,897	2,239
ARCH (2)	0,100	0,094	0,004	1,267
ARCH (3)	0,091	0,057	0,123	0,795
BG (2)	0,661	0,912	0,906	1,109
BG (3)	1,036	1,142	1,234	0,719

Παρατηρήσεις: Μη συμπλωτικά t – statistics στις παρενθέσεις. C_{t-1} και E_{t-1} είναι error – correction όροι. Για τα υπόλοιπα στατιστικά, βλ. Πίνακα 3.

Διάγραμμα Ι: CUSUM Τεστ Τετραγώνων

Abstract

GEORGE VAMBOUKAS: *The Relationship Between Budget Deficits and Current Account*

This paper employs cointegration analysis, error correction modelling and Granger causality to explore the relationship between budget and trade deficits using annual data from a developing economy. The main purpose of the paper is to test the validity of the Keynesian proposition and the Ricardian equivalence theorem. The empirical evidence suggests a predominantly unidirectional causality from budget deficit to trade balance in the long and short run. The various specification and diagnostic tests appear significant and robust, indicating the consistency of the empirical framework of the Keynesian proposition.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Λόγω της αντικειμενικής δυσκολίας να ερμηνευθούν οι διάφοροι διεθνείς οικονομικοί όροι στην ελληνική, κρίθηκε σκόπιμη η χρήση αναγκαστικά αγγλικών όρων. Η βιβλιογραφία η οποία μνημονεύεται αναφέρεται διεξοδικά σε όλο το φάσμα των οικονομικών τεχνικών, που υιοθετούμε στην ανάλυσή μας.
2. Για περισσότερες λεπτομέρειες επί της έννοιας της απορρόφησης, βλ. Salvator (1995), Βάμβουκας (1997).
3. Αυτό το σημαντικό σκέλος της σύγχρονης βιβλιογραφίας, το οποίο εξετάζοντας την αιτιώδη σχέση μεταξύ κρατικών ελλειμμάτων και ελλείμματος εμπορικού ισοζυγίου ή ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, διερευνά αρχικά το ενδεχόμενο εάν τα δημόσια ελλείμματα προκαλούν την άνοδο των ονομαστικών και άρα των πραγματικών επιτοκίων, με συνέπεια την άσκηση ανατιμητικών πιέσεων στο εθνικό νόμισμα, αναλύεται διεξοδικά στην εργασία των Alogoskoufis και Dua (1993).
4. Βλ. Vamvoukas (1997, 1998)
5. Για τη φιλοσοφία και τη μέθοδο εφαρμογής των τεστ αιτιότητας (causality tests), βλ. Granger (1988) και Vamvoukas (1999).
6. Για τη φιλοσοφία και τη μεθοδολογία του ECM modeling, βλ. Enders (1995) και Thomas (1997).
7. Ένας αξιολογικός αριθμός άρθρων, βιβλίων, κ.λ.π. ασχολείται διεξοδικά με τη μεθο-

δολογία και την έννοια των unit-root tests και cointegration tests, όπως Green (1997), Charemza και Deadman (1997).

8. Χρήσιμα οικονομετρικά βοηθήματα για την κατανόηση των tests διάγνωσης και εξειδίκευσης, είναι τα εγχειρίδια των Green (1997) και Ramanathan (1998). Επίσης τα εγχειρίδια των οικονομετρικών πακέτων TSP E.Views (1998) και PC-GIVE (1998), αποτελούν καλό βοήθημα για όσους θέλουν να διεισδύσουν ακόμα περισσότερο στην φιλοσοφία και μεθοδολογία των tests διάγνωσης και εξειδίκευσης, τα οποία χρησιμοποιούνται ευρύτατα στην σύγχρονη οικονομετρία.
9. Για τη μαθηματική και την στατιστική απεικόνιση του "CUSUM τεστ τετραγώνων", βλ. Green (1997).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Abell J.D., Twin Deficits During the 1980s: An Empirical Investigation, *Journal of Macroeconomics*, 1990, 12, pp.81-96.
- Arora H - Dua P., Budget Deficits, Domestic Investment and Trade Deficits, *Contemporary Economic Policy*, 1993, 11, pp.29-44.
- Bachman D.D., Why is the U.S. Current Account Deficit so Large; Evidence from Vector Autoregressions, *Southern Economic Journal*, 1992, 59, pp.232-40.
- Bahmani – Oskooee M., What are the Long – Run Determinants of the U.S. Trade Balance?, *Journal of Post Keynesian Economics*, 1992, 14 pp.85-97.
- Bahmani – Oskooee M., The Long – Run Determinants of the U.S. Trade Balance Revisited, *Journal of Post Keynesian Economics*, 1995, 17 pp.457-65.
- Brown R.L., Durbin J. και Evans, J.M., Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationship over Time, *Journal of the Royal Statistical Society*, 1975, 2, pp.149-92.
- Charemza W. - Deadman D., *New Directions in Econometric Practice*, ed. Cambridge: Edward Elgar, 1997.
- Darrat A.F., Have Large Budget Deficits Caused Rising Trade Deficits? *Southern Economic Journal*, 1988, 54, pp.879-87.
- Dewald W.G. και Ulan M., The Twin – Deficit Illusion, *Cato Journal*, 10, 689-707, 1990, 10, pp.689-707.
- Enders W., *Applied Econometric Time Series*. New York: ed. Wiley and Sons, 1995.
- Enders W. και Lee B.S., Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins?, *The Review of Economics and Statistics*, 1990, 72, pp.373-81.

- Engle R.F. και Granger C.W.J., Cointegration and Error-Correction: Representation, Estimation and Testing, *Econometrica*, 1987, 66, pp.251-76.
- Evans P., Do Budget Deficits Affect the Current Account, unpublished paper, Ohio State University, 1988.
- Gonzalo J., Five Alternative Methods of Estimating Long – Run Equilibrium Relationships, *Journal of Econometrics*, 1994, 60, pp.203-33.
- Granger C.W.J., Developments in the Study of Co-Integrated Economic Variables, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 1986, 48, pp.213-28.
- Granger C.W.J., Some Recent Developments in a Concept of Causality, *Journal of Econometrics*, 1988, 39, pp.199-211.
- Green W.H., *Econometric Analysis*, New York: ed. Macmillan, 1997.
- Johansen S., Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 1988, 12, pp.231-54.
- Johansen S., Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models, *Econometrica*, 1991, 70, pp.1551-80.
- Johnston J. και DiNardo J., *Econometric Methods*, New York: ed. The McGraw – Hill Companies, Inc, 1997.
- Kim K.H., On the Long – Run Determinants of the U.S. Trade Balance: a comment, *Journal of Post Keynesian Economics*, 1995, 17, pp.447-55.
- Kiochos P. - Tzerkezos Dik., Simultaneous use of data with different time aggregation in the estimation of the Gamma distributed Lag model. *Rivista Internazionale scienze Economiche Commerciale*, No 1 Maggio 1997, pp. 171-189
- Mackinnon J.G., Critical Values for Cointegration Tests in Long-Run Economic Relationships. In R.F. Engle and C.W.J. Granger (Eds.), *Readings in Cointegration*, Oxford: ed. Oxford University Press, 1991.
- Miller S.M. και Russek, F.S., Are the Twin Deficits Really Related?, *Contemporary Policy Issues*, 1989, 7, pp.91-115.
- Osterwald-Lenum M., A Note with Twin Quantiles of the Asymptotic Distribution of the Maximum Likelihood Cointegration Rank

- Test Statistics. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 1992, 54, pp.461-72.
- Pindyck R.S. και Rubinfeld D.L., Econometric Models and Economic Forecasts, Boston: ed. Irwin McGraw – Hill, 1998.
- Rosensweig J.A. και Tallman, E.W., Fiscal Policy and Trade Adjustment: Are the Deficits Really Twins?. Economic Inquiry, 1993, 31, pp.580-94.
- Seater J.J., Ricardian Equivalence, Journal of Economic Literature, 1993, 31, pp. 142-190.
- Thomas R.L., Modern Econometrics, Harlow: ed. Addison – Wesley, 1997.
- Vamvoukas G.A., The Twin Deficits Phenomenon: Evidence from Greece, Applied Economics, 1999, 31, pp.1093-1100.
- Vamvoukas G.A., A Note on Budget Deficits and Interest Rates: Evidence from a Small Open Economy, Southern Economic Journal, 1997, 63, pp.803-11 .
- Vamvoukas G.A., Have Large Budget Deficits Caused Increasing Trade Deficits?, Atlantic Economic Journal, 1997, 25, pp.80-90.
- Vamvoukas G.A., The Relationship between Budget Deficits and Money Demand: Evidence from a small economy, Applied Economics, 1998, 30, pp.375-82.
- Vamvoukas G.A., Budget Expenditures and Revenues: An Application of Error – Correction Modeling, Public Finance, 1997, 52, pp.125-138.
- Zietz J. και Pemberton D.K., The U.S. Budget and Trade Deficits: A Simultaneous Equation Model, Southern Economic Journal, 1990, 57, pp.23-34.

SMODIFICATIONAL IMPACTS OF THE EURO ON THE GREEK FINANCIAL-CREDIT ENVIRONMENT AND BANKS' FINANCIAL ADVANTAGES IN THE LONG-TERM PERIOD

GEORGE A. THANOS - PETER A. KIOCHOS

Air Force Academy - University of Piraeus

1. Introduction

The financial-credit system applied in Greece ever since 1979,¹ according to the Charissopoulos Committee's report, would start entering a new phase characterised by apparent onsets of a decrease in state investments as well as of a disentanglement from the strict administrative restrictions, special credit rules and central administrative determination imposed by interest rates.² The year 1982 was a milestone in the history of country's credit system due to the dismissal of the Monetary Committee and to the transference of its tasks to the Bank of Greece.³ The last joint effort that was made to evaluate and to form the development framework of the Greek financial system, coupled with also the application of European Community's relevant directives in the context of the procedure to harmonise the state-members' financial-credit systems, would be made during the period 1985-1987 through the report of the Caradza Committee.⁴

The liberation of the financial credit system in Greece has been implemented to a considerable extent today and banks are facing the new

conditions, which are characterised by mobility and alterations in their institutional, financial and operational levels. Of course, certain restrictions which had to be lifted concerning harmonisation -like the remaining percentage upon the compulsory banking deposits binding, the encumbrances upon grants (involving, mainly, the special banking works tax and the contribution provided for in the Law 128/75)- as well as settling a series of issues related to the rationalisation of the taxation system in force plus regulating the juridical status and the accounting principles governing Greek banks' operation- will still remain in force.

Therefore, Greek credit institutions, in relation to the past, do bear the responsibility for their actions and options, enjoying a freedom of carrying out an unprecedented financial activity in terms of the recently set Greek financial-credit standards (Karayiannis A., 1999, p. 61-81). Invoicing interest rates and bank services is determined now by banks themselves on the basis of market rules and of the existing competition. The number and concentration of banks is the result of a new entrepreneurial reasoning as concerns the universal character of today's economies and the enhancement of the production powers.⁵ The differentiation occurring in the composition of banks' portfolios and profit sources, the circulation of capitals, the establishment of inter-frontiers transactions as well as state's and enterprises' resorting to the direct money and capital markets will compose a different morphology in country's financial-credit landscape, which depends directly on the new European financial order of things and expresses both bank's works and orientations.

Joining the Euro zone poses as a re-evolutionary challenge to all the institutions of European Union's state-members on both an institutional and a functional levels. The significant endeavours aiming at the European convergence will place the EU on the top of the international financial interest even in relation to USA's standards. Establishing a single currency is, undoubtedly, on the one hand, a universal financial fact in terms of the total effacement of national currency rates (Demathas Z., Calaphatis Th., Sakellaropoulos Th., 1991, p. 11-18. Also Panagos B., 1986, p. 61-99) and of overriding, as a result, the transactions performed within the European Community and, on the other, in terms of the formation of new transaction data on an international level.

The institutional reformation (Alexakis P., 1998, p. 150. Also, Than-

os G., 1999a) of the Greek financial-credit system will revolve over the following basic axes:

- Abolishing gradually the binding-unbinding system concerning the compulsory deposits with the Bank of Greece (it has almost been concluded with the exception of compulsory investments on Greek State's titles), which has resulted in utilising available funds on terms and conditions determined by banks themselves and by the operation of the market (Costopoulos G., 1992, p. 13-15).
- Liberating completely deposits and grants interest rates.
- Lifting the restrictions imposed on the circulation of capitals.
- Banning interest rates subsidies.
- Differentiating in banking institutions' traditional activation framework and accelerating its adaptation to the new European and international standards (Michelis P., 1998, p. 13-16) (enriching the provided types of banking products, interweaving banking works with the works of cash-funds markets, providing investments services, managing available entrepreneurial capitals, utilising comparative advantages per case etc.).
- Assuring the independence of the Central Bank and modernising banking legislation in general in the context of its being aligned with the respective communal one (Brittan L., 1992, p. 3-7).
- Replacing the mechanism of the currency equivalence rates by the Single European Currency Unit (ECU).

2. Introducing the euro: adhesion cost and benefits resulting in favour of the banking sector

The use of the Euro will co-exist and function at the same time with the existence of a financial block existing between European Union's state-members (Euro and customs zones) since the duties that existed among the state-members and were in force only as concerned the countries being out of this zone (Helter R., 1973, p. 183) are abolished.

The European Currency Unit (ECU) has been the official currency of European Union's eleven state-members⁶ since January 1 1999, its establishment carried out according to the conversion prices of the Ecofin Council on the basis of the procedures provided for in Clause 109L, par. 4, section a, of the Treaty of Rome.⁷ Banknotes and coins in the form of various national monetary units will continue to have the force of legitimate money of a compulsory circulation during the three year transitional period⁸ and, as a result, payments will be carried out by use of also various national monetary units (Gortsos Ch., 1998, p. 130-139) during the above time period.

I. The Adhesion Cost during the short-term period

Implementing the Monetary Union and entering the Euro zone are forecast in the short-term period to spawn serious problems bound to hamper Greek credit institutions connected, on the one hand, to losses in revenues from bank works and, on the other, to the cost of the adaptation to the single currency (accounting, software, communication etc.) as well as to the cost related to the changes in the institutional framework governing the operation of the money and funds markets.

A. Losses in Revenues

Reinforcing the financial disintermediation restriction, resulting from the adhesion to the Euro, will bring on differentiation in both banks' profitability sources and profit margins. The swing, that is, from bank loans and other traditional financial-credit activities to the direct utilisation of the money market as well as the pressures exercised to a reduction in profits due to the rationalisation of financial-credit transactions, the elimination of the currency risk and of the new competitions conditions will result in a short-term reduction in banking activities.

The respective reduction as concerns the participation in the revenues, resulting from the shrinking to be observed in traditional works at an initial phase, is obvious, at least, as concerns purchase-sales performed among European currencies as well as among derivative products depending on them, such as time contracts, currency purchase-sale rights

(option), forwards, futures, etc.,⁹ as well as on also the reduction in interests due to the restriction in banking activities in the context of the loan market and on the adaptation of interest rates on lower levels within the European Union. It should be noted as well that a considerable part of revenues from currency acts will concern revenues from commissions, which (revenues), despite the fact that they will differ from bank to bank, they will represent about 30%, on average, of banking sector's total expenses, commissions derived, mainly, from sales, reimbursements and discounts in Greek State's titles amounting to 15% (Canellopoulos C., 1998, p. 101-102) also included.

The losses in revenues from banking works are forecast to amount, on average, to 8-10% since about 40% of the external trade will continue to be carried out in dollars and in other foreign currencies of countries lying outside the European Union. Greece's trade percentage in the context of the EU is shown to range round 60%.

Year	Exports as a Percentage on the Total Figure	Imports as a Percentage on the Total Figure
1987	65.8	59.3
1988	64.2	63.1
1989	65.2	62.7
1990	63.7	65.5
1991	63.5	62.4
1992	65.4	64.6
1993	55.8	64.0
1994	54.0	64.4
1995	61.0	70.0

Table: Trade of Greece With The EU

Source: ESYE, monthly statistical bulletins

B. The Adaptation Cost

Facing the transition to the Euro is a hard test to which banks will be

subjected since they should calculate an encumbrance upon their operational costs by 2%, at least, on a yearly basis. This percentage is included in a study of the Banking Federation of The European Union -

Change in Technology	Above 50%
Public relations - advertising, stationary, printed matter etc.	20%
Personnel's education - training	10%

BFEU¹⁰ in terms of the monetary unification as follows:

The transition and adaptation costs will, more analytically, be broken down into the following basic costs:

- The cost of replacing the national currency by the common European currency.
- The cost of converting the contracts in Greek Drachmas of any nature whatsoever into Euros.¹¹
- The cost of converting accounts in Greek Drachmas or not into Euros.
- The cost of changing systems and machinery (information, capitals transference capitals, ATM, POS etc.).
- The cost of changing titles (bonds, securities etc.), notary's public documents and judicial resolutions, insurance contracts etc..
- The cost of converting material, printed or not.
- The cost of training personnel and of informing the public.
- The cost of training personnel and of informing the public.

It should be noted in addition that, according to the BFEU, the total cost entailed by the adaptation to the Euro will not only encumber the Greek banking side but, proportionally, all European Union's banks, in which case, in final analysis, it will be a comparative advantage in favour of no side¹² whatsoever. However, this evaluation appears to be unrealistic as far as Greek reality is concerned since the technological equipment is entirely imported and the structure of the network and of the way in which Greek banks perform their transactions shows certain pec-

uliarities and particularities in relation to the other European banks.¹³

Finally, the adaptation cost will not be exclusively a matter of a private cost and of a long-term benefit concerning only the bank sector since the transition to software operational systems will be, along with the single currency, also a source of benefits in favour of country's enterprises as well as of Greek economy on its whole. Therefore, it is reasonable that a part of these expenses should be claimed by national or communal resources eventually.

C. The Cost Referring to The Reformation Factor

The risk the Greek money and funds markets run of being placed into a marginal position does exist in the event that the existing institutional framework is not renewed and modernised. In consequence, an interbanking, coordinating mechanism is necessary for the cooperation of bank institutes both in the context of the national payments system and of the strong extra-banking liquidity¹⁴ users' levels.

II. The benefits resulting from the euro in the long-term period

Banks' profits will not be altered by means of Euro's accounting use (Georgiou M., 1998, p. 39-40) inasmuch as, on the basis of the profitability function below that is not in force today, the Greek Drachma being the official currency, if both the sides of the sequence are multiplied by the ω equivalence, then the purchase power of the profits expressed in Euros will remain unchanged.

That is, the sequence:

$$S * P_s + \text{PROFIT} = U * P_u$$

where:

- ω Euro-Greek Drachma exchange rate (1 GDR = ω Euro units)
- s funds resources
- P_s average funds sources level cost (funds resources market interest sources)
- u uses of funds resources

- P_u average bank funds uses level interest rate
- PROFIT profits (gross exploitation revenues with a fixed operational cost)

by introducing the single currency, it becomes:¹⁵

$$\omega * S * P_s + \omega * \text{PROFIT} = \omega * u * R_u$$

By dint of the presupposition suggested by the above sequence, banks' long-term benefits will be incomparably higher than the short-term losses (Layard R., 1976, p. 18). The most basic arguments advocating in favour of this means involve:

- Stabilising the market due to the increase in its size, which will result in the regularisation of the state-members' intermediate economies fluctuations and, in consequence, the low fluctuation on a Community's level.
- That the risk of evaluating the Euro will be lower than the risk of evaluating national currencies and tends to be nil due to the larger participation of the single currency in the volume of international transactions.
- That the total phenomenal consumption will be of a higher stability¹⁶ and of a larger volume¹⁷ than the state-members' one.
- That the Euro, due to its reinforcement, will run a nil devaluation risk, which will result in decreasing the currency risk and, in consequence, in the drop of the interest rates in Euros.¹⁸
- That a large market and low interest rates (Thanos G., 1999b, p. 45-50), in combination with a low inflation rate, will contribute to the realisation of expectations and, in consequence, to the increase in investments.¹⁹
- Creating scale economies (Elliot J.W., 1975, p. 158).
- State-members' specialisation in production sectors possessing comparative advantages.
- That the increase in prosperity, consumption, investments and Gross national Product (GNP) will create conditions for a further augmentation of the financial magnification.
- That the limited currency risk will result in a decrease on banks'

level insolvent claims.

- That the replacement of national currencies by the single currency will result in the restriction of speculation (Rapaz V.J., 1981, p. 179).
- That Greece's negotiable position will be reinforced since it will enjoy the advantage of a strong Euro²⁰ against the Dollar or the Yen in the international markets.
- That accomplishing economic stability by means of a drop in prices and in interest rates²¹ and of a development prospective on the basis of the above arguments will be an incentive for new production investments to utilise mainly modern and advanced technologies which, in turn, will increase also banks' turnover.

3. The banking sector in tomorrow's Europe

It has become quite obvious that Greece's adhesion to the Euro zone will originate significant changes in both the structure and the operation of the financial-credit sector and in its relationship with funds markets. The most principal evidence advocating in favour of this is the one concerning the developments and changes in both the European and the international financial-credit environments, the application of modern methods and techniques in transactions as well as the intensified competition as, a result of markets' unification and of the free circulation of capitals.

Unifying national markets and liberating the circulation of capitals will pose the necessity today that banks should be developed and expanded beyond the Greek geographical borders as well as that they both be distanced from their traditional operational way and specialised works object in the context of a specific franchise scheme.

The constantly intensified competition will be the main feature of the change in the existing monetary-credit environment in the Euro zone since the appraisal of the provided bank products will be carried out in a single currency and, as a result, there will be the element of comparabi-

lity among them on both a European and an international levels. In addition to this, effacing the currency risk, decreasing the revenues derived from currency acts in European currencies and maintaining transparency in financial-credit prices will increase the pressures for a decrease in banks' profit margins.

On the basis of the previously mentioned items, the wave of banks' mergers and restructure schemes that have been observed lately in the context of banks' acquiring the necessary funds to broaden their capital base to the purpose of decreasing their operational expenses, utilising and applying new novelties-technologies as well as of reinforcing further their competitive position are expected to be intensified.

Establishing large bank complexes and differentiating their profitability sources -since depositors will resort to investing on various, mainly, stock exchange derivatives in order to increase the lucrative performance of their capitals as well as also enterprises will obtain investment funds from the direct funds market- will reinforce the interactions occurring among banks and the funds market, forming a modern banking philosophy in relation to banks' policy exercise and new role, involving:

- Differentiating the traditional relations existing between the bank and the client due to the reinforcement of its mediating role, against the counter-contracted party's role, in view of the largest volume of its activities until very recently.
- Reinforcing specialised non-banking enterprises in markets providing modern and specialised financial-credit products (leasing, consumer loans, claims discounts etc.) by obtaining a more competitive operational cost than this of banks'.
- Correlating bank results with the fluctuations occurring in the financial-credit market due to the differentiation occurring in banking works and, in consequence, in credit institutions' profitability sources, as a result of the decrease in interest rates and in the compulsory twist to more lucrative banking activities.

The most basic requirements that form positive prospects in favour of Greek banking factors' successful presence in international money-funds markets and facilitate the creation of favourable conditions allowing a viable utilisation of banks' existing options are the following ones:

- By decreasing the operational cost of banking works through the rational utilisation of modern²² technologies utilisation as well as by creating scale economies and accomplish-ing bank's optimum size target, which results from mergers, purchases, collaborations etc. It is noted that substituting the expensive labour cost by restructuring and decreasing branches (which prevails as a model abroad today) as well as by utilising modern banking and communication technologies²³ will constitute the, perhaps, most basic elements of labour legislation²⁴ in the banking sector will be issues that are subject to governmental decisions and options.
- Banks' activation in sectors of pioneering interest (funds management, physical persons' savings utilisation, retail banking, treasurer, consultation, options, derivatives etc.) and distancing from traditional works which, by the prevalence of low interest rates in the Euro zone, are expected to shrink.
- Banks' specialisation in sectors possessing comparative advantages and full development of products and services of their activity field.
- Utilising the inter-frontiers money and funds markets expected to be created as a direct result of the single currency.
- Educating, specialising and training staff and upgrading the quality and effectiveness of the services provided.
- Consolidating relations of trust between the bank and the client, in particular, today, when a considerable part of banking works is of a stock exchange-oriented character and, therefore, the flow of information between banks and enterprises (especially, those who have been registered in the stock exchange) should be absolutely confidential.
- Managing banking risks²⁵ in the context of the new dimension of the inter-banking system settlement offsets and of allocating the probable loss in the bipartisan credit schemes among them. The high degree of correlating banks' exploitation results with stock exchange values, due to the activation of these institutes in funds market products as well as to the deposition of a part of their assets in negotiable titles,²⁶ will include considerable risks as well.

4. Conclusions

In conclusion, money and capital markets are being reformed in the course of time, carrying away also the Greek market with them into a circle of changes not only as concerns the demand sector (consumer needs) but also the offer section (competition, new financial-credit products, introduction of new non banking monetary financial units etc.). The above factors are of paramount importance to the cause of broadening and of utilising the existing options and advantages as far as the accomplishment of banking institutes' viability level is concerned.

In reference to the first sector, every bank should work out and come up with a consumer profile so that not only will it be aware of the demand requirements and needs but also in a position to foresee the oncoming changes in the entrepreneurial attitude. As far as offer is concerned, every bank should be in a position to compete against the new offer products or packages provided by the competing banks as well as to endure the competition pressures of the banking services offer that results from the intense presence and activation of the non banking institutes in Greece.

Anyhow, bank should monitor the influx of new technologies, which will not only change the "capital-to-work" sequence but also make the role of banks be different. Reforming the labour and insurance legislation will allow banks to minimise their operational cost through the utilisation of the production factor called as "technology".

Greek banks have been developed within the context of an intensely protective regime of a high currency risk and inflationary pressures preserving interest rates at exceedingly high levels and yielding huge profit margins to them. Public sector's being overloaned from credit institutions as well would result in the preservation of high banking funds demand levels with considerable yields in favour of Greek banks.

Decreasing the interbanking interest rate, which is the Bank of Greece's main target, by the end of the year 2000 and Greece's entrance into the Euro zone as well as intensifying competition on the foreign banking factor's part are basic parameters for determining banks' invoicing policies by banks themselves. Therefore, the question of which Greek

banks will manage to reach, within about a one-year time period, operation levels assuring a viability degree to them is quite reasonable. However, the question in reference to time and to banks' possibilities to expand in their attempt to acquire a satisfactory optimum size that will allow the creation of scale economies as well as such structure of operational expenses that will assure both a considerable profit margin and an effective entrepreneurial prospect is also a quite reasonable question.

Finally, credit institutes' successful response to the oncoming competition, which will be intensified in the course of the convergence at any rate but also after Greece has joined the Euro zone, presupposes a change in both mentality and practice as well as a certain speed of adapting to the developments in market to the purpose of acquiring a more effective utilisation of the new technological data and of the collaboration schemes that will assure the implementation of desirable entrepreneurial openings and optimise the effective-ness of the depositions portfolio.

Abstract

G. THANOS - P. KIOCHOS: *Smodificational Impacts of the Euro on the Greek Financial - Credit Environment and Banks' Financial Advantages in the Long-Term Period.*

Analysing the impact on the application of the Euro and the reformation of the banking institutional framework will have on the financial-credit environment is the object of this study.

A critical approach, with reference to the operational cost of the greek banks' transition and adaptation to a single currency as well as to the financial advantages resulting from such an incorporation in a long-term period, are dealt with in this paper.

On a parallel with these issues, the banking operational attitude and the role of credit institutions in the context of the new competition conditions imposed by the relevant convergence are examined hereby.

NOTES

1. One year before Greece was admitted into the EEC.
2. The Institution from the Bank of Greece, through the "Charissopoulos Committee", the new directions and orientations of the banking system in the form of a proposals package aiming at its reformation and modernisation so that it would meet the new European and international standards, were the starting point of the new swing, cf. Thanos G., (1998, p. 274-277).
3. By dint of the Law 1266/02.07.1982, GGS 81, Vol. A_.
4. Caradza Committee's Report, (1987).
5. For a critical assumption of the rationalism of economies in the direction of the implementation of a system of a humanistic economy which will be targeted towards the globalization and peace, cf. Houmanidis L., (2000, p. 723-750).
6. According to the Council's regulations 1103/97 and 974/98, Clause 2, section a.
7. The bipartisan central equivalence rates of the state-members' currencies in the context of SCS's currencies equivalence rates mechanism operation are taken into consideration to determine the irrevocably fixed conversion prices of the Euro, cf. newspaper Europe, May 3 1998, No 7213.
8. Until December 31.2001.
9. Kiochos P., Kiochos A., (1999, p. 376-384). Also, Codzamanis S., (1998, p. 153-208).
10. BFEU (Banking Federation of the European Union), (1994), Survey on the Introduction of the Single Currency - A First Contribution on the Practical Aspects, July.
11. It should be stressed in particular that the conversion in question is bound to have an effect on also the definition of the concepts concerning the national income, consumption, investments, imports-exports etc., since local (peripheral) accounts will be required to be used instead of the national ones.
12. It should be noted that the expenses for applying a domestic and an international payment system are not included in this cost. It should also be noted that about three years are required for applying new technological systems (information technology system).
13. A large number of shops, the lack of scale economics, a bureaucratic way in which

- the system operates etc.
14. That is, of state or public enterprises and organisations, large private units etc. The special significance of the FCU's Coordination Committee, which has operating since 1996 at the Union of Greek banks, to the preparation of the Greek banking institutions should also be noted.
 15. It should be noted that, inasmuch as all the terms in the sequence are altered proportionally, the purchase power of profits on an international level will not change.
 16. Due to the interactive counteraction of fluctuations.
 17. Due to the increase in the share in the international market.
 18. Due to the effacement of the risk premium.
 19. Thanos G., (1999γ, p. 22-29).
 20. It is worth noting that, on the whole of the international trade in 1996, EEC's participation was 37.4% (as opposed to 20% in 1960, USA's 13.5%, NAFTA's 18.7% and APEC's 45%). As well, despite the fact that the EEC had a larger share than the USA in terms of both trade and international production (EEC 30% as opposed to USA's 27% for the time period 1995-1996), it participated by a percentage amounting to only 15% (as opposed to USA's 60%) of the international funds circulation for the same period due to the multiple split of the different force of its national currencies purchase power. This percentage according to relevant appraisals will grow higher, because the German Mark is, principally, the "hard currency" in European Union's countries (Germany's participation in the international trade amounted to 9% in 1995), being bound to compete against the USA Dollar on equal terms. Therefore, the Euro, as a strong international currency, will be a safe deposition of property assets, which will encourage its exchange rate, defeating the myth that the USA Dollar alone will be a safe currency internationally as far as safe deposition is concerned. IMF (International Monetary Fund), chronological series 1965-1997. Also, Stratos I., (1998, p. 70-71).
 21. Chalikias J., (1995, p. 13), in which it is stressed that due to the high inflation rate, the cost of Greek labour was increased considerably and failed to be very competitive in the international arena.
 22. ATM, Phone Banking, Internet etc.
 23. *Vima* 16.08.1998 p. 17 (D8), "... a bank will have to revise the way in which it operates and is manned since its transactions with the public are becoming electronic to a large extent, not necessitating the intervention of an employee".
 24. *Naftemboriki*, 21.01.1999, "Telework is gaining ground", p. 21, "... work can be carried out from home by use of an electronic computer, Internet etc., in which case the employer will pay on the basis of worker's performance and not of his/her physical presence, The law 2639/98 will regulate certain issues...".
 25. The development methodology of the comprehensive credit risk measurement

models is characterised as the great challenge of the new decade. It should be noted that a tendency towards the replacement of uniform rules to determine the minimum capital demands on banks' part by the methodology relying on risks models developed by banks themselves has already been present cf. Calfaoglou Ph., (1999, p. 82-94).

26. The necessity, during the accounting presentation of the results, for distinguishing - as a principal element of comparability through time-the profits derived from purely banking works from those created by stock exchange-oriented overvalues should be noted at this point.

REFERENCES

- Alexakis P., (1998), "The Developments in the Structure and in Banking Sector's Institutional Framework in Greece" *Taseis*, Athens, (in Greek).
- BFEU (Banking Federation of the European Union), (1994), Survey on the Introduction of the Single Currency - A First Contribution on the Practical Aspects, July.
- Brittan L., (1992), "Monetary-Financial Services 1993: Challenge and Opportunities", *Bulletin of Greek Banks' Union*, 3rd Three-month Period, Athens, Hellenic Bank Association, (in Greek).
- Calphaoglou Ph., (1999), "Credit Risk Measurement Standards", *Bulletin of Greek Banks' Union*, 1st Three-month Period, Athens, Hellenic Bank Association (in Greek).
- Canellopoulos C., (1998), "Euro and Occupation in Greek Banks", *Bulletin of Greek Banks' Union*, 1st Three-month Period, Athens, Hellenic Bank Association (in Greek).
- Caradza Committee's Report, (1987), "Reforming and Modernising the Greek Banking System", *Epikera Themata 5*, Hellenic Bank Association, (in Greek).
- Chalikias D., (1995), *The Exporting Performance of Greek Industry*, KEEM's Branch Analysis, (in Greek).
- Codzamanis S., (1998), *The World of Investments*, National Bank, Athens, Finance Invest, (in Greek).
- Costopoulos G., (1992), "Greek Banks in the Course Towards the Unification of EEC's Financial-Credit Markets", *Bulletin of Greek Banks' Union*, 3rd Three-month Period, Athens, Hellenic Bank Association, (in Greek).
- Demathas Z., Calaphatis Th., Sakellaropoulos Th., (1991), *Monetary*

- Crises and their State Administration in Greece 1880-1930*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Elliot J.W., (1975), *Economic Analysis for Management Decisions*, Illinois, Irwin.
- Europe, (1998), 3 May, N° 7213.
- Georgiou M., (1998), "The Interest Rate Margin and Banks' Profitability Under Euro's Conditions", *Commercial Banks' Economic Review*, Athens, Vol. 15, Jul.-Sept., (in Greek).
- Gortsos Ch., (1998), "Council's Regulation 974/98 about the Introduction of the Euro", *Bulletin of Greek Banks' Union*, 2nd Three-month Period, Athens, Hellenic Bank Association, (in Greek).
- Heller R., (1973), *International Trade, Theory and Empirical Evidence*, New Jersey, Prentice Hall.
- Houmanidis L., (2000), *History of Economic Theories*, Athens, Synchroni Ekdotiki, (in Greek).
- IMF (International Monetary Fund), chronological series 1965-1997.
- Karayiannis A., (1999), "The European Monetary System: Targets and Prospects", *Economics, Finance and the European Integration*, Piraeus, University of Piraeus Research Center.
- Kiochos P., Kiochos A., (1999), *Mathematical Economics*, Athens, Interbooks, (in Greek).
- Kyritsis C., Kiochos P., (1998), An insurance econometric assets valuation model for the National Technical University of Athens. E.Σ.Ι. 11o Greek Congress of Statistics, Chania 5-8 June..
- Michelis G., (1998), "The Role of Technology in the Bank of 2000", *Bulletin of Greek Banks' Union*, 2nd Three-month Period, Athens, Hellenic Bank Association, (in Greek).
- Naftemporiki*, (1999), "Telework is Gaining Ground", 21 Jan..
- Panagos B., (1986), *International and European Monetary Relationships*, Thessaloniki, Paratiritis.
- Rapaz Y.J., (1981), "An Enlarged European Monetary System: The Case of Portugal", in the *Système Monétaire Européen et Reforme Monétaire Mondiale*, Université de Bruxelles.
- Stratos I., (1998), "International Competitiveness and a Single Currency" *Economicos Tachydromos*, No 43 (2320), 22 Οκτ., (in

- Greek).
- Thanos G., (1998), "A Historic Critical Report on the Organisational Evolution of the Greek Financial-Credit System, 1928-1982", *The Greek Review of Social Research*, Athens, National Center for Social Research, Vol. 96-97, B'-C' 1998, (in Greek).
- Thanos G., (1999a), "The Structural Evolution and Operation of the Greek Banking System, 1982-1995", *The Greek Review of Social Research*, Athens, National Center for Social Research, (Vol. 100, C').
- Thanos G., (1999β), "Financial Policy of Rates of Interest in the Frame of Euro", *Bulletin of Greek Banks' Union*, 2nd Three-month Period, Athens, Hellenic Bank Association, Vol. 18, (in Greek).
- Thanos G., (1999γ), "The Impact of Banks' Funding, Interest Rate and of Euro's Favourable Expectations on the Investments Function in the Secondary Sector. The Case of Greece, 1960-1996", *Commercial Banks' Economic Review*, Vol. 18, Apr.-Jun., (in Greek).
- Vima, (1998), 16 April.

ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Μ. ΚΟΡΡΕΣ - ΚΩΝ/ΝΟΣ ΡΗΓΑΣ

Πανεπιστήμιο Αιγαίου - Πανεπιστήμιο Πειραιά

1. Εισαγωγή

Ο Τουρισμός είναι ένα φαινόμενο που γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση σε παγκόσμια κλίμακα, κυρίως στα τέλη της δεκαετίας του '60, εξ' αιτίας της οικονομικής ευημερίας και της τεχνολογικής προόδου που άρχισε να συντελείται στην περίοδο αυτή. Ο τουρισμός αποτελεί βασικό κλάδο τόσο της Ευρωπαϊκής οικονομίας όσο και της Ελληνικής. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιπροσωπεύει σε παγκόσμιο επίπεδο, το 40% των αφίξεων και το 38% των εσόδων του παγκόσμιου τουρισμού. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, αν και παραμένει παγκόσμια τουριστική δύναμη σημείωσε, κατά την περίοδο 1990-1996 πτωτική τάση στους τουριστικούς δείκτες, με αποτέλεσμα να παρατηρηθεί μείωση 4% των αφίξεων και 7% των εσόδων. Η εξέλιξη όλων αυτών των μεγεθών δείχνει, ότι πέρα από την εσωτερική διαφοροποίηση του τουριστικού ρεύματος στην Ευρώπη, διαμορφώνεται και ένας ανταγωνισμός από τρίτες χώρες ή άλλους μακρινούς προορισμούς, που διεκδικούν όλο και μεγαλύτερο μερίδιο του παγκόσμιου τουρισμού, με τιμές ιδιαίτερα ανταγωνιστικές.

Ο τουρισμός και τα ταξίδια είναι η μεγαλύτερη βιομηχανία και ο μεγαλύτερος εργοδότης παγκοσμίως. Το 1997 ο κλάδος είχε καθαρά έσοδα 3,8 τρις. δολάρια ΗΠΑ και απασχόλησε 262 εκατομμύρια άτο-

μα. Υπολογίζεται ότι το 2007 ο τουρισμός εκτιμάται ότι θα έχει έσοδα 7,1 τρις. δολάρια ΗΠΑ και θα απασχολεί 383 εκατομμύρια άτομα. Το 2007 οι φόροι που θα εισπραχθούν σε παγκόσμιο επίπεδο θα είναι 1,4 τρις δολάρια, και οι δαπάνες για τον τουρισμό θα ανέλθουν σε 535 δις δολάρια. Σήμερα ο διεθνής τουρισμός έρχεται ύστερα από τη βιομηχανία πετρελαίου και ξεπερνάει κατά πολύ και αυτήν την βιομηχανία των εξοπλισμών, ενώ το 2010 αναμένεται ότι ο τουρισμός θα είναι η μεγαλύτερη βιομηχανία του κόσμου. Η Ευρώπη έχει τα μεγαλύτερα ποσοστά τουριστικής αύξησης, τόσο διεθνώς, όσο και ενδοπεριφερειακός όπου το 70% από τους τουρίστες και 65%, από τις εισπράξεις προέρχονται από την Ευρώπη.

Από πλευράς απασχόλησης, ο τομέας του τουρισμού και των ταξιδιών είναι σήμερα ο μεγαλύτερος εργοδότης και δημιουργεί, λόγω των πολλαπλασιαστικών του επιπτώσεων σε άλλους τομείς δραστηριότητας τις περισσότερες θέσεις εργασίας στις περισσότερες χώρες. Έτσι, κατά το 1994, υπολογίζεται ότι η άμεση και έμμεση απασχόληση λόγω τουρισμού ήταν παγκόσμια 200 εκ. περίπου άτομα. Οι προορισμοί στους οποίους σημειώθηκαν οι μεγαλύτερες αυξήσεις και οι οποίοι αναπτύχθηκαν με γρηγορότερους ρυθμούς κατά την δεκαετία του 1980 ήταν οι χώρες της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ασίας, η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία με μέση ετήσια αύξηση στις αφίξεις τουριστών 9,3%. Αυξήσεις μεγαλύτερες του γενικού μέσου όρου σημειώθηκαν επίσης στην Αφρική, τη Μέση Ανατολή και την Αμερική. Το αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν η μείωση του μεριδίου της Ευρώπης στη διεθνή τουριστική κίνηση από 69% το 1980 σε 59,6% το 1994, δεδομένου ότι ο ρυθμός αύξησης των αφίξεων ήταν κατά πολύ μικρότερος, παρόλο ότι η Ευρώπη παραμένει πρώτη στις αφίξεις περιηγητών με 315 εκ. το 1994. Οι προορισμοί με τη μεγαλύτερη ζήτηση κατά το 1994 ήταν η Νοτιοανατολική Ασία, η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία, η Νότια Αμερική, η Καραϊβική και Μεσογειακές χώρες της Νότιας Ευρώπης. Όσον αφορά τα έσοδα από τον τουρισμό σε ξένο συνάλλαγμα, η σημασία και συνεισφορά του τουρισμού στην οικονομία είναι ασφαλώς πολύ μεγαλύτερη για τις αναπτυσσόμενες χώρες παρά για τις βιομηχανικά αναπτυγμένες, όπως και για καθαρά τουριστικές περιοχές όπως είναι η Καραϊβική και η Νότια Ευρώπη.

Παρουσιάστηκε μια ραγδαία αύξηση του Διεθνούς Τουρισμού μετά

το 1970 ως αποτέλεσμα της επιρροής των οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων στη συμπεριφορά των κατοίκων των ανεπτυγμένων χωρών. Η διάθεση για τουρισμό αυξάνεται σημαντικά καθώς επίσης και το οικονομικό απόθεμα για την πραγματοποίηση του ταξιδιού. Η δημιουργία νέων τουριστικών περιοχών είχε σαν αποτέλεσμα να χάνουν τη μέχρι τώρα αξία τους οι τουριστικοί προορισμοί της Ευρώπης. Το 1995 η Γαλλία ήταν πρώτη σε αφίξεις στον κόσμο, ενώ η Μεγάλη Βρετανία είχε αύξηση των αφίξεων κατά 7,9%. Υποστηρίζεται ότι οι δέκα πρώτοι τουριστικοί προορισμοί καλύπτουν το 54% της παγκόσμιας τουριστικής ζήτησης. Η Ελλάδα καταλαμβάνει την 15^η θέση παγκοσμίως στους σπουδαιότερους προορισμούς με 10,6 εκατομμύρια. αφίξεις το 1995. Παρ' όλα αυτά η Ελλάδα δεν συμπεριλαμβάνεται στις 20 πρώτες χώρες από πλευράς συναλλάγματος. Στην παγκόσμια τουριστική αγορά επικρατεί έντονος ανταγωνισμός λόγω της δημιουργίας νέων τουριστικών προορισμών στην Ανατολική Ευρώπη και την Ανατολική Ασία. Οι χώρες που παρουσίασαν τη μεγαλύτερη αύξηση στην πενταετία 1990-1995 ήταν η Πολωνία και η Κίνα. Το ποσοστό που κατέχει η Ευρώπη σαν ήπειρος είναι το 59,5% στον τουρισμό και κατέχει την πρώτη θέση παγκοσμίως και όσον αφορά το συνάλλαγμα κατέχει ένα ποσοστό της τάξης του 51,1%.

Οι προβλέψεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού αναφέρονται στην περίοδο 1995 - 2000 όπως και στην πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα μέχρι το 2010. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, κατά την περίοδο 2000 - 2010 αναμένονται πιο συγκρατημένοι ρυθμοί ανάπτυξης. Συγκεκριμένα:

- (α) Οι αφίξεις περιηγητών αναμένεται να αυξηθούν κατά 4,4% ετήσια την περίοδο 1995 - 2000 και κατά 3,6% την περίοδο 2000 - 2010. Με βάση τους ρυθμούς αυτούς, οι διεθνείς αφίξεις περιηγητών υπολογίζονται να ανέλθουν σε 661 εκ. το 2000 και σε 937 εκ. το 2001.
- (β) Τα έσοδα από τον τουρισμό αναμένεται να αυξηθούν κατά 4 - 5% περίπου ετήσια και υπολογίζεται ότι μέχρι το 2000 θα ξεπεράσουν τα 500 δις δολάρια.
- (γ) Όσον αφορά τον σκοπό ταξιδιού, υπολογίζεται ότι τα ταξίδια για επαγγελματικούς λόγους θα αυξηθούν περισσότερο από

τα ταξίδια αναψυχής λόγω της αναμενόμενης αύξησης στην οικονομική ανάπτυξη και των εξελίξεων στο διεθνές εμπόριο και στον τομέα των διεθνών συνεργασιών κυρίως στην Ευρώπη, Βόρεια Αμερική και Ιαπωνία. Τα ταξίδια αναψυχής θα αυξηθούν περισσότερο από τα επαγγελματικά σε χώρες της Ανατολικής και Νότιας Ασίας λόγω της αναμενόμενης μεγάλης αύξησης των ταξιδιών για μακρινούς προορισμούς από τις βιομηχανικές χώρες – πηγές τουρισμού.

- (δ) Κατά την ίδια περίοδο αναμένεται να αυξηθούν τα ταξίδια εντός της Ευρώπης κυρίως όπως και στις περιοχές της Νοτιοανατολικής Ασίας και του Βόρειου Ατλαντικού, ενώ υπολογίζεται ότι θα μειωθούν τα ταξίδια προς και από την Λατινική Αμερική όπως και μεταξύ της Βόρειας Αμερικής και της Καραϊβικής.
- (ε) Από την πλευρά των χωρών – πηγών τουρισμού μεγαλύτερη αύξηση αναμένεται από τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας, τις Σκανδιναβικές αγορές και χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Τα ταξίδια από χώρες της Δυτικής Ευρώπης θα συνεχίσουν να αυξάνονται κατά 4% ετήσια, ενώ μικρότερες αυξήσεις θα σημειώσουν τα ταξίδια από τις χώρες της Βόρειας Αμερικής.

Ο κλάδος του τουρισμού, θεωρείται κατά γενική παραδοχή, ένας από τους σημαντικότερους της Ελληνικής οικονομίας, κυρίως όσον αφορά τις προοπτικές του, καθώς και τον ρόλο που καλείται να παίξει στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας στο άμεσο μέλλον. Επιπλέον, ο ρόλος αυτός καθίσταται περισσότερο σημαντικός στα πλαίσια του νέου διεθνή καταμερισμού εργασίας και της θέσης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο τουριστικός τομέας και οι τουριστικές υπηρεσίες αποτελούν από τους πιο σημαντικούς τομείς για την απασχόληση και από τους κερδοφόρους συναλλαγματικά τομείς για την Ελληνική οικονομία. Ο κλάδος του τουρισμού, θεωρείται κατά γενική παραδοχή, ένας από τους σημαντικότερους της Ελληνικής οικονομίας, κυρίως όσον αφορά τις προοπτικές του, καθώς και τον ρόλο που καλείται να παίξει στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας στο άμεσο μέλλον. Επιπλέον, ο ρόλος αυτός καθίσταται περισσότερο σημαντικός στα πλαίσια του νέου διεθνή καταμερισμού εργασίας και της θέσης της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Σήμερα στον τουρισμό η ετήσια επο-

χιακή απασχόληση (δηλαδή η πλειοψηφία από αυτούς που εργάζονται μονάχα στην τουριστική περίοδο, δηλαδή στους θερινούς μήνες και που συνήθως μένουν άνεργοι το υπόλοιπο χρονικό διάστημα) ανέρχεται στα 130.000 άτομα. Οι χώρες προέλευσης των τουριστών για την Ελλάδα ανάλογα με τον αριθμό των τουριστών είναι η Γερμανία, Αγγλία, Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, Γαλλία, Σουηδία, Ιταλία, Ιαπωνία, Καναδάς, και Αυστραλία. Σύμφωνα με στοιχεία και προβλέψεις του Ο.Ο.Σ.Α. (Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης) η ετήσια αύξηση των αφίξεων τουριστών για την Ελλάδα θα συνεχίζεται μέχρι το έτος 2000, αρκεί οι παρεχόμενες τουριστικές υπηρεσίες να βελτιώνονται καθώς επίσης και οι τιμές να παραμείνουν σε χαμηλά επίπεδα.

Τα μεγαλύτερα προβλήματα για τον τουρισμό είναι οι περιορισμένες τουριστικές επενδύσεις (για παράδειγμα, την τελευταία δεκαετία οι τουριστικές επενδύσεις απαριθμούσαν από 5% μέχρι 8%, ενώ θα έπρεπε να κυμαίνοντουσαν από 15% μέχρι 20%), η ποιότητα που παρέχεται στους τουρίστες παραμένει σε χαμηλά επίπεδα, η συνεχής αυξανόμενη ρύπανση του περιβάλλοντος που επιδρά αρνητικά στον τουρισμό (για παράδειγμα, η ρύπανση των θαλασσών και η μόλυνση του αέρα). Η βελτίωση των σχετικών προς τον τουρισμό υπηρεσιών θα επιδράσουν θετικά στην αύξηση του τουριστικού ρεύματος (όπως για παράδειγμα, η βελτίωση των αεροπορικών συγκοινωνιών και των επικοινωνιών), και τέλος η διατήρηση του ανταγωνιστικού επιπέδου των τιμών (συγκριτικά με τις άλλες ανταγωνιστικές χώρες) θα βοηθήσει σημαντικά στην αύξηση του τουρισμού. Τα τελευταία χρόνια παρατηρήθηκε μια σημαντική αύξηση τόσο στις επενδύσεις του τουριστικού τομέα όσο και στην προσέλευση αλλοδαπών τουριστών. Εν' τούτοις τα περιθώρια βελτιώσεων και περαιτέρω ανάπτυξης στον τουριστικό τομέα είναι αρκετά και ήδη επιχειρείται η αναβάθμιση των τουριστικών υπηρεσιών στην χώρα μας και η επέκταση της τουριστικής περιόδου στο μεγαλύτερο μέρος του χρόνου. Το συγκεκριμένο άρθρο στοχεύει στην εξέταση της ιστορικής εξέλιξης, της κλαδικής ανάλυσης και της συμβολής της βιομηχανίας στην οικονομική και περιφερειακή ανάπτυξη. Το άρθρο αυτό αναλύει την ανάπτυξη, την σημασία, τα μέτρα, τις προτάσεις και τις πολιτικές για την ανάπτυξη του τουριστικού τομέα στην Ελλάδα.

2. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Κατά το 1995 υπολογίζεται ότι θα δημιουργηθούν 12,6 εκ. νέες θέσεις εργασίας παγκόσμια λόγω της δραστηριότητας στον τουριστικό τομέα που θα απορροφήσουν το 10,7% του επιπρόσθετου εργατικού δυναμικού. Έτσι, η συνολική απασχόληση, άμεση και έμμεση, στον τομέα του τουρισμού, αναμένεται να ανέλθει σε 212 εκ., ενώ μέχρι το 2005 θα δημιουργηθούν 125 εκ. νέες θέσεις εργασίας ανεβάζοντας τη συνολική απασχόληση σε 338 εκ.. Οι μεγαλύτεροι εργοδότες με 108 εκ. θέσεις εργασίας και 50,7% του ολικού αριθμού θέσεων παγκόσμια είναι η Νότια Ασία και η Κίνα και ακολουθούν η Καραϊβική με 24,7%, η Ευρωπαϊκή Ένωση με 13,3% και η Λατινική Αμερική με 6%.

Η συνεισφορά του τομέα του τουρισμού και των ταξιδιών στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν παγκόσμια υπολογίζεται να ανέλθει σε 10,9% το 1995 και να αυξηθεί σε 11,4% κατά το 2005. Το ύψος και η σημασία της συνεισφοράς του τουρισμού στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν διαφέρει για κάθε χώρα όπως είναι φυσικό, ανάλογα με την ανάπτυξη και το μέγεθος των άλλων μέσων της οικονομίας της κάθε χώρας. Στην Καραϊβική ο τομέας του τουρισμού συνεισφέρει κατά 31,5% του ακαθάριστου προϊόντος της.

Όσον αφορά τις επενδύσεις που έγιναν, ο ιδιωτικός και ο δημόσιος τομέας ξόδεψαν το 1997 801 δις δολάρια για τον τουρισμό. Εκτιμάται ότι το ποσοστό θα φτάσει το 2007 τα 1,6 τρις δολάρια. Στην Ευρώπη οι επενδύσεις έφτασαν τα 215,5 δις ECU δηλαδή 250,3 δις δολάρια και αναμένεται το 2007 το ποσό να φτάσει τα 368 δις ECU δηλαδή 442 δις δολάρια. Όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση το 1997 δόθηκαν για χάρη του τουρισμού 104,4 δις ECU από τα Κράτη Μέλη, δηλαδή 7,6% των Κρατικών Δαπανών, ενώ οι φόροι που εισπράχθηκαν από τον τουρισμό έφτασαν τα 230,2 δις ECU. Το 1997 ο τουρισμός δημιούργησε στις οικονομίες των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθαρά έσοδα 1,245 τρις δολάρια ΗΠΑ εκ των οποίων:

- Τα 250 δις δολάρια, περίπου 15,1% του συνόλου, ήταν από δημόσιες και ιδιωτικές επιχειρήσεις.

- Τα 679 δις δολάρια, περίπου 13,2% του συνόλου, ήταν έσοδα από την ιδιωτική κατανάλωση.
- Τα 174 δις δολάρια ήταν από τα επαγγελματικά ταξίδια.
- Τα 21 δις δολάρια ήταν από το πλεόνασμα του εμπορικού ισοζυγίου.

Οι κεφαλαιουχικές επενδύσεις σε νέες διευκολύνσεις και εξοπλισμό τόσο από τον δημόσιο όσο και τον ιδιωτικό τομέα υπολογίζεται ότι κατά το 1995 θα ανέλθουν σε 1,9 τρις δολάρια και θα αποτελούν το 11,4% των ολικών επενδύσεων παγκόσμια σε όλους τους τομείς δραστηριότητας. Μέχρι το 2005 αναμένεται ότι οι επενδύσεις θα ανέλθουν σε 3,9 τρις δολάρια και σε πραγματικούς όρους θα αυξηθούν κατά 68,4%. Η όλη ακαθάριστη παραγωγή του τομέα του Τουρισμού και των ταξιδιών υπολογίζεται το 1995 σε 3,4 τρις δολάρια και αναμένεται να αυξηθεί σε 7,2 τρις δολάρια μέχρι το 2005 σημειώνοντας αύξηση σε πραγματικούς όρους 54,6%. Τα έσοδα από άμεση, έμμεση και προσωπική φορολογία υπολογίζονται κατά το 1995 σε 655 δις δολάρια και θα αποτελούν το 11,1% περίπου των συνολικών εσόδων από φορολογίες.

Μια σημαντική πηγή εσόδων για την Ελλάδα είναι ο τουρισμός. Το κλίμα και η φυσική διαμόρφωση της χώρας είναι στοιχεία που την κάνουν ξεχωριστή, στη διεθνή αγορά. Για να εκτιμήσουμε τις προοπτικές που έχει η Ελλάδα αλλά και για να κρίνουμε την μέχρι τώρα πολιτική που εφαρμόστηκε γι' αυτό το ζήτημα, θα πρέπει να εξετάσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά και την τάση του τουριστικού ρεύματος προς τη χώρα μας. Ο αριθμός αφίξεων ξένων είναι ένα αξιολογικό μέτρο για την παρακολούθηση της δραστηριότητας τουριστικού τομέα. Το στοιχείο λοιπόν που μας δίνει αυτό για τα τελευταία πέντε έτη δείχνουν μία αύξηση αρκετά όμως χαμηλή. Αυτό οφείλεται στη συγκράτηση των εισοδημάτων εξαιτίας της διεθνούς ύφεσης. Για την καλύτερη αξιολόγηση της τουριστικής κίνησης από το εξωτερικό, ιδιαίτερη σημασία έχει η υπηκοότητα των τουριστών. Και αυτό γιατί συχνά χώρα προέλευσης προδίδει την οικονομική κατάσταση των επισκεπτών. Επίσης οι ξενώνες και οι τουριστικές κλίνες από 60.000 που ήταν το 1962 αυξήθηκαν σε 175.000 το 1974 και σε 483.350 το 1990 (αύξηση περίπου 150 %). Αντίστοιχα οι αφίξεις των περιηγητών από το εξωτερικό από 39.400

το 1948 αυξήθηκαν σε 3.019.000 το 1974 και σε 8.053.000 το 1987 (αύξηση περίπου 165 %).

Η συμβολή των τουριστών στην οικονομία εκφράζεται από την συναλλαγματική εισροή, η οποία απορρέει από αυτούς. Τα τελευταία έτη η συναλλαγματική αυτή εισροή έχει αυξητική τάση. Παρόλα αυτά η δαπάνη κάθε τουρίστα συνεχίζει να είναι αρκετά χαμηλή. Δηλαδή η απόδοση του τουρισμού στην οικονομία της Ελλάδος δεν είναι ικανοποιητική. Αυτό οφείλεται στην πολιτική που εφαρμόστηκε τα τελευταία έτη πάνω σε αυτόν τον τομέα. Και αυτό γιατί οι επενδύσεις που έγιναν ήταν ανεπαρκείς και ανταποκρινόμενες μόνο στο λεγόμενο «μαζικό τουρισμό», ο οποίος ανήκει σε φτωχά εισοδηματικά στρώματα. Με τα ίδια δεδομένα, είναι πολύ δύσκολο να βελτιωθεί η απόδοση του τουρισμού τα επόμενα έτη εκτός και αν υπάρξει μεγάλη αύξηση στις αφίξεις το οποίο όμως έχει αρκετές αρνητικές επιπτώσεις.

Πρωταρχικής σημασίας μέτρο για τον καθορισμό του μεγέθους της τουριστικής ανάπτυξης μιας περιοχής και τη μέτρηση των επιπτώσεων από την ανάπτυξη αυτή, είναι ο υπολογισμός της απορροφητικής χωρητικότητας / δυνατότητας (absorbing capacity) της οικονομίας σε σχέση με τον τουρισμό. Ο όρος αυτός στην ευρύτερη του έννοια σημαίνει την ικανότητα μιας περιοχής να προσφέρει τις απαιτούμενες εγκαταστάσεις / διευκολύνσεις και υποδομή για να ανταποκριθεί στην ζήτηση. Οι περιορισμοί που μπορούν να υπάρχουν αφορούν το εργατικό δυναμικό, την έλλειψη κεφαλαίων, την περιορισμένη έκταση γης και τη σπανιότητα / έλλειψη φυσικών πόρων. Βασική προϋπόθεση επιτυχίας στον τομέα του τουρισμού είναι η στενή συνεργασία μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα. Η συνεργασία αυτή πρέπει να υπάρχει στους τομείς του προγραμματισμού – σχεδιασμού της εμπορίας και της λειτουργίας, λόγω της αλληλοεξάρτησης των δύο τομέων. Κανένας από τους δύο τομείς δεν μπορεί να επιτύχει τους στόχους του εάν οι στόχοι δεν είναι κοινοί.

Τα τελευταία χρόνια, οι συναλλαγματικές εισπράξεις, από τον τουριστικό τομέα έχουν αναδειχθεί σε πρώτη κατά σειρά σπουδαιότητας πηγή συναλλάγματος μεταξύ των αδήλων πόρων, είναι υψηλότερες, από όλες τις μεγάλες κατηγορίες εξαγωγών της χώρας και συμβάλουν κατά σημαντικό ποσοστό στη μείωση του εμπορικού ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών.

Οι κατηγορίες που περιέχουν τουριστικό συνάλλαγμα είναι οι εξής:

- α) “Ταξιδιωτικό συνάλλαγμα”,
- β) “Μεταφορές – Ναυτιλιακό Συνάλλαγμα”
- γ) “Αναλήψεις από καταθέσεις μετατρέψιμες σε δραχμές”
- δ) “Λοιποί Άδηλοι Πόροι.

Η τουριστική ανάπτυξη που σημειώθηκε μετά από τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο αποτελεί κοινωνική κατάκτηση και έδωσε την ευκαιρία σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και σε όλες τις γενιές την δυνατότητα να συμμετέχουν στην απόλαυση της τουριστικής μετακίνησης, σε τέτοιο σημείο που η μετακίνηση αυτή να αποτελέσει ένα είδος πρώτης βιοτικής ανάγκης.

Η παράλληλη αύξηση του διατεθειμένου εισοδήματος και του ελεύθερου χρόνου, καθώς επίσης και η ανάπτυξη της τεχνολογίας και των μέσων μεταφοράς επηρέασαν θετικά για την ποσοτική και ποιοτική αύξηση του τουρισμού (για την μαζικοποίηση του τουρισμού). Σήμερα ο διεθνής τουρισμός έρχεται ύστερα από την βιομηχανία πετρελαίου και ξεπερνάει κατά πολύ και αυτή την βιομηχανία των εξοπλισμών, ενώ το 2000 αναμένεται ότι ο τουρισμός θα είναι η μεγαλύτερη βιομηχανία του κόσμου. Η Ευρώπη έχει τα μεγαλύτερα ποσοστά τουριστικής αύξησης τόσο διεθνώς, όσο και ενδο-περιφερειακώς, όπου το 70% από τους τουρίστες και το 65% από τις εισπράξεις προέρχονται από την Ευρώπη.

Η τουριστική πολιτική της χώρας μας εκφράσθηκε αρχικά μέσα από τα πενταετή προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης του 1960-1964 και του 1968-1972. Οι κύριοι στόχοι των προγραμμάτων αυτών ήταν η αύξηση του τουρισμού με συνέπεια την καλύτερευση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών, η αύξηση των θέσεων απασχόλησης μέσω της αύξησης του τουρισμού και των τουριστικών υπηρεσιών καθώς επίσης και η αύξηση του εισοδήματος τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Σύμφωνα με στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας της Ε.Ε (Eurostat) για το 1992 τα ακαθάριστα έσοδα του τουρισμού στην Ελλάδα αντιπροσωπεύουν ποσοστό 10 % του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος της. Αν και δεν υπάρχουν νεώτερα στοιχεία εκτιμάται ότι παρ’ όλη την κρίση του Ελληνικού Τουρισμού, τα δύο

τελευταία χρόνια (1995 & 1996), το ποσοστό συμμετοχής του τουρισμού στο ΑΕΠ βαίνει αυξανόμενο και αυτό επιβεβαιώνεται, από τις εκτιμήσεις του WTTC (παγκόσμιο συμβούλιο τουρισμού και ταξιδιών). Σύμφωνα με αυτές, ο τουρισμός αναμένεται να συνεισφέρει κατά 14,7 % στο ΑΕΠ της χώρας κατά το 1996.

Κατά μια ανεπίσημη εκτίμηση, οι άμεσα και έμμεσα απασχολούμενοι στον τουριστικό τομέα, ανέρχονται, στην περίοδο αιχμής σε 650.000 άτομα, αριθμός που αντιστοιχεί στο 17,7 % της συνολικής εθνικής απασχόλησης. Τα τελευταία χρόνια, οι συναλλαγματικές εισπράξεις, από τον τουριστικό τομέα έχουν αναδειχθεί σε πρώτη κατά σειρά σπουδαιότητας πηγή συναλλάγματος μεταξύ των αδήλων πόρων, είναι υψηλότερες, από όλες τις μεγάλες κατηγορίες εξαγωγών της χώρας και συμβάλλουν κατά σημαντικό ποσοστό στη μείωση του εμπορικού ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών. Υπολογίζεται, ακόμα, ότι ένας μεγάλος αριθμός διανυκτερεύσεων έγινε στα ενοικιαζόμενα δωμάτια και τα επιπλωμένα διαμερίσματα, που λειτουργούν χωρίς άδεια του Ε.Ο.Τ και για τα οποία δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία.

Στα θετικά σημεία και στα πλεονεκτήματα του τουρισμού για την Ελληνική οικονομία θεωρούνται η αύξηση του τουριστικού συναλλάγματος και η αύξηση της απασχόλησης. Η εισροή συναλλάγματος από τον τουρισμό αποτελεί το μεγαλύτερο άμεσο όφελος που καρπούται η χώρα. Παρατηρώντας την εξέλιξη των *αδήλων πόρων στο ισοζύγιο των τρεχουσών συναλλαγών*, παρατηρούμε την σημασία του τουρισμού για την εισροή συναλλάγματος. Όμως πέρα του γεγονότος της εισροής του τουριστικού συναλλάγματος στην χώρα υπάρχουν και τα άμεσα οφέλη από την τουριστική απασχόληση και από την απασχόληση που προέρχεται από τους τομείς που σχετίζονται έμμεσα με τον τουρισμό, (όπως για παράδειγμα, μεταφορές).

Πίνακας 1

Η Εξέλιξη της Τουριστικής Κίνησης για την Ελλάδα 1950-1992.

Έτη	Αφίξεις Τουριστών	Μεταβολή σχετικά με τον προηγούμενο χρόνο
1950	33.333	20.3
1951	40.118	24.2
1955	195.853	13.9
1960	343.913	28.9
1961	440.243	25.7
1965	846.974	-14.9
1967	848.985	23.5
1970	1.407.456	40.7
1971	1.981.295	-31.3
1974	1.956.414	45.2
1975	2.840.122	-8.4
1980	4.795.900	6.2
1981	5.094.340	-1.2
1981	5.032.822	2.3
1987	8.053.000	1.1
1990	9.310.492	
1991	8.271.258	
1992	9.756.012	
1993	9.913.267	
1994	11.301.722	
1995	10.712.145	

Πηγή: Ε.Ο.Τ και Ι.Σ.Α.Ρ. Σημείωση: Σαν τουρίστες στον άνω Πίνακα νοούνται με την ευρεία έννοια όλοι οι επισκέπτες της Ελλάδας, εκτός από εκείνους που έρχονται για μόνιμη κατοικία (μεγαλύτερη του έτους) είτε για εργασία αμειβόμενη στον τόπο.

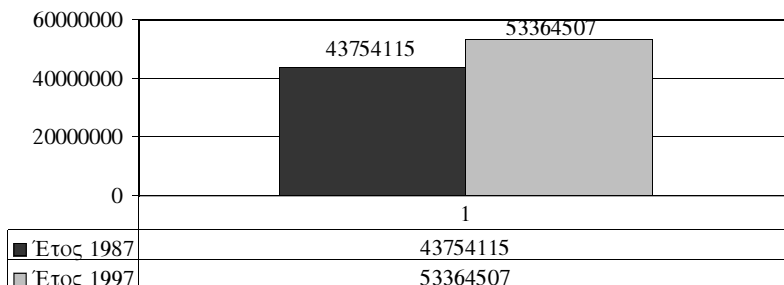
Στον Πίνακα 1 παρατηρούμε την εξέλιξη της τουριστικής κίνησης για την Ελληνική οικονομία την χρονική περίοδο 1950-1995. Γενικά υπάρχει μια διαχρονική αύξηση του τουρισμού για την Ελληνική οι-

κονομία, ενώ η μειωτική τάση που υπάρχει στα τελευταία χρόνια προέρχεται κυρίως είτε από αίτια πολιτικής αστάθειας (όπως για παράδειγμα, η δικτατορία το 1967 και η τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974) είτε από διεθνείς οικονομικές κρίσεις (όπως για παράδειγμα, η πετρελαϊκή κρίση το 1980) που επηρέασαν αρνητικά τις συγκεκριμένες χρονικές περιόδους την εξέλιξη του τουρισμού.

Στον Πίνακα 2 μπορούμε να παρατηρήσουμε την εξέλιξη του τουριστικού συναλλάγματος για την Ελληνική οικονομία στην χρονική περίοδο 1967-1995, όπου βλέπουμε μία μείωση στις εισροές συναλλάγματος για τις χρονικές περιόδους όπου παρατηρείται μία μείωση στις αφίξεις τουριστών (που συμπίπτουν με την δικτατορία το 1967 και την πετρελαϊκή κρίση του 1981). Ο τουρισμός αποτελεί ένα από τους δυναμικότερους και ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς της Ελληνικής οικονομίας και συμβάλλει σημαντικά στις συναλλαγματικές εισπράξεις. Ιδιαίτερα οι εισπράξεις από το τουριστικό συνάλλαγμα καλύπτουν το 36,4% των αδήλων εισπράξεων και το 19,2% των εισπράξεων των τρεχουσών συναλλαγών.

Πιο συγκεκριμένα οι εισπράξεις από τον Τουρισμό συμμετείχαν κατά την δεκαετία του 1970 στο σύνολο των αδήλων πόρων με ποσοστό 26,5% κατά μέσο όρο, ενώ την χρονική περίοδο 1981-1986 το ποσοστό αυτό συμμετοχής ήταν 25,9%. Τα χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής παρατηρούνται για τα έτη 1974 (17,7%), και 1983 (21,3%) και τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής παρατηρούνται για τα έτη 1978 (30%), 1979 και 1981 (29%). Συνεπώς οι εισπράξεις από τον τουρισμό παρά το γεγονός ότι σημείωσαν μια σημαντική μείωση για τα έτη 1974 και 1982-1985 δεν παρουσίασαν πτωτική πορεία εκείνων από την ναυτιλία και από τα μεταναστευτικά εμβάσματα. Αυτό σημαίνει ότι η χώρα μας δεν έχασε την θέση που κατείχε στην διεθνή τουριστική αγορά και γενικά μπορούμε να πούμε ότι παρατηρείται μια συνεχή αύξηση του αριθμού των τουριστών.

**(1987 -1997) Σύνολο Διανυκτερέσεων
στην Ελλάδα**

Στο διάγραμμα 1 παρατηρούμε την εξέλιξη του συνόλου των διανυκτερεύσεων για την Ελλάδα κατά την χρονική περίοδο 1987-1997. Η απασχόληση που προέρχεται από τον τουρισμό (άμεση και έμμεση) υπολογίζεται σε 240 χιλιάδες άτομα. Κατά τις χρονικές περιόδους 1983-1987 και 1987-1992 οι αφίξεις αλλοδαπών τουριστών αυξήθηκαν με μέσο ετήσιο ρυθμό 8,7% και 9,8% αντίστοιχα. Κατά την διάρκεια των χρονικών περιόδων 1983-1987 και 1987-1992 οι συναλλαγματικές εισπράξεις αυξήθηκαν με μέσο ετήσιο ρυθμό 8,1% και 18% αντίστοιχα. Επίσης από την καταγραφή των διανυκτερεύσεων διαπιστώνεται μια στροφή των τουριστών προς τα συμπληρωματικά καταλύματα (οι συνολικές διανυκτερεύσεις το 1987 υπολογίζονται σε 125 εκατομμύρια, από τα οποία 100 εκατομμύρια αλλοδαπών και 25 εκατομμύρια ημεδαπών). Ο αριθμός των τουριστικών κλινών αυξήθηκε κατά την χρονική περίοδο 1983-1987 με μέσο ετήσιο ρυθμό 3,9% και το 1987 έφθασε τις 375,4 χιλ. κλίνες (στον αριθμό αυτό δεν συμπεριλαμβάνονται περίπου 215 χιλ. συμπληρωματικές κλίνες, δηλαδή ενοικιαζόμενα δωμάτια, θέσεις campings, και θαλάσσια μέσα).

Πίνακας 2

Η Εξέλιξη Τουριστικού Συναλλάγματος- Ελλάδα (1967-1995)

Έτος	Εισπράξεις σε εκ. δολάρια	Έτος	Εισπράξεις σε εκ. δολάρια
1967	126,7	1981	1881,0
1968	120,1	1982	1527,2
1969	149,4	1983	1175,5
1970	193,4	1984	1312,1
1971	305,2	1985	1428,0
1972	392,7	1986	1833,0
1973	514,9	1987	2268,0
1974	436,0	1988	2396,0
1975	643,5	1989	1977,2
1976	823,6	1990	2586,8
1977	980,5	1991	2567,4
1978	1326,3	1992	3271,8
1979	1662,3	1993	3335,1
1980	1733,5	1994	3904,9
		1995	4106,2

Πηγή: E.O.T.

Οι διανυκτερεύσεις των αλλοδαπών, κατά κατηγορία καταλύματος, παρουσιάζουν διαφορετική εικόνα κατά τουριστική περιοχή και εξαρτώνται, αφενός από τη διάρθρωση της προσφοράς και αφετέρου από το εισοδηματικό επίπεδο, την νοοτροπία και τις συνήθειες των αλλοδαπών, που επισκέπτονται κάθε περιοχή.

Πίνακας 3

Διανυκτερεύσεις & πληρότητα ξενοδοχειακών καταλυμάτων 1998

Διοικητική περιφέρεια και Νομός	Σύνολο	1998		Κλίνες που λειτουργήσαν	Πληρότητα %
		Διανυκτερεύσεις Ημεδαποί	Αλλοδαποί		
Σύν.Χώρας	6.183.552	3.369.954	2.813.598	592.561	34,78
1. Αν.Μακ-Θρ	262.200	240.125	22.075	24.506	35,66
2. Κεν.Μακεδ.	598.254	453.189	145.065	54.764	36,41
3. Δυτ.Μακεδ.	118.639	108.822	9.817	10.714	36,91
4. Ήπειρος	159.201	136.926	22.275	16.001	33,16
5. Θεσσαλία	289.385	240.817	48.568	31.155	30,96
6. Ιόν. Νήσοι	206.464	132.976	73.488	23.413	29,39
7. Δυτ. Ελλάδα	254.938	190.490	64.448	26.241	24,88
8. Στερεά Ελλάδα	246.958	182.511	64.447	33.089	44,61
9. Αττική	2.092.143	946.537	1.145.606	156.326	
Δήμος Αθηναίων	1.558.063	633.551	924.512	100.635	51,61
10. Πελοπόννησος	351.611	230.665	58.412	44.850	26,13
11. Ν.Β. Αιγαίο	69.801	256.179	11.389	10.781	21,58
12. Ν.Ν.Αιγαίο	699.176		442.997	74.719	31,19
Νήσος Ρόδος	603.727	209.276	394.451	54.606	36,85
13. Κρήτη	834.782	192.305	642.477	86.002	32,36

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε

3. Συμπεράσματα - Προτάσεις και Προοπτικές

Οι επιπτώσεις από τον τουρισμό για οποιαδήποτε περιοχή - δέκτη (χώρα, περιοχή, θέρετρο) είναι οικονομικές, κοινωνικοπολιτιστικές και περιβαλλοντικές. Η έκταση των επιπτώσεων αυτών αναμένεται να αυξηθεί λόγω της αναμενόμενης αύξησης στους αριθμούς των περιηγητών. Επιπρόσθετα, οι επιπτώσεις αυτές θα είναι μεγαλύτερες για τις αναπτυσσόμενες χώρες όπου το μερίδιο τους στο διεθνή τουρισμό

αναμένεται να αυξηθεί μέχρι 30% μέχρι το 2000. Ο πόλος του τουρισμού θα γίνει ακόμα μεγαλύτερος και σημαντικότερος στη διεθνή οικονομία λόγω της γρηγορότερης ανάπτυξης του από άλλους τομείς. Αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα την αύξηση της αναλογίας των θέσεων εργασίας και των εισοδημάτων που προέρχονται άμεσα από τον τουρισμό. Επίσης ολοένα και περισσότερες τοπικές οικονομίες θα υποστηρίζονται σε μεγάλο βαθμό και κατ' επέκταση θα εξαρτώνται από τον διεθνή τουρισμό. Η επαφή μεταξύ του ντόπιου πληθυσμού και των επισκεπτών δημιουργεί κοινωνικοπολιτιστικές επιπτώσεις. Το μέγεθος των επιπτώσεων αυτών στον τρόπο ζωής και την κουλτούρα του ντόπιου πληθυσμού εξαρτάται τόσο από το είδος, το μέγεθος και την συγκέντρωση του τουρισμού όσο και από τα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου ντόπιου πληθυσμού και τη δυναμικότητα των χαρακτηριστικών αυτών. Επομένως, οι κοινωνικοπολιτιστικές επιπτώσεις θα πρέπει να μελετούνται για κάθε περίπτωση ξεχωριστά ώστε να γίνονται τα κατάλληλα προγράμματα με τα οποία η τουριστική δραστηριότητα θα απορροφάται από την κοινωνία της περιοχής – δέκτη και θα έχει τις λιγότερες επιπτώσεις στην κοινότητα και στον πολιτισμό της. Με την αύξηση των αριθμών των περιηγητών, αυξάνονται και οι επιπτώσεις στο περιβάλλον. Το πρόβλημα του «συνωστισμού» στις τουριστικές περιοχές θα γίνει οξύτερο ειδικά σε περιοχές με περιορισμένη έκταση και ικανότητα να απορροφήσουν μεγάλους αριθμούς. Μεγάλοι αριθμοί τουριστών μπορεί να προκαλέσουν ζημιά σε περιοχές με ευαίσθητο φυσικό περιβάλλον. Επομένως παρουσιάζεται επιτακτικότερη η ανάγκη για σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης έτσι ώστε να αποφεύγεται ο συνωστισμός και να εμποδίζεται η βλάβη στο φυσικό περιβάλλον.

Πέρα από τα οικονομικά οφέλη που απολαμβάνει η χώρα μας από τον τουρισμό πρέπει να επισημάνουμε και τα πολιτιστικά οφέλη τα οποία αναφέρονται στην διεύρυνση των ανθρωπίνων γνώσεων, την αφομοίωση των ηθών και ιδεών και προπάντων στην κατανόηση των λαών. Η συμβολή του τουρισμού στην οικονομική κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας πρέπει να θεωρείται θετική. Η ανάκαμψη της τουριστικής ζήτησης, (μετά από την οικονομική κρίση του 1981-1982), συγκριτικά με άλλους τομείς, επιβεβαιώνει την άποψη ότι ο τουρισμός αποτελεί σταθερό παράγοντα οικονομικής ανάκαμψης. Η

κάμψη της ανταγωνιστικότητας του Ελληνικού τουρισμού που παρατηρήθηκε στην χώρα τα τελευταία χρόνια ήταν συνέπεια του πληθωρισμού, της εισοδηματικής πολιτικής, της χαμηλής παραγωγικότητας και της χαμηλής ποιότητας των προσφερομένων υπηρεσιών. Η αυξημένη σπουδαιότητα που αποδίδεται στην τεχνολογική αλλαγή, στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας, είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών. Οι τεχνολογικές επιλογές εξαιρούνται από ένα μεγάλο αριθμό παραγόντων. Για παράδειγμα εξαρτώνται από τη διαθεσιμότητα των πληροφοριών εκείνου που είναι υπεύθυνος να αποφασίσει και επίσης από την διαθεσιμότητα των πηγών. Η τεχνολογική αλλαγή επηρεάζει τον ανταγωνισμό, την διαδικασία του εκσυγχρονισμού της βιομηχανίας καθώς επίσης καθορίζει την οικονομική ανάπτυξη. Η τεχνολογική και η βιομηχανική πολιτική συμπληρώνουν η μία την άλλη και αποσκοπούν στην αύξηση της δημιουργικότητας του επιχειρηματία.

Ο Τουριστικός τομέας και οι τουριστικές υπηρεσίες αποτελούν από τους πιο σημαντικούς τομείς για την απασχόληση και από τους πιο κερδοφόρους συναλλαγματικά τομείς για την Ελληνική Οικονομία. Σήμερα στον τουρισμό η ετήσια εποχιακή απασχόληση ανέρχεται στα 130.000 άτομα. Σύμφωνα με στοιχεία και προβλέψεις του Ο.Ο.Σ.Α η ετήσια αύξηση των αφίξεων των τουριστών για την Ελλάδα θα συνεχίζεται μέχρι το έτος του 2000, αρκεί οι παρεχόμενες τουριστικές υπηρεσίες να βελτιώνονται καθώς επίσης και οι τιμές να παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα.

Ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους βασικότερους αναπτυξιακούς παράγοντες για την Ελληνική Οικονομία. Ο αριθμός των τουριστών στην Ελλάδα παρουσιάζει ανοδική τάση. Σύμφωνα με την Τράπεζα της Ελλάδος από το 1992 ως το 1996 οι εισπράξεις του ταξιδιωτικού συναλλάγματος από τους τουρίστες που ήρθαν στην Ελλάδα, είναι κατά μέσο όρο 3,67 δις το χρόνο, ενώ οι πληρωμές από Έλληνες που ταξιδεύουν στο εξωτερικό, είναι κατά μέσο όρο 1,17 δις το χρόνο. Ο τουρισμός για την Ελλάδα αποτελεί ελπίδα ανάπτυξης της οικονομίας και μέσο αντιμετώπισης της ανεργίας μέσα από τις θέσεις εργασίας που δημιουργεί.

Τα βασικότερα προβλήματα του Ελληνικού τουρισμού είναι η ανεπάρκεια των επενδύσεων για τον εκσυγχρονισμό του τουριστικού το-

μέα, η χαμηλή ποιότητα των παρεχομένων τουριστικών υπηρεσιών, η έντονη εποχικότητα της τουριστικής ζήτησης, η χαμηλή κατά κεφαλή δαπάνη, η συγκέντρωση και η τουριστική ανάπτυξη σε ορισμένα μόνον μέρη, καθώς επίσης και η επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος και τέλος η σταδιακή αλλαγή της διάρθρωσης των καταναλωτικών προτύπων των τουριστών (από αυτοεξυπηρετούμενα καταλύματα και παρά-ξενοδοχεία).

Ο τουρισμός αποτελεί σημαντική πηγή συναλλάγματος για την Ελληνική οικονομία και είναι ανάγκη να καταστεί ανταγωνιστικός με την αναβάθμιση της υποδομής ώστε να βελτιωθεί το επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών και ο εκσυγχρονισμός των φορέων της τουριστικής πολιτικής που θα οδηγήσει στην προσέλκυση τουριστών υψηλότερου εισοδήματος. Ιδιαίτερα, τα ακόλουθα σημεία πρέπει να αποτελούν σημεία αναφοράς και να δοθεί βαρύτητα στα προγράμματα και στα σχέδια ανάπτυξης του τουρισμού:

- α) *Οι τουριστικές επενδύσεις αν και βρίσκονται σε αρκετά υψηλότερο βαθμό από άλλες χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. είναι περιορισμένες και οι ξενοδοχειακές επενδύσεις κυμαίνονται μεταξύ 5% έως 8% (ενώ θα έπρεπε να φθάνουν το 15% έως 20%).*
- β) *Η ποιότητα υπηρεσιών που παρέχεται βρίσκεται σε χαμηλό επίπεδο, γιατί δεν υπάρχει ειδικευμένο προσωπικό-αν και παρέχονται υψηλοί μισθοί.*
- γ) *Η ρύπανση του περιβάλλοντος αποτελεί πλέον διεθνές πρόβλημα που πλήττει άμεσα τον τουρισμό και πρέπει να ληφθεί άμεση δράση για την διαφύλαξη και την προστασία του περιβάλλοντος.*
- δ) *Η βελτίωση των διαφορών υπηρεσιών (για παράδειγμα, μεταφορικών μέσων και επικοινωνιών) θα επηρεάσει άμεσα την αύξηση του τουρισμού.*
- ε) *Τέλος οι τιμές των αγαθών και των υπηρεσιών πρέπει να είναι ανταγωνιστικές με τις άλλες τουριστικές χώρες.*

Για την άσκηση τουριστικής πολιτικής θεωρείται αναγκαία αφ' ενός η ενθάρρυνση και η αύξηση των επενδύσεων (μέσω των αναπτυξιακών Νόμων) σε βασικά έργα υποδομής, καθώς επίσης και η αναβάθμιση της τουριστικής υποδομής και η ποιοτική αύξηση των παρεχομένων τουριστικών υπηρεσιών, η ανάπτυξη νέων τουριστικών πε-

ριοχών και η αναβάθμιση της διαφημιστικής καμπάνιας στο εξωτερικό θεωρούνται απαραίτητα για αύξηση του τουριστικού ρεύματος προς την Ελλάδα και την προσέλκυση τουριστών υψηλότερου επιπέδου.

Για τα προσεχή χρόνια οι προοπτικές σε διεθνές επίπεδο και στον ελλαδικό χώρο είναι ευνοϊκές και η διεθνής τουριστική δραστηριότητα θα συνεχίσει με τους ίδιους είτε υψηλότερους ρυθμούς. Για την Ελλάδα ιδιαίτερα χρειάζεται η λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση των σοβαρών οργανωτικών και διαρθρωτικών προβλημάτων καθώς επίσης και των θεσμικών αδυναμιών.

Η δημιουργία βασικών έργων υποδομής, καθώς επίσης η εφαρμογή προγραμμάτων εκπαίδευσης και τουριστικής παιδείας και η δημιουργία καταλλήλων συνθηκών για την παραπέρα κανονική ανάπτυξη του τομέα, παράλληλα με την αναμενόμενη ανοδική πορεία της οικονομίας δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας, την αναβάθμιση των τουριστικών υπηρεσιών και την επίτευξη καλύτερων επιδόσεων.

Ιδιαίτερα αν ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα αναβάθμισης, τότε η ζήτησης των τουριστικών υπηρεσιών αναμένεται να διαμορφωθεί σε ικανοποιητικά επίπεδα, και για αυτό δεν είναι σκόπιμο να επιχειρηθεί ο επηρεασμός του συνολικού επιπέδου των τιμών (όπως για παράδειγμα, χαμηλές τιμές) σε βάρος της απόδοσης του τομέα. Για να καταφέρει ο ελληνικός τουρισμός να αναπτυχθεί, θα πρέπει να καθιερωθεί μία νέα στρατηγική:

1. Περισσότερες επενδύσεις - μεγαλύτερες ξενοδοχειακές μονάδες.
2. Εκπαίδευση σε αυτούς που συναναστρέφονται με τους τουρίστες και
3. Αξιοποίηση της πολιτισμικής μας κληρονομιάς.

Όλα αυτά σε συνάρτηση με τα φυσικά χαρίσματα της χώρας μας θα αποτελέσουν αναμφισβήτητα πόλο έλξης για τουρίστες με υψηλό εισοδηματικό επίπεδο. Ιδιαίτερα, η τουριστική πολιτική πρέπει να δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα στα ακόλουθα θέματα:

- (α). Στην μείωση της παραοικονομίας που υπάρχει (δηλαδή της ανεξέλεγκτης λειτουργίας καταλυμάτων που ξεπερνούν το 60% του συνολικού αριθμού των διανυκτερεύσεων και των κλινών με

δυσμενείς συνέπειες για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας). Στην καταγραφή και στον έλεγχο όλων των μηνόμιμα λειτουργικών καταλυμάτων και την ένταξη όσων από αυτά πληρούν τις προϋποθέσεις.

- (β). Να δοθεί βαρύτητα στις τουριστικές επενδύσεις τόσο σε περιοχές έντονα τουριστικές που θα βοηθήσουν την καλύτερη παροχή υπηρεσιών, όσο και σε περιοχές λιγότερο τουριστικά αναπτυγμένες που θα βοηθήσουν την ευρύτερη κατανομή του τουρισμού, (όπως για παράδειγμα, συμβαίνει με το πρόγραμμα του αγρό-τουρισμού που ήδη βρίσκεται σε εξέλιξη).
- (γ). Η αξιοποίηση των παραδοσιακών κτισμάτων για τουριστικούς σκοπούς, καθώς επίσης και η ανάπτυξη των τουριστικών υπηρεσιών του δημοσίου που συντελούν στην προβολή του τουριστικού προϊόντος, (όπως για παράδειγμα, αεροδρομίων, μουσείων και λιμανιών)
- (δ). Η οργάνωση και παραπέρα ανάπτυξη του θαλασσιού τουρισμού, για την αξιοποίηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος της χώρας που θα συμβάλλει στην προσέλκυση υψηλού εισοδηματικού επιπέδου κατηγορίας τουριστών.
- (ε). Η οργάνωση των μεταφορών, (όπως για παράδειγμα, των αερομεταφορών και των θαλασσιών μεταφορών).
- (ζ). Η λήψη μέτρων τουριστικών γραφείων που θα στοχεύουν στην δημιουργία ισχυρών εταιριών που θα μπορούν να αντεπεξέλθουν στον ανταγωνισμό των πολυεθνικών εταιριών, αλλά και θα μπορέσουν να περιορίσουν τον αθέμιτο εσωτερικό ανταγωνισμό που οδηγεί σε συμπίεση των τιμών και σε υποβάθμιση των παρεχομένων υπηρεσιών.
- (η). Η αξιοποίηση του υπάρχοντος αργούντος εργατικού παραγωγικού δυναμικού με την δημιουργία της αναγκαίας υποδομής και την παροχή κινήτρων για την κατάλληλη προβολή.
- (θ). Την ανάπτυξη διαφόρων μορφών τουρισμού, (όπως για παράδειγμα, του θαλασσιού τουρισμού, του ιαματικού τουρισμού, του χειμερινού τουρισμού, και του κοινωνικού τουρισμού).
- (ι). Στην εισαγωγή της τεχνολογίας της πληροφορικής, στην βελ-

τίωση του συστήματος εκπαίδευσης και στην αύξηση της παραγωγικότητας με την εφαρμογή προγραμμάτων επιμόρφωσης των απασχολουμένων.

- (κ). Στην διαφοροποίηση των τιμών ανάλογα την περιοχή και την περίοδο.

Επίσης η τουριστική πολιτική πρέπει να προσανατολισθεί αφενός στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και στην ισόρροπη διασπορά της τουριστικής δραστηριότητας (με την ανάπτυξη για παράδειγμα του ιαματικού, χειμερινού, οικολογικού και πολιτιστικού τουρισμού). Τέλος τα αναπτυξιακά προγράμματα που αναφέρονται στον τουρισμό πρέπει να επικεντρώσουν το ενδιαφέρον τους στο χαμηλό κόστος ζωής, στο ότι η Ελλάδα δεν βαρύνεται αποικιοκρατικά που την κάνει ελκυστική στους γειτονικούς λαούς της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής.

Abstract

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΡΡΕΣ - ΚΩΝ/ΝΟΣ ΡΗΓΑΣ: *The evolution and the impact of Touristic Development in Greece*

Industrial Growth was the main characteristic during the 1950s and 1960s for the Greek economy. However, in the last two decades or so there was a remarkable decline on "the structure of industrial core" of the country and despite of the rapid growth in the adoption of new technologies, there is still a widening technological-gap between Greece and the other advanced European member states. On the other hand, during this last period, there is a remarkable increase on the tourism sector and services of the country. Tourism sector corresponding at 10-12 % of world Gross Product and its one of the main sectors with important socio-economic effects. This article aiming to examine the evaluation of the tourism sector in Greece. Also, it's aiming to analyse the implications of tourism policy and the perspectives for the socio-economic development in Greece.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελόπουλος, Α. (1989): Οικονομική ανάπτυξη, θεωρία και πολιτική, Αθήνα.
- Δρακάτος Γ. Κωνσταντίνος (1996): Η Ελληνική Οικονομία προς σταθεροποίηση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Δρακάτος Κωνσταντίνος (1997): Ο Μεγάλος Κύκλος της Ελληνικής Οικονομίας (1994-1995): Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, (Ε.Σ.Υ.Ε.): Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία.
- ΕΟΤ (Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού) (1984): Η ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα την περίοδο 1969-1982, Αθήνα (Σπύρος Λ. Σταύρου)
- ΕΟΤ (Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού): Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία.
- Επιλογή: Στατιστικά Στοιχεία, Μηνιαία Δελτία, Ετήσιες Εκδόσεις, διάφορα τεύχη.
- EUROSTAT: Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία, Labour Force Survey, Basic statistics
- I.C.A.P.: *Η Ελλάδα σε Αριθμούς και Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία*.
- Κ.Ε.Π.Ε. (Κέντρο Οικονομικών Ερευνών και Προγραμματισμού) (1985): Πενταετές σχέδιο αναπτύξεως 1983-1987, Αθήνα.
- Κιόχος Π. (1995): Οικονομικές και Κοινωνικές Συνέπειες των τροχαίων ατυχημάτων στην Ελλάδα. Αρχείο Οικονομικής Ιστορίας τομος VI, τεύχος 2, Δεκέμβριος 1995.
- Κομίλης Π. (1995): «Τουριστική Πολιτική και περιοχές Τουριστικής Ανάπτυξης», Σύγχρονα Θέματα, 55, Απρίλιος-Ιούνιος, σελίδες 77-80.

- (1996): Χωρική Ανάλυση του τουρισμού, Μελέτες Νούμερο 20, Αθήνα.
- Γ.Κορρές και Γ. Τσομπάνογλου (1998) «Προγραμματισμός και Διαχείριση στο πλαίσιο του Εθνικού Συστήματος Καινοτομιών», Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, Τεύχος 10, Απρίλιος.
- Κορρές Μ. Γεώργιος (1994): Ελληνική Οικονομία: οικονομική πολιτική και ανάλυση βασικών μεγεθών, εκδόσεις Σταμούλης, Αθήνα.
- Οικονόμου, Ε.Γ. (1981), Η Πολιτική Τιμών και Εισοδημάτων στην Ελλάδα, Αξιοποίηση της Διεθνούς Εμπειρίας, ΚΕΠΕ.
- Παπαηλίας Θεόδωρος, (1996): Ελληνική οικονομία 1948-1995. Μύθοι και πραγματικότητα, Αθήνα.
- Pirounakis G. N.(1997): Greek Economy: Past, Present and Future, Macmillan Press, London.
- Ρέππας Παν. (1991): Οικονομική ανάπτυξη-Θεωρία και στρατηγικές, Αθήνα.
- Ρήγας Κ. (1996): Εισαγωγή στην Οικονομική επιστήμη Ι και ΙΙ, Πανεπιστήμιο Πειραιά.
- Ρήγας Κ. (1996): Μακροοικονομική θεωρία, Πανεπιστήμιο Πειραιά.
- Σκούντζος Θ. (1973): Εισαγωγή εις την Οικονομική της Αναπτύξεως, Πειραιάς.
- Σμαρτζής Μ. Ι. (1993): Η Ελληνική Οικονομία, Σημειώσεις Παραδόσεων, Αθήνα.
- Σφακιανού ΓΡ., Σφακιανού Κ., Σφακιανού, Π. (1993): Ελληνική Οικονομία, Αθήνα.
- Thanos G., 1999, «An Empirical Estimation of Total Investment Function Using Some Versions of Hickman's Model. The Case of Greece Facing Euro World», *European Research Studies Journal* (Forthcoming).
- Τουρισμός: (Μηνιαίο τουριστικό περιοδικό): Διάφορα Τεύχη: 227, 234, 275, 292.
- Τράπεζα της Ελλάδος: Διάφορα Στατιστικά Στοιχεία, Ετήσια Αναφορά, Οικονομικό Δελτίο.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος Κοινωνική Ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα, Εκδόσεις Θε-

μέλιο.

Χαμουζή Κων. (1981): Ανατομία της Ελληνικής οικονομίας από το 1953 μέχρι σήμερα, Αθήνα.

Η ΦΟΡΟΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ ΚΑΙ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1830-1939)

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΠΡΟΝΤΖΑΣ

Ιόνιον Πανεπιστήμιον

Η φοροδοτική επιβάρυνση του Ελληνικού Κράτους αποτέλεσε κατά καιρούς αντικείμενο μεγάλων θεωρητικών και εμπειρικών αντιπαραθέσεων. Σε όλες τις συζητήσεις (ακαδημαϊκές ή κοινοβουλευτικές) το επίκεντρο βρίσκεται στη συγκυρία της ελληνικής οικονομίας, όπως συμβαίνει λ.χ. την περίοδο του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, κατά την όξυνση των δημοσιονομικών αναγκών για την εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους ή τέλος στις κοινοβουλευτικές συζητήσεις για φορολογικές μεταρρυθμίσεις. Από τις συζητήσεις αυτές απουσιάζει η μακροχρόνια ανάλυση του δείκτη φοροδοτικής επιβάρυνσης. Το τελευταίο, έργο σήμερα της ιστοριομετρίας, απαιτεί τη συγκέντρωση, έλεγχο και επεξεργασία των Δημοσίων Εσόδων μέσα από τους ετήσιους απολογισμούς του Κράτους.¹ Στο άρθρο αυτό θα αναζητήσουμε τα θεωρητικά ζητήματα με τα εμπειρικά δεδομένα αποτυπωμένα στην εξέλιξη του δείκτη της φοροδοτικής ικανότητας. Πρόκειται για τον φερεγγυότερο τρόπο μέτρησης της ικανότητας του Ελληνικού Κράτους να φέρει σε πέρας την πορεία εθνοποίησής του και να εμπεδώσει το σύστημα κοινωνικής δικαιοσύνης και προστασίας των πολιτών του. Ο προσπορισμός των Δημοσίων Εσόδων επιπροσθέτως εμπεδώνει τους θεσμούς ιδιοκτησίας και προσδίδει στο Κράτος την ικανότητα να μεγιστοποιήσει τα κρατικά έσοδα, περιορίζοντας το κόστος ευκαιρίας για τους δυνητικούς ανταγωνιστές του Κράτους στην παρο-

χή ίδιων υπηρεσιών.² Η παρούσα ιστοριομετρική ανάλυση επιδιώκει να συμμετάσχει στην εμπειρική και θεωρητική συζήτηση, η οποία εκβάλλει σε όλο το φάσμα της εθνικής πορείας του Ελληνικού Κράτους, και βεβαίως επηρεάζεται από τις οικονομικές και πολιτικές ιδέες που κυοφορούνται κατά περίοδο, μέσα και έξω από το εθνικό του σύνορο.

Περί την ιστοριομετρική αξία του δείκτη της φορολογικής επιβάρυνσης και ικανότητας

Η ισονομία των πολιτών και η μέτρησή της στην οικοδόμηση του νεότερου και σύγχρονου κράτους κυριαρχεί στη σκέψη πολιτικών στοχαστών και τροφοδοτεί τη δημοσιονομική θεωρία. Τη διατύπωση των αρχών του μέτρου *φοροδοτικής ικανότητας* εντοπίζουμε, μεταξύ άλλων στοχαστών, στη σκέψη των Montesquieu, Smith, Schäffle, J.S. Mill.³ Η σχετική συζήτηση τροφοδοτεί τον τρόπο της ιστορικοοικονομικής επισκόπησης εθνών που πέτυχαν την οικονομική μεγέθυνση με κριτήριο τη διαρκή αύξηση του προϊόντος ταχύτερα από την αύξηση του πληθυσμού τους.

Η μετατόπιση από τις αρχές στον *τρόπο υπολογισμού του μέτρου της επιβάρυνσης (φορολογικής επιβάρυνσης)* για τον προσδιορισμό της *ικανότητας (φορολογικής ικανότητας)* των πολιτών να φορολογηθούν απαιτεί τον παράλληλο υπολογισμό τους. Η *επιβάρυνση* πλήττει το φορολογούμενο και γίνεται «άμεσα» αντιληπτή από αυτόν όταν τα συνολικά φορολογικά έσοδα δεν ανατρέπουν το, μεταβαλλόμενο στη μεγάλη διάρκεια, ελάχιστο επίπεδο για την επιβίωση των πολιτών. Ο υποκειμενικός καθορισμός της φοροδοτικής ικανότητας συμπλέκεται με τα αντικειμενικά στοιχεία που προκύπτουν από το μέγεθος και την εξέλιξη του εθνικού προϊόντος, την αναλογία του ως προς τον πληθυσμό και τη διάρθρωση του φορολογικού συστήματος σε συνάρτηση με τη μεταβολή των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών. Η φοροδοτική ικανότητα ειδικώς δεν μπορεί να ανατρέψει το optimum της φορολογικής επιβάρυνσης.

Γενικώς, πρόκειται για μία σχέση η οποία, μεταβαλλομένου του σταδίου της οικονομικής ανάπτυξης, ανανεώνει τις αρχές της φοροδοτικής επιβάρυνσης και ικανότητας, διευρύνει τα ατομικά και κοινωνικά ιδιοκτησιακά δικαιώματα και καθίσταται πολιτικά αποτελεσματικότερη δια του σταδίου που βρίσκεται η τεχνική για τον υποθε-

τικό υπολογισμό των Δημοσίων Εσόδων και ειδικώς των φόρων. Έχει αποδειχθεί στην εξέλιξη του δυτικού κράτους, ότι τα εθνολογιστικά μεγέθη εντάσσονται στην πολιτική πρακτική αφότου ο υπολογισμός υπερασπισθεί ένα λόγο που στηρίζεται στο αμάλγαμα πολιτικής αριθμητικής και εθνικής λογιστικής.⁴

Στο ελληνικό κράτος, η εξέλιξη των συζητήσεων για τη φοροδοτική επιβάρυνση και ικανότητα διαμορφώνει το θεωρητικό πλαίσιο για τον τρόπο οικονομικής δράσης του κράτους. Ο στόχος είναι να διευρυνθούν οι πηγές, μέσα στις εκάστοτε οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, για την αύξηση των φορολογικών εσόδων και την στήριξη του ήδη ευρύ Δημόσιου τομέα.⁵ Πρόκειται για ένα στόχος που προϋποθέτει την πιο αποτελεσματική λειτουργία του δημοσιονομικού συστήματος και, ειδικώς για τις ευαίσθητες χώρες στην εισαγωγή ξένων κεφαλαίων, την αντιμετώπιση των διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων τους.⁶

Τα ζητήματα εντάσσονται γενικότερα στη δημιουργία ενός δημοσιονομικού συστήματος ικανού να αντιμετωπίσει τις δημόσιες και ιδιωτικές ανάγκες. Η χρήση των δύο δεικτών ενισχύει τα μέσα που διαθέτει η δημοσιοοικονομική θεωρία να παρακολουθεί τις μεταβολές του εθνικού πλούτου και την οικονομική συμπεριφορά των πολιτών, η οποία επηρεάζει τις οικονομικές λειτουργίες του κράτους.⁷ Οι μακροχρόνιες μεταβολές του δείκτη – εκτός από τα προβλήματα στην τεχνική του υπολογισμού του-⁸ μέσα από τη μέτρηση της φοροδοτικής ικανότητας των κατοίκων του κράτους, μετατρέπονται σε εργαλείο οικονομικο-ιστορικής ανάλυσης ικανό καταρχήν να προβάλει τις οικονομίες κλίμακας, τις δομές και τη συγκυρία των δημοσιοοικονομικών λειτουργιών της πολιτείας, κατά δεύτερο να υποδείξει τα πολιτικά και οικονομικά όρια για την κρατική οργάνωση, να αναδείξει την οικονομική καινοτομία και τις μεταρρυθμίσεις, τέλος δε να καταγράψει την κατανομή του πλούτου και τη δομή των εισοδημάτων παραλλήλως με τις επιπτώσεις των οικονομολογικών ιδεών και τις διοικητικο-πολιτικών μεταβολών.

Η ιστορία της φοροδοτικής επιβάρυνσης και ικανότητας μεταβολίζεται με τον τρόπο αυτό σε τμήμα της εθνικής ιστορίας και γίνεται εργαλείο της συγκριτικής Οικονομικής Ιστορίας. Το εργαλείο αυτό είναι ικανό να μετατρέψει, μέσα από τη μελέτη του οικονομικού ρόλου του κράτους, τη μέτρηση του δημοσιονομικού γεγονότος των Δημοσίων Εσόδων. Ο μακροχρόνιος υπολογισμός διαμορφώνει την περιοδο-

λόγηση των δημοσιονομικών συστημάτων που συγκροτούν τη δράση του δημοσίου τομέα, ενισχύει τη σχέση της ιστορίας με τη μελέτη της οικονομικής ανάπτυξης και συνεπώς αποκαθαίρει τις μεγάλες συζητήσεις οικονομολόγων και πολιτικών επιστημόνων για τη γένεση και τη φύση, την ανατομία και τη φυσιολογία του σύγχρονου δημοκρατικού κράτους.⁹ Η ικανότητα αυτή συνδέεται με το πλέον αρχέγονο πρόβλημα της, οριζόντιας και κάθετης, δίκαιης κατανομής του φορολογικού βάρους, κεντρικό θέμα στην οικονομία και πολιτική του δημόσιου τομέα. Η παρέμβασή του στη σχετική συζήτηση είναι να διατυπωθεί ή/και αντληθεί μια θεωρία της *κατανεμητικής δικαιοσύνης* που να βασίζεται στη θέση του δημοσίου τομέα και να δικαιολογεί τις συνθήκες προσοδοφόρου συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Η μακροχρόνια ανάλυση της φοροδοτικής ικανότητας υπηρετεί αυτή την προοπτική και *συμπυκνώνει* το δημοσιοοικονομικό γεγονός του νεοελληνικού κράτους. Στη συμπύκνωση αυτή υφέρπει η πορεία της εθνικής συγκρότησης και τα σχετικά με αυτήν ερωτήματα. Το ελληνικό κράτος μπορούσε να αμβλύνει τη σύγκρουση ανάμεσα στις κοινωνικές ανάγκες του πληθυσμού με τη δομή και το χαρακτήρα της δημόσιας διοίκησης; Πως αυτό αντιμετωπίζει την κλασική κοινωνική σύγκρουση για τη φορολογία με την, απαραίτητη στο δρόμο προς την εκβιομηχάνισή, συσσώρευση του κεφαλαίου; Γιατί η αντίστροφη σχέση μεταξύ αποτελεσματικότητας και δικαιοσύνης καθυστερεί να γίνει αντικείμενο δημοσιοοικονομικής σκέψης και πολιτικής πρακτικής; Η απάντηση στα ερωτήματα αυτά συνδέεται με την ανάλυση περισσοτέρων της μιας όψεων από την ιστορία του ελληνικού *δημοσίου νοικοκυριού* το σημαντικότερο όμως μερίδιο ανήκει στον υπολογισμό συμμετοχής και τον τρόπο κατανομής του κόστους και οφέλους από τη δημόσια δράση του κράτους.

Ως προς το τελευταίο –θέμα που ξεπερνά τον ορίζοντα του άρθρου- υπαινίσσομαι τη σύνδεση της *Οικονομικής Ιστορίας με τη Δημοσιοοικονομική Κοινωνιολογία*. Οι ρίζες της βρίσκονται στο έργο του J. Schumpeter: εφόσον η ιστορία του δημοσίου νοικοκυριού προσφέρει τη βαθιά γνώση των νόμων κοινωνικής ύπαρξης και του κοινωνικού γίγνεσθαι μπορούμε να φθάσουμε στην *επίγνωση των κινητηρίων δυνάμεων του πεπρωμένου των εθνών*.¹⁰ Αναγκαίο όργανο η στάθμιση (:υπολογισμός) της δράσης του δημοσίου νοικοκυριού.

Οι υπολογιστικές απαιτήσεις του δείκτη και η ανάγκη ισχυρής και λεπτομερειακής τεκμηρίωσης είναι δύο πρόσθετα ζητήματα του δημοσιοοικονομικού γεγονότος στη δημοσιοοικονομική ιστορία. Ο δείκτης αφορά την ικανότητα του να «τοποθετεί» στο επίκεντρο της εθνικής ιστορίας την τάση του σύγχρονου φορολογικού κράτους να διευρύνει δια της φορολογίας, εθελουσίως ή ακουσίως, τα όρια της ιδιωτικής οικονομίας. Τα όρια ανιχνεύονται στις κατηγορίες των δημοσίων εσόδων που δημιουργεί ο νομικός, αναλύει ο οικονομολόγος και αποτελούν για τον ιστορικό το δημοσιοοικονομικό γεγονός. Οι πηγές της δημοσίας χρηματοδότησης συνιστούν αξιόπιστο μέσο που έχει στη διάθεσή του ο ιστορικός της οικονομίας για τη μελέτη της κοινωνικο-οικονομικής διαστρωμάτωσης και της περιφερειακής κατανομής του πλούτου και των εισοδημάτων. Η αξιοπιστία του δείκτη εξαρτάται από το φερέγγυο υπολογισμό του εγχωρίου προϊόντος και οι ερμηνευτικές του ικανότητες συνδέονται με το γεγονός ότι όλοι οι πόροι του κράτους προέρχονται από το εθνικό εισόδημα και όλες οι δαπάνες γίνονται στο εθνικό προϊόν. Οι μεταβολές των πόρων δημοσίου πλούτου, στη μεγάλη διάρκεια, αποκαλύπτουν τις νέες μορφές εσόδων που συλλαμβάνει το κράτος και καλλιεργεί το πνεύμα της ιδιωτικής οικονομίας, οι συγκρούσεις για τη φορολογική ικανότητα, οι νομισματικές μεταρρυθμίσεις και οι δημοσιοοικονομικές κρίσεις.

Επιπλέον, ένα από τα μείζονα ζητήματα στη μελέτη της φοροδοτικής ικανότητας από το 19^ο στον 20^ο αι. αφορά τις υπολογιστικές δυσκολίες στο προσδιορισμό του εισοδήματος και της περιουσίας και κατ' επέκταση την επιρροή που ασκούν στην υπολογιστική τεχνική οι θεωρητικές τους επεξεργασίες. Η αξιοπιστία του δείκτη δοκιμάζεται όμως από τις εννοιολογικές μεταβολές που προκαλούν οι φορολογικοί νόμοι στον προσδιορισμό του εισοδήματος. Τίθενται έτσι γενικότερα ζητήματα καθώς η έλλειψη σταθερών φορολογικών νόμων διασαλεύει τις σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ των πολιτών του κράτους, με συνέπεια να συντηρείται τόσο η ασάφεια στο διακανονισμό των ιδιωτικοοικονομικών πράξεων όσο και αμφισβήτηση για την σχέση κοινωνικής αποτελεσματικότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο δείκτης επίσης αποτυπώνει τη βούληση του κράτους να δημιουργεί νέες πηγές φόρων και θίγεται από την πρόθεση του νομοθέτη να θεωρεί εισοδήματα από έσοδα που δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν ως

τέτοια. Την εύκολη λ.χ. επιβολή σ' αυτά τα εισοδήματα φορολογικών νόμων, αποτυπώνει η φορολογία της *περιουσίας*, αιτία για μεγάλη σύγχυση στο περιεχόμενο και την έννοια του εισοδήματος.¹¹ Ενόψει μιας ιστορίας του δημοσιονομικού γεγονότος κεντρική θέση σε αυτήν κατέχει ο δείκτης φοροδοτικής επιβάρυνσης και ικανότητας. Η ιστορία αυτή επηρεάζεται από την πορεία που ακολουθεί η θεωρία του εισοδήματος και από τον τρόπο που αποτυπώνεται στο σκελετό των απολογισμών του Κράτους.¹²

Ένα τελικό σχόλιο. Η συμπύκνωση της ιστορίας του δημοσιονομικού γεγονότος στο δείκτη της φοροδοτικής επιβάρυνσης και ικανότητας ανιχνεύει τα οικονομικά και εξωοικονομικά γνωρίσματα μιας εθνικής οικονομίας και στηρίζει την ιστορική δημοσιοοικονομία του εθνικού κράτους.¹³ Η περιοδολόγηση αυτή δεν συμπίπτει αναγκαστικά, το αντίθετο ενίοτε, με την κλασικές ιστορικές τομές. Στο πεδίο αυτό ο ιστορικός της οικονομίας παραλλήλως με την τεκμηρίωση στρέφεται στην αξιοπιστία των παραμέτρων του δείκτη και στις μεταβολές του καθώς, στη μεγάλη διάρκεια, μεταβάλλονται το περιεχόμενο και οι συνθήκες πορισμού των Δημοσίων Εσόδων. Το τελευταίο πρόβλημα δεν αντιμετωπίζεται μόνο από την εξαντλητική χρήση και επαλήθευση των ποσοτικών μεγεθών των δημοσίων πόρων και την ανατοποθέτηση των κεφαλαίων και άρθρων των απολογισμών του κράτους αλλά και εντός ενός πλαισίου υποθέσεων της δημοσιοοικονομικής επιστήμης και συμπλέξεων των εθνολογιστικών μεγεθών.

Η Φοροδοτική επιβάρυνση / ικανότητα στο Ελληνικό Κράτος

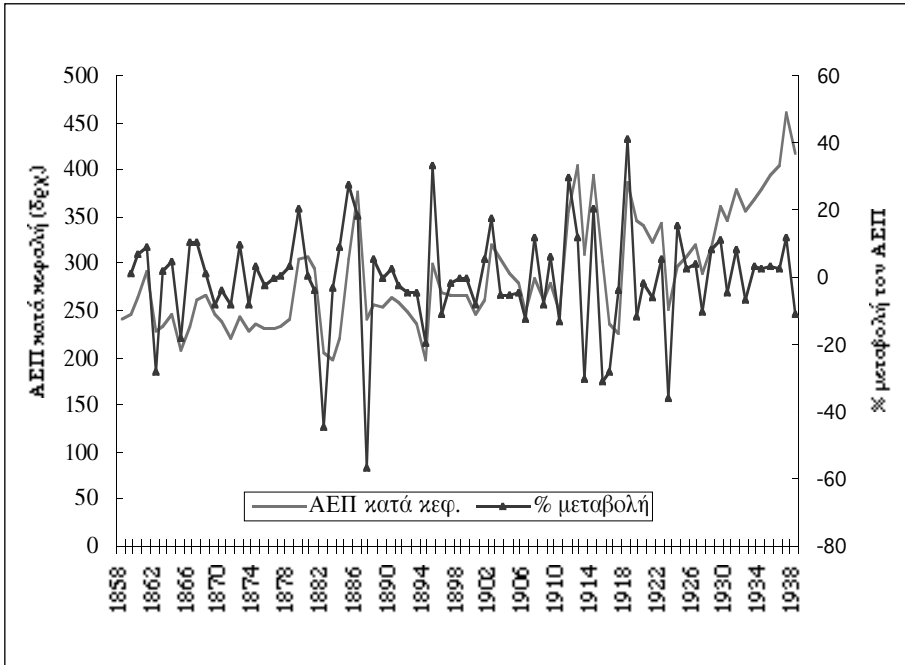
Η φορολογική επιβάρυνση και ικανότητα του ελληνικού λαού εξελίσσεται, από το 19^ο στον 20^ο αι., παραλλήλως με τη δημοσιοοικονομική και ιδιωτικοοικονομική δράση του Κράτους και των πολιτών εντός των μεταβαλλόμενων εθνικών συνόρων του. Την επομένη της εθνικής ανεξαρτησίας αλλά και με κάθε ευκαιρία επέκτασης των εθνικών συνόρων, ιδέες και τεχνικές συνδυάζονται με σκοπό την επεξεργασία του διαφοροποιημένου, εξαιτίας εθνικών παραγόντων, δείκτη της φοροδοτικής ικανότητας. Παραλλήλως, οι αρχές της μέτρησης της φοροδοτικής ικανότητας απασχολούν τους θεωρητικούς της δημοσιοοικονομικής ανάλυσης. Αυτοί αναγνωρίζουν ότι *η μελέτη της φορολο-*

γικής επιβαρύνσεως και της φορολογικής ικανότητας εν Ελλάδι είναι αρκετά δυσχερής, λόγω ελλείψεως επαρκών και ασφαλών στατιστικών δεδομένων.¹⁵

Οι αρχές όμως και οι πρακτικές υπολογισμού του συμειγνύονται με δισεπίλυτα ζητήματα υπολογισμού των Δημοσίων Εσόδων του Ελληνικού κράτους. Μεταξύ άλλων οι αρχαϊκές φορολογικές αντιλήψεις των κοινωνικών ομάδων ή τάξεων επηρεάζουν την ικανότητα του κράτους να βελτιώσει την απόδοση των φορολογικών εσόδων. Η κατ' αντιδιαστολή προς την οθωμανική κυριαρχία «μέτρηση» του φορολογικού βάρους συγκρούεται, στα πρώτα χρόνια συγκρότησης του Κράτους, με εξω- επιστημονικά και αντι- αναπτυξιακά κριτήρια και εκφράζει την προβληματική σχέση δημοσίου και ιδιωτικού συμφέροντος. Τα ζητήματα που διατηρούν ζωντανή την «αντίθεση» για τη φορολογική επιβάρυνση είναι καταρχήν ο αργοπορημένος προσδιορισμός του φορολογικού εισοδήματος στην δημοσιοοικονομική ελληνική σκέψη_ το δεύτερο αφορά μια, διαρκούς χαρακτήρος, εννοιολογική ρευστότητα στις διάφορες κατηγορίες εισοδημάτων που παράγουν οι θεσμοί με τους οποίους ρυθμίζονται τα μεταβαλλόμενα, στο χώρο, ιδιοκτησιακά δικαιώματα_ τέλος η μεταβολή της φορολογικής επιβάρυνση δεν παρακολουθεί με ακρίβεια τις πολεμικές και μεταπολεμικές ανάγκες του Κράτους, δύσκολα δε συγχρονίζεται με τη διεύρυνση της κοινωνικής δράσης του Κράτους. Ο πορισμός συνεπώς των Δημοσίων Εσόδων εξελίσσεται ανάμεσα στην πρακτική διαχείρισή τους, στις εθνικές και κοινωνικές ανάγκες του Ελληνικού Κράτους και τις επερχόμενες απαιτήσεις πρακτικών αναγκών και θεωρητικών αρχών για τη δημοσιονομική δράση. Την παλινδρόμηση αυτή αποδίδουμε στην εθνοποιητική πορεία του Κράτους και από αυτήν δεν μπορούν να απαλλαγούν οι μεταβολές του ακαθαρίστου εγχωρίου προϊόντος κατά κεφαλή (Διάγ. 1).¹⁶

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Εξέλιξη του ΑΕΠ κατά κεφαλή (δρχ.) και ετήσια μεταβολή (%) (1858-1938)

Πηγή: Πίνακας 1.

Από μικρότερη απόσταση βλέπουμε ότι κατά την περίοδο 1858-1938 οι πολίτες του νεοελληνικού κράτους δύσκολα αντιλαμβάνονται την ετήσια μεταβολή του κατά κεφαλή εθνικού προϊόντος, λιγότερο από 1%, αλλά οι γρήγορες εναλλαγές θετικής / αρνητικής μεταβολής του κατά κεφαλή προϊόντος συντηρούν την προσδοκία για το θετικό ρόλο του Κράτους.¹⁷ Η προσδοκία συγκρατεί τις κοινωνικές ρήξεις ακόμη και όταν η βίαιη μεταβολή του κατά κεφαλή προϊόντος οδηγεί σε καταστροφική μεταβολή η οποία δεν συνδέεται αναγκαστικά με πολεμικά γεγονότα. Η κοινωνική αυτή στάση έναντι του Κράτους εμφανίζεται σε δύο ακραία παραδείγματα: την οκταετή περίοδο 1886-1894 το κατά κεφαλή προϊόν μειώνεται σχεδόν κατά 90% ενώ στην κρίσιμη πενταετή

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Κατά κεφαλή εισόδημα και φορολογική επιβάρυνση (1858-1938) –
σε τρέχουσες δραχμές

ΕΤΟΣ	ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑ	%ΕΤΗΣΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ	ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ ΚΑΤΟΙΚΟ	%ΕΤΗΣΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗΣ ΚΑΤΟΙΚΟ	%ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ ΚΑΤΟΙΚΟ
1858	125,17		16,18		12,93
1859	131,30	4,90	17,35	7,24	13,22
1860	154,79	17,89			
1861	165,66	7,03	17,43		10,52
1862	132,53	-20,00	15,26	-12,42	11,52
1863	146,34	10,42	13,69	-10,33	9,35
1864	148,48	1,46	13,39	-2,19	9,02
1865	142,90	-3,76	14,80	10,52	10,35
1866	173,23	21,22	15,35	3,72	8,86
1867	179,24	3,47	19,13	24,62	10,67
1868	165,08	-7,90	19,89	3,98	12,05
1869	164,27	-0,49	20,28	1,98	12,35
1870	165,44	0,71	18,74	-7,57	11,33
1871	163,94	-0,91	19,57	4,38	11,93
1872	171,36	4,52	19,29	-1,41	11,26
1873	177,19	3,40	19,03	-1,34	10,74
1874	179,26	1,17	20,08	5,49	11,20
1875	180,08	0,46	19,43	-3,20	10,79
1876	196,30	9,01	18,00	-7,36	9,17
1877	191,52	-2,44	20,02	11,18	10,45
1878	199,06	3,94	20,52	2,52	10,31
1879	240,08	20,61	21,38	4,21	8,91
1880	220,57	-8,13	20,72	-3,10	9,39
1881	205,29	-6,93	19,38	-6,45	9,44
1882	186,80	-9,01	23,16	19,46	12,40
1883	186,44	-0,19	23,80	2,77	12,76
1884	206,20	10,60	24,75	3,99	12,00
1885	249,49	20,99	23,62	-4,57	9,47
1886	277,92	11,40	26,25	11,15	9,45
1887	232,25	-16,43	31,35	19,41	13,50
1888	238,23	2,58	33,30	6,25	13,98
1889	248,12	4,15	26,10	-21,61	10,52

1891	251,13	1,33	26,29	8,13	10,47
1890	247,83	-0,12	24,31	-6,87	9,81
1892	243,18	-3,17	28,05	6,68	11,53
1893	257,95	6,07	26,26	-6,36	10,18
1894	212,48	-17,62	28,62	8,97	13,47
1895	248,61	17,00	25,55	-10,73	10,28
1896	218,83	-11,98	25,44	-0,43	11,62
1897	244,49	11,73	22,25	-12,53	9,10
1898	245,84	0,55	27,93	25,53	11,36
1899	240,44	-2,20	29,02	3,91	12,07
1900	221,00	-8,08	26,84	-7,51	12,15
1901	243,86	10,34	41,08	53,07	16,85
1902	238,19	-2,32	40,45	-1,54	16,98
1903	256,09	7,51	40,61	0,39	15,86
1904	249,62	-2,53	41,08	1,16	16,46
1905	257,02	2,97	43,60	6,12	16,96
1906	251,48	-2,15	44,12	1,19	17,54
1907	281,84	12,07	44,57	1,03	15,81
1908	263,25	-6,60	43,36	-2,72	16,47
1909	283,39	7,65	42,16	-2,75	14,88
1910	266,42	-5,99	45,42	7,72	17,05
1911	346,78	30,16	47,43	4,43	13,68
1912	380,19	9,63	43,76	-7,74	11,51
1913	394,37	3,73	28,30	-35,34	7,17
1914	394,50	0,03	36,32	28,37	9,21
1915	365,68	-7,30	37,96	4,52	10,38
1916	397,13	8,60	39,79	4,81	10,02
1917	560,78	41,21	34,18	-14,09	6,10
1918	1.246,32	122,25	59,83	75,03	4,80
1919	1.139,11	-8,60	70,96	18,61	6,23
1920	1.209,48	6,18	82,03	15,59	6,78
1921	1.415,49	17,03	108,50	32,27	7,66
1922	2.293,39	62,02	223,54	106,04	9,75
1923	3.437,73	49,90	429,74	92,25	12,50
1924	3.959,71	15,18	612,56	42,54	15,47
1925	4.580,46	15,68	642,33	4,86	14,02
1926	5.458,10	19,16	803,16	25,04	14,72
1927	5.615,28	2,88	1.013,43	26,18	18,05
1928	6.060,20	7,92	1.033,69	2,00	17,06
1929	6.590,34	8,75	1.040,92	0,70	15,79
1930	5.769,16	-12,46	994,34	-4,47	17,24

1931	5.881,69	1,95	1.140,27	14,68	19,39
1932	6.097,19	3,66	975,31	-14,47	16,00
1933	6.683,20	9,61	1.260,68	29,26	18,86
1934	7.015,08	4,97	1.387,72	10,08	19,78
1935	7.614,96	8,55	1.548,27	11,57	20,33
1936	8.280,44	8,74			
1937	9.867,88	19,17	1.843,50		18,68
1938	9.181,59	-6,95	1.874,90	1,70	20,42
1939					

πολεμική περίοδο 1912-1917 η μείωση είναι εξίσου μεγάλη (78%) με την κάμψη κατά την περίοδο 1886-1894. Η συγκέντρωση των Δημοσίων Εσόδων παρουσιάζει μεγάλες καταβυθίσεις χωρίς ακραίες ανυψώσεις γεγονός που υποδηλώνει το δημοσιονομικό γεγονός των Δημοσίων Εσόδων του Ελληνικού κράτους καθορίζεται από τη συγκυρία χωρίς να αναστέλλει τις προσδοκίες του πολίτη από το Κράτος.

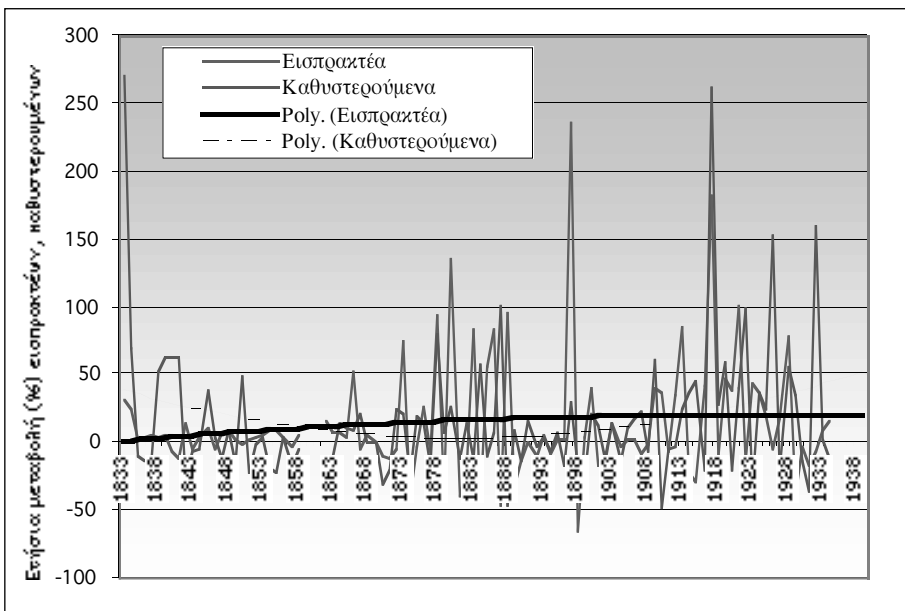
Τα διάγραμμα 2 μας βοηθά να παρατηρήσουμε την εξέλιξη των μεγάλων μεταβολών ΑΕΠ και Δημοσίων Εσόδων. Στη μεγάλη αυτή διάρκεια οι βίαιες καταβυθίσεις της μεταβολής του κατά κεφαλή προϊόντος στο τέλος του 19ου αι. είναι σαφώς εντονότερες από εκείνες του 20^{ου} αι. Οι βίαιες όμως ανυψώσεις είναι πιο αισθητές στον αιώνα αυτό από εκείνες του 19^{ου} αι.: οι γραμμές υποστήριξης που σχηματίζουν οι καταβυθίσεις των ετήσιων μεταβολών του ΑΕΠ παρουσιάζουν μεγαλύτερη κλίση στο 19^ο αι. έναντι της υψηλότερης θέσης των γραμμών υποστήριξης στον 20^ο αι.. Αντιστοίχως οι γραμμές αντίστασης παρουσιάζονται με μεγαλύτερη θετική κλίση στον 20^ο αι. έναντι αυτών του 19^{ου} αι. Τα κατώτερα σημεία των μεταβολών (γραμμές υποστήριξης) στο 19^ο αι. δείχνουν ότι τα δημοσιονομικά ζητήματα προκαλούν σοβαρότερες επιπτώσεις από τις συνέπειες των πολεμικών περιόδων. Τα ανώτερα σημεία των μεταβολών (γραμμές αντίστασης) επηρεάζονται από τη συγκράτηση των γραμμών υποστήριξης όπου λανθάνει ο δεσμός εξωτερικών παραγόντων και δημοσιονομικής πειθαρχίας. Αυτό διακρίνεται στην εξέλιξη της αναλογίας των εισπρακτέων έναντι των καθυστερουμένων Δημοσίων Εσόδων από την οποία προκύπτει ότι η αντιστροφή των κοίλων της καμπύλης γίνεται στη διάρκεια της πολεμικής περιόδου του 20^{ου} αι. (Διάγ. 2).

Γενικώς παρατηρούμε ότι, τα Δημόσια Έσοδα ως ποσοστό του

ΑΕΠ, από τη σύσταση του Ελληνικού κράτους μέχρι το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, έχουν αυξητική τάση. Η εξέλιξη των συνολικών Δημοσίων Εσόδων επηρεάζεται από την πορεία του κατά κεφαλή προϊόντος, η περιοδολόγηση όμως των Δημοσίων Εσόδων δεν συμπίπτει με αυτή των μεταβολών του ΑΕΠ. Η επομένη του ελληνοτουρκικού πολέμου αποτελεί τη μεγάλη τομή από την οποία προκύπτουν δύο υποπεριόδους (Διάγ. 3). Τη σχετική στασιμότητα στους πόρους των Δημοσίων Εσόδων, όπως την καταγράφει η κατά κεφάλαιο και άρθρο ανάλυση των Απολογισμών του κράτους διαδέχεται από τις παραμονές του 20^{ου} αι. η διεύρυνση των πηγών πορισμού των Δημοσίων Εσόδων, απόδειξη της επέκτασης των ιδιωτικοοικονομικών λειτουργιών σε νέες δραστηριότητες, με στόχο την παροχή δημοσίων και ημιδημοσίων αγαθών και υπηρεσιών που μειώνουν, στην όλο και περισσότερο διευρυνόμενη εγχρήματη οικονομική ανταλλαγή, το κόστος διαπραγμάτευσης και επιβολής των συμβάσεων.

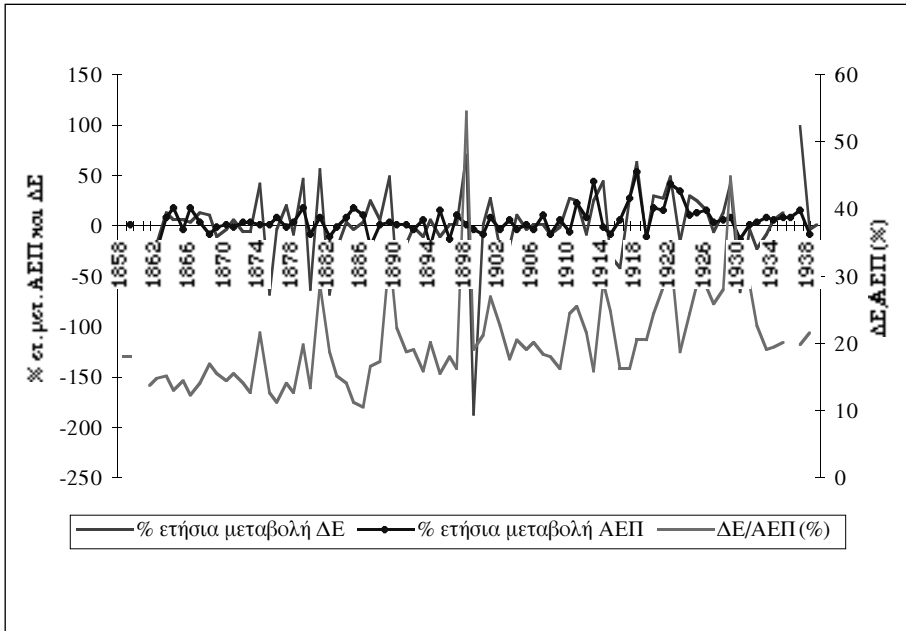
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Εξέλιξη της αναλογίας εισπρακτέων και καθυστερουμένων Δημοσίων Εσόδων (1833-1939)

Πηγή: Πίνακας 2.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3
Ετήσια μεταβολή Δημοσίων Εσόδων και ΑΕΠ (1858-1939)

Πηγή: Πίνακας 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ποσοστιαία σύνθεση αμέσων φόρων(Α.Φ), εμμέσων Φόρων (Ε.Φ.) και λοιπών φόρων (Λ.Φ.) για τον υπολογισμό της Φορολογικής Επιβάρυνσης

ΕΤΟΣ	% Α.Φ./ Φ.Ε.	%Ε.Φ./ Φ.Ε.	%Λ.Φ./ Φ.Ε.	ΕΤΟΣ	%Α.Φ./ Φ.Ε.	%Ε.Φ./ Φ.Ε.	%Λ.Φ./ Φ.Ε.
1833	67,6	32,1	0,3	1887	30,5	66,0	3,5
1834	68,4	31,1	0,5	1888	31,2	65,3	3,5
1835	76,5	22,8	0,8	1889	36,2	47,2	16,6
1836	72,4	25,5	2,1	1890	33,1	49,9	17,0
1837	67,7	29,9	2,4	1891	37,2	47,0	15,8
1838	66,3	32,0	1,7	1892	34,4	47,1	18,5
1839	69,7	29,1	1,3	1893	40,1	47,4	12,5
1840	69,6	29,5	0,9	1894	34,7	49,9	15,4
1841	69,4	29,6	1,0	1895	37,7	53,9	8,4
1842	69,8	29,3	0,9	1896	36,9	55,7	7,4
1843	65,4	32,2	2,4	1897	32,3	61,2	6,5
1844	62,6	34,7	2,7	1898	31,0	60,5	8,5
1845	58,4	38,9	2,7	1899	32,1	57,2	10,7
1846	63,8	33,7	2,5	1900	31,3	59,2	9,5
1847	57,9	40,0	2,1	1901	23,8	42,1	34,0
1848	63,7	34,1	2,2	1902	24,0	43,0	33,0
1849	62,4	35,3	2,4	1903	22,4	43,5	34,0
1850	60,5	37,1	2,5	1904	22,8	43,3	33,9
1851	54,0	43,9	2,0	1905	20,6	42,6	36,8
1852	66,1	32,4	1,4	1906	20,9	47,0	32,1
1853	66,8	31,8	1,4	1907	21,4	47,1	31,5
1854	74,1	24,6	1,3	1908	21,5	45,9	32,6
1855	66,8	31,9	1,4	1909	22,1	44,8	33,1
1856	62,6	36,0	1,4	1910	20,9	47,8	31,3
1857	62,9	35,3	1,8	1911	19,8	48,5	31,7
1858	58,5	39,4	2,1	1912	19,5	47,1	33,3
1859	61,8	36,6	1,6	1913	31,3	42,7	26,1
1860				1914	30,6	49,8	19,6
1861	61,3	36,0	2,7	1915	32,1	48,9	19,0
1862	60,4	36,5	3,2	1916	31,6	48,3	20,1
1863	54,6	41,4	4,0	1917	33,2	38,9	27,9
1864	55,2	41,4	3,4	1918	27,2	47,6	25,2
1865	41,0	55,1	3,9	1919	27,3	54,8	17,8
1866	48,8	47,7	3,5	1920	29,8	52,7	17,4
1867	50,1	47,1	2,8	1921	28,1	55,5	16,4

1868	52,8	44,7	2,5	1922	24,0	63,7	12,3
1869	42,9	45,0	12,1	1923	27,6	64,5	8,0
1870	51,0	46,1	2,8	1924	25,0	68,8	6,3
1871	46,8	50,3	3,0	1925	23,5	69,5	7,0
1872	47,8	48,7	3,5	1926	25,3	66,9	7,9
1873	46,5	49,7	3,8	1927	27,8	67,7	4,5
1874	48,1	47,8	4,0	1928	29,1	65,9	5,1
1875	40,0	56,3	3,6	1929	26,7	67,0	6,3
1876	41,0	55,3	3,8	1930	25,1	68,5	6,5
1877	37,8	55,3	6,9	1931	23,8	70,3	5,9
1878	41,5	54,4	4,1	1932	24,3	69,8	5,9
1879	35,7	60,6	3,7	1933	19,7	54,2	26,1
1880	31,8	64,2	4,0	1934	22,4	52,3	25,3
1881	29,6	65,9	4,5	1935	20,8	52,9	26,3
1882	30,2	61,7	8,1	1936			
1883	28,7	66,8	4,5	1937	23,1	49,9	27,1
1884	29,1	66,8	4,1	1938	24,4	48,9	26,7
1885	27,8	67,6	4,6	1939			
1886	28,5	67,0	4,5				

*Εθνικά ζητήματα και θεωρητικοί προβληματισμοί
στην εξέλιξη του δείκτη*

Η μακροχρόνια μέτρηση της φοροδοτικής επιβάρυνσης και ικανότητας στο Ελληνικό κράτος συνδυάζεται με ευρύτερες συνθήκες που αποτυπώνονται στις ιστοριομετρικές του περιοδολογήσεις:

1^η: *Η συγκριτική ικανότητα*. Η μετάβαση από τη μία δημοσιονομική περίοδο στην άλλη βελτιώνει την αρχή της καθολικότητας του φόρου και τη μη διαφοροποίηση στην επιβάρυνση των πολιτών με την ίδια φοροδοτική ικανότητα. Ο υπολογισμός σε τρέχουσες τιμές είναι το πραγματικό απείκασμα της ικανότητας αυτής καθώς η τρέχουσα κατάσταση επηρεάζει τη φορολογική συμπεριφορά.¹⁸

2^η: *Οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και η ατομική κατάσταση*. Ο τρόπος που εξειδικεύονται οι αρχές για την κατανομή των φορολογικών βαρών και γίνεται αντιληπτή η σχέση αποτελεσματικότητας και δικαιοσύνης επηρεάζεται από τις εθνικές μεταβολές και τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες του ελληνικού κράτους. Στη μεγάλη αυτή

διάρκεια μεταβάλλονται οι συνθήκες φοροαποφυγής, μετακύλησης και επίπτωσης των φόρων με συνέπεια την κινητοποίηση νέων οικονομικών δραστηριοτήτων, τη δημιουργία νέων μορφών δημοσίων εσόδων και νέων μέσων και τεχνικών στον εντοπισμό και στη συλλογή των φόρων.

3^η: *Η πορεία εθνοποίησης*. Η φοροδοτική ικανότητα επηρεάζεται από τις εθνικές ανάγκες οι οποίες υπαγορεύονται από τη μεταβολή των εθνικών συνόρων και την προσδοκία τμήματος των Ελλήνων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας να ενταχθούν στο εθνικό κράτος. Η συνακόλουθη ανομοιογένεια στο βαθμό και στις συνθήκες εκχρηματισμού της προσαρτημένης (τοπικής) οικονομίας διαφοροποιεί για ένα διάστημα μέχρι την πλήρη ομογενοποίηση των οικονομικών (νομισματικών) λειτουργιών τη φοροδοτική ικανότητα. Οι συνθήκες αυτές προσθέτουν την περιφερειακή κατανομή στην κοινωνική και οικονομική κατανομή του φορολογικού βάρους που προκαλεί η πορεία εθνοποίησης του Κράτους.

4^η: *Η δημοσιονομική πολιτική*. Η εξέλιξη της φορολογικής νομοθεσίας και των τεχνικών πορισμού των Δημοσίων Εσόδων επηρεάζουν τις αρχές κατανομής των φορολογικών βαρών καθώς μεταβάλουν την έκβαση των κοινωνικών αντιπαραθέσεων για το φορολογικό βάρος.

Το θεμελιώδες ερώτημα στη μεγάλη αυτή διάρκεια για τη μέτρηση της φοροδοτικής ικανότητας είναι ποιο είναι το τμήμα που αυτή καλύπτει από τα Δημόσια Έσοδα του Ελληνικού Κράτους. Το ερώτημα εξειδικεύεται περισσότερο στη δημοσιοοικονομική σκέψη καθώς αυξάνονται, ιδίως μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, οι Δημόσιες Δαπάνες. Η απάντησή του συνδέεται με τις πηγές Δημοσίων Εσόδων. Από τις απαντήσεις των θεωρητικών της Δημόσιας Οικονομίας προκύπτει ότι στον κατάλογο των κατηγοριών εισοδημάτων συμπεριλαμβάνονται τα φορολογικά βάρη τα οποία συγκροτούν οι *άμεσοι φόροι, οι κληρονομικοί φόροι, οι τελωνειακοί δασμοί, οι φόροι από την κατανάλωση, τα μονοπώλια και μόνο αφού αφαιρεθούν τα ειδικά έξοδά τους, οι φόροι και τα τέλη μεταβίβασης, τα τέλη που επιβάλλονται για την αποπληρωμή εσωτερικών δανείων*. Η φορολογική επιβάρυνση, άλλως, προκύπτει από τα τακτικά έσοδα του κράτους αφού εκπέσουν α) *τα έσοδα που προέρχονται από την κρατική περιουσία,*

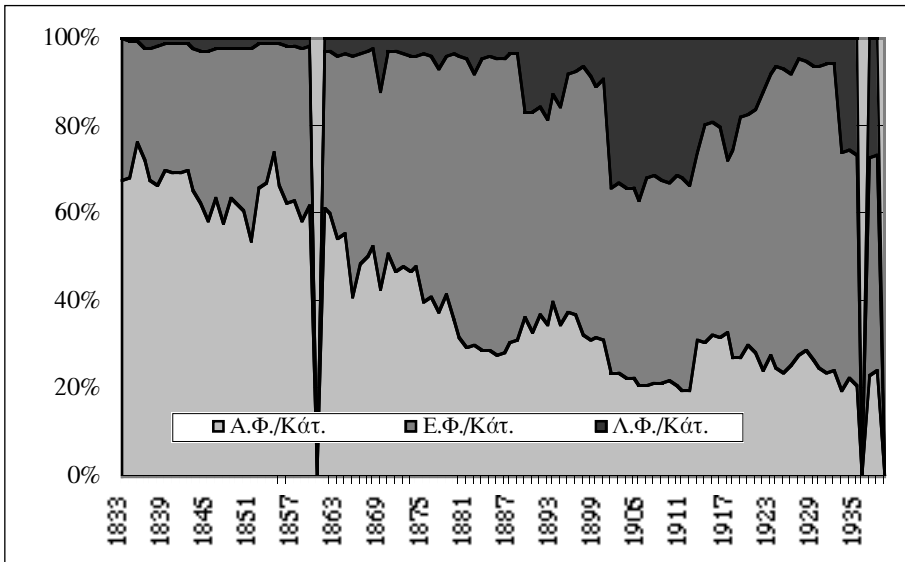
κινητή και ακίνητη, β) το αντίτιμο της αξίας των μονοπωλιακών ειδών, δηλαδή το καθαρό προϊόν των εισπράξεων των μονοπωλίων, γ) τα έσοδα που προέρχονται από υπηρεσίες που διενεργεί το Κράτος¹⁹ δ) τα λοιπά έσοδα του Κράτους που δεν αναφέρονται γενικά σε φόρους.

Το δεύτερο ερώτημα αφορά την εξέλιξη του δείκτη σε συνδυασμό με τη στροφή της φορολογικής πολιτικής στην έμμεσο φορολογία. Η συμμετοχή των αμέσων φόρων στη φορολογική επιβάρυνση του έλληνα πολίτη ακολουθούν μακροχρονίως πτωτική τάση (Διαγ. 4). Τα υψηλά επίπεδα που κυμαίνεται η συμμετοχή των αμέσων φόρων (75% περίπου) στη φορολογική επιβάρυνση ως τα μέσα του 19^{ου} αι., περιορίζονται από 24% στο 19,5%, μεταξύ 1860 μέχρι τις αρχές του αιώνα. Η συμμετοχή των αμέσων φόρων αυξάνεται από τους βαλκανικούς πολέμους, χωρίς όμως να ξεπεράσουν ποτέ το 1/3 της φορολογικής επιβάρυνσης. Η επιβάρυνση θα μειωθεί στη δεκαετία του 1930, αλλά δεν θα αγγίξει τα μέσα επίπεδα της περιόδου 1901-1912. Η ποσοστιαία συμμετοχή της έμμεσης φορολογίας αυξάνει όλο και περισσότερο σε ορισμένες δε περιόδους κινείται σε υψηλά επίπεδα, 60-70%: τη δεκαετία του 1880 και τη δεκαετία 1922-1932. Οι λοιποί φόροι σε ορισμένες περιόδους αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, όπως στην εικοσαετία 1901-1921 και στην περίοδο 1933-1934, αγγίζουν το 1/3 της φορολογικής επιβάρυνσης.

Στην εξέλιξη της φορολογικής επιβάρυνσης ως ποσοστό του κατά κεφαλή προϊόντος (Διάγ. 5) το 1918 αποτελεί έτος αναφοράς: η επιβάρυνση είναι η μικρότερη όλων των ετών. Το ποσοστό της (κάτω από 5%) είναι το

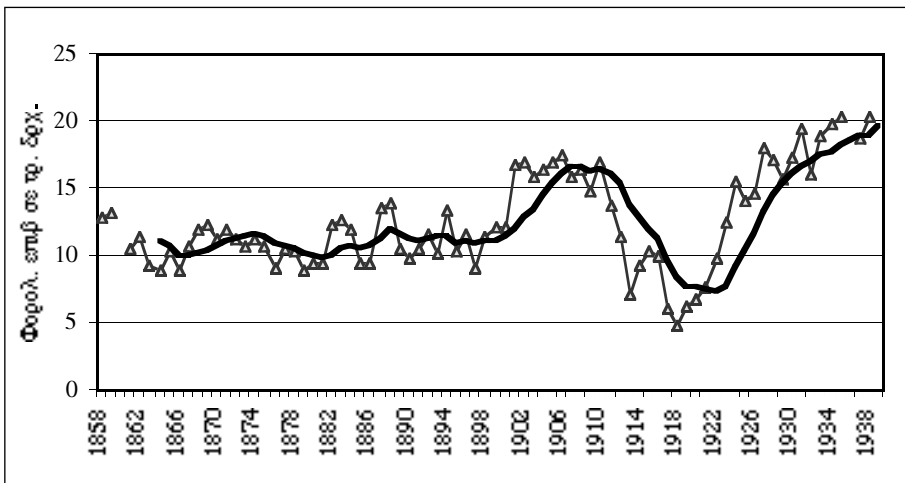
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Η ποσοστιαία συμμετοχή των αμέσων, εμμέσων και λοιπών φόρων στη φορολογική επιβάρυνση

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5

Η εξέλιξη της φορολογικής επιβάρυνσης ως προς το κατά κεφαλή εισόδημα (1855-1938)-σε τρέχ. Δρχ.

χαμηλότερο από τη δημιουργία του Ελληνικού Κράτους και οριοθετεί το μέγεθος μιας περιόδου μείωσης της φορολογικής επιβάρυνσης η οποία έχει ξεκινήσει από το 1906. Μετά την «καταβύθιση» του 1918, όπως την αποτυπώνει ο 7-ετής κυλιόμενος μέσος, η φορολογική επιβάρυνση αυξάνει και θα υπερβεί το 20% το 1938, οπότε σημειώνεται η υψηλότερη επιβάρυνση σε ολόκληρη την περίοδο. Ο δείκτης προβάλλει ως επαχθέστερες περιόδους φορολογικής επιβάρυνσης αυτή του 1901-1910 και εκείνη του 1927-1938. Τις περιόδους αυτές το Κράτος στρέφεται από την άμεση φορολογία στις άλλες μορφές φορολογίας.

Δύο από τις υποθέσεις που διατυπώσαμε για τη μακροχρόνια μέτρηση της φοροδοτικής ικανότητας αναφέρονται στην επιρροή δεικτη από σταθμισμένους και μη παράγοντες που ρυθμίζουν τον υπολογισμό της.²⁰ Τις υποθέσεις αυτές εξειδικεύουμε και θεωρούμε ότι τέτοιοι παράγοντες για την επιβάρυνση των πολιτών είναι:²¹ α) Η αντίληψη για την ορθότητα των υπολογισμών στα Δημόσια Έσοδα μεταβάλλεται μαζί με την ορθολογική αντίληψη για την οργάνωση της δημόσιας διοίκησης και των θεσμών της. β) Ο τρόπος που χρησιμοποιείται το προϊόν της φορολογίας αφού το επίπεδο της παραγωγικότητας της οικονομίας καθορίζει και το ρυθμό φορολογικής επιβάρυνσης: άλλη δηλαδή είναι η επιβάρυνση που προκαλεί η εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους της χώρας και άλλη οι παραγωγικές ή καταναλωτικές δημόσιες δαπάνες. γ) Ο βαθμός ρευστότητας της οικονομίας, ο οποίος ρυθμίζεται από τον χαρακτήρα της οικονομίας: η αγροτική οικονομία έχει μεγαλύτερες δυσκολίες προσαρμογής τόσο στην παραγωγή όσο και στις μεταβολές του επιπέδου διαβίωσης. Εξάλλου η σύνθεση της οικονομίας στον τρόπο προέλευσης του εισοδήματος επηρεάζει τα όρια της φορολογίας: το εισόδημα από κεφάλαιο επιτρέπει μεγαλύτερη επιβάρυνση από εκείνο της εργασίας. δ) Ο τρόπος κατανομής του εισοδήματος και του πλούτου μεταξύ ατόμων, κοινωνικών ομάδων και περιοχών ο οποίος επηρεάζει αρνητικά τη φορολογική ικανότητα της εθνικής οικονομίας. ε) Η διάρθρωση των φόρων είναι αυτή που επηρεάζει τη φορολογική ικανότητα στους άμεσους και έμμεσους φόρους και με τη σειρά τους αυτοί επιδρούν στη γενική φορολογική ικανότητα και επιβάρυνση του Κράτους. στ) Ο τρόπος εκπλήρωσης των φορολογικών καθηκόντων και η χρησιμοποίηση του φορολογικού προϊόντος διαμορφώνει την ψυχολογική διάθεση των

πολιτών και ρυθμίζει την αντίδρασή τους απέναντι στη φορολογική δυναμικότητα.

Πρόκειται για τα σύμπλεξη θεωρητικών και εμπειρικών ζητημάτων που κυριαρχούν στη δημοσιοοικονομική πράξη αλλά και τις πολιτικές συγκρούσεις. Στις τελευταίες ανήκει ένα σημαντικό κοινοβουλευτικό κείμενο, η Έκθεση της μειοψηφίας της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής του 1907 που υποβλήθηκε στο Ελληνική Βουλή.²² Η Έκθεση αξιολογεί τη φορολογική δυναμικότητα του έλληνα φορολογούμενου και καταφεύγει σε συγκριτικά στοιχεία της Ελλάδας με άλλα Βαλκανικά κράτη.²³

Από τις συγκρίσεις της προκύπτει ότι το ποσοστό της συνεισφοράς των πολιτών, το 1907, στα Δημόσια Έσοδα έναντι των προσόδων από την παρουσία του Κράτους για τον έλληνα φορολογούμενο είναι το υψηλότερο των άλλων βαλκανικών κρατών. Εξάλλου η αναλογική συμμετοχή στα Δημόσια Ταμεία από κυρίως φόρους και διάφορα τέλη για υπηρεσίες που παρέχει η πολιτεία, δικαιώματα εξ' ανταλλαγής υποχρεώσεων, ποινές, πρόστιμα κλπ. είναι επίσης η μεγαλύτερη συμμετοχή συμβαίνει στην Ελλάδα. Η σύγκριση τέλος των φορολογικών συστημάτων μεταξύ των βαλκανικών κρατών και η αναλογία της φορολογικής επιβάρυνσης μεταξύ των πολιτών τους δείχνει ότι ο έλληνας φορολογούμενος στις αρχές του αιώνα, σε όλες τις περιπτώσεις, δέχεται τη μεγαλύτερη φορολογική επιβάρυνση.

Η συγκυριακή σύγκριση της φορολογικής ικανότητας διευρύνει τη συζήτηση για τη φορολογική επιβάρυνση. Μάλιστα, στη διάρκεια του μεσοπολέμου τα ζητήματα που καθορίζουν τη μελέτη του δείκτη είναι κατ' αρχήν η φορολογική επιβάρυνση μέτρο σύγκρισης μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, η διάκριση μεταξύ φορολογικής δυναμικότητας και φορολογικής υποχρέωσης και η συμμετοχή του προϊόντος της φορολογίας στο σχηματισμό κεφαλαίου.²⁴ Στη σχετική συζήτηση για τη φορολογική επιβάρυνση θα πρέπει να εντάξουμε και τη μεγάλη θεωρητική συνδρομή που προκύπτει από το ζήτημα των γερμανικών επανορθώσεων με την κατάρτιση ενός δείκτη φορολογικής ικανότητας της Γερμανίας.²⁵

Συζητήσεις και διεθνείς δημοσιοοικονομικές υποχρεώσεις οδηγούν στη βελτίωση του δείκτη και τη μετατροπή σε δείκτη της φορολογικής ικανότητας, δηλαδή του εθνικού εισοδήματος που απομένει μετά την

έκπτωση του αναγκαίου ποσού για την κάλυψη των αναγκών κατανάλωσης, αναπαραγωγής και αποταμίευσης.²⁶ Το περίσσειμα αυτό στο οποίο αναλογούν οι εισπραχθέντες φόροι εξαρτάται από το χρόνο και τον τόπο και η σύμπτωση των δύο δεικτών, της φορολογικής ικανότητας με τη φορολογική υποχρέωση (=επιβάρυνση), καθιστά την οικονομική εξέλιξη της Ελλάδας επίδικο αντικείμενο καθώς ανατροφοδοτείται συνεχώς η αντιπαράθεση γύρω από τις πηγές άντλησης του ατομικού εισοδήματος και την ικανότητα σχηματισμού παραγωγικού κεφαλαίου. Η συμμετοχή του προϊόντος της φορολογίας στο σχηματισμό παραγωγικού κεφαλαίου είναι η μικρότερη όταν συγκρίνεται με τις δυτικές οικονομίες με συνέπεια η αντίληψη περί της *εκτάκτως βαρείας* φορολογικής επιβάρυνσης για την Ελλάδα να αποκτά μεγαλύτερη διάσταση. Το κριτήριο για τις κρίσεις αυτές είναι η εξέλιξη και το μέγεθος του εθνικού εισοδήματος, η κατανομή του, η απόσπαση από το ελάχιστο όριο επιβίωσης και η παραγωγική κατεύθυνσή του.

Το συμπέρασμα συνδέεται με την ευκαμψία του φορολογικού συστήματος και των αποτελεσμάτων του στην εθνική οικονομία. Την ευκαμψία αποτυπώνει η ταχύτητα με την οποία εφαρμόζονται οι νομοθετικές αλλαγές που ψηφίζονται στο κοινοβούλιο. Οι διακυμάνσεις του ΑΕΠ συναρτήσει του χρόνου και οι καθυστερήσεις στα φορολογικά έσοδα θέτουν όρια στην ανάπτυξη της οικονομίας: τα χαμηλά φορολογικά έσοδα στο κατώτερο σημείο μιας οικονομικής ύφεσης τονώνουν την εθνική οικονομία, όταν ασφαλώς τα έσοδα αυτά προέρχονται από διοικητικές ολιγορίες που καταγράφονται στη σχέση εισπρακτέων και εισπραχθέντων.²⁷ Ο αποσυνγχρονισμός αυτής της αρχής αποτελεί, την περίοδο 1857-1938, χαρακτηριστικό στην ελληνική δημοσιοοικονομική ιστορία και η ανώμαλη εξέλιξη του δείκτη το απείκασμά της.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- * Επίκουρος καθηγητής Οικονομικής Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου.
1. Η παρούσα μελέτη οφείλεται στην τεκμηρίωση ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος το οποίο πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ιστορικού Αρχείου της Εθνικής τράπεζας της Ελλάδος και είναι υπό εκτύπωση. Ας μας επιτραπεί Ε. Πρόντζας, *Τα Δημόσια Έσοδα του Ελληνικού Κράτους, 1830-1939*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.
 2. D. NORTH, *Δομή και μεταβολές στην Οικονομική Ιστορία*, Κριτική (ελλ. μτφ.), Αθήνα 2000, σ. 58.
 3. Ας υπενθυμίσουμε ότι το ζήτημα αυτό κυριαρχεί, από το 17^ο αι., στα έργα των H. GROTIUS, T. HOBBS, J. LOCKE. Σημαντική είναι, από την άποψη αυτή, η παλαιότερη συζήτηση [Tax Institute Princeton], *The Limits of Taxable Capacity. A Symposium*, Tax Institute, Princeton, Νέα Υόρκη 1953.
 4. Πρβλ. από τη σημαντική εργογραφία, G. KLOTZ, «Figures de la pensée quantitative en France», π. *Dix-huitième siècle* 26 (1994), σσ. 51-68 H M. BLAUG, *La Méthodologie économique*, Economica (γαλ. μτφ.), Παρίσι 1982.
 5. D. NORTH, *όπ.π.*, σ. 59.
 6. Στην Ελλάδα, από τα μέσα του 19^{ου} αι., η φορολογική επιβάρυνση και ικανότητα γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας από ακαδημαϊκούς της δημοσιοοικονομικής σκέψης. Στις αρχές του 21^{ου} αι. εμφανίζονται οι πρώτοι συστηματικοί και συγκριτικοί υπολογισμοί της φορολογικής επιβάρυνσης στις εκθέσεις των κοινοβουλευτικών πρακτικών. Στη δεκαετία του 1920 η ανάλυση των διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων, μετά τη λήξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, που προέκυψαν σε βάρος της Γερμανίας, ορθώνει έναν ακόμη πιο απαιτητικό θεωρητικό λόγο.
 7. Είναι ενδεικτικός ο διάλογος που αναπτύσσει με άλλους συγγραφείς στο σχετικό έργο του ο Ξ. Ζολώτας σχετικά με το δείκτη της φορολογικής επιβάρυνσης και ικανότητας. (Ξ. ΖΟΛΩΤΑ, *ci-dessous*).
 8. Υπενθυμίζω ότι ένας δείκτης αποτυπώνει το απόλυτο, σχετικό ή ποσοστιαίο μέτρο των μεταβολών ενός οικονομικού, πολιτικού ή κοινωνικού μεγέθους και

- ενεργοποιεί πολυάριθμα τρέχοντα στοιχεία των οποίων η ερμηνεία δεν είναι πάντοτε άμεση. Περί την εννοιολόγηση και την κατασκευή ενός οικονομικού δείκτη, *inter alia*, D. SCHLACHTER, *Comprendre la formation mathématique et économique*, Hachette, Παρίσι 1990.
9. J. BOUVIER, «Histoire financière et problèmes d'analyse des dépenses publiques», *Annales ESC* 2(2978), σσ. 207-215.
10. J. SCHUMPETER, «La crise de l'Etat fiscal», *Imperialisme et classes sociales*, Flammarion (γαλ. μτφ.), Παρίσι 1984, σσ. 231-282. Η την κοινωνιολογική ανάλυση και οργανωτική σύλληψη περί δημοσίου νοικοκυριού, έννοια που εισάγει από το 1914 (Ν. ΜΠΕΛ, *Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής Δύσης*, Νεφέλη (ελλ. μτφ.), Αθήνα 1999, σ. 258-318, και ειδ. 404) ο FR. von WIESER, εκπρόσωπος της ηδονιστικής οικονομικής σχολής, (Λ. ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ, *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, Παπαζήσης, Αθήνα 1976, σ. 225 κ.έ), βλ. Ν. ΜΠΕΛ, *όπ.π.*, σσ. 258-318. Η επίσης, R. GOLDSCHNEID, «A Sociological Approach to Problems of Public Finance», στο R. A. MUSGRAVE, A.T. PEACOCK, *Classics in the Theory of Public Finance*, MacMillan, Λονδίνο 1958, σσ. 202-213.
11. Δ. Κ. ΣΑΝΤΗ, «Η έννοια του φορολογικού εισοδήματος», περ. *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* 9 Δ (1928), σσ. 391-476 ειδ. 395.
12. Ο δείκτης αποκτά συνελπώς «υπόσταση» στον οικονομικό βίο μέσα από τα συστατικά του στοιχεία, τις θεωρίες δηλαδή για την έννοια του φορολογικού εισοδήματος και τις λειτουργίες του. Η συζήτηση γίνεται συστηματική στην ελληνική οικονομική φιλοσοφία, χωρίς όμως να λύνει τις διαφορές που προκύπτουν σχετικώς με την φορολογία του εισοδήματος, μετά τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα μαζί με την ανάγκη αυστηρότερων εννοιολογήσεων (η ταύτιση λ.χ. καθαρής προσόδου και εισοδήματος). Οι πρώτες εκτιμήσεις αρχίζουν να εμφανίζονται από την επόμενη δεκαετία. Πρβλ. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Η μεταπολεμική διεθνής φορολογική επιβάρυνση. Συγκριτική μελέτη», περ. *Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* 7 Α (1927), σσ. 77-88. Η Δ. Κ. ΣΑΝΤΗ, *όπ.π.* [Α. ΣΜΠΑΡΟΥΝΗ], «Η φορολογική επιβάρυνση εν Ελλάδι», περ. *Φορολογική Επιθεώρησης* Α/2 (1932), σσ. 50-56. Νεώτερες θεωρητικές αναλύσεις, *inter alia*, πρβλ. Ι. Ν. ΚΟΥΛΗ, *Δημόσια Οικονομική*, Αθήνα 1975, Τ. 1, σσ. 268-382. Η Σ. ΚΑΡΑΓΩΡΓΑΣ, *Παραδόσεις Δημόσιας Οικονομικής*, Παζήσης, Αθήνα 1976, σσ. 240-268.
13. Υπενθυμίζω την ευρύτατη αναπτυξιακή συζήτηση για την τυπολογία της ανάπτυξης και της υπανάπτυξης με βάση τις μεγάλες θεωρητικές συμβολές των C. Clark, P. Baran, R. Nurske, G. Myrdal, A. Lewis οι οποίοι επηρέασαν και την πορεία της Οικονομικής Ιστορίας.
14. Η οικονομική ερμηνεία της φοροδοτικής ικανότητας έναντι της γραμματικής ερμηνείας, την ικανότητα δηλαδή για την άρση φορολογικών βαρών, υπό στενή και ευρεία έννοια, αναφέρεται στον πολίτη και στη συνολική οικονομία. Η ένδειξη της φοροδοτικής ικανότητας αποτυπώνεται, στο 19^ο αιώνα (πρβλ. Σ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Διατριβή περί της εγγείου φορολογίας εν Ελλάδι*, Αθήνα 1861) στην τεκ-

- μαρτή πρόσοδο των κτημάτων και μετά την υιοθέτηση της φορολογίας του εισοδήματος στο τεκμαρτό εισόδημα (πρβλ. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Η άμεσος φορολογία εν Ελλάδι*, Αθήνα 1933). Την έννοια επεξεργάζεται για πρώτη φορά ο Ι. Σούτσος ορίζοντας ότι *δέον να συσχετίζωμεν [τους φόρους] προς την εθνικήν πρόσοδον, ουχί δε προς το πληθυσμόν και διευκρινίζει ότι το ποσό των εσόδων και το πηλίκον αυτών, διαιρούμενον δια του πληθυσμού δεν εμφανίζει το σχετικόν βάρος των φόρων, αλλά την σχετικήν ευπορίαν των επικρατειών*. (Ι. ΣΟΥΤΣΟΣ, *Πλουτολογικαί μελέται*, Αθήνα 1869, Τ. Α', σ. 360). Για τα προβλήματα πρβλ. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Η μεταπολεμική διεθνής φορολογική επιβάρυνσις», *όπ.π.*, σ. 63 κ.ε. – Α. ΣΜΠΑΡΟΥΝΗ, *όπ.π.*, σ. 243 κ.ε. Επίσης Ε. R. A. SELIGMAN, *Progressive Taxation in Theory and Practice*, Νέα Υόρκη 1908.
15. Ε. ΖΟΛΩΤΑ, *Η φορολογική επιβάρυνσις εν Ελλάδι*, Γκρέκα, Αθήνα 1930, σ. 22, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.
 16. Βλ. G. C. KOSTELENOS, *Money and Output in Modern Greece, 1858-1938*, Centre of Planning and Economic Research, Athens 1995, *passim*.
 17. Στη διάρκεια των 70 ετών, 42 φορές το κατά κεφαλή προϊόν μεταβλήθηκε θετικά και 38 μειώθηκε. Μάλιστα η αναλογική μεταβολή είναι η ίδια στο 19^ο αι. και τον 20^ο αι. (22 θετικές μεταβολές στο 19^ο αι. έναντι 20 μεταβολών στον 20^ο αι. και 20 αρνητικές μεταβολές στο 19^ο αι. έναντι 18 μεταβολών στον 20^ο αι.).
 18. Η σύγκριση με άλλες επικράτειες, περιόδους και τα λοιπά εθνολογιστικά μεγέθη τους απαιτεί τη χρήση σταθερών τιμών και των αναγωγών της φοροδοτικής ικανότητας σε διεθνείς νομισματικές μονάδες.
 19. Καθ' ημάς, γράφει ο Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *ουδέ αι το καθαρόν προϊόν (περίσσειμα), εφ' όσον υπάρχει τοιούτον, δύναται να περιληφθή εις την έννοιαν της φορολογικής επιβαρύνσεως, εφ' όσον το περίσσειμα τούτο δεν υπερβαίνει τι σύνθητες περιθώριον κέρδους μιας εμπορικής επιχειρήσεως*. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Επί της φορολογικής επιβαρύνσεως», *εφημ. Εργασία* (10 Ιουνίου 1934), σ. 727.
 20. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Η μεταπολεμική διεθνής φορολογική επιβάρυνσις», *όπ.π.*
 21. Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Δημόσια Οικονομία*, *όπ.π.*, σ. 67-69.
 22. *Έκθεσις της μειοψηφίας της Βουλής* 1907, σσ. 7-10. Τα ζητήματα αυτά αναδιατυπώνονται από σημαντικούς εκπροσώπους της ελληνικής δημοσιοοικονομικής σκέψης κατά τη δεκαετία του '20 και του '30.
 23. Η σύγκριση γίνεται με τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και τη Σερβία το 1905.
 24. Π. ΡΕΔΙΑΔΗΣ, *όπ.π.*, σ. 65 κ.έ.
 25. Την Επιτροπή Dawes απασχόλησε στο μεσοπόλεμο η φορολογική ικανότητα της Γερμανίας με σκοπό την καταβολή της αποζημίωσης στους συμμάχους. Σ' αυτήν οφείλεται η κατασκευή ενός δείκτη ο οποίος μπορούσε να εφαρμοσθεί και σε άλλες χώρες. F. DELAISI, *La contradiction du monde moderne*, Παρίσι 1925, σ. 472 κ.ε. Επίσης, F. SHIRRAS, *Volks-einkommen und Besteuerung*, Jenna 1924.

-
26. Πρβλ. Β. GRIZIOTTI, «Περί νέων φορολογικών συστημάτων», περ. *Οικονομικός ταχυδρόμος* (25 Μαρτίου 1920). Επίσης για τη φορολογική δυναμικότητα στο μεσοπόλεμο, βλ. F. DELAISI, *όπ.π.*• F. SHIRRAS, *όπ.π.*, σσ. 227-228 • Δ. Κ. ΣΑΝΤΗΣ, *όπ.π.*, σ. 455.
27. J. STIGLITZ, *όπ.π.*, σ. 474.

ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΚΙΟ ΜΕΤΟΧΩΝ ΕΛΑΧΙΣΤΟΥ ΚΙΝΔΥΝΟΥ ΤΟΥ ΔΕΙΚΤΗ FTSE/ΧΑΑ20 (ΓΙΑ ΤΑ ΕΤΗ 1997-1998)

ΚΙΟΧΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ - ΚΥΡΙΤΣΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ

MSc in Insurance and Risk Management

Software Laboratory National Technical University, Athens

1. Εισαγωγή

Η εργασία χρησιμοποιεί θεωρία επιλογής χαρτοφυλακίου που αρχικά εισήγαγε ο Markovitch την δεκαετία 1950-1960, με το κλασσικό διάγραμμα μέσης απόδοσης-διακύμανσης (ρίσκου) και συνέχισαν άλλοι ερευνητές όπως Sharpe, Roy ("Safety first") και άλλοι τις επόμενες δεκαετίες.

Υπολογίζεται ένα χαρτοφυλάκιο έξι μετοχών από τις είκοσι που συμμετέχουν στον δείκτη FTSE/ΧΑΑ20 με δεδομένα των ετών 1997 και 1998. Η επιλογή του χαρτοφυλακίου γίνεται έτσι ώστε να μεγιστοποιείται η πιθανότητα απόδοσης περισσότερο από την απόδοση την βασική επένδυση χωρίς κίνδυνο (γραμμάτια δημοσίου). Ταυτόχρονα ελαχιστοποιείται η πιθανότητα απόδοσης λιγότερο από την βασική επένδυση χωρίς κίνδυνο. Η προσέγγιση αυτή λέγεται Safety-First και αναφέρεται επίσης ως «το κριτήριο Roy». Ανάγεται ισοδύναμα στην μεγιστοποίηση το πηλίκου Sharpe και η λύση χρησιμοποιεί μη γραμμικό προγραμματισμό (συνθήκες Karush-Khun-Tucker). Μια ιδιαίτερα απλή αναλυτική λύση παρέχεται με το single-index όπου ο πίνακας variance-covariance υπολογίζεται απλά μέσω των beta ως προς τον γενικό δείκτη. Το χαρ-

τοφυλάκιο που προκύπτει είναι πάνω στο efficient frontier, επιβεβαιώνοντας έτσι την κλασική θεωρία του διαγράμματος mean-variance, αλλά επιπλέον είναι βέλτιστο με το κριτήριο safety-first του Roy.

Το χαρτοφυλάκιο αποτελείται από οκτώ μετοχές που με τα ποσοστά συμμετοχής τους είναι: Τράπεζα Πειραιώς 33,62%, Τράπεζα Μακεδονίας-Θράκης 27,33%, Βιοχάλκο 19,05%, Goody's 6,30%, Intrakom 11,98%, Ιονική Τράπεζα 1,80%.

2. Οι υποθέσεις του μοντέλου.

Κάνουμε τις συνηθισμένες υποθέσεις του Single-index model που είναι οι εξής:

- A. Κάθε μετοχή έχει σταθερή μέση απόδοση κατά την διάρκεια της μελέτης και σταθερή συσχέτιση με κάθε άλλη.
- B. Κάθε μετοχή i συσχετίζεται με τις άλλες (την αγορά) κατά κύριο λόγο με την εξάρτησή της γραμμικά από τον γενικό δείκτη με την εξίσωση

$$R_i = a_i + b_i R_m + e_i \quad (1)$$

Όπου R_i η απόδοση της μετοχής i , b_i είναι το beta της μετοχής, e_i είναι το σφάλμα, R_m η απόδοση του Γενικού Δείκτη του ΧΑΑ και είναι τυχαία μεταβλητή.

Θεωρούμε ότι η εξίσωση (1) εφαρμόζεται κάθε μέρα, οπότε οι αποδόσεις είναι οι ημερήσιες ποσοστιαίες μεταβολές. Για το σφάλμα της γραμμικής σχέσης δεχόμαστε ότι ισχύει:

$$E(e_i) = 0 \quad (2)$$

Τα e_i, e_j όπου i, j μετοχές και $i \neq j$ είναι ανεξάρτητα δηλαδή

$$E(e_i e_j) = 0 \quad (3)$$

Επίσης τα ασυσχέτιστα με το σφάλμα σταθερής μέσης απόδοσης της αγοράς και των άλλων μετοχών δηλ

$$E(e_i (R_m - E(R_m))) = 0 \quad (4)$$

Η εξίσωση (3) απλοποιεί σημαντικά τον πίνακα των variance - covariance του συστήματος.

- Γ. Αν το χαρτοφυλάκιο δεν υπολογίζεται ως ιστορικό μόνο αλλά θα χρησιμοποιηθεί ως επένδυση για μελλοντικό χρονικό διάστημα, οι ίδιες υποθέσεις ισχύουν και το συνολικό διάστημα, ιστορικό και μελλοντικό. Θεωρούμε ότι δεν υπάρχει δυνατότητα συναλλαγών και προσαρμογών του χαρτοφυλακίου από την έναρξη μέχρι την λήξη αυτού του χρονικού διαστήματος. Το ιστορικό διάστημα θεωρείται καλό δείγμα για το συνολικό διάστημα.

3. Τα κριτήρια επιλογής του χαρτοφυλακίου. Απόδοση και ρίσκο.

Για να βρούμε τον τρόπο επιλογής του χαρτοφυλακίου καθορίζουμε πρώτα τις ιδιότητες που πρέπει να πληρεί.

Η προσέγγιση που ακολουθούμε έχει ονομαστεί «**Safety-first**», βλ. Elton E.J.-Gruber M.J. (1991) σελ 216 κεφ. 9. Πιο συγκεκριμένα από την κατηγορία αυτή των κριτηρίων θέτουμε το κριτήριο του **Roy**:

«*Μεγιστοποίησε την πιθανότητα η απόδοση του χαρτοφυλακίου να είναι μεγαλύτερη από την απόδοση της βασικής επένδυσης χωρίς ρίσκο (γραμμάτια δημοσίου)*».

Αν συμβολίσουμε με R_p την απόδοση του χαρτοφυλακίου και με R_F την απόδοση των γραμματίων δημοσίου το κριτήριο αυτό ξαναδιατυπώνεται ως

$$\text{Ελαχιστοποίηση} \quad \text{Prob}(R_p < R_F) \quad (5)$$

Σε αυτό το σημείο χάρη απλότητας κάνουμε την επιπλέον υπόθεση πως τα σφάλματα έχουν κανονική κατανομή.

Στην πραγματικότητα αυτή η υπόθεση δεν μας είναι απαραίτητη για το μοντέλο. Μπορούμε να την παρακάμψουμε χρησιμοποιώντας την ανισότητα του Tchebyschef και τον νόμο των μεγάλων αριθμών. Καταλήγουμε έτσι και πάλι ουσιαστικά στην ίδια μέθοδο επιλογής του χαρτοφυλακίου. Βλ. Elton E.J.-Gruber M.J. (1991), σελ 220 κεφ. 9.

Αποδεικνύεται στην προηγούμενη αναφορά πως το κριτήριο αυτό είναι ισοδύναμο με την μεγιστοποίηση του Sharpe ratio δηλαδή

$$\text{Μεγιστοποίηση του } (R_p - R_F)/\sigma_p \quad (6)$$

όπου σ_p είναι η τυπική απόκλιση του χαρτοφυλακίου.

Το κριτήριο αυτό στην βιβλιογραφία είναι επίσης γνωστό ως εκείνο το χαρτοφυλάκιο που μεγιστοποιεί την κλίση μίας εφαπτόμενης ευθείας από το σημείο της απόδοσης χωρίς ρίσκο (risk-free rate) και του efficient frontier (βλ Elton E.J.-Gruber M.J. (1991) σελ 72 κεφ. 4)

4. Η τεχνική της επιλογής του χαρτοφυλακίου και το αποτέλεσμα.

Το κριτήριο του Roy όπως είδαμε στηρίζεται στην μεγιστοποίηση του Sharpe ratio $(R_p - R_F)/\sigma_p$

Αυτή η ποσότητα είναι δεν είναι γραμμική και έτσι οδηγούμαστε σε μη γραμμικό προγραμματισμό. Το γενικό πρόβλημα μη γραμμικού προγραμματισμού είναι σχετικά εύκολα επιλύσιμο με αριθμητικές μεθόδους. Ένας τέτοιος αλγόριθμος επίλυσης είναι ο Solver του προγράμματος Microsoft Excel. Με υποθέσεις κυρτότητας ή κοιλότητας οδηγεί στο θεώρημα Karush-Kuhn-Tucker (βλ Ecker J.G –Kupferschmid M. (1988) κεφάλαιο 9 σελ 299).

Σημαντική απλοποίηση της δομής των συνδιακυμάνσεων γίνεται με την υπόθεση B της παραγράφου 2. Έτσι οδηγούμαστε στην τεχνική επίλυσης γνωστή ως "cut-off-rate" (βλ. Elton E.J.-Gruber M.J. (1991) σελ 161 κεφ. 7).

Η τεχνική αυτή συνίσταται στην κατάταξη των μετοχών κατά το πηλίκο $(R_i - R_F)/b_i$ με φθίνουσα σειρά και κατόπιν η επιλογή μόνο των μετοχών που έχουν αυτό το πηλίκο μεγαλύτερο από την ποσότητα C_i .

Η ποσότητα αυτή υπολογίζεται από τον τύπο (7) και βασίζεται σε μετοχές με πηλίκο $(R_i - R_F)/b_i$ μεγαλύτερο από την τρέχουσα μετοχή που αναλύουμε κάθε φορά.

$$C_i = \frac{\hat{U}_m^2 \prod_{j=1}^i (\bar{R}_i - R_F) b_j}{1 + \hat{U}_m^2 \prod_{j=1}^i \left(\frac{b_j}{\hat{U}_{ej}^2} \right)} \quad (7)$$

Σε αυτό τον τύπο το σ_{ej} είναι η τυπική απόκλιση των σφαλμάτων των μετοχών όπως ορίστηκαν στην υπόθεση Β στην παράγραφο 2.

Αφού επιλεγθούν μετοχές υπολογίζεται η ποσοστιαία συμμετοχή τους χ_i στο χαρτοφυλάκιο από τους τύπους

$$Z_i = \frac{b_i}{\hat{U}_{ei}^2} \left(\frac{\bar{R}_i - R_F}{b_i} - C_j \right) \quad (8)$$

$$X_i = \frac{Z_i}{N \prod_{j=1}^i Z_j} \quad (9)$$

Το αποτέλεσμα των υπολογισμών και το τελικό χαρτοφυλάκιο παρουσιάζονται στους επόμενους πίνακες 1 και 2. Ο πίνακας 2 προκύπτει από χρήση των εξισώσεων (8) και (9) και μας δίνει τα ποσοστά συμμετοχής κάθε μετοχής στο χαρτοφυλάκιο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΜΕΤΟΧΗ	Μέση Ημερήσια Απόδοση	Υπερβάλλουσα Απόδοση	beta	Διακύμανση σφαλμάτων σ_{ϵ}^2	Υπερβάλλουσα απόδοση /beta	C_i
Τράπεζα Πειραιώς	0.5858	0.5564	1.0654	10.13	0.5222	0,1821
Τράπεζα Μακεδονίας-Θράκης	0.4754	0.446	0.8986	7.72	0.4963	0,2593
Βιογάλο	0.4148	0.3854	0.9750	5.53	0.3953	0,2984
GOODY'S	0.4206	0.3912	1.0713	6.36	0.3652	0,3139
INTRAKOM	0.2867	0.2573	0.7230	4.33	0.3559	0,3195
Ιονική Τράπεζα	0.4113	0.3819	1.1719	5.66	0.3259	0,3209
Εθνική Τράπεζα	0.3753	0.3459	1.1325	2.78	0.3054	0,3164
Εμπορική Τράπεζα	0.3619	0.3325	1.1395	4.23	0.2918	0,3125
ΤΙΤΑΝ	0.2678	0.2384	0.9930	4.13	0.2401	0,3044
Τράπεζα Εργασίας	0.2748	0.2454	1.0638	3.1	0.2307	0,2937
Τράπεζα Πίστωσης	0.2404	0.211	1.1123	2.26	0.1897	0,2751
Ηρακλής ΑΕΓΕΤ	0.2187	0.1893	1.0331	3.13	0.1832	0,2659
3E	0.1878	0.1584	0.8673	4.02	0.1826	0,2616
Αλουμίνιο Ελλάδος	0.1641	0.1347	0.7706	4.83	0.1748	0,2587
Ο.Τ.Ε.	0.155	0.1256	0.7401	3.03	0.1697	0,2546
ΑΕΓΕΚ	0.1734	0.144	1.0339	7.97	0.1393	0,2507
DELTA	0.1486	0.1192	0.8937	5.67	0.1334	0,2468
ELVAL A.E.	0.1071	0.0777	0.8483	5.87	0.0916	0,2423
Παπαστράτος	0.0843	0.0549	0.6645	7.2	0.0826	0,2401
Μηχανική	0.0648	0.0354	0.8601	6.37	0.0412	0,2349

Τα αποτελέσματα από τον παραπάνω Πίνακα υποδεικνύουν ότι το cut off rate $C^*=0,3209$. Το αποτέλεσμα αυτό μας υποδεικνύει ότι μόνο οι έξι (6) αρχικές μετοχές πρέπει να μετέχουν στο χαρτοφυλάκιο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΜΕΤΟΧΗ	X_i
ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ	33.62%
ΤΡΑΠΕΖΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΘΡΑΚΗΣ	27.33%
ΒΙΟΧΑΛΚΟ	19.05%
INTRAKOM	11.90%
GOODY'S	6.30%
ΙΟΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ	1.80%

Το χαρτοφυλάκιο αυτό έχει μέση απόδοση **232,04%** ενώ ο Γενικός Δείκτης του ΧΑΑ έχει απόδοση **78,18%** στα έτη 1997-1998 και beta 0,98.

Με την μέθοδο που περιγράψαμε παίρνουμε ένα πολύ ελκυστικό χαρτοφυλάκιο το οποίο είναι κατά **2,9** φορές πιο αποδοτικό από τον Γενικό Δείκτη του ΧΑΑ με απόδοση **232,04%**.

Abstract

ΑΠ.ΚΙΟΧΟΣ - Κ.ΚΥΡΙΤΣΗΣ: *A least risk Portfolio of shares of the Index FTSE/XAA20 (For the years 1997-1998)*

In this paper we apply an optimal portfolio selection technique in the Athens Stock Exchange for the period 1997-1998. We use the *Safety First* «Roy criterion» for the 20 stocks of FTSE/ASE 20.

According to the Roy criterion the portfolio is optimal when it maximises the probability to have return greater than the risk free rate. The «cut-off-rate» technique indicates that optimal portfolio consists of 6 stocks and we estimate their weights.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Breiman L. (1961) Optimal gambling Systems for Favorable Games *Proceedings Fourth Berkeley Symposium on Mathematics Statistics and Probability, University of California Press, Berkeley 1, pp. 65-78.*
- Broer D.P. - Jansen W.J. (1998) “Dynamic Portfolio Adjustment and Capital Controls: An Euler Equation Approach”, *Southern Economic Journal*, 64(4) pp. 902-921.
- Constantinides G.M. (1979) “Multiperiod consumption and investment behavior with convex transaction costs”, *Management Science Vol. 25 No 11 Nov., pp 1127-1137.*
- Davis M.H. - Norman A.R. (1990) “Portfolio Selection with transaction costs”, *Mathematics of Operations Research Vol. 15 No 4 PP 676-713*
- Dimopoulos D. (1998) Technical analysis, Eurocapital Publications.
- Duffie D. - Sun T.(1990) “Transaction costs and portfolio choice in a discrete-continuous time setting”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 14 pp. 35-51.
- Dumas B. - Luciano El. (1991) “An exact Solution to a Dynamic Portfolio Choice Problem under Transaction Costs”, *The Journal of Finance Vol. XLVI, No2, pp 577-595.*
- Ecker J.G. – Kupferschmid M. (1988) *Introduction to Operations Research*, Wiley 1988.
- Elton E.J. - Gruber M.J. (1991) *Modern portfolio theory and investment analysis* Wiley.
- Gencay R.(1998) “Optimization of technical trading strategies and the profitability in security markets”, *Economic Letters*, 59, pp 249-254.

- Kloeden E.P. - Platen E. - Schurtz H. (1997) *Numerical Solutions of SDE Through Computer Experiments*, Springer
- Kiochos P. (1993) Statistical Analysis of the Labor Cost in the Greek Industries. *Volume dedicated to the honor of Professor Letsa, published by the University of Piraeus, Greece 1993 pp 186-197.*
- Κιόχος Π. (1999) “Ο επιχειρηματικός κίνδυνος και η αποτελεσματική διαχείριση αυτού”, 2^ο Συνέδριο Ελληνικού Στατιστικού Ινστιτούτου.
- Kyritsis C. - Sharkey P. (1998) Stochastic refinement of an optimal investment model with adjustment costs of Jorgensen-Kort. *Proceedings of the «HERMCA 98» conference on computer mathematics and its applications ,at the University of Economics of Athens.*
- Kyritsis C. (1999) “The impact of the convergence of the Greek economy to EMI in the stockmarket: Bayes, nested estimation of the stock trends”, *to appear in Archives of Economic History 1999, vol. XI, 1999 (Greece).*
- Kyritsis C. (1999) “The impact of the War in Yugoslavia to the Athens Stockmarket” *to appear in Archives of Economic History 1999 (Greece).*
- Magee J. (1992) *Technical Analysis of Stock Trends*, New York: Institute of Finance.
- Magill M.J.P. - Constantinides G.M. (1976) “Portfolio Selection with Transaction Costs”, *Journal of Economic Theory*, 13, pp 245-263.
- Malliari A.G. - Brock W.A. (1982) *Stochastic Methods in Economics and Finance*, North-Holland
- Markowitz Harry (1959) *Portfolio selection Efficient Diversification of Investments* (New York John Wiley & Sons 1959).
- Mertzanis CH. (1998) “Limit of prices and variance of the general index in the Athens Stockmarket”, *Proceedings of the Conference of the Institute of Statistics .*
- Millionis A.E. - MOSCHOS D. (1998) “Information Efficiency and application in the Athens Stockmarket”, *Proceedings of the Conference of the Institute of Statistics*
- Murphy J.J. *Technical Analysis of the Futures Markets*. New York Institute of Finance.

- Oksendal B. (1995) *Stochastic Differential equations* Springer 1995.
- Roy S. (1995) "Theory of dynamic choice for survival under uncertainty"
Mathematics of Social Sciences 30 pp 171-194.
- Roy A.D. (1952) "Safety-first and the Holding of Assets" *Econometrics*,
20, July, pp 431-449.
- Sharp W.F. (1972) Simple Strategies for Portfolio Diversification: Comment", *Journal of Finance* VII No 1 (March 1972) pp 127-129.
- Thanos G. (2000) "How Dropping Interest Rates But Increasing Banking Products Sales Yield Higher Banking Profits", *Archives of Economic History* (Forthcoming).

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΖΩΝΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

Πανεπιστήμιο Πειραιώς

1. Εισαγωγή - Φάσεις Μετάβασης στην Ζώνη του Ευρώ

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να εξετάσει ποιες είναι οι προοπτικές ένταξης της Ελληνικής Οικονομίας στην Οικονομική και Νομισματική Ενοποίηση (ONE). Η εξέταση αυτή έχει σημασία δεδομένου ότι η χώρα μας προσδοκά να γίνει το 12ο μέλος της ONE την 1/1/2001. Προς τον σκοπό αυτό είναι αλήθεια ότι η Ελληνική Οικονομία κατέβαλε σημαντική προσπάθεια τα τελευταία χρόνια (κυρίως από το 1994 και μετά) προκειμένου να ικανοποιήσει τα ονομαστικά κριτήρια σύγκλισης της Συνθήκης του Μάαστριχτ, στα οποία θα αναφερθούμε στην συνέχεια.

Η δημιουργία της ONE αποτελεί πράγματι ένα σημαντικό σταθμό στην ιστορία του διεθνούς νομισματικού συστήματος. Το Συμβούλιο της Μαδρίτης τον Δεκέμβριο του 1995 καθόρισε ένα χρονοδιάγραμμα με βάση το οποίο η μετάβαση στο Γ' Στάδιο της ONE θα γίνει σε τρεις φάσεις:

Η **Α' φάση** αναφέρεται στην προετοιμασία της ONE (Μάιος 1998) όπου στην φάση αυτή μεταξύ των άλλων: α) προβλέπεται ότι το Συμβούλιο Αρχηγών Κρατών ή Κυβερνήσεων αποφασίζει για τις χώρες που θα συμμετέχουν στη ζώνη του ευρώ, β) ανακοινώνονται οι σταθερές διμερείς συναλ/κές ισοτιμίες που θα ισχύουν από 1/1/1999 μεταξύ των νομι-

σμάτων που θα συμμετέχουν στη ζώνη του ευρώ, γ) ιδρύεται η ΕΚΤ και αρχίζει η έκδοση χαρτονομισμάτων και κερμάτων σε ευρώ. Κατά την **Β' Φάση** (1η Ιανουαρίου 1999) αρχίζει το τρίτο στάδιο της ΟΝΕ όπου κατά την φάση αυτή καθορίζονται αμετάκλητα οι ισοτιμίες μετατροπής σε ευρώ, και επίσης έχουμε την εφαρμογή της ενιαίας νομισματικής πολιτικής στη ζώνη του ευρώ. Τέλος κατά την **Γ' Φάση** που αρχίζει την 1/1/2002 έχουμε την αντικατάσταση των νομισμάτων και την ολοκλήρωση της νομισματικής μετάβασης.

2. Κριτήρια Ονομαστικής Σύγκλισης- Προοπτικές Ένταξης της Ελληνικής Οικονομίας στην Ζώνη του Κοινού Ευρωπαϊκού Νομίσματος (Ζώνη Ευρώ).

Την 1/1/1999 11 κράτη - μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελούν την 1η ομάδα χωρών της ζώνης του ευρώ (Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Αυστρία, Φινλανδία, Πορτογαλία, Ιρλανδία, Λουξεμβούργο). Το ευρώ είναι το ενιαίο νόμισμα των χωρών αυτών που συμμετέχουν στο τελικό στάδιο της ΟΝΕ και χρησιμοποιείται ταυτόχρονα με τα εθνικά νομίσματα για πληρωμές μέσω χρεοπιστώσεων λογ/σμών, εμβασμάτων, επιταγών, κτλ. Παρά το γεγονός ότι το διεθνές οικονομικό περιβάλλον, το 1998, επιδεινώθηκε και η αστάθεια χαρακτηριζε τις χρηματοπιστωτικές αγορές με αποτέλεσμα ο ρυθμός παραγωγικής οικονομικής ανάπτυξης να μειωθεί από 4,2% το 1997 σε 2,1% το 1998, και επί πλέον ότι η Ελλάδα δεν εντάχθηκε με την πρώτη ομάδα χωρών στη ζώνη του ευρώ, ωστόσο θα πρέπει να δεχθούμε ότι η χώρα μας κατέβαλε σημαντική προσπάθεια προς την κατεύθυνση να ικανοποιήσει τα ονομαστικά κριτήρια σύγκλισης της Συνθήκης του Μάαστριχτ, η οποία όπως είναι γνωστό ισχύει από την 1η Νοεμβρίου 1993. Τα μακροοικονομικά μεγέθη της Ελληνικής οικονομίας βελτιώθηκαν σημαντικά το 1998 και συνεχίζεται η βελτίωση και το τρέχον έτος. Είχαμε ρυθμό αύξησης του πραγματικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) κατά 3,7%, μείωση του πληθωρισμού στο 3,9% τον Δεκέμβριο 1998 (δωδεκάμηνη μεταβολή του δείκτη τιμών καταναλωτή), μείωση του

δημοσιονομικού ελλείμματος στο 2,4% του ΑΕΠ, και μείωση του δημόσιου χρέους στο 106% του ΑΕΠ. (βλ. Παλαιολόγο, 1996, 1999α, 1999β)

Πολύ περιληπτικά εδώ αναφέρουμε τα κριτήρια σύγκλισης:

1. Ο μέσος ρυθμός πληθωρισμού να μην είναι μεγαλύτερος από 1,5% μονάδα από τον ρυθμό πληθωρισμού των τριών χωρών-μελών της ΕΕ με τις καλύτερες επιδόσεις από πλευράς σταθερότητας τιμών. 2. Το δημοσιονομικό έλλειμμα να μην υπερβαίνει την τιμή αναφοράς του 3% του ΑΕΠ. 3. Το δημόσιο χρέος να μην υπερβαίνει το 60% του ΑΕΠ. 4. Το μέσο ονομαστικό μακροπρόθεσμο επιτόκιο να μην υπερβαίνει περισσότερο από 2% μονάδες το αντίστοιχο μέσο επιτόκιο των τριών χωρών με τον χαμηλότερο πληθωρισμό και 5. Το νόμισμα της χώρας που επιθυμεί να συμμετάσχει στη ζώνη του ευρώ να συμμετέχει στον ΜΣΙ του ΕΝΣ, να έχει παραμείνει στα κανονικά περιθώρια διακύμανσης και να μην έχει υποτιμηθεί εντός του ΜΣΙ για δύο χρόνια πριν από την ένταξη της χώρας στη νομισματική ένωση. Τα κριτήρια αυτά –συμφώνως προς τις κυβερνητικές ανακοινώσεις- έχουν ικανοποιηθεί, εκτός από το κριτήριο του πληθωρισμού. Με βάση τις επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας το 1999 θα κριθεί εντός του 2000 αν η χώρα μας θα εισέλθει στη ζώνη του ευρώ το 2001. Ένα σημαντικό γεγονός το 1998 ήταν η είσοδος της δραχμής στον ΜΣΙ (Μάρτιος 1998) με κεντρική ισοτιμία 1 ECU = 357 δρχ. που σημαίνει ότι η δραχμή εισήλθε στον ΜΣΙ υποτιμημένη κατά 13,8% αν λάβουμε υπόψη ότι στις 31/12/1998 η ισοτιμία ήταν 1 ECU = 313,7 δρχ. Θα θυμόμαστε όλοι την μεγάλη εισροή κεφαλαίων, μετά την υποτίμηση, που οδήγησε στην συνέχεια σε συνεχή ανατίμηση της δραχμής. Από 1/1/1999 η δραχμή συμμετέχει στον ΜΣΙ - II με κεντρική ισοτιμία 1 ευρώ = 353,109 δρχ. με κατώτατο και ανώτατο όριο διακύμανσης στις 300,143 δρχ. και 406,075 δρχ. αντίστοιχα. Ακριβώς τον Μάρτιο του 2000 θα έχουν συμπληρωθεί δύο χρόνια επιτυχούς ένταξης στον ΜΣΙ και επομένως δεν θα υπάρξει πρόβλημα στην ικανοποίηση του κριτηρίου της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Επίσης σημαντική υπήρξε η πρόοδος το 1999 στην κατεύθυνση της δημοσιονομικής πειθαρχίας. Το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης ως προς το ΑΕΠ μειώθηκε, όπως είπαμε, σε 106,1% το 1998 από 109,4% το 1997, ενώ παρατηρείται συνεχής μείωση και κατά το τρέχον έτος. Το δημοσιονομικό έλλειμμα ως προς το ΑΕΠ από 3,9% το 1997 μειώθηκε στο 2,4% το 1998 ενώ τώρα βρίσκεται κάτω του 2%, γεγονός που ικανοποιεί το σχετικό κριτήριο του Μάα-

στριχτ. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης μειώθηκε αθροιστικά (κατά την διάρκεια της εκτέλεσης του προγράμματος Σύγκλισης) κατά 11,6% δηλ. τριπλάσια από την αντίστοιχη μείωση στο σύνολο των χωρών της Ε.Ε. η οποία από 6,1% του ΑΕΠ το 1993 μειώθηκε στο 1,8% το 1998. Βεβαίως δεν παραγνωρίζεται το γεγονός ότι το δημόσιο χρέος της Ελλάδας είναι ακόμα υψηλό (όπως άλλωστε της Ιταλίας και του Βελγίου - χώρες που ήδη συμμετέχουν στην ζώνη του ευρώ) και θα πρέπει η δημοσιονομική εξυγίανση να συνεχισθεί και μετά το 1999 ώστε να πραγματοποιηθεί ο στόχος του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (Stability Pact), δηλ. ισοσκελισμένος ή πλεονασματικός προϋπολογισμός. Ενας βασικός λόγος που υπαγορεύει την συνεχή μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων είναι ότι εφ' όσον τα επιτόκια θα πρέπει να μειωθούν, ώστε να συγκλίνουν προς τα επιτόκια της ζώνης του ευρώ, είναι επόμενο ότι θα έχουμε χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής με αποτέλεσμα η δημοσιονομική πολιτική να γίνει αυστηρότερη για να συγκρατηθούν οι πιέσεις στον πληθωρισμό. Το κριτήριο της σύγκλισης των επιτοκίων (μακροπρόθεσμα 10ετή ομόλογα του Δημοσίου) ικανοποιείται: Μακροπρόθεσμα επιτόκιο (Γερμανία) = 5,1%, Μακροπρόθεσμα επιτόκιο Ελλάδα: 6,7%, σε αντίθεση με τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια Ελλάδα και ζώνης του ευρώ: Βραχυπρόθεσμα επιτόκιο Ελλάδα (επιτόκιο παρέμβασης) = 11,5% μετά την πρόσφατη μείωση από την Τράπεζα της Ελλάδος του επιτοκίου παρέμβασης, Βραχυπρόθεσμα επιτόκιο ευρώ = 2,5%. Ο πληθωρισμός μειώθηκε –σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία- σημαντικά από 10% το 1994 σε 4,3% τον Φεβρουάριο του 1998, ενώ η πτωτική πορεία του συνεχίζεται και κατά το τρέχον έτος, ενώ προβλέπεται ότι στο τέλος του έτους είναι βέβαιο ότι θα είναι κάτω του 2%. Η αποκλιμάκωση του πληθωρισμού σημαίνει κυρίως ότι ασκείται συσταλτική νομισματική πολιτική από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, με στόχο την μείωση του πληθωρισμού και σε τελευταία ανάλυση την σταθερότητα των τιμών. Η δημοσιονομική εξυγίανση βεβαίως βοήθησε να επιτευχθεί ο στόχος της νομισματικής πολιτικής για μείωση του πληθωρισμού. Το κριτήριο όμως του πληθωρισμού είναι το πιο δύσκολο στην πραγματοποίησή του, και τούτο διότι η ύφεση και η ανεργία στην Ε.Ε. θα ωθήσουν τον μέσο πληθωρισμό των τριών χωρών με το μικρότερο πληθωρισμό σε πολύ χαμηλό επίπεδο (εκτιμάται γύρω στο 0,3% συν 1,5%). Ο παράγοντας αυτός του μέσου πληθωρισμού των

τριών χωρών με τις καλύτερες επιδόσεις στην σταθερότητα των τιμών είναι δύσκολο να προβλεφθεί και επί πλέον είναι πολύ ευμετάβλητος. Αυτός είναι και ο λόγος που ανάγκασε την Τράπεζα της Ελλάδος να λάβει πρόσφατα τα γνωστά αντιπληθωριστικά μέτρα.

Η μάχη για την μείωση του πληθωρισμού δίνεται στο στάδιο της σύγκρουσης με τον «σκληρό» πυρήνα του «δομικού» πληθυσμού, δηλ. τον πληθωρισμό που έχει σχέση με τον ρυθμό αύξησης των τιμών λόγω διαρθρωτικών δεδομένων της Ελληνικής οικονομίας. Πρόκειται για μηχανισμούς που πιέζουν για αυξήσεις τιμών και μισθών οι οποίοι είναι ενσωματωμένοι σε θεσμικές ρυθμίσεις, οι οποίες όπως αντιλαμβάνεται κάποιος δεν είναι εύκολο να ανατραπούν. Γι' αυτόν τον λόγο λέμε ότι ο σκληρός πυρήνας είναι διαρθρωτικό φαινόμενο, όπως άλλωστε και η ανεργία όπως θα αναφέρουμε στην συνέχεια, και επομένως δεν είναι εύκολη υπόθεση η μείωσή του με γρήγορους ρυθμούς. Αυτός άλλωστε είναι και ο λόγος που τα βραχυπρόθεσμα δραχμικά επιτόκια είναι σε υψηλά επίπεδα. Τα υψηλά βραχυπρόθεσμα επιτόκια χρησιμοποιούνται από την Τράπεζα της Ελλάδος ως ασπίδα στην αύξηση του πληθωρισμού. Όμως πλησιάζει η 1/1/2001 (ημερομηνία που ελπίζεται ότι θα γίνει η ένταξη της χώρας μας στην ΟΝΕ), τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια θα πρέπει να συγκλίνουν προς τα αντίστοιχα επιτόκια του ευρώ και θα έχουμε χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής, και επί πλέον θα είναι ανάγκη η ισοτιμία της δραχμής να συγκλίνει προς την κεντρική ισοτιμία που έχει ορισθεί (δηλ. 1 ευρώ = 353,109 δρχ.). Αν σπεύσει όμως η Τράπεζα της Ελλάδος γρήγορα να προβεί σε μείωση των επιτοκίων προτού να υπάρξει σταθεροποίηση των τιμών (πληθωρισμός από τώρα μέχρι τον Μάρτιο 2000 σταθερά κάτω του 2%) είναι δυνατόν να υπάρξει το «φαινόμενο overshooting» (δηλ. υπερακόντηση) της συν/κής ισοτιμίας της δραχμής πάνω από την τιμή ισορροπίας, γεγονός που θα οδηγήσει σε πληθωριστικές τάσεις. Γι αυτόν τον λόγο υποστηρίζουμε ότι η μείωση των επιτοκίων από τον Οκτώβριο 1999 που ανακοίνωσε η Τράπεζα της Ελλάδας προκειμένου να τονωθεί η κεφαλαιαγορά και πιθανόν να έχει δυσμενή επίδραση στον πληθωρισμό, αν δεν συνοδευθεί με δραστηκότερη μείωση των δημοσίων δαπανών.

Η αγωνία όμως που υπάρχει, και τα ερωτήματα που παρουσιάζονται, όσο πλησιάζει ο χρόνος ένταξης της χώρας μας στην ζώνη του ευρώ, έχουν να κάνουν με την πραγματική σύγκλιση και την μετά-ευρώ

εποχή. Όταν λέμε πραγματική σύγκλιση αναφερόμαστε στην πραγματοποίηση υψηλότερων ρυθμών ανάπτυξης (ετήσιων ρυθμών αύξησης του ΑΕΠ) από ότι στην υπόλοιπη Ευρώπη και στην προσέγγιση του κατά κεφαλήν εισοδήματος προς τα αντίστοιχα της Ε.Ε. Κατά το μεγαλύτερο διάστημα της περιόδου 1989 - 1997, σύμφωνα με στοιχεία του ΟΟΣΑ, ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ της οικονομίας μας ήταν χαμηλότερος από εκείνον της Ε.Ε. (1991: 3,1% έναντι 1,6%, 1996: 2,2% έναντι 1,6%). Κατά τα τελευταία χρόνια όμως η ελληνική οικονομία αναπτύσσεται με γρηγορότερους ρυθμούς από τον μέσο όρο της Ε.Ε. (2,5%). Εκτιμάται ότι το 1999 θα φθάσει στο 3,7%, το 2000 στο 3,9%, και το 2001 σε 4,5%, σε σύγκριση με 3,7% το 1998 (προβλέψεις του ΥΠΕΘΟ). Υπάρχει μιά μερίδα οικονομολόγων που υποστηρίζει ότι το κόστος της δημοσιονομικής πειθαρχίας και της νομισματικής σταθερότητας θα είναι η περαιτέρω αύξηση της ανεργίας (ήδη βρίσκεται πάνω από 10%), και η διάγνωση της ύφεσης (άποψη με την οποία συμφωνούν οι κεινσιανοί οικονομολόγοι). Δηλ. πρόκειται, όπως θα λέγαμε, για «κυκλική ανεργία». Υπάρχει όμως και μια άλλη μερίδα οικονομολόγων που απηχεί μονεταριστικές θέσεις (νεοκλασικές) και υποστηρίζει ότι η ανεργία οφείλεται στην ανελαστικότητα των αγορών εργασίας και προϊόντος, στην ελλιπή πληροφόρηση των εργαζομένων και στην δυσκαμψία των μισθών και δεν είναι αποτέλεσμα της ακολουθούμενης συσταλτικής δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Σύμφωνα με τις επιταγές της συνθήκης του Μάαστριχτ και του Συμφώνου Ανάπτυξης και Σταθερότητας θα πρέπει να δεχθούμε ότι η εισαγωγή του ευρώ γίνεται κάτω από συνθήκες μεγάλης ανεργίας και στρεβλώσεων των αγορών στις χώρες της Ε.Ε. Δηλ. με άλλα λόγια η ανεργία στις χώρες της ζώνης του ευρώ είναι «διαρθρωτικό» φαινόμενο και δεν πρόκειται για «κυκλική» ανεργία (δηλ. ανεργία λόγω κυκλικών διακυμάνσεων). Το πιο ανησυχητικό όμως στο πρόβλημα της ανεργίας είναι η ανεργία των νέων (κάτω των 25 ετών), το ποσοστό της οποίας φθάνει περίπου στο 39%.

Το πρόβλημα της ανεργίας μπορεί να αντιμετωπισθεί με την αύξηση της παραγωγικής ικανότητας της ελληνικής οικονομίας και με διαρθρωτικές αλλαγές που θα αποβλέπουν στην αποτελεσματικότερη δημοσιονομική διαχείριση, στη βελτίωση του φορολογικού συστήματος, στη μείωση του χρόνου απασχόλησης των ήδη εργαζομένων (και αναφέρομαι στην κατάργηση των υπερωριών), στον εκσυγχρονισμό της δημόσιας

διοίκησης και κυρίως στην αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος.

Τελευταία προβάλλεται όλο και πιά έντονα η μείωση των ωρών απασχόλησης από 40 ώρες σε 35 ώρες εβδομαδιαίως χωρίς την μείωση μισθών, ως ένα μέσο μείωσης της ανεργίας, προκειμένου να τονωθεί η απασχόληση. Πιστεύω ότι η μείωση του χρόνου εργασίας χωρίς την μείωση των αποδοχών θα μειώσει την παραγωγικότητα και θα οδηγήσει σε πληθωριστικές πιέσεις. Η μείωση αυτή σε συνδυασμό με τη διατήρηση των αποδοχών θα οδηγήσει σε σημαντική μείωση της ανταγωνιστικότητας και της παραγωγικότητας της οικονομίας. Θα μπορούσε, κατά την γνώμη μου, να γίνει δεκτό αυτό το μέτρο χωρίς να δημιουργηθούν προβλήματα στον πληθωρισμό και στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, μόνο εφ' όσον υπάρξει συγκράτηση μισθών, η αγορά εργασίας αποκτήσει μεγαλύτερη ελαστικότητα, κατάργηση, όπως είπαμε, των υπερωριών και κυρίως αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας μέσω επενδύσεων που θα εκσυγχρονίσουν την παραγωγική διαδικασία. Δηλ. με άλλα λόγια το βάρος θα πρέπει να δοθεί στην πλευρά της προσφοράς εργασίας. Το οξύ πράγματι κοινωνικό πρόβλημα της ανεργίας μπορεί να αντιμετωπισθεί με ένα «μίγμα» αναπτυξιακής οικονομικής πολιτικής. Ενα μίγμα δηλαδή που θα αποβλέπει στην ενίσχυση των αποκρατικοποιήσεων, και όχι των μετοχοποιήσεων, γεγονός που θα οδηγήσει σε περιορισμό των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, στην αύξηση των ιδιωτικών και δημοσίων παραγωγικών επενδύσεων, όπως είπαμε προηγουμένα, και στην υιοθέτηση διαρθρωτικών τομών και αλλαγών που θα τονώσουν την ανταγωνιστικότητα των αγορών και θα αμβλύνουν τις στρεβλώσεις όπου υπάρχουν.

3. Συμπεράσματα

Η ελληνική οικονομία θα πρέπει να πορεύεται προς την κατεύθυνση της ονομαστικής σύγκλισης χωρίς όμως να αγνοηθεί η πραγματική σύγκλιση που σχετίζεται, όπως αναφέρθηκε, με τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων, την οικονομική ανάπτυξη και με την αύξηση

της απασχόλησης. Η οικονομική ανάπτυξη, άλλωστε, δεν είναι έννοια που δεν συμβιβάζεται με τη σταθεροποίηση, αφού η σταθεροποίηση της οικονομίας πραγματοποιείται μέσω της αναπτυξιακής οικονομικής πολιτικής. Η οικονομική ανάπτυξη και η πραγματική σύγκλιση είναι έννοιες συνώνυμες. Χωρίς επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης δεν μπορεί να υπάρξει πραγματική σύγκλιση. Για να έχουμε πραγματική σύγκλιση η ελληνική οικονομία θα πρέπει τα επόμενα 10 χρόνια περίπου να αναπτύσσεται με ρυθμούς διπλάσιους από εκείνους της Ε.Ε, και για να συμβεί αυτό θα πρέπει η Ελληνική Οικονομία να προχωρήσει στις απαραίτητες διαρθρωτικές τομές και αλλαγές που θα της αυξήσουν την παραγωγικότητα και το προϊόν και θα περιορίσουν σημαντικά την ανεργία. Δηλαδή με αλλαγή του μίγματος της οικονομικής πολιτικής. Μόνο ο συνδυασμός της πραγματικής σύγκλισης με την ονομαστική σύγκλιση θα επιτρέψει τη βιωσιμότητα της ελληνικής οικονομίας μέσα στο περιβάλλον της Νομισματικής Ένωσης της Ευρώπης.

Abstract

JOHN PALEOLOGOS: *The Greek Economy and the perspective of its entrance in the zone of Euro*

The purpose of this article is to investigate the procedure of the Greek economy quoting the basic macroeconomic indices on one hand, and on the other hand the possibility of entrance of our country in the EMU in 1/1/2001.

The main conclusion that results is that, with the exception of the inflation criterion, the other criteria of nominal convergence are satisfied, and as consequence, our country will be the 12th member in the zone of euro if the inflation continues to be reduced under 2%. However, as concern the real convergence (i.e. the rate of increase of GDP, the rate of unemployment e.t.c.) the situation is entirely different. There is divergence rather than convergence in the real economy in respect with the other countries of EMU. This means that the Greek economy it is necessary to try to succeed the real macroeconomic indices. However the combination of the real convergence together with the nominal convergence of the Greek economy will permit the livable of the economy within the environment of the Monetary Union of Europe.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Παλαιολόγου, Ι. (1996) «Τι να κάνουμε για την ανεργία» , εφημ. «ΒΗΜΑ», 27 Οκτωβρίου 1996.
- Παλαιολόγου, Ι. (1999α) «Πώς θα επιτευχθεί πραγματική σύγκλιση Ελλάδος-Ευρώπης», εφημ. «ΕΞΟΥΣΙΑ», 24 Απριλίου 1999.
- Παλαιολόγου, Ι. «Πορεία Σύγκλισης σε Συμπληγάδες», εφημ. «ΒΗΜΑ», 10 Αυγούστου 1997.
- Παλαιολόγου, Ι, (1999β) «Ναι στο 35ωρο, αλλά πώς;», εφημ. «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», 6 Απριλίου 1999.

ΣΗΜΑΙΕΣ ΕΥΚΟΛΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΝΑΥΤΙΛΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΩΗΣ

ΤΕΙ Πειραιώς

Θα πρέπει κατ' αρχήν να αναφερθούμε στο τι είναι οι σημαίες ευκολίας ή ευκαιρίας. Αυτές αφορούν στην προσφορά χωρητικότητας και είναι φαινόμενο που βασίζεται στη διεθνοποίηση της ναυτιλιακής επιχείρησης. Πρόκειται για πλοία που φέρουν σημαία διαφορετική από αυτήν της ιδιοκτησίας τους. Η σημαία αυτή ανήκει σε μικρό κράτος, που δε θεωρείται ναυτιλιακό, και το οποίο παρέχει στον πλοιοκτήτη μια σειρά διευκολύνσεων. Τέτοιες σημαίες είναι για παράδειγμα των Μπαχάμες, της Ονδούρας, της Σιγκαπούρης, της Κύπρου, της Λιβερίας, του Παναμά, της Μάλτας, των Νήσων Κεϋμάν, των Νήσων Μάρσαλ, των Μπαρμπέιντος, των Βερμούδων, κ.α.

Τα πλεονεκτήματα του πλοιοκτήτη που νηολογεί το πλοίο του σε σημαία ευκολίας είναι: α) εύκολη εγγραφή στο νηολόγιο, β) χαμηλή φορολογία, γ) ελεύθερη επάνδρωση με ξένους ναυτικούς, δ) αποφυγή εφαρμογής εθνικών ρυθμίσεων για τους όρους απασχόλησης, τη μισθοδοσία και την κοινωνική ασφάλιση του πληρώματος, ε) αποφυγή εθνικοποιήσεων, πολιτικών περιορισμών και διακρίσεων, πολιτικής αστάθειας και γραφειοκρατικών ελέγχων.

Όμως τα πλοία υπό σημαίες ευκολίας λόγω μη ύπαρξης σοβαρών ελέγχων και ρυθμίσεων, παρουσιάζουν υψηλά ασφάλιστρα, χαμηλό επίπεδο ασφάλειας, μεγάλη ηλικία, κατώτερης ποιότητας πλήρωμα, μεγαλύτερο ποσοστό ατυχημάτων.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι βραχυπρόθεσμα το πλοίο με σημαία ευκολίας παρουσιάζει χαμηλό κόστος και άρα μπορεί να προσφέρει στον ναυλωτή χαμηλό ναύλο. Είναι δηλαδή ανταγωνιστικό. Μακροπρόθεσμα όμως το κόστος είναι υψηλότερο τόσο για την ίδια την επιχείρηση όσο και για την παγκόσμια ναυτιλία γενικότερα.

Οι πρώτες εντάξεις ελληνόκτητων πλοίων σε ξένες σημαίες σημειώνονται το 1932, όταν 40 ελληνικά πλοία εγκαταλείπουν την εθνική σημαία για να στραφούν σε άλλες. Από αυτά 22 θα νηολογηθούν στην αγγλική σημαία και 10 στην παναμαϊκή. Η πρώτη, αν και ξένη σημαία για τον ελληνόκτητο στόλο, δεν θεωρείται σημαία ευκολίας σε αντίθεση με αυτήν του Παναμά. Τα ιδιωτικά οφέλη από τη χρήση της αγγλικής σημαίας ήταν πιστωτικές ευκολίες, περισσότερες πιθανότητες για επικερδείς ναυλώσεις, κυρίως στην αγορά των τακτικών γραμμών, επίστευση της φόρτωσης και εκφόρτωσης του πλοίου σε πολλά λιμάνια που υπήρχε βρετανική επιρροή και σε σύγκριση με την ελληνική κατάσταση της εποχής εκείνης μια πιο αποτελεσματική νομοθεσία που καθόριζε τις υποχρεώσεις απέναντι στο ναυτεργατικό κόσμο με πιο συγκεκριμένο τρόπο. Επίσης ένα επιπρόσθετο όφελος ήταν η ύπαρξη μιας πεπειραμένης κυβερνητικής μηχανής στα ναυτιλιακά ζητήματα που συντελούσε στην αποφυγή καθυστερήσεων των πλοίων στους λιμένες από γραφειοκρατικούς λόγους.

Η κυριότερη αιτία της παραπάνω ενέργειας αυτής των Ελλήνων πλοιοκτητών ανάγεται στην κρίση του 1929 που είχε ως αποτέλεσμα την πτώση των ναύλων και την υποτίμηση της αξίας των πλοίων κατά 67%. Να σημειωθεί ότι στις αρχές της δεκαετίας του '30 ο αριθμός των ελληνόκτητων πλοίων ανήρχετο σε 560 περίπου και άρα το 7% αυτών οδηγήθηκε στις ξένες σημαίες.

Το φαινόμενο της χρήσης ξένων σημαιών είναι βέβαια πολύ παλαιότερο, αλλά υπάρχει ουσιώδης διαφορά στην έννοια του κράτους και της σημαίας ευκολίας έτσι όπως αυτά ορίζονται σήμερα. Για παράδειγμα πλοία γενοβέζικης πλοιοκτησίας ύψωναν την αγγλική σημαία πριν εισέλθουν στον Κορινθιακό κόλπο. Το τέχνασμα αυτό υποστηριζόταν έμμεσα από το βρετανό πρόξενο των Πατρών, που η πολιτική του ήταν να ενισχύσει την υπό βρετανική σημαία χωρητικότητα για την αντιμετώπιση της γαλλικής εμπορικής υπεροχής στο γεωγραφικό χώρο της Πελοποννήσου. Επίσης κατά το πρώτο ήμισυ του 18^{ου} αιώνα, ελληνικά εφο-

πλιστικά συμφέροντα χρησιμοποιούσαν την τουρκική σημαία. Όμως με τη συνθήκη του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή, που υπογράφηκε στις 21 Ιουλίου 1774, όταν η Ελλάδα ήταν ακόμα υπό την κατοχή της οθωμανικής αυτοκρατορίας, επιτράπηκε στην ελληνική ναυτιλία να χρησιμοποιεί τη ρωσική σημαία.

Σε ξένες σημαίες και ιδιαίτερα σε σημαίες ευκολίας οδηγήθηκαν σταδιακά και τα πλοία άλλων ναυτιλιακών χωρών, έτσι ώστε λίγο πριν λήξει η δεκαετία του '30 να φέρει σημαία ευκολίας το 1,2% της παγκόσμιας χωρητικότητας και συγκεκριμένα σημαίες Παναμά, Ονδούρας και Κόστα Ρίκα.

Το 1939 λίγο πριν την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πόλεμου, το 20% - 25% των ελληνόκτητων πλοίων και της αντίστοιχης χωρητικότητάς τους ήταν υπό ξένες σημαίες. Διαπιστώνουμε λοιπόν μια σαφή και συνεχή στροφή των Ελλήνων πλοιοκτητών προς τις ξένες σημαίες. Το γεγονός αυτό συνεχίστηκε και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και βασιζόταν εκτός των άλλων και σε γεγονότα που συνέβαιναν στη διεθνή ναυλαγορά και στο διεθνές πολιτικοοικονομικό σκηνικό.

Για παράδειγμα, το 1948 στις ΗΠΑ ψηφίστηκε νόμος που προέβλεπε ότι το 50% των αμερικανικών φορτίων έπρεπε να μεταφέρεται με αμερικανικά πλοία. Οι ευρωπαϊκές χώρες, ακολουθώντας το προστατευτικό πνεύμα των ΗΠΑ υιοθέτησαν μια παρόμοια τακτική, περιορίζοντας έτσι τις ναυλώσεις που προοριζόνταν για την ελεύθερη αγορά και κρατώντας το μεγαλύτερο μέρος τους για τις εθνικές τους ναυτιλίες. Την ίδια κίνηση έκανε και η Νότια Αμερική. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της ελληνικής δραστηριότητας και την πτώση των ναύλων, ενώ ο ελληνικός στόλος έψαχνε για φορτία. Εξάλλου η κυβέρνηση της Ελλάδος, με σχετικό νόμο που ψηφίστηκε, επέβαλε φόρο 50% επί των καθαρών κερδών των πλοιοκτητών. Έτσι το 1949 η ελληνική ναυτιλία βρέθηκε με μεγάλο αριθμό πλοίων να έχουν παροπλισθεί, ενώ ακόμα περισσότερα να έχουν καταφύγει σε ξένες σημαίες. Μόνο 23% των πλοίων του ελληνόκτητου στόλου έφερε ελληνική σημαία αφού στα περίπου 900 πλοία συνολικής χωρητικότητας 4,8 εκατ. κόρων ολικής χωρητικότητας (κ.ο.χ.), κάτι λιγότερο από 700 τελούσαν υπό ξένη σημαία. Περίπου 15% των πλοίων και της χωρητικότητας της χώρας είχε παροπλιστεί.

Κατά συνέπεια το 7% των ελληνόκτητων πλοίων που έφερε ξένη σημαία το 1932 έγινε 25% περίπου το 1939 και 77% το 1949 για να μειω-

θεί το 1950 σε 67%. Συγκεκριμένα το 1950, μόνο το 33% των ελληνόκτητων πλοίων και το 23% της χωρητικότητας αντίστοιχα ήταν υπό ελληνική σημαία, ενώ τα υπόλοιπα έφεραν – κατά σειρά δύναμης πλοίων και χωρητικότητας – σημαία Παναμά, Βρετανίας, ΗΠΑ, Ονδούρας, Λιβερτίας, Κόστα Ρίκας, κ.α. Να σημειωθεί ότι επί συνόλου 990 περίπου ελληνόκτητων πλοίων το 1950 περισσότερα από 190 ήταν υπό σημαία ΗΠΑ.

Τα ιδιωτικά οφέλη που προέκυψαν από τη χρησιμοποίηση της σημαίας των ΗΠΑ κυρίως τα πρώτα χρόνια μετά τη λήξη του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου, ήταν της ίδιας φύσης περίπου με αυτά της χρήσης της αγγλικής σημαίας που είδαμε παραπάνω. Ένα πλοίο π.χ. τύπου Liberty μπορούσε να αγοραστεί ή να επινοικιαστεί από την κυβέρνηση των ΗΠΑ σε εξαιρετικά χαμηλές τιμές, υπό την προϋπόθεση ότι παρέμενε υπό την αμερικανική σημαία. Επίσης οι κυβερνητικές επιχορηγήσεις ενίσχυαν τη συνολική πρόσοδο της εταιρείας, ενώ υπήρχαν πιστωτικές ευκολίες και χαμηλότοκα δάνεια, τα οποία μπορούσε να εξασφαλίσει ο επιχειρηματίας σχετικά εύκολα.

Η δεκαετία του '50 χαρακτηρίζεται από δυναμικό ρυθμό πρόσκτησης νέων σκαφών και ιδιαίτερα ναυπηγήσεων για τον ελληνικό εφοπλισμό. Η ελληνική ναυτιλία ανασυγκροτείται από τις απώλειες που είχε κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (η Ελλάδα είχε απολέσει το 75% περίπου του αριθμού των πλοίων της και της αντίστοιχης χωρητικότητάς της) και τα 990 πλοία του 1950 έχουν διπλασιαστεί στη δεκαετία, αφού ανέρχονται σε 1.832 το 1959, ενώ η ελληνόκτητη χωρητικότητα έχει σχεδόν τριπλασιασθεί ανερχόμενη από 5,6 εκατ. κοχ το 1950 σε 15,4 εκατ. κοχ. το 1959. Από τους αριθμούς αυτούς αντιλαμβανόμαστε ότι τα νέα πλοία είναι μεγαλύτερης χωρητικότητας από ότι στο παρελθόν. Οι ξένες σημαίες συνεχίζουν να ελκύουν τους Έλληνες πλοιοκτήτες και το 1959 με τη λήξη της δεκαετίας του '50 το 50% των ελληνόκτητων πλοίων βρισκόταν υπό ξένες σημαίες. Πρωτοστατούν οι σημαίες του Παναμά και της Λιβερτίας οι οποίες μαζί με την ελληνική κάλυπταν το 90% της ελληνόκτητης χωρητικότητας του 1959, αφού σε αυτές νηολογούνταν τα μεγαλύτερα σε μέγεθος πλοία των Ελλήνων πλοιοκτητών.

Το φαινόμενο που παρατηρήθηκε για την ελληνική ναυτιλία ήταν παρόμοιο και σε άλλες χώρες. Η στροφή προς τις ξένες σημαίες και ιδιαίτερα σε αυτές που χαρακτηρίζονται ως ευκολίας, ήταν γεγονός σε πα-

γκόσμιο επίπεδο. Έτσι το 1959 το 13,5% περίπου της παγκόσμιας χωρητικότητας ήταν υπό σημαίες ευκολίας, έναντι 1,2% είκοσι χρόνια πριν. Βέβαια ο ελληνικός στόλος εμφάνιζε πάντοτε ποσοστό συμμετοχής σε σημαίες ευκολίας κατά πολύ υψηλότερο του αντίστοιχου του παγκόσμιου στόλου. Οι λόγοι, ιδιαίτερα μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εστιάζονται στα προστατευτικά μέτρα των διαφόρων χωρών, στην κατάσταση της ναυλαγοράς που δεν ήταν πάντοτε καλή, στο φόβο επιτάξεων και επιβολής μέτρων από την ελληνική κρατική πολιτική και στα εσωτερικά της ελληνικής ναυτιλίας όπως αυτά που παρατηρήθηκαν μετά το 1945 από αναστατώσεις οφειλόμενες σε διαξιφισμούς μεταξύ πλοιοκτητών, ναυτικών και κράτους.

Ένα άλλο γεγονός που πρέπει να παρατηρήσουμε, είναι η μεγαλύτερη χρήση από τους Έλληνες πλοιοκτήτες της λιβεριανής σημαίας έναντι της παναμαϊκής, η οποία στο παρελθόν κρατούσε τα πρωτεία. Στα μέσα της δεκαετίας του '50 η σημαία της Λιβερίας υπερσκέλιζε σοβαρά αυτήν του Παναμά, έτσι ώστε το 1961 358 ελληνόκτητα πλοία 4,3 εκατ. κοχ. να φέρουν την πρώτη και μόνο 169 πλοία 1,2 εκατ. κοχ. την δεύτερη. Οι άλλες σημαίες ευκολίας δεν έχουν πλέον αξιόλογη συμμετοχή στη σύνθεση του ελληνόκτητου στόλου ούτε ακόμα και οι ξένες σημαίες των ΗΠΑ και Βρετανίας αφού μόνο 74 ελληνόκτητα πλοία χρησιμοποιούν την πρώτη και 54 τη δεύτερη. Σχετικά με τη λιβεριανή σημαία να πούμε ότι τα ελληνόκτητα πλοία που την χρησιμοποιούσαν είχαν περισσότερο από 50% μεγαλύτερη χωρητικότητα από αυτήν των πλοίων υπό ελληνική ή παναμαϊκή σημαία. Εκτιμάται ότι η μέση χωρητικότητα ενός ελληνόκτητου πλοίου υπό ελληνική ή παναμαϊκή σημαία ήταν 7.000 κοχ περίπου και ενός ελληνόκτητου υπό λιβεριανή σημαία 12.000 κοχ περίπου. Γενικότερα, στις αρχές της δεκαετίας του '60 υπό λιβεριανή σημαία βρισκόταν το 20% των ελληνόκτητων πλοίων και το 30% περίπου της ελληνόκτητης χωρητικότητας, αφού στη σημαία αυτή νηολογούνταν κυρίως τα δεξαμενόπλοια των Ελλήνων, τα οποία ως γνωστόν χαρακτηρίζονται από μεγάλη χωρητικότητα. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε ολόκληρη τη δεκαετία του '60 κατά τη διάρκεια της οποίας τα περισσότερα χρόνια οι σημαίες ευκολίας χρησιμοποιήθηκαν από το 50% - 65% της ελληνόκτητης χωρητικότητας. Και μάλιστα πρωτοστατούσε η σημαία της Λιβερίας που το 1970 κάλυπτε το 50% της ελληνόκτητης χωρητικότητας από μόνη της. Εξάλλου εκτιμάτο ότι και η ίδια η λιβεριανή χωρητικότη-

τα κατά 50% αφορούσε σε ελληνόκτητα πλοία. Η χρήση της παναμαϊκής σημαίας έχει πάρει την κατιούσα ήδη από την προηγούμενη δεκαετία, ενώ εμφανίζεται στο προσκήνιο η σημαία της Κύπρου που θα ακολουθήσει μια δυναμική πορεία για να καταστεί η πρώτη προτίμηση των Ελλήνων πλοιοκτητών στα τέλη της δεκαετίας του '80.

Θα πρέπει να εξηγήσουμε τους λόγους ανόδου της λιβεριακής σημαίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Ενώ στην περίοδο αμέσως μετά τον πόλεμο, οι δύο σημαντικές σημαίες ευκολίας ήταν του Παναμά και της Ονδούρας, το 1950 για πρώτη φορά εμφανίστηκε στην αγορά των σημαιών το λιβεριανό νηολόγιο. Η εξέλιξη αυτή ήταν αποτέλεσμα ενός επιχειρηματικού ομίλου προερχόμενου από τις ΗΠΑ, που αποσκοπούσε στο να αναπτύξει περαιτέρω τις υπάρχουσες οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στις ΗΠΑ και τη Λιβερία. Η πολιτικοοικονομική σχέση ΗΠΑ και Λιβερίας ανάγεται στον 19ο αιώνα, όταν η χώρα αυτή πρωτοκατοικήθηκε από ελευθερωμένους αμερικανούς σκλάβους. Παρά το ότι η Λιβερία έγινε ανεξάρτητο κράτος το 1847, υιοθέτησε πολλούς αμερικανικούς νόμους και θεσμούς ενώ η εθνική της νομισματική κυκλοφορία υπήρξε και είναι το αμερικανικό δολάριο και οι ΗΠΑ ήταν και παραμένουν η κύρια πηγή των ξένων επενδύσεων στη λιβεριανή οικονομία.

Η δεκαετία του '70 είναι περίοδος άνθισης της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας, παρά το γεγονός ότι σημειώθηκε μεγάλη κρίση στη διεθνή ναυλαγορά στα μέσα της δεκαετίας. Ο ελληνικός στόλος είναι γιγαντιαίος για τα δεδομένα της χώρας και στερείται του αναγκαίου ναυτεργατικού δυναμικού. Η έλλειψη πληρωμάτων επιλύεται με τη στροφή προς τα ξένα πληρώματα και φυσικά προς τις ξένες σημαίες. Το πρώτο πρόβλημα θα εξακολουθήσει να υπάρχει μέχρι τις ημέρες μας, ενώ το δεύτερο που εξαρτάται, εκτός άλλων, από την εκάστοτε εφαρμοζόμενη κρατική πολιτική σε εθνικό, κυρίως, αλλά και σε διεθνές επίπεδο θα εξακολουθήσει μέχρι τις μέρες μας περνώντας όμως και περιόδους ύφεσης. Έτσι στα τέλη της δεκαετίας του '70 αλλά και στις αρχές του '80 μόνο 20% - 30% της ελληνόκτητης χωρητικότητας βρίσκεται υπό σημαίες ευκολίας. Το 1980 μόνο το 23% της ελληνόκτητης χωρητικότητας χρησιμοποιούσε τέτοιες σημαίες, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό του παγκόσμιου στόλου υπερέβαινε το 27%, έναντι 18% το 1970. Το έτος αυτό (1980) υπό λιβεριανή σημαία βρισκόταν μόνο το 12% της ελληνόκτητης χωρητικότητας έναντι 50% μια δεκαετία πριν.

Η δεκαετία του '80 χαρακτηρίστηκε από ευφορία της διεθνούς ναυλαγοράς στα πρώτα και στα τελευταία έτη της, ενώ κρίση μάστιζε τη διεθνή ναυτιλία τα έτη 1982 – 1986. Για να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες και να γίνουν ανταγωνιστικοί, οι Έλληνες πλοιοκτήτες άρχισαν πάλι να χρησιμοποιούν τις σημαίες ευκολίας με κύριο στόχο τη μείωση του κόστους των πλοίων τους και κατά συνέπεια την αποδοχή χαμηλότερων και ανταγωνιστικών ναύλων. Έτσι μέχρι το 1989, που είχε αρχίσει και πάλι η ευφορία της ναυλαγοράς, η ελληνόκτητη χωρητικότητα που ήταν υπό σημαίες ευκολίας ανερχόταν σε 40%, 50% και τέλος 60% περίπου (για το 1989). Η λιβεριανή σημαία συμμετείχε κατ' έτος με ποσοστά 15% - 17% και ήταν στην πρώτη προτίμηση των Ελλήνων πλοιοκτητών μέχρι το 1986. Στη συνέχεια και μέχρι το 1990 την πρώτη θέση κατέλαβε η κυπριακή σημαία με ετήσια ποσοστά 26% - 29% δηλαδή κάλυπτε τη μισή περίπου ελληνόκτητη χωρητικότητα υπό ξένες σημαίες ή αλλιώς 1 στους 3,5 κόρους ολικής χωρητικότητας (κοχ) του ελληνόκτητου στόλου γενικά ήταν υπό σημαία Κύπρου. Με βάση τώρα τον αριθμό των πλοίων (και όχι την χωρητικότητα), το 1990 65% των σκαφών του ελληνόκτητου στόλου ήταν υπό σημαίες ευκολίας (35% υπό Κυπριακή).

Εκτοτε και ανεξάρτητα πλέον από τις συνθήκες της διεθνούς ναυλαγοράς, οι σημαίες ευκολίας καλύπτουν μέχρι τις μέρες μας περισσότερο από 55% της ελληνόκτητης χωρητικότητας, ενώ μετά το 1990 ανοδική πορεία εμφάνισε η σημαία της Μάλτας, η οποία έρχεται στη δεύτερη προτίμηση των Ελλήνων μετά την κυπριακή.

Τα τελευταία στοιχεία που διαθέτουμε από τον αγγλικό Lloyd's Register of Shipping είναι του Φεβρουαρίου 1998 και δείχνουν ότι ο ελληνόκτητος στόλος χρησιμοποιεί περισσότερες από 35 ξένες σημαίες. Η ελληνόκτητη χωρητικότητα μόνο κατά 35% είναι υπό ελληνική σημαία και ακολουθεί η κυπριακή με 19% και αυτή της Μάλτας με 15%, ενώ έπονται η σημαία του Παναμά (12%) της Λιβερίας (8,5%) και των Μπαχάμες (5,5%). Οι λόγοι είναι αυτοί που εκθέσαμε στην αρχή της εργασίας μας, μιλώντας για τα πλεονεκτήματα των σημαίων ευκολίας που μπορεί να απολαμβάνει ένας πλοιοκτήτης. Για παράδειγμα υπάρχουν κράτη που δέχονται να νηολογήσουν στη σημαία τους υποβαθμισμένα πλοία σε ηλικία και πλήρωμα, όπως ο Αγ. Βικέντιος που νηολογεί πλοία μέχρι και 40 ετών, ή οι Βερμούδες, τα Νησιά Κεϋμάν, το Γιβραλτάρ, η Μάλτα, τα Νησιά Μαν, οι Ολλανδικές Αντίλλες, η Αντίγκουα που δεν θέτουν όριο

ηλικίας στα πλοία που ζητούν να νηολογηθούν στη σημαία τους. Πολλά κράτη, μερικά και από τα παραπάνω, δεν θέτουν επίσης θέμα απαιτήσεων στη σύνθεση του πληρώματος, στην ασφάλεια, στη ρύπανση στην εργασία, στα προσόντα και την εκπαίδευση των ναυτικών, επειδή δεν έχουν κυρώσει τις σχετικές διεθνείς συμβάσεις. Κατά συνέπεια οι σημαίες τους είναι ελκυστικές για τους πλοιοκτήτες λόγω του χαμηλού κόστους που παρουσιάζουν. Έτσι στα πλαίσια της εφαρμοζόμενης ελληνικής κρατικής ναυτιλιακής πολιτικής, δε φαίνεται να είναι εύκολη υπόθεση η επαναφορά στο μέλλον μεγάλου αριθμού πλοίων στην ελληνική σημαία γιατί αυτή θεωρείται ακριβή και όχι ευέλικτη. Θα πρέπει πάντως να γνωρίζουμε ότι έστω και αν βραχυχρόνια οι σημαίες ευκολίας εξυπηρετούν τα διάφορα ιδιωτικά συμφέροντα, τελικά μακροχρόνια αποβαίνουν σε βάρος της παγκόσμιας εμπορικής ναυτιλίας.

Abstract

CONSTANTIN A. ZOÏS: *Flags of convenience and Greek merchant marine after the World War II*

Flags of convenience, as they are currently known, began to be used by the vessels of the Greek – owned fleet in the inter-war period and more specifically in the 1930's. The use of these flags instead of the Greek one became very common in the years after the end of World War II, especially in the 1950 –1960 period, when more than 70 per cent of the Greek – owned gross tonnage was covered by flags of convenience. The use of these flags, at times increasing and at times decreasing in the last decades, at present regards slightly more than 50 per cent of the Greek – owned tonnage. This study examines the reasons for the use of these flags, as well as their evolution, in quantitative and qualitative terms on the basis of events that occurred in the international, shipping market, as well as of the shipping policy pursued by the government each time.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βανδώρου Δ., *Η χρηματοδότηση της Ναυτιλίας*, Πάτρα, 1990.
- Bauchet P., *L'Economie du Transport International des Marchandises, air et mer*, editions Economica, Paris 1982.
- Βλάχου Γ. Π., Αλεξόπουλου Α. Β., *Διεθνείς Οργανισμοί και Ναυτιλιακή Πολιτική*, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα, Πειραιάς 1996.
- Γεωργαντόπουλου ΕΛ., *Ναυτιλιακή Οικονομική και Πολιτική*, εκδ. Καραμπερόπουλου, Πειραιάς 1974.
- Γουλιέλμου Αλεξ., *Χρηματοδότηση Ναυτιλιακών Επιχειρήσεων*, εκδ. Σταμούλη, Αθήνα 1998.
- Γουλιέλμου Αλεξ., *Λειτουργική Διαχείριση Ναυτιλιακών Επιχειρήσεων*, εκδ. J. & J. Hellas, Πειραιάς 1996.
- Ναυτικά Χρονικά, *60 Χρόνια Ελληνική Ναυτιλία 1931 – 1990*, εκδ. Ναυτικών Χρονικών, Πειραιάς 1991.
- Μεταξά Βασ., *Η Οικονομική των Σημαιών Ενκολίας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1985.
- Μεταξά Βασ., *Αρχές Ναυτιλιακής Οικονομικής, τόμος II*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1992.
- Χολέβα Ιωαν., *Ναυτιλιακή Οικονομική – Ναυτιλιακή Πολιτική*, εκδ. Καραμπερόπουλου, Πειραιάς 1972.
- Χουμανίδη Λαζ. – Ζώη Κων., *Συνοπτική Θεώρησης της Εξελίξεως της Ελληνικής Εμπορικής Ναυτιλίας από Αρχαιοτάτων Χρόνων μέχρι Σήμερα* (β' έκδοση), εκδ. Σύγχρονη Εκδοτική, Αθήνα 1999.

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ Π. ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ*

1. Εισαγωγή

Η άφιξη του Όθωνος στο Ναύπλιο την 20η Ιανουαρίου/8η Φεβρουαρίου 1833 χαιρετίσθηκε με χαρά και ανακούφιση από τον πολιτικό κόσμο και τον ελληνικό λαό, γιατί ανήγγειλε την παύση των εχθροπραξιών και τον εμφύλιο σπαραγμό που ακολούθησε μετά την δολοφονία του Καποδίστρια (27 Σεπτεμβρίου 1831). Τα πλήθη που ήταν συγκεντρωμένα να προϋπαντήσουν τον Όθωνα και την συνοδεία του φαίνονταν να πιστεύουν ότι οι δοκιμασίες είχαν τελειώσει, ότι το στέμμα θα βοηθούσε να ξεχαστούν οι πικρίες, να απαλειφθούν οι δυστυχίες των περασμένων ετών.¹

Είναι αξιοσημείωτο ότι κατά την περίοδο που μεσολαβεί ανάμεσα στην δολοφονία του Καποδίστρια ως την άφιξη του Όθωνα-, η οποία έχει καθιερωθεί στην ιστορική επιστήμη ως "*περίοδος της αναρχίας*"-², παρατηρήθηκαν έντονες και οξυτάτες πολιτικές ζυμώσεις, οι οποίες προκάλεσαν την αποσύνθεση γενικά του κρατικού οργανισμού, τη νωχέλεια και αδιαφορία των υπαλλήλων, τη διαφθορά των συνειδήσεων

* Επιθυμώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον Αναπλ. Καθηγητή του Πανεπιστημίου Πειραιώς Αναστάσιο Καραγιάννη για τις ουσιαστικές υποδείξεις του στη βελτίωση του κειμένου. Φυσικά οποιαδήποτε σφάλματα βαρύνουν τον γράφοντα.

και την επέμβαση των αντιπροσώπων των Μεγ. Δυνάμεων στα εσωτερικά του Κράτους, ώστε να χαθεί ή έννοια του κύρους και του γοήτρου του και η χώρα να φθάσει στο χείλος της καταστροφής. Την προσπάθεια για την οικονομική και κοινωνική ανόρθωση της χώρας ανέλαβε να υλοποιήσει η Αντιβασιλεία.

Η παρούσα πραγματεία αποσκοπεί να εξετάσει κατά τρόπο συστηματικό τα οικονομικά μέτρα που έλαβε η Αντιβασιλεία. Την κατάσταση που αντίκρουσε η Αντιβασιλεία κατά την άφιξη του Όθωνα περιγράφει η πρώτη ενότητα, και τους στόχους της οικονομικής της πολιτικής αναλύει η δεύτερη ενότητα. Στη συνέχεια μελετώνται η δημοσιονομική και φορολογική πολιτική (Ενότητα 3), η νομισματική (Ενότητα 4), η γεωργική και βιομηχανική πολιτική (Ενότητα 5), η ναυτιλιακή και εμπορική πολιτική (Ενότητα 6). Τα συμπεράσματα ανακεφαλαιώνουν τα πορίσματα του άρθρου.

2. Η κατάσταση στην Ελλάδα κατά τις παραμονές αφίξεως του Όθωνα.

Τα γεωγραφικά όρια του νεοελληνικού κράτους που καθωρίσθησαν με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 25ης Απριλίου/7ης Μαΐου 1832³ ήταν περιορισμένα και δεν παρείχαν τις δυνατότητες και τα εχέγγυα για μια σοβαρή οικονομική ανάπτυξη και τη δημιουργία ενός βιώσιμου και αυτόνομου κράτους. Τόσο από άποψη πληθυσμική όσο και πλουτοπαραγωγική υστερούσαν εξαιρετικά. Το κράτος περιελάμβανε την Στερεά Ελλάδα και Εύβοια, Κυκλάδες και την Πελοπόννησο.

Η παραγωγική και συναλλακτική δυνατότητα του πληθυσμού άγγιζε τις μορφές της πρωτόγονης οικονομίας. Πρόκειται για μια αγροτική χώρα, που κινείτο στο πλαίσιο της αυτοκατανάλωσης, χωρίς ανεπτυγμένες εμπορευματικές σχέσεις και συνεπώς χωρίς την αναγκαία διαμεσολάβηση της γενικής ανταλλακτικής αξίας, δηλ. του χρήματος. Η νομισματική κυκλοφορία των "φοινίκων" μόλις έφθανε να καλύψει το ένα τέταρτο των αναγκαίων συναλλαγών.⁴ Δεν είναι υπερβολικό, νομίζουμε, αν συγκριθεί η γενική οικονομική κατάσταση της εποχής αφίξεως του Όθωνος

με την αντίστοιχη της αφίξεως του Καποδίστρια (6/18 Ιανουαρίου 1828) όπως την είχαν περιγράψει οι υπουργοί Α. Λόντος⁵ και Π.Λοιδωρίκης⁶. Πραγματικά, τα θλιβερά πολιτικά γεγονότα που ακολούθησαν την δολοφονία του Καποδίστρια και οι εμφύλιες έριδες των αρχηγών των κομμάτων κατέστρεψαν ότι ο Κυβερνήτης είχε κατωρθώσει στο βραχύ χρόνο της διακυβερνήσεώς του να συμμαζέψει. Το πρόβλημα επέτεινε τόσο η στάση όσο και ο χαρακτήρας των αρχηγών των κομμάτων, οι οποίοι την περίοδο κατά την οποία λάμβανε χώρα η Διάσκεψη του Λονδίνου για την εκλογή ηγεμόνα και τον καθορισμό των ορίων του βασιλείου, φιλονικούσαν, ενώ ο ένας υπέθαλπε τον άλλο. Το ήθος και ύφος των αρχηγών της μετακαποδιστριακής περιόδου, καθόλου βέβαια κολακευτικό, παρουσίασε ο Εϋνάρδος σε επιστολή του στον Όθωνα (18/30 Νοεμβρίου 1832), πριν κατέβει στην Ελλάδα.⁷

Η συνθήκη της 7ης Μαΐου 1832 μεταξύ των Τριών Δυνάμεων και της Βαυαρίας αποτελεί τον καταστατικό χάρτη της διεθνούς θέσεως της Ελλάδος μέσα στην Ευρώπη και το σπουδαιότερο έγγραφο της πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας της. Η συνθήκη αυτή που έχει χαρακτηριστεί ως "*ο αληθινός χάρτης συμμαχίας της Ελλάδος με την πολιτισμένη Ευρώπη*"⁸ καθορίζει ότι η Ελλάδα θα αποτελέσει ανεξάρτητο μοναρχικό κράτος, τα όρια του οποίου θα προέκυπταν από τις διαπραγματεύσεις της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Όθων θα αναλάμβανε πλήρως το βασιλικό του αξίωμα στις 21 Μαΐου/1Ιουνίου 1835, όταν θα συμπλήρωνε το εικοστό έτος της ηλικίας του. Μέχρι την ενηλικίωσή του, τα βασιλικά καθήκοντα θα ασκούνταν από τριμελή Αντιβασιλεία, της οποίας τα μέλη θα διόριζε ο βασιλέας της Βαυαρίας.

Με τη συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως της 9/21 Ιουνίου 1832 ανάμεσα στους τρεις πρεσβευτές των Μ. Δυνάμεων και τον Υπουργό των Εξωτερικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διακανονίζονται τα οριστικά σύνορα της Ελλάδος και καθορίζεται το ποσό των αποζημιώσεων που έπρεπε να καταβάλλει η Ελλάδα.⁹

Η ομόνοια και η ομοψυχία δεν επέλθε, και μετά την επικύρωση της εκλογής του Όθωνος, στις τάξεις της Διοικητικής Επιτροπής, η οποία διελύθη και συστάθηκε νέα τριμελής.¹⁰ Στο διάστημα που διέρρησε ανάμεσα στην αποδοχή των όρων της Συνθήκης της 7ης Μαΐου 1832 και στην άφιξη του Όθωνος (20 Ιανουαρίου/8 Φεβρουαρίου 1833) η διαφθορά στη διοίκηση και η συνεπακόλουθη οικονομική απραξία του οι-

κονομικά ενεργού πληθυσμού επέτειναν την ήδη χαώδη κατάσταση. Τούτο επιβεβαιώνεται από τους αυτόπτες μάρτυρες και περιηγητές, αλλά και τους διπλωμάτες, οι οποίοι υπογραμμίζουν την οικονομική καχεξία, απότοκη άλλωστε της πολιτικής κατάστασης.¹¹ Σε ανάλογες κρίσεις είχε προβεί και ο Άγγλος αντιπρόεδρος Dawkins σε Έκθεσή του προς τη Διάσκεψη του Λονδίνου όπου περιέγραφε την αξιοθρήνητη κατάσταση που βρισκονταν τα Οικονομικά του Κράτους κατά το 1832.¹²

3. Η συγκρότηση της Αντιβασιλείας και οι στόχοι της οικονομικής πολιτικής της.

Με την αποβίβαση των Βαυαρών στο Ναύπλιο η Αντιβασιλεία εξέδωσε διακήρυξη στο όνομα του Όθωνος¹³ στην οποία αναγνώριζε τα υφιστάμενα προβλήματα του τόπου και υποσχόταν την επιστροφή στην ευνομία, τάξη, ηρεμία και επιστροφή στα ειρηνικά έργα. Ο Maurer σχιζογραφεί με τρόπο λιτό και σαφή τους στόχους της Αντιβασιλείας: *"Εμείς έπρεπε τώρα να βάλουμε μια τάξη σ' αυτό το χάος. Να συμφιλιώσουμε τους εχθρούς, να χωρίσουμε όσα στοιχεία ήταν ασυμβίβαστα μεταξύ τους και να επιβληθούμε σ' όλο αυτό τον κόσμο με πυγμή και δικαιοσύνη. Ακόμα, να πάρουμε έστω και σκληρά μέτρα, προκειμένου να πραγματοποιηθεί ο σκοπός μας. Να οργανώσουμε τα οικονομικά του τόπου, την Διοίκηση, την Δικαιοσύνη, την Εκκλησία, την Εκπαίδευση, τον Στρατό, το Ναυτικό και να βάλουμε θεμέλια γερά πάνω στα οποία να στηριχθεί ο λαμπρός νεαρός Βασιλιάς για να σηκώσει μόνος του πια από την 1η Ιουνίου 1835, το οικοδόμημα της νέας Ελλάδος".* (G.L. von Maurer, 1976, τόμ. Β', σελ. 462).

Η εσωτερική οργάνωση και λειτουργία της Αντιβασιλείας είχε διαγραφεί από τον ίδιο τον Βασιλέα Λουδοβίκο της Βαυαρίας στους γραπτούς κανονισμούς της 11/23 Ιουλίου 1832: τις αποφάσεις θα τις έκρινε η ψήφος της πλειονοψηφίας, ενώ η συνεργασία και των τριών αντιβασιλέων θα επιβεβαιωνόταν με τις τρεις υπογραφές τους, απαραίτητως για τα έγγραφα που θα εξέδιδαν. Ένας από τους τρεις θα ασκούσε καθήκοντα προέδρου.

Τακτικά μέλη της Αντιβασιλείας διορίσθηκαν, ο κόμης I.L. von Arnspersg (1787-1853), στον οποίο απονεμήθηκε ο τίτλος του "Προϊσταμένου της Αντιβασιλείας", ο διαπρεπής νομοδιδάσκαλος G.L.von Maurer (1790-1872) και ο στρατηγός K.W.von Heideck (1790-1872). Πρόκειται για προσωπικότητες με αξιόλογη πολιτική φήμη που είχαν αναλάβει σημαντικές θέσεις στη Βαυαρία, πριν από την έλευσή τους στην Ελλάδα.¹⁴ Ο συλλογικός χαρακτήρας της Αντιβασιλείας, που απέβλεπε να εμποδίσει την μονοπώληση της εξουσίας και συνεπώς τη συγκέντρωση υπερβολικής δυνάμεως σ' ένα πρόσωπο, άνοιγε το δρόμο σε φατριασμούς σ' ένα χώρο όπως η Ελλάδα, όπου η ενότητα ήταν απαραίτητη. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Αντιβασιλεία ξεκίνησε με τους καλύτερους οιωνούς, - όπως οι φιλικές σχέσεις των μελών της, οι διαφορετικές τους προσωπικότητες, τα χαρίσματά τους, - που προώριζαν να ενισχύσουν τη δομή της, τελικά όμως συνετέλεσαν στον χωρισμό τους σε στρατόπεδα. Το φαινόμενο αυτό όμως είχε προεκτάσεις, γιατί ενεπλάκη αναπόφευκτα με τις αντιζηλίες και τους ανταγωνισμούς των Δυνάμεων και τις συγκρούσεις των κομμάτων.

Οι οικονομικοί στόχοι της Αντιβασιλείας ήταν σαφείς και εξειδικευμένοι: (α) Περιορισμός των δαπανών και εξόδων, (β) Εξασφάλιση της ομαλότητας και ησυχίας, ώστε να αρχίσει το συντομότερο η καλλιέργεια της γης, η αναβίωση του εμπορίου, η αύξηση της παραγωγής, (γ) Η εξασφάλιση και των τριών δόσεων του δανείου, - τον Ιούλιο του 1833 είχε πραγματοποιηθεί και επικυρωθεί, κατά τα 2/3 του, το δάνειο των 60 εκατ. φράγκων (δ) Υιοθέτηση μέτρων εναντίον καταχρήσεων των δημοσίων εισπρακτόρων και φοροφυγάδων.

Για την αξιολόγηση της οικονομικής πολιτικής της Αντιβασιλείας θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ορισμένους παράγοντες. Πρώτα απ' όλα, η οικονομικο-πολιτική της δραστηριότητα ασκείται σε μία αναμφίβολα βραχεία περίοδο (20 Ιανουαρίου/ 8 Φεβρουαρίου 1833 - 20 Μαΐου/ 1 Ιουνίου 1835), πράγμα που σημαίνει ότι ούτε η εφαρμογή και ανέλιξη της θα ήταν εφικτή μέσα σ' ένα τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, ούτε πολύ περισσότερο η απόδοσή της θα ήταν δυνατή κατά τους πρώτους χρόνους της ενασχέσεώς της. Κατά δεύτερο λόγο δεν θα πρέπει να λησμονείται ότι η Αντιβασιλεία ανέλαβε την Κυβέρνηση μιας χώρας υποκείμενης στις ποικίλες εξωτερικές επιρροές· παράλληλα, η οικονομία εστερείτο οργανώσεως, διοικητικού μηχανισμού, οικονομικών θεσμών

και στοιχειωδώς ανθρωπίνου παράγοντα. Πράγματι, η αμάθεια των μαζών και το τεράστιο παθητικό διαφθοράς, ήταν ένα θεμελιώδες εμπόδιο που αντιμετώπιζε η Αντιβασιλεία στην προσπάθεια εδραιώσεως ενός συγχρόνου αστικού κράτους. Κατά τρίτο λόγο, η καχυποψία των αντιπρόσβων των Μεγ. Δυνάμεων και η διαφωνία ανάμεσα στα μέλη της Αντιβασιλείας υπήρξαν ανασταλτικοί παράγοντες για την ομαλή άσκηση της οικονομικής πολιτικής. Στο σημείο αυτό οφείλουμε, νομίζουμε, να επισημάνουμε ότι ο v. Armandsparg έχαιρε της αμέριστης βρετανικής υποστηρίξεως και ειδικότερα του Palmerston, όπως διαφαίνεται από τις σχετικές οδηγίες που λαμβάνει ο Dawkins από τον προϊστάμενό του Υπουργό των Εξωτερικών.¹⁵ Ενδεικτικό είναι το γεγονός, ότι μετά την καταδίκη του Κολοκοτρώνη (τέλη Μαΐου 1834) και την τοποθέτηση του Ιω. Κωλέττη ως Γραμματέα των Εσωτερικών, οι v. Maurer, v. Heideck και v. Abel είχαν επιβληθεί, ενώ ο v. Armandsparg φαινόταν εξουθενωμένος, είχε αποσυρθεί από το Ναύπλιο και δεν λάμβανε μέρος στη διοίκηση.¹⁶ Με την πίεση όμως της αγγλικής διπλωματίας οι v. Maurer και v. Abel ανακαλούνται στη Βαυαρία (19/31 Ιουλίου 1834).¹⁷ Κατά τέταρτο λόγο, τόσο τα κόμματα, όσο και οι τοπικοί παράγοντες είχαν τη δυνατότητα να αντιτάσσονται και να παρεμποδίζουν την επίτευξη των στόχων οικονομικής πολιτικής υποκινώντας εξεγέρσεις, -όπως η εξέγερση της Μάνης και η ανταρσία στη Μεσσηνία,- υποθάλποντας τη ληστεία, επιζητώντας τη βοήθεια και τις παρεμβάσεις της καθεμιάς από τις Προστάτιδες Δυνάμεις το καθένα για το δικό του λογαριασμό. Οι επιθέσεις συνελπώς της Αντιβασιλείας εναντίον των κομμάτων, οι οποίες εκδηλώνονταν σε πολύ ευρύτερη κλίμακα, είχαν αφορμή και τις συνέπειες από τη στάση τους, για τα οικονομικά ζητήματα. Η αναδιοργάνωση των δημόσιων οικονομικών και του φορολογικού συστήματος διαμορφώθηκε και με γνώμονα την πολιτική κατάσταση.

Το πρώτο μέλημα της Αντιβασιλείας παρέμεινε η συλλογή στατιστικών στοιχείων για τον καθορισμό των φόρων και τη διάθεση της εθνικής γης,¹⁸ ενώ το ακανθωδέστερο ζήτημα παρέμενε η παροχή του δανείου των 60 εκατ. φράγκων.

4. Δημόσια Οικονομικά και Φορολογική Πολιτική

4.1. Το δάνειο των 60 εκατομμυρίων φράγκων

Το σημαντικότερο εξωτερικό δάνειο¹⁹ που συνήφθη κατά την περίοδο 1828 έως 1878 (Συνέδριο του Βερολίνου) είναι το δάνειο των 60 εκατομμυρίων χρυσών φράγκων, το οποίο επηρεάζει την οικονομική πολιτική του κράτους για όλη τη χρονική περίοδο 1833-1843 και προκάλεσε την πτώχευση του έτους 1843.

Η αναζήτηση οικονομικών μέσων για την ανόρθωση της χώρας και την κάλυψη βασικών αναγκών για την οργάνωση και λειτουργία της Αντιβασιλείας απετέλεσε ένα από τα κυριότερα μελήματα του Λουδοβίκου. Σύμφωνα με το άρθρο 12 της Συνθήκης του Λονδίνου της 25ης Απριλίου/7ης Μαΐου 1832 οριστικοποιήθηκε η χορήγηση δανείου στην Ελλάδα ύψους 60 εκατ. χρυσών φράγκων με την εγγύηση των "Τριών Προστάτιδων Δυνάμεων", ένα πάγιο αίτημα που είχαν υποβάλλει τόσο ο Καποδίστριας²⁰, όσο και ο Λεοπόλδος²¹. Ποιοι ήταν όμως οι λόγοι εκείνοι που οδήγησαν τις Μ. Δυνάμεις στην αναθεώρηση των απόψεών τους για τη χορήγηση του δανείου;

Ο κορυφαίος ιστορικός της οικονομίας μας Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης (1876-1935) αναφέρει²² ότι για τη μεταβολή αυτή συνέτρεξαν λόγοι αισθηματικοί και πολιτικοί: Ως αισθηματικούς εντοπίζει την ύπαρξη του φιλελληνισμού και ως πολιτικούς αναφέρει την ύπαρξη του πνεύματος αντιζηλίας που διέπνεε τις σχέσεις των Δυνάμεων για το ποια θα επικρατήσει τελικά.

Στο σημείο αυτό ας μας επιτραπεί να εκφράσουμε ορισμένες σκέψεις που αναφέρονται στην γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε στην Ευρώπη αυτή την εποχή. Η δανειοδότηση ενός υπό ίδρυση κράτους αποτέλεσε επιδίωξη α)ορισμένων δυτικο-ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, οι οποίες είχαν επιλέξει και εφαρμόσει την μέθοδο της δανειοδοτήσεως ως μέσο πίεσης για τον καθορισμό της πολιτικής της δανειοδοτούμενης χώρας και β)ορισμένων κύκλων κεφαλαιούχων, τις πρωτοβουλίες των οποίων ολοένα κάλυπτε το κράτος.²³ Η δανειοδότηση, και γενικότερα, οι πιστωτικές επενδύσεις σ' ένα νεο-ιδρυόμενο κράτος ήταν γνωστή τακτική και αποτελούσε γνώρισμα της επιθετικής πολιτικής του καπιταλι-

στικού κέντρου προς τις ασθενέστερες οικονομικά περιφερειακές ζώνες. Με τον τρόπο αυτό αποσκοπείτο ο έλεγχος σε όλους τους τομείς της πολιτικής και οικονομικής δραστηριότητας του τόπου.²⁴ Οι υπερπόντιες επενδύσεις αποτέλεσαν μία συνηθισμένη τακτική που εφαρμόστηκε από αγγλικούς και γαλλικούς οικονομικούς ομίλους. Το ενδιαφέρον των κεφαλαιούχων της Δυτ. Ευρώπης στρεφόταν όχι μόνο στην εξασφάλιση νέων αγορών για την προμήθεια πρώτων υλών ή την τοποθέτηση βιομηχανικών και μη προϊόντων, αλλά και στην επικερδή τοποθέτηση κεφαλαίων.²⁵

Η αποτυχία του Καποδίστρια στην σύναψη του δανείου οφείλεται στην ισχυρή αντίδραση που συνήνητησε στο πρόσωπο του Άγγλου πρωθυπουργού Λόρδου Goderich, ο οποίος είχε ταχθεί υπέρ της διατηρήσεως της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας²⁶ επιπρόσθετα, και άλλοι λόγοι που έχουν σχέση με το γενικότερο πολιτικό και οικονομικό κλίμα που επικρατούσε στη Δύση συνετέλεσαν στην μη χορήγηση του δανείου. Οι επιπτώσεις από ατυχείς πιστωτικές δραστηριότητες σε κράτη της Ν. Αμερικής, στο βασίλειο της Νεαπόλεως και στην Ελλάδα,²⁷ καθώς και η κρίση του αγγλικού τραπεζικού κεφαλαίου από το 1825 υπήρξαν καθοριστικοί λόγοι που συνετέλεσαν στην άρνηση των αγγλικών οικονομικών ομίλων για την χορήγηση δανείου. Και η γαλλική εξωτερική πολιτική ευθυγραμμίστηκε με την αντίστοιχη αγγλική.

Η αλλαγή που παρατηρείται στην συμπεριφορά των Μ. Δυνάμεων το 1832, οφείλεται κατά την άποψή μας, στην επιτακτική ανάγκη να δοθεί μία οριστική λύση στο ελληνικό ζήτημα και να επανέλθει η ηρεμία στην Ανατ. Μεσόγειο.²⁸ Μία άρνηση των Μ. Δυνάμεων για τη χορήγηση δανείου και στον Όθωνα θα διαιωνίζε την αναρχία στο ελληνικό κράτος και θα οδηγούσε σε αδιέξοδο, το οποίο τρώμαζε τις Τρεις Δυνάμεις. Εξάλλου, η τριμερής εγγύηση διεσφάλιζε κατά κάποιο τρόπο κάθε μία Δύναμη απέναντι στον κίνδυνο να επιβάλλει την αποκλειστική της επιρροή η μία πάνω στην άλλη. Ας μην μας διαφεύγει, παράλληλα, το γεγονός ότι οι πολιτικές μεταβολές που έλαβαν χώρα το 1830 στη Γαλλία εβράδυναν στην επίλυση του πολιτειακού προβλήματος στην Ελλάδα με την ανεύρεση ηγεμόνα μετά την παραίτηση του Λεοπόλδου τον Μάιο 1830.

Είναι άξιο μνείας ότι η Γαλλία υπήρξε απρόθυμη για τη χορήγηση του δανείου. Οι δυσχέρειες παρεκάμφθησαν με την προσωπική παρέμ-

βαση του Υπουργού Εξωτερικών Δούκα De Broglie, ο οποίος σε αγόρευση του της 6ης/18ης Μαΐου 1833²⁹, έπεισε την Γαλλική Βουλή και η εγγύηση παρασχέθηκε. Αξίζει να τονισθεί ότι και ο ημερήσιος τύπος³⁰ αναφερόταν στην επιτακτική ανάγκη χορήγησης του δανείου, γιατί το θεωρούσε ως το μόνο θεραπευτικό μέσο για να αντιμετωπισθεί η ανεργία, να προαχθεί παράλληλα το εμπόριο και η βιομηχανία και να καλλιεργηθεί η γη.

Για το δάνειο των 60 εκατ. φράγκων,- το οποίο συμφωνήθηκε με τον τραπεζικό οίκο των αδελφών Rothschild (16 Φεβρουαρίου 1833),- έχουν γραφεί κατά το παρελθόν πολλά.³¹ Από πλευράς μας, ας μας επιτραπεί να επιστημόνουμε ορισμένα σημεία από την σύνασή του και για την καταβολή των δόσεων, που εξάγονται από την αρχειακή έρευνα και δεν έτυχαν της προσοχής των ερευνητών εξ' όσων γνωρίζουμε. Κατά πρώτον, η σύναψη του δανείου έγινε ουσιαστικά ανάμεσα στην Βαυαρία και στις Τρεις Δυνάμεις. Η Ελλάδα ούτε ρωτήθηκε ούτε εξέφρασε γνώμη. Δεύτερο, οι Έλληνες δεν ερωτήθησαν ούτε για τον τρόπο χρήσεως του δανείου. Τρίτο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον προξενεί η έκτη παράγραφος του άρθρου 12 της Συνθήκης της 7ης Μαΐου 1832. Ειδικότερα, στην τελευταία αυτή παράγραφο αναφέρεται ότι «ο Κυρίαρχος της Ελλάδος και το Ελληνικό Κράτος υποχρεούται να προσδιορίση εις την πληρωμήν των τόκων και του ετησίου χρεωλυσίου [...] τας πρώτας της επικρατείας προσόδους, ώστε αι πραγματικά εισπράξεις του δημοσίου ταμείου θέλουσι πρό πάντων αφιερούσθαι εις την πληρωμήν των ρηθέντων τόκων και του χρεωλυσίου [...]», και τέλος ορίζει ότι «οι διπλωματικοί αντιπρόσωποι των τριων Αυλών θέλουσιν ειδικώς επιφορτισθή να επαγρουπνώσι προς εκτέλεσιν του τελευταίου όρου». Μια προσεκτική ανάγνωση της συγκεκριμένης παραγράφου οδηγεί στην παραδοχή ότι η διάταξη αυτή περιέχει σε εμβρυακή μορφή τον θεσμό του διεθνούς ελέγχου. Το κείμενο αυτό δεν εφαρμόστηκε ποτέ, αλλά είναι όμως ενδεικτικό ότι από το 1832 προβλεπόταν με ειδική συνθήκη η επιβολή διεθνούς ελέγχου σε ένα ελεύθερο, νεοϊδρυθόμενο Κράτος, πράγμα ιδιαίτερα καινοφανές και αξιοπερίεργο, χαρακτηριστικό όμως της δημοσιονομικής ιστορίας του τόπου μας.³² Τέταρτο, σύμφωνα με την τρίτη παράγραφο του ίδιου άρθρου οριζόταν όπως προς το παρόν πραγματοποιηθεί η πρώτη σειρά του δανείου, η δεύτερη και τρίτη σειρά θα πραγματοποιηθούν ανάλογα με τις ανάγκες του Ελληνικού Κράτους, μετά από συνεννόηση των

τριων Αυλών και του Βασιλέα της Ελλάδος. Τελικά, μεταρρυθμίστηκε η τάξη της εκδόσεως του δανείου και με το πρωτόκολλο της 30ης Ιουνίου 1832 επετράπη η συνέκδοση και της δεύτερης σειράς του δανείου, δηλαδή 40 εκατ. φράγκα.³³

Η σύναψη του δανείου ήταν έργο δυσχερέστατο, γιατί υπήρχε δεδηλωμένη η άρνηση των μεγάλων Τραπεζικών Οίκων. Σε αυτούς που εργάστηκαν και συνεισέφεραν για την πραγματοποίηση του δανείου, ανήκουν ο Μιχαήλ Σούτσος, πρώην ηγεμόνας της Μολδαβίας, από χρόνια εγκατεστημένος στο Παρίσι, έμπιστος του Καποδίστρια στον οποίο είχε ανατεθεί η αρμοδιότητα για τη σύναψη του δανείου. Το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας ανανέωσε την εμπιστοσύνη προς το πρόσωπό του. Παράλληλα, επεφόρτισε και τον γνωστό Βαυαρό τραπεζίτη Simon Leonhard Freiherr von Eichthal (11.8.1787-28.8.1854) να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις για τη σύναψη του Δανείου. Ο Eichthal, ο οποίος ανέλαβε οριστικά την έναρξη των διαπραγματεύσεων στις 18 Οκτωβ./1 Νοεμβρ. 1832 εγκαταστάθηκε στο Παρίσι και απέφυγε το Λονδίνο, γιατί το Ελληνικό Δημόσιο θεωρείτο αφερέγγυο, γιατί δεν είχε εξυπηρετήσει τα δάνεια των 1824 και 1825. Η σύμβαση του Δανείου υπεγράφη στις 31 Δεκεμβρίου 1832/12 Ιανουαρίου 1833³⁴ και η πραγματοποίησή του συμφωνήθηκε (16 Φεβρ. 1833) με τον Τραπεζικό Οίκο των αδελφών Rothschild, με έκπτωση 6%, τόκο 5%. Η Τράπεζα θα προέβαινε σε ανά εξάμηνο κληρώσεις. Επίσης, προβλέφθηκε ετήσιο χρεωλύσιο ύψους 1% επί της ονομαστικής αξίας του Δανείου, το οποίο θα αυξάνεται προοδευτικά προς συνολική εξόφληση μέσα σε 36 χρόνια περίπου. Εκτός από την εγγύηση που παρείχαν οι Προστάτιδες Δυνάμεις, παρεχόταν πρόσθετη ασφάλεια από μέρος του Ελληνικού Δημοσίου με την γενική υποθήκευση των εθνικών προσόδων και κτημάτων και της εξυπηρετήσεως του Δανείου με τα πρώτα έσοδα της νέας Πολιτείας. Η χορήγηση του Δανείου από την Τράπεζα των αδελφών Rothschild κατά την ρευστοποίησή του περιορίστηκε στο 94% της συνολικής ονομαστικής αξίας του (6% υπέρ της εκδότριας Τράπεζας), αλλά μόνο για τις δύο πρώτες δόσεις.

Θα αποτελούσε παράλειψη να μην αναφέρουμε ότι η τρίτη δόση του Δανείου καθυστέρησε να καταβληθεί. Τούτο οφείλεται τόσο σε λόγους πολιτικούς όσο και σε οικονομικούς. Ειδικότερα, η Ρωσία, η οποία αντιπολιτευόταν τον v. Arnspersg, γιατί τον θεωρούσε αγγλόφιλο, προέβαλε αντιρρήσεις. Οι οικονομικοί λόγοι, οι οποίοι υπήρξαν στη φά-

ση αυτή σημαντικοί, οφείλονταν στην καθυστέρηση καταβολής των 20.000 £ από πλευράς της Ελλάδος προς την Αγγλία, όταν η δεύτερη τα είχε διαθέσει στον Ιω. Καποδίστρια, με την συμφωνία να επιστραφούν στην Αγγλία, μόλις καταβληθεί το δάνειο των 60 εκατ. φράγκων.³⁵ Το διπλωματικό παρασκήνιο υπήρξε έντονο και η πίεση της Αγγλίας ασφυκτική.³⁶ Μετά από μακρές διαπραγματεύσεις, - στις οποίες η ελληνική πλευρά κατέβαλε την προσπάθεια να αποδείξει ότι εμφανίσθηκε αύξηση των εσόδων του κράτους³⁷, - επιτεύχθηκε, με την παρέμβαση του Palmerston, να εκδοθεί και η τρίτη σειρά του Δανείου, με τον όρο να γίνουν οικονομίες σε διάφορα κεφάλαια του ελληνικού προϋπολογισμού.

4.2. Λοιπά δάνεια και απαιτήσεις. Σύσταση ελεγκτικής υπηρεσίας.

Στη δεινή οικονομική θέση που βρέθηκε η Αντιβασιλεία με την τοποθέτησή της, αρωγός υπήρξε ο βασιλέας Λουδοβίκος. Έτσι, στις 3 Δεκεμβρίου 1832 υπογράφηκε στο Μόναχο σύμβαση χορηγήσεως Δανείου ύψους 1.800.000 Gulden, το οποίο θα επρόκειτο να αποδοθεί μέσα στο 1833, αλλά μετά τη σύναψη του Δανείου των 60 εκατ. φράγκων. Παράλληλα, εξουσιοδοτήθηκε (1.12.1832, ν. ημ.) ο Eichthal όπως διαπραγματευθεί για την επείγουσα σύναψη δανείου 3-5 εκατ. φράγκων με κάποια Τράπεζα, το οποίο θα αποδοθεί μετά τη σύναψη του Δανείου των 60 εκατ. φρ.³⁸

Εκτός όμως από τις προσπάθειες συνάψεως δανείων, η Αντιβασιλεία έπρεπε να αντιμετωπίσει τις εκκρεμείς οφειλές. Έτσι, καταβλήθηκε (1 Ιανουαρίου 1833 ν. ημ.) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ποσό 800.000 φράγκων, σύμφωνα με τον Διακανονισμό της Κωνσταντινουπόλεως της 9/21 Ιουλίου 1832 για την εξαγορά της Φθιώτιδος και της Αιτωλοακαρνανίας.³⁹

Ένα άλλο σημείο τριβής στους κόλπους της Αντιβασιλείας, το οποίο είχε δημοσιονομικές διαστάσεις ήταν η απαίτηση από τον Eynard για την επιστροφή ποσού ύψους 200 χιλ. φρ., το οποίο είχε δανείσει στον Καποδίστρια.⁴⁰ Στο πρόσωπο του Eynard επιδιώχθηκε η οικονομική διείσδυση της Γαλλίας και η ματαίωση αντίστοιχων αγγλικών επιδιώξεων. Οι σχέσεις του Eynard με τον Λουδοβίκο, η παρουσία του de Regny στην Ελλάδα και η χρησιμοποίησή του σε οικονομικές υπηρεσίες παρεί-

χαν ευοίωνες προοπτικές. Μάλιστα, αν θα πρέπει να υπάσχει κάποια βάση στις φήμες που συνόδευαν την άφιξη του de Regny, ο Γάλλος οικονομολόγος έφερε χρήματα του Eynard για την ίδρυση Τράπεζας.⁴¹ Η παρουσία όμως του v. Armandsparg και ενίσχυση του ρόλου του μέσω της υποστηρίξεως του Άγγλου αντιπρόσβευς Dawkins, προδίκιζε την άρνηση του Βαυαρού μέλους της Αντιβασιλείας να επιτρέψει την έμμεση διήθηση γαλλικών συμφερόντων στην Ελλάδα. Η σύγκρουση του Eynard με τον Πρόεδρο της Αντιβασιλείας θα γίνει αναπόφευκτη. Η απαίτηση για την επιστροφή του δανείου των 200 χιλ. φρ., θα σταθεί μόνο η αφορομή.⁴²

Για τον αριότερο και ενδεδειγμένο έλεγχο του δημοσίου χρήματος η Αντιβασιλεία ίδρυσε με το Β.Δ. της 27ης Σεπτ./9 Οκτωβ. 1833 το *Ελεγκτικό Συνέδριο*, κατά μίμηση αντιστοίχων οργάνων της Βαυαρίας και Γαλλίας.⁴³ Έχει γραφεί ότι το όργανο αυτό υπήρξε έργο της Αντιβασιλείας. Στην πραγματικότητα, όμως, το όργανο αυτό υπήρξε μετασχηματισμός του "*Λογιστικού και Ελεγκτικού Συμβουλίου*" το οποίο ιδρύθηκε με το υπ' αριθμ. Γ' Ψήφισμα της 26ης Ιουλίου 1829 που εκδόθηκε από την Δ' εν Άρχει Εθνική Συνέλευση (Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, φ. 53, 31.7.1829, σελ. 215-216). Πράγματι, το Λογιστικό και Ελεγκτικό Συμβούλιο συγκροτήθηκε ως ανεξάρτητο τριμελές σώμα με το ΛΔ' ψήφισμα της 8ης Σεπτεμβρίου 1831.⁴⁴ Η Αντιβασιλεία αναδιοργάνωσε το σώμα αυτό που βρήκε και διόρισε επτά μέλη με Πρόεδρο τον Γάλλο A. de Regny.⁴⁵

4.3. Φορολογική πολιτική.

Το φορολογικό σύστημα βασίσθηκε, όπως και προγενέστερα, στην δεκάτη που ίσχυε. Αυτή ανερχόταν σε 10% επί της γεωργικής παραγωγής, 20% για τους ορυζώνες και 15% για την επικαρπία των εθνικών κτημάτων που καλλιεργούνταν. Με τα Β.Δ. της 3/15 Δεκ. 1833 και 24 Μαρτ./5 Απρ. 1834 επιβλήθηκε ο ποιμενικός φόρος στα εκτρεφόμενα ζώα και στα μελίτσια. Με το Διάταγμα της 18ης Φεβρ./2 Μαρτ. 1833 απαγορεύθηκε η εκποίηση των εθνικών κτημάτων.⁴⁶

Ως έμμεσοι φόροι αναγνωρίζονται οι τελωνειακοί δασμοί,- εισαγωγικοί και εξαγωγικοί,- που κυμαίνονται σε ποσοστά από 10% μέχρι 3% ανάλογα με το εισαγόμενο και εξαγόμενο προϊόν, τα λιμενικά τέλη (Β.Δ. 8 Φεβρ./20 Φεβρ. 1834), το χαρτόσημο, τα υγειονομικά και δικαστικά

τέλη, η φορολογία από την αλιεία.⁴⁷ Επιπρόσθετα, ως πηγή εσόδων αναγνωρίζεται η διαχείριση των αλυκών.

Εκείνο όμως που προκαλούσε εντύπωση τους αυτόπτες μάρτυρες⁴⁸ και επικρίθηκε από σύγχρονους συγγραφείς⁴⁹ ήταν το φοροτεχνικό σύστημα της ενοικιάσεως των φόρων σε ιδιώτες, που κατά κανόνα ήταν μεγαλογαιοκτήμονες ή τοκογλύφοι. Η ύπαρξη μιας εκτεταμένης τοκογλυφίας θα αποτελέσει το έναυσμα για τη διατύπωση συγκεκριμένων αιτημάτων, με έντονο χαρακτήρα, για την ίδρυση πιστωτικού-δανειστικού ιδρύματος. Αξίζει, νομίζουμε, να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι η "Εθνική Χρηματιστική Τράπεζα" που είχε ιδρυθεί από τον Καποδίστρια το 1828, μετονομάστηκε σε "Ελληνική Τράπεζα" και συνέχισε τις εργασίες της μέχρι τις αρχές του 1834, οπότε και έπαυσε να λειτουργεί.⁵⁰ Τα διαβήματα συντάσσονται ουσιαστικά μετά την παύση της λειτουργίας της Τραπέζης και λίγο πριν την ενηλικίωση του Όθωνος.⁵¹

5. Νομισματική Πολιτική

Η Αντιβασιλεία πριν ακόμη αναχωρήσει από το Μόναχο είχε αποφασίσει την εισαγωγή νέου, τελειότερου νομισματικού συστήματος, με μονάδα τη δραχμή, και είχε ήδη προβεί, κατ' εξουσιοδότηση του Βασιλέα της Βαυαρίας Λουδοβίκου, στην παραγγελία από τα νέα νομίσματα στο Βασιλικό Βαυαρικό Νομισματοκοπείο. Μια τέτοια παραγγελία είχε πραγματοποιηθεί πριν από την επίσημη εισαγωγή του νέου νομισματικού συστήματος.⁵² Αξίζει ν' αναφέρουμε, ότι η μελέτη και σπουδή του νομισματικού συστήματος της Αντιβασιλείας δεν έτυχε του συστηματικού ενδιαφέροντος των ερευνητών κι αυτό γιατί κάτω από την γενικότερη αντίληψη της ελληνικής υστέρησης, ήταν φυσικό να θεωρείται πολυτέλεια η εξέταση του νομισματικού συστήματος μιας χώρας αγροτικής, που κινούνταν στο πλαίσιο της αυτοκατανάλωσης, χωρίς ανεπτυγμένες εμπορευματικές σχέσεις και συνεπώς χωρίς την αναγκαία διαμεσολάβηση της γενικής ανταλλακτικής αξίας, δηλαδή του χρήματος.

Με το διάταγμα της 8/20 Φεβρουαρίου 1833 εισάγεται το νέο νομισματικό σύστημα. Σύμφωνα με τον νόμο που διέπει το σύστημα, ο άργυ-

ρος θεωρείται ως νομισματική βάση (άρθρο. 4). Η Δ ρ α χ μ ή που είχε βάρος προς 4,777 gr., περιείχε 9 γραμμομόρια (mol) καθαρού αργύρου (Ag) και ένα γραμμομόριο χαλκού (Cu) και υποδιαιρείτο σε 100 λεπτά. Το ήμισυ και ένα τέταρτο (1/4) της δραχμής απετέλεσαν ιδιαίτερα νομίσματα, όπως και το πενταπλάσιό της (5 δραχ.) Παράλληλα, εκόπησαν χρυσά 20δραχμα (βάρους 5,776 gr.). Αναφορικά με τα χάλκινα νομίσματα, - λεπτό, δίλεπτο, πεντάλεπτο και δεκάλεπτο,- το νέο σύστημα εξακρίβωσε με την επιθυμητή σαφήνεια την συμπληρωματική τους αποστολή.⁵³

Με το νομισματικό σύστημα που εισάγεται από την Αντιβασιλεία, καθιερώνεται πράγματι ένα διμεταλλικό σύστημα, καθώς επιχειρείται μαζί με τη νομισματοποίηση του αργύρου και η κοπή των χρυσών νομισμάτων. Οι Βαυαροί διατηρούν τον αργυρό κανόνα της προηγούμενης περιόδου, -αφού είναι γνωστό ότι ο Καποδίστριας εισήγαγε τον αργυρό κανόνα, παρόλο που προβλεπόταν και η κοπή χρυσών νομισμάτων, πράγμα που δεν υλοποιήθηκε, - αλλά ανεβάζουν την αξία της νομισματικής μονάδος, εισάγοντας τη δραχμή που περιέχει 4,029 gr καθαρού αργύρου.⁵⁴

Τα χρυσά και αργυρά νομίσματα έφεραν στην μία όψη το πρόσωπο του Όθωνα και την επιγραφή "Όθων Βασιλεύς της Ελλάδος" και στην άλλη όψη τα παράσημα του κράτους (θυρεοί), την αξία και το έτος της εκδόσεώς τους. Τα χάλκινα νομίσματα έφεραν στην μία όψη το παράσημο του Κράτους και την επιγραφή "Βασιλεία της Ελλάδος" και στην άλλη όψη την τιμή του νομίσματος και το έτος της εκδόσεώς του.⁵⁵

Με το νέο νομισματικό σύστημα λήφθηκε πρόνοια τόσο για τα προηγούμενα εθνικά νομίσματα, τους "Φοίνικες", όσο και τα ξένα που κυκλοφορούσαν στη χώρα και ανέρχονταν σε 45. Έτσι, ο Φοίνικας και τα χάλκινα νομίσματα ετέθησαν εκτός κυκλοφορίας, οι κάτοχοί τους μπορούσαν να τα ανταλλάσσουν στο εθνικό ταμείο με την αναλογία 100 φοίνικες αντί 93 νέων δραχμών και 5 παλαιά λεπτά αντί 4 νέων.⁵⁶ Αναφορικά με τα ξένα νομίσματα, αυτά διακρίθηκαν σε τρεις κατηγορίες. Τα χάλκινα απαγορεύθηκαν εντελώς, από τα υπόλοιπα καταρτίστηκε ειδικός πίνακας διατιμήσεως.⁵⁷

Χαρακτηριστικό γνώρισμα του νέου νομισματικού συστήματος ήταν ότι η ασημένια δραχμή, όπως και ο Φοίνικας, ήταν συνδεδεμένη με το ισπανικό διστήλο. Ήταν σαφώς βαρύτερη του φοίνικα, αλλά ελαφρύτερη του διστήλου.⁵⁸

Η Αντιβασιλεία προέβη και στην παύση της λειτουργίας του Εθνικού Νομισματοκοπείου στην Αίγινα, γιατί το θεώρησε τεχνικά ατελές και μη καλώς συνεστημένο. (*Εφημ. της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, φ. 16 (28 Απρ./10 Μαΐου 1833), Δ. 23 Απρ./3 Μαΐου 1833). Με τον τρόπο αυτό προτίμησε η Αντιβασιλεία την κοπή νέων νομισμάτων σε γνωστά για την αριότητά τους νομισματοκοπεία μέχρι την ανασυγκρότηση του ελληνικού, γιατί οπωσδήποτε είχε υπόψη της την κοπή στο μέλλον νομισμάτων στην Ελλάδα. Με το διάταγμα της 29 Ιανουαρίου/10 Φεβρουαρίου 1833⁵⁹ διεκόπη η λειτουργία του Εθνικού Νομισματοκοπείου της Ελλάδος που λειτούργησε για τρισήμιση έτη και απολύθηκε το προσωπικό του.⁶⁰ Αργότερα, όταν συγκροτήθηκε από την Γραμματεία των Οικονομικών το Βασιλικό Νομισματοκοπείο στην Αθήνα, από μηχανήματα τα οποία είχαν παραγγελθεί στο Μόναχο για λογαριασμό του Ελληνικού Δημοσίου, τα περισσότερα χρήματα από τα παλαιά μηχανήματα του Νομισματοκοπείου της Αιγίνης προστέθηκαν στον τεχνικό εξοπλισμό του νέου νομισματικού εργοστασίου.⁶¹

Τέλος, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι το νομισματικό σύστημα που εισήγαγε η Αντιβασιλεία, στηριζόμενο στον κανόνα αργύρου με σταθερή διμεταλλική σχέση χρυσού-αργύρου 1:15 1/2, εφαρμόστηκε μέχρι το 1867, όταν, σύμφωνα με το νόμο της 10ης Απριλίου 1867 "περί νομισματικού συστήματος", ορίστηκε "νέο νομισματικό σύστημα" χαρακτηριστικό γνώρισμα του οποίου ήταν η βαρύτερη δραχμή.⁶²

6. Γεωργική και βιομηχανική πολιτική

Το πρόβλημα της οικονομικής ανάπτυξης του νεοσύστατου ελληνικού κράτους ήταν βασικά πρόβλημα αγροτικής πολιτικής. Πρώτα απ' όλα, γιατί κατά 7/10 ο πληθυσμός ήταν γεωργοποιομενικός, κατά δεύτερο λόγο, η γεωργία ήταν η μεγαλύτερη πλουτοπαραγωγική πηγή με άμεσες οικονομικές αποδόσεις, και κατά τρίτο λόγο, γιατί δεν αποτελεί συνηθισμένο φαινόμενο στην οικονομική ιστορία, κράτος, ιδιοκτήτης γης τόσο μεγάλης έκτασης, πολύ μεγαλύτερης από την ιδιωτική.

Το αναπτυξιακό πρόγραμμα συνέλαβε κατά καιρίο τρόπο, κατά την άποψή μας, ο Fr. Thiersch (1784-1860). Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό,

αλλά και παράλληλα αποκαλυπτικό, για το μικρό ενδιαφέρον των μελών της Αντιβασιλείας, ότι από τις 455 παραγράφους που εντάσσονται στους δύο τόμους του έργου του v. Mauger, μόνο μία η 455η, εκτάσεως 2 1/2 σελίδων, είναι αφιερωμένη από κοινού με τη βιομηχανία και συγκοινωνία στη γεωργία. Αντίθετα, ο Thiersch αφιερώνει αποκλειστικά στη γεωργία το όγδοο κεφάλαιο του Α' τόμου (σσ. 260-298), καθώς και τα πρώτα κεφάλαια του Β' τόμου του έργου του (σσ. 9-51).⁶³

Προϋπόθεση της ανοικοδομήσεως ήταν η δραστηριοποίηση της εθνικής οικονομίας με την επανεγκατάσταση των γεωργών στις εστίες τους, σε συνδυασμό με τον εποικισμό, τη βελτίωση του εγγειοβελτιωτικού και αρδευτικού συστήματος, τον εκσυγχρονισμό του θεσμού της δεκάτης, την αποκατάσταση των χερσαίων και θαλάσσιων συγκοινωνιών, τον εμπλουτισμό των μέσων παραγωγής, και τη θέσπιση κινήτρων για την αποδοτικότερη καλλιέργεια της γης. Απώτερος σκοπός του προγράμματος ήταν η μόνιμη εγκατάσταση των αγροτών στο έδαφος, ώστε να σταματήσει η νομαδική περιπλάνηση των καλλιεργητών και να επιτευχθεί η δραστηριοποίηση του εργατικού δυναμικού. Σύμφωνα με τον Γερμανό φιλέλληνα αρχαιολόγο, οι γεωργοί αποτελούν τον "*κρυφόν δημόσιον θησαυρόν*". Αντίθετα, ο v. Mauger διακατέχεται από άγνοια για τις πραγματικές συνθήκες που ίσχυαν στον παραγωγικό τομέα της γεωργίας, ο οποίος αποτελούσε τη βάση για την ανασυγκρότηση της χώρας. Είναι ενδεικτικό ότι ο v. Mauger εκλαμβάνει τους αγρότες ως δουλοπαροίκους, απόλυτα εξαρτημένους, όπως και οι Γερμανοί κολλήγοι στον Μεσαίωνα από τον κύριο τους. Διαπιστώνει όμως, ότι είναι επιμελείς, άξιοι και χρηστοί και βεβαιώνει, ότι αποτελούν σημαντικό στήριγμα του θρόνου. (G.L. von Mauger, 1976, τόμ. Β' σελ. 585-87).

Αντίστοιχες απόψεις με αυτές του Thiersch θα εκφράσει και ο Σπ. Τρικούπης στην Έκθεσή του το 1833, όπως προαναφέραμε. Σύμφωνα με τον Έλληνα διπλωμάτη και ιστορικό, η χώρα παρείχε πολλές δυνατότητες εκμεταλλεύσεως, αλλά εσθερείτο εργατικών χεριών. Προτείνεται ο εποικισμός για την ενίσχυση του πληθυσμού. Ο Mauger ευνοούσε αφενός μεν τον εποικισμό ξένων στην Ελλάδα, αφετέρου δε την εγκατάσταση στρατιωτικών εποικισμών χάρι των ανδρών του Τακτικού και των ατάκτων σωμάτων, ως και την μετακίνηση του πληθυσμού προς εγκατάστασή του σε ευφορότερες ή και ανεκμετάλλευτες περιοχές του κράτους.⁶⁴

Ενδεικτικά αναφέρουμε τα Δ. 11/23 Μαρτ. 1834 [ΦΕΚ 14,13/25

Απριλίου 1834, σσ. 121-222] για τη χορήγηση ατελείας για την εισαγωγή της κινητής περιουσίας των αλλοδαπών που πρόκειται να εγκατασταθούν στην Ελλάδα και Δ. της 23 Ιουν/5 Ιουλ. 1834 [ΦΕΚ 25, 21 Ιουλ./2 Αυγ. 1834, σσ. 204-206] για την εγκατάσταση στρατιωτικών από άλλες περιοχές στην Ελλάδα.

Ενδιαφέρον προκαλεί, όμως η προσπάθεια που γίνεται από τους Έλληνες διανοομένους για την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας. Πραγματικά, την 1η Ιουνίου 1833, τέσσερις μόλις μήνες μετά την άφιξη του Όθωνα, υποβάλλεται στον Γεώργιο Ψύλλα, Γραμματέα των Εσωτερικών, μία έκθεση με τίτλο "*Περί Γεωργίας και Βιομηχανίας*". Συντάκτης της ήταν ο πρώην διευθυντής του Προτύπου Αγροκηπίου της Τίρυνθας, ο γαλλοτραφής γεωπόνος και γεωργοοικονομολόγος Γρηγόριος Παλαιολόγος (1794-1844).

Ο Παλαιολόγος έδωσε ταυτόχρονα στη δημοσιότητα την Έκθεσή του⁶⁵ και υπογράμμισε ότι "*τρία σημαντικά αντικείμενα, τα οποία κατ'εξοχήν πρέπει να σύρουν την προσοχήν μιας φωτισμένης και πατριωτικής διοικήσεως είναι η γεωργία, η βιομηχανία και το εμπόριον*". (Ψαλιδόπουλος, 1994, σ. 29). Μετά την ανάπτυξη των προτάσεών του για τους τρεις αυτούς τομείς της οικονομίας, -όπως βελτίωση προϊόντων, εισαγωγή νέων καλλιεργειών και μεθόδων, προνομιακή μεταχείριση βιομηχανικών επιχειρημάτων, βράβευση νεωτεριστών - γεωργών και κτηνοτρόφων, διάδοση γενικής κι επαγγελματικής παιδείας, φορολογικές μεταρρυθμίσεις, αγροτική ασφάλεια, δημιουργία γεωργοβιομηχανικής τράπεζας, βελτίωση συγκοινωνιών, προτείνει τη συγκρότηση Επιτροπής που θα παρακολουθεί τις τεχνικές εξελίξεις. Ο ίδιος ο Παλαιολόγος εκδίδει την εποχή αυτή την εφημερίδα "*Τριπτόλεμος*" (1833-16.1.1834) κυριώτερος σκοπός της οποίας είναι η "*βελτίωσις της γεωργίας, των τεχνών και του εμπορίου*".

Το υπόμνημα του Παλαιολόγου δεν φαίνεται να προξενεί το ενδιαφέρον της Αντιβασιλείας. Ως αίτια μπορούν να αναζητηθούν η έλλειψη ενδιαφέροντος από τον Mauger για το πλουτοπαραγωγικό κλάδο της γεωργίας, οι κακές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της Αντιβασιλείας και το αρνητικό πολιτικό κλίμα.

Τον Ιανουάριο του 1835 επανεξετάζεται το ζήτημα αυτό συνδεδεμένο με κάποια σχέδια για την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων. Ο Γραμματέας των Εσωτερικών Ιωάννης Κωλέττης υπέβαλε στην Αντιβασιλεία

υπόμνημα "επί της ιδρύσεως εθνικών τελετών και δημοσίων αγώνων κατά μίμησιν εκείνων της αρχαιότητος". Ανάμεσα στις αρματοδρομίες, ιπποδρομικούς και άλλους αγώνες που θα αναβιώσουν "αυτό το κλασσικόν και ένδοξον παρελθόν", αναφέρεται, με τρόπο αόριστο και γενικό, ότι αυτές οι εορτές θα δώσουν "ώθησιν εις την αρετήν, την ευφυΐαν και τας καλὰς τέχνας, δια της απονομής εθνικών βραβείων" (J. Colettiis au Roi, 22.1./2.2.1835 σε ΓΑΚ, Οθωνικό, Υπ. Εσωτερικών, Φ. 251).

Τελικά, μετά την ενηλικίωση του Όθωνος, με πρωτοβουλία του Armanperg (Νοέμβριος 1835) και με την συνδρομή του Παλαιολόγου θα συγκροτηθεί η "Επί της Εμψυχώσεως της Εθνικής Βιομηχανίας Επιτροπή" (25.1.1837) [ΦΕΚ 5/9.2.1837].

Στο επίπεδο της γεωργικής πολιτικής οφείλουμε να αναφέρουμε τα νομοθετικά μέτρα που έλαβε η Αντιβασιλεία, όπως το Β.Δ. της 6/18 Φεβρ. 1833, σύμφωνα με το οποίο απαγορεύθηκε απολύτως η εκποίηση των εθνικών κτημάτων και το Β.Δ. της 30 Μαρτ./11 Απρ. 1835, σύμφωνα με το οποίο υποχρεώθηκαν όλοι όσοι αγόρασαν από την Επανάσταση μέχρι το 1835 εθνικά κτήματα, να καταθέσουν στο Ελεγκτικό Συνέδριο τους τίτλους ιδιοκτησίας τους, διαφορετικά εκπίπτονταν από τα δικαιώματά τους. Το διάταγμα όμως αυτό της επαλήθευσης των τίτλων δεν εφαρμόστηκε ποτέ, παρόλο που μεταγενέστερα δόθηκε η εντολή, γιατί αντέδρασαν οι ολιγαρχικοί γαιοκτήμονες και οι στρατιωτικοί που είχαν σ' όλο αυτό το διάστημα σφετερισθεί αρκετές χιλιάδες στρέμματα γης.⁶⁶ Παράλληλα, με το Β.Δ. της 11/23 Απριλ. 1833 "περί εθνικών αλυκών" απαγορεύεται η ενοικίαση των αλυκών, και επιβάλλεται η καλλιέργεια για λογαριασμό της Κυβερνήσεως.

Ιδιαίτερη μέριμνα θα δοθεί στην αλιεία. Ειδικότερα, αναγνωρίζεται η έλλειψη σε ανθρώπινο δυναμικό για την εκμετάλλευση των ιχθύων και με το Β.Δ. της 14/26 Μαρτ. 1834 θεσπίζεται η ελεύθερη αλιεία των σαρδελλών στον Κορινθιακό και στα παράλια των Πατρών, τόσο σε ελληνικά όσο και σε ξένα αλιευτικά.⁶⁷

Είναι ενδεικτικό ότι, παρόλο που ο v. Mauger δεν έδειξε έμπρακτα το ενδιαφέρον του για τη Γεωργία, στο Διάταγμα που προέβλεπε την σύσταση της Γραμματείας επί των Εσωτερικών (1833), αναφέρεται ως αρμοδιότητά της και "η υποστήριξις της αγρονομίας και η απομάκρυνσις όλων των κατά της προοδεύσεως αυτής εμποδίων". Με την ανάθεση της Γραμματείας των Εσωτερικών στον Κωλέττη (12.10.1833), η γαλλική

πολιτική θα βρει στο πρόσωπό του τον καλύτερο εκφραστή της. Η σύσταση του Γραφείου Δημοσίου Οικονομίας στις 29 Απριλίου 1834, ως ιδιαίτερη υπηρεσία στο Υπουργείο Εσωτερικών⁶⁸ σηματοδοτεί μια προσπάθεια επιβολής της γαλλικής πολιτικής στον ελλαδικό χώρο.

Οι αρμοδιότητες του «Γραφείου Δημοσίας Οικονομίας», - η ύπαρξη του οποίου επικροτήθηκε από τον v. Mauger ως χαρακτηριστικός θεσμός "όλων των προηγμένων κρατών" (v. Mauger, 1976, τόμ. Β', σελ. 463) - περιγράφονται σ' ένα κείμενο με εξαιρετικά φιλόδοξους στόχους, όπως η χαρτογραφία, τοπογραφία και γεωδαισία του βασιλείου, με τελικό στόχο τη σχεδίαση χάρτη ακριβείας, η γενική απογραφή του πληθυσμού και των ζώων κάθε κατηγορίας, η σύνταξη κτηματολογίου, η καταγραφή μεταλλείων και αρχαιοτήτων, η μελέτη της πιστωτικής κατάστασης και τοκογλυφίας, η επεξεργασία προτάσεων για τη γεωργία, το εμπόριο, τη βιομηχανία, τη χάραξη οδικού δικτύου, τη μετεγκατάσταση ή και ίδρυση οικισμών, και την προετοιμασία "ιδίως" του αποικισμού. (ΦΕΚ 18/22.5.1834).

Στην εισηγητική έκθεση που συνόδευε το νομοσχέδιο με την υπογραφή του Γραμματέα των Εσωτερικών Ιωάννη Κωλέττη, αναφέρονται ως παραδείγματα το βρετανικό Board of Trade και το γαλλικό Bureau de Commerce, για να καταδειχθεί η σημασία του θεσμού. Το "Γραφείο" στελεχώθηκε από τρεις συμβούλους, έναν μηχανικό, δύο γραμματείς κι ένα γραφέα, συνολικά επτά άτομα. Τις θέσεις των τριών συμβούλων κατέλαβαν οι Γάλλοι G. Eichthal και Roujoux,- ένας μαθητής του Κοραή, όπως σημειώνει ο Eichthal,⁶⁹ και ο Ν. Πονηρόπουλος, συνεπικουρούμενοι από τον Βαυαρό γεωμέτρη D.A.Guebhard.⁷⁰

Στο σημείο αυτό δεν θα πρέπει να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι ένα χρόνο νωρίτερα, ο Fr. Thiersch είχε τονίσει ότι "πρέπει να ανασταθεί η Επιτροπή Στατιστικής που είχε γίνει και μετά εγκαταλείφθηκε από τον Κυβερνήτη, και να ακολουθηθούν οι συμβουλές που τα μέλη της τού είχαν πολλές φορές υποβάλλει χωρίς να γίνουν ποτέ αποδεκτές, - συμβουλές που βρίσκονται ακόμα καταχωρημένες στα αρχεία" (Thiersch, 1972, τόμ. Β', σελ. 14-15).

Οι στόχοι του "Γραφείου Δημοσίας Οικονομίας" ενσαρκώνουν τις ιδέες της Αντιβασιλείας και ιδίως του v. Armandsparg, ο οποίος στόχευε στην ίδρυση μιας πρότυπης αγροτοβιοτεχνικής μονάδος στην περιοχή της Δάφνης, σε έκταση 6.000 στρεμμάτων και τον αποικισμό από Βαυα-

ρους καλλιεργητές, οι οποίοι θα αποτελέσουν τους φορείς μιας αναπτυξιακής δεοντολογίας με την εισαγωγή τεχνολογίας.⁷¹

Οι ιδέες και σκέψεις του Eichthal, αλλά και της Αντιβασιλείας για τον αποικισμό της υπαίθρου που έχει ερημωθεί δεν είναι εντελώς νέες. Παρόμοιες απόψεις είχαν διατυπωθεί και προγενέστερα, τόσο κατά τη διάρκεια της Επανάστασης,⁷² όσο και επί Καποδίστρια,⁷³ ενώ ανάλογες προτάσεις είχαν υποβάλλει ο Ελβετός γιατρός Louis-Andre Gosse⁷⁴ και ο Thiersch.⁷⁵ Η αναφορά αυτή επιβεβαιώνει ότι η ιδέα του αποικισμού της υπαίθρου κυκλοφορούσε στην περιορούσα ατμόσφαιρα της εποχής.

Παρόλους τους φιλόδοξους στόχους που είχε το "Γραφείο Δημοσίας Οικονομίας", αλλά και ο ίδιος ο ν. Agmansperg, δεν απέδωσαν οι προβλέψεις τους. Ως αίτια θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε το ανεπαρκές και χωρίς εξειδικευμένες γνώσεις προσωπικό και την πολιτική συγκυρία που δεν επέτρεψαν την πολιτική παρέμβαση σε μια κοινωνικοοικονομική δομή που ήταν ήδη πολύπλοκη. Η διχόνοια που ξέσπασε ανάμεσα στα μέλη της Αντιβασιλείας, όπως προαναφέραμε, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην μη υλοποίηση των στόχων της.⁷⁶ Παράλληλα, η προσπάθεια εποίκισμού της υπαίθρου δεν πέτυχε. Μόνο λίγες οικογένειες Γερμανών ήρθαν και εποίκισαν το Ηράκλειο Αττικής.

Για βιομηχανία δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο αυτή την περίοδο. Η οποιαδήποτε προσπάθεια για χάραξη μιας πολιτικής στον τομέα της μεταποίησης επικεντρωνόταν στις προτάσεις που είχε υποβάλλει ο Γρηγόριος Παλαιολόγος και θα υλοποιηθούν αργότερα με την δημιουργία της "*Επί της Εμφυχώσεως της Εθνικής Βιομηχανίας Επιτροπής*".

7. Ναυτιλιακή και εμπορική πολιτική

Η Αντιβασιλεία καταβάλλει την προσπάθεια να οργανωθεί ο ναυτικός χώρος με μια σειρά νομοθετικά μέτρα - διοικητική διαίρεση, οργάνωση τελωνείων, δημιουργία εμπορικών επιμελητηρίων, προστασία, οργάνωση και έλεγχος της εθνικής εμπορικής ναυτιλίας κτλ. - που αποσκοπούν να δημιουργήσουν το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθούν το εμπόριο και οι συγκοινωνίες.

Με το διάταγμα της 15/27 Οκτωβρίου 1833 "*Περί Εμπορικής Ναυτιλίας*" (ΦΕΚ, αρ. 36, 24 Νοεμβρίου 1833), καταβάλλεται η προσπάθεια να τεθούν οι όροι που πρέπει να πληρούνται για να μπορεί ένα πλοίο να υψώσει ελληνική σημαία. Διευκρινίζεται παράλληλα ότι η ακτοπλοΐα θα διενεργείται αποκλειστικά από το ελληνικό εμπορικό ναυτικό και ότι τα ναυτικά και τελωνειακά τέλη είναι υψηλότερα για τα πλοία με ξένη σημαία. Το διάταγμα της 14/26 Νοεμβρίου 1836 "*Περί Εμπορικής Ναυτιλίας*" (ΦΕΚ, αρ. 68, 3 Νοεμβρίου 1836) ανανεώνει απλά και μόνο το προηγούμενο, διευκρινίζοντας ωστόσο ότι ο πλοιοκτήτης πλοίου με ελληνική σημαία πρέπει απαραίτητα να έχει ελληνική υπηκοότητα, - μια διάταξη που δεν υπήρχε στο προηγούμενο διάταγμα, - και ότι ένας ξένος μπορεί να γίνει μέτοχος ενός πλοίου υπό τον όρο να μην έχει στην κατοχή του πάνω από 50% των μετοχών. Οι διατάξεις αυτές δηλώνουν την ύπαρξη ενός εμποροκρατικού πνεύματος.

Με τα διατάγματα της 4/16 Ιανουαρίου 1834 "*Περί του οργανισμού των Λιμενίων Αρχών*" (ΦΕΚ, αρ. 4, 4 Φεβρουαρίου 1834) και της 9/21 Φεβρουαρίου 1834 "*Περί διαιρέσεως των λιμένων του Βασιλείου και περί προσδιορισμού της περιφερείας εκάστου*" (ΦΕΚ, αρ. 10, 27 Φεβρ./11 Μαρτ. 1834), ρυθμίζονται τα διοικητικά ζητήματα. Τα διατάγματα της 8/20 Φεβρουαρίου 1834 (ΦΕΚ, αρ. 31, 17 Αυγ./8 Σεπτ. 1834) και της 8/20 Ιουνίου 1839 προσδιορίζουν τα "*λιμενικά δικαιώματα*". Με το διάταγμα της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1834 "*Περί των παρά των πλοίων των ξένων Δυνάμεων πληρωτέων λιμενικών*" καθορίζονται προτιμησιακά τέλη, ανάλογα με το ξένο έθνος.

Για την ανάπτυξη του εμπορίου και της εμπορικής ναυτιλίας δεν αγκούσαν οι υπογραφές μιας σειράς διεθνών εμπορικών-ναυτιλιακών συμβάσεων: έπρεπε βασικά να οργανωθεί η δομή του εσωτερικού εμπορίου με την αύξηση της γεωργικής παραγωγής και τη δημιουργία δυνατοτήτων ευχερούς και ασφαλούς διακίνησης των εμπορευμάτων από τους τόπους παραγωγής στα λιμάνια επικοινωνίας με το εξωτερικό και το εσωτερικό. Δεν μπορεί να παραγνωρισθεί το γεγονός ότι η οικονομική υφή του νέου Κράτους παρέμενε αγροτική.

Με τη συγκρότηση του Κράτους παρατηρείται μία μετατόπιση του εμπορίου και της διακινούμενης ναυτιλίας από τα παραδοσιακά κέντρα Ύδρα, Σπέτσες και Ψαρά, - τα οποία είναι κατεστραμμένα και βρίσκονται κάτω από την τουρκική κατοχή, - σε νέα λιμάνια, τη Σύρο, Πάτρα

και τον Πειραιά.⁷⁷

Η Αντιβασιλεία ανεγνώρισε τη σημασία της γεωγραφικής θέσης της Σύρου και προχώρησε στην αξιοποίησή του. Πρόθεσή της ήταν η κατασκευή ενός συγχρόνου λιμανιού. Για το σκοπό αυτό το Γραφείο Δημοσίας Οικονομίας ζήτησε από τον διοικητή Κυκλάδων, στις 22 Οκτωβρίου 1834, να καλέσει τον επιθεωρητή Κυκλάδων, τον διευθυντή του Τελωνείου και τους Συριανούς που είχαν ήδη εγκαταστήσει στην αποβάθρα τα μαγαζιά ή τις αποθήκες τους και να τους γνωστοποιήσει ότι η Κυβέρνηση τους αναγνωρίζει ως ιδιοκτήτες των οικοπέδων στα οποία είχαν κτίσει, με τον όρο ότι κάθε ιδιοκτήτης μαγαζιού που βρίσκεται στην πρώτη σειρά, στην προκυμαία, θα αγοράσει προς 6 δρχ. το m² το οικοπέδό του, προς 4 δρχ. αν βρίσκεται στη δεύτερη σειρά και προς 3 δρχ. το m², αν βρίσκεται στην τρίτη σειρά. Με τον τρόπο αυτό οι ίδιοι οι κάτοικοι της Ερμούπολης θα χρηματοδοτούσαν τα έργα στο λιμάνι του νησιού. Η γνωστοποίηση αυτής της εγκυκλίου αποτελεί εφαρμογή του Β.Δ. της 8/20 Οκτωβρίου 1834 «Περί της κατασκευής των αποβαθρών της Σύρου», με το οποίο είχε εγκριθεί το σχέδιο διαρρυθμίσεως του λιμανιού, που είχε εκπονήσει ο βαναρός αρχιτέκτονας Erlancher. Για την πραγματοποίηση του σχεδίου αυτού, του οποίου το κόστος έφθανε τις 98.640 δραχμές, ο Γραμματέας των Οικονομικών πρότεινε τον παραπάνω διακανονισμό στους κατοίκους της πόλεως.⁷⁸

Διαφορετική είναι η περίπτωση του Πειραιά. Ο Πειραιάς «υπάρχει», σύμφωνα με την έκφραση του Γάλλου προξένου στον Πειραιά De Varieux,⁷⁹ - από τότε που ο Όθων μετέφερε την 1^η Δεκεμβρίου 1833, την έδρα της Κυβερνήσεώς του από το Ναύπλιο στην Αθήνα. Όταν το 1833 ψηφίστηκε και άρχισε να ισχύει ο νόμος για τον σχηματισμό των δήμων, ο Δήμος Πειραιώς ήταν, στην πραγματικότητα, ακατοίκητος. Ο εποίκισμός του θα γίνει σχετικά γρήγορα μετά το 1840.

Λεπτομερείς περιγραφές για το εμπόριο και την εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πάτρας κάνουν οι περιηγητές.⁸⁰ Εξαιρείται η γεωγραφική της θέση και η συγκέντρωση των αγαθών από την Πελοπόννησο και η εξαγωγή τους προς το Λιβόρνο, την Αγκώνα, την Τεργέστη και την Μασσαλία. Μετά την Ανεξαρτησία θα καταστεί το λιμάνι της Πάτρας εξίσου σημαντικό για την ανάπτυξη της χώρας, όπως ο Πειραιάς και η Ερμούπολη.

Το 1833, οι Πατρινοί, - οι οποίοι είναι στην πλειοψηφία τους αγρό-

τες και βοσκοί, - μετά την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων, βρίσκουν την πόλη τους κατεστραμμένη και τους αγρούς τους ρημαγμένους: δεν υπήρχαν ούτε οι αμπελώνες ούτε οι κήποι ούτε οι ελιές.⁸¹ Η πόλη οικοδομείται με βάση τα σχέδια του ελληνικής καταγωγής αρχιτέκτονα Στ. Βούλγαρη, που υπηρετεί στο γαλλικό στρατό. Το λιμάνι είναι εκτεθειμένο στους ισχυρούς βόρειους ανέμους, και η διαρρύθμισή του προβληματίζει τις αρχές από το 1836. Η ολοκλήρωση της πόλεως θα καταστεί δυνατή μετά το 1840.

Συμπεράσματα - Τελικές παρατηρήσεις

Η Αντιβασιλεία αναλαμβάνει την διοίκηση του ελληνικού κράτους κάτω από δυσμενείς συνθήκες. Μοναδική εγγύηση για την επιτυχία στο δύσκολο, ομολογουμένως, έργο της είναι η εμπειρία των μελών της από τη θητεία τους σε αντίστοιχες θέσεις στο Βασίλειο της Βαυαρίας. Ο προγραμματισμός και σχεδιασμός συγκεκριμένων στόχων οικονομικής πολιτικής αποτελούν εχέγγυα για την επιτυχία. Η άγνοια των συνθηκών του ελληνικού κράτους, η νοοτροπία των κατοίκων και κυρίως η καχυποψία των πολιτικών αρχηγών, αλλά και ο ανταγωνισμός των Μ.Δυνάμεων υπήρξαν σοβαροί, ανασταλτικοί παράγοντες κατά την άσκηση του κυβερνητικού έργου.

Οι σαφείς και εξειδικευμένοι στόχοι της οικονομικής πολιτικής της Αντιβασιλείας υποδηλώνουν τη δημιουργία ενός κράτους οικονομικά αυτόνομου, - έστω και σ' αυτά τα ασφυκτικά περιορισμένα όρια, - το οποίο θα είναι σε θέση να αξιοποιήσει πλήρως τον πλουτοπαραγωγικό του πλούτο. Είναι ενδεικτικό, ότι ορισμένα από τα μέτρα που έλαβε η Αντιβασιλεία, όπως το νομισματικό σύστημα και ο έλεγχος των Δημοσίων Οικονομικών, ίσχυσαν και επεκράτησαν μεταγενέστερα.

Abstract

Christos P. Baloglou: *Directions and perspectives of the economic policy during the Regency.*

This article sets out to present and discuss the economic policy of the Regency from its arrival in Greece (20th January 1833) until the first of June 1835. In order to facilitate the reader's appreciation and comprehension, the article opens with an introductory section describing the economic situation in Greece at the time of the arrival of the Regency, the targets of its economic policy and the measures which have been taken in specific sectors of the economy (public finance, agriculture, currency, trade).

One of the first acts of the Regency was the introduction of an entirely new currency system to take the place of Kapodistrian and Ottoman coinage as the chief medium of exchange and the major standards of value. By a royal decree of 8 February 1833, the drachma, divided into 100 lepta, was established as the new and only national coin. All payments to the state had to be made in the new currency or in specified foreign silver coins of gold and silver, whose value was established in terms of the new currency. Turkish money, still the main medium of exchange and the major basis for accounting, was excluded from the category of acceptable foreign coins because its depreciated value in the international money market had a depressing effect on the value of Greek liquid capital and because its liability to manipulation by the Ottoman government rendered Greece financially vulnerable to the former overload. The new monetary system was therefore one of the last steps in the liberation from Ottoman control and a first step not only in the facilitation of commerce through a stable currency but in its reorientation from the Ottoman to the Western economic orbit.

The Regency did not give a great attention to the agricultural sector, although the main characteristic of its policy was the undertaking of measures for colonization and settlement.¹

First, by a royal ordinance passed in 1834, the state offered the following inducements to those entering Greece with the intention of purchasing land and establishing residence there. If intended for their own use, they could import, duty-free, used clothing, furniture and household items, agricultural implements, seeds and plants, wagons and carts, horses and harnesses. If they could prove that they had purchased or leased land, they could import also duty-free, sheep and horned cattle. Second, the dotation law of 1835 specifically made eligible Greeks who had participated in the war of independence but had not taken up residence in Greece. Finally, plans were discussed privately for the settlement of foreign colonies from abroad, particularly from the German lands, but they never really got past the drawing board. A reference to such possibilities appeared in the public explanatory note on the

1. J. Petropoulos "The Greek economy during the first decade of Othonian rule", *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 24 (1981) 142-221, at pp. 190-191.

dotation law, issued by the government six months after its promulgation. If those eligible did not take advantage of their opportunity, it warned foreign colonists would eventually appear to buy some land and they would not be turned away.

Commerce and navigation were the most vigorous sector of Greece's economy. The Regency introduced mercantile laws founded on the French commercial code and established commercial tribunals in Nauplion, Patras, and Syra.

The internal strife between the members of the Regency, -v. Maurer und v. Abel left the country in June 1834,- and the political instability in the country did not permit for a better application of the measures.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κατά τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο περιγράφει τα συναισθήματα του λαού και των αρχόντων ο Νικ. Κασομούλης, 1942 [1998], τόμ. Γ', σελ. 61-62, αυτόπτης μάρτυρας της αφίξεως, ο οποίος υπογραμμίζει ότι ο λαός ανέμενε τον Όθωνα ως Μεσσία.
2. Για μια λεπτομερή περιγραφή των πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων κατά την περίοδο 27 Σεπτεμβρίου 1831-25 Ιανουαρίου 1833 βλ. Νικ. Κασομούλη, 1942 [1998], τόμ. Γ', σελ. 457-60. G. Finlay, 1877 [1971], τόμ. Β', σελ. 235-270. Σ. Παπαδόπουλος, 1979, σελ. 88-103. Για μια εμβριθή ανάλυση της περιόδου και των επεμβάσεων, βλ. Κ. Βακαλόπουλος, 1984.
3. Για το κείμενο της συνθήκης βλ. Επ. Κυριακίδης, 1892 (1972), σελ. 216-219. Δ. Κόκκινος, 1960, τόμ. 12ος, σελ. 556. Σπ. Μαρχεζίνης, 1966, τόμ. Α' σελ. 366-368. Για το ψήφισμα που εκδόθηκε κατά τις εργασίες της Συνελεύσεως βλ. Γ. Λάϊος 1967-1970, σελ. 175-177. Π. Ζούβας, 1973, σελ. 79-81.
4. Α. Σίδερισ, 1934, σελ. 27. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκος, Β. Φίλιας, τόμ. Β', χ.χ., σελ. 15-17.
5. E.A. Bétant, 1841, σελ. 391-393. Αρχείον Ιωάννη Καποδίστρια, τομ. Ζ', 1986, σελ. 292-295 (αναφορά της 14ης / 26ης Ιανουαρίου 1828).
6. Αναφορά της 14ης / 26ης Ιανουαρίου 1828, σε Αρχείον Ιωάννη Καποδίστρια, τομ. Ζ', σελ. 298-300.
7. Σπ. Μαρχεζίνης, 1966, Παράρτημα Β', σελ. 374-375. Π. Πετρίδης, 1985, σελ. 151-153. Π. Πετρίδης, 1990, σελ. 211. Στην επιστολή αυτή προβάλλεται και αναλύεται μια εικόνα αρκετά προσβλητική για την μετακαποδιστριακή ηγεσία που επηρέασε αρνητικά οπωσδήποτε τη στάση της Αντιβασιλείας απέναντι στα κυρίαρχα πολιτικά κόμματα.
8. Pellion, 1856, σελ. 366, αναφ. από Κ. Βακαλόπουλος, 1984, σελ. 181. Πρβλ. G.L. von Maurer, 1835 [1976], σελ. 5-7.
9. Στις 9/21 Ιουλίου 1832 μετά από επίπονες συζητήσεις ανάμεσα στην Πύλη και στους πρεσβευτές των Μ. Δυνάμεων υπογράφηκε η σύμβαση του Καλεντέρ Κιόσκ, που αποτελεί την τελευταία πράξη στο ελληνικό ζήτημα ανάμεσα στις Δυνάμεις και την Πύλη. Η σύμβαση αυτή που ορίζει κατά τρόπο οριστικό και τελικό τα όρια του ελληνικού βασιλείου, αποτελεί ένα από τα "σπουδαιότατα και ουσιωδέστατα διεθνή

- συμβόλαια*" του νεοϊδρυομένου κράτους. Π. Καρολίδης, 1922, τόμ. Α', σελ. 456-460 Ελ. Προβελάκης 1974-1975 σελ. 229. Πρβλ. Επιτομαί Εγγράφων,τόμ. Α' Μέρος Δεύτερον, έγγραφα αρ. 1850 και αρ. 1851, σελ. 643-44. Ορίζεται το ύψος της αποζημιώσεως σε 40 εκατ. γρόσια, που θα πρέπει να καταβάλλει η Ελλάδα μέχρι την 31η Δεκεμβρίου 1832.
10. Κ. Βακαλόπουλος, 1984, σελ. 227-231. Για την βαθμιαία μεταβολή των μελών της Διοικητικής Επιτροπής κατά την περίοδο 1831-1833, βλ. Γ. Δημακόπουλος, 1966, σελ. 143-150.
11. G. Finlay, 1877 [1971], τόμ. Β', σελ. 265. G.L. von Maurer, 1835 [1976], τόμ. Β', σελ. 410-411. L. Ross, 1863 [1976], σελ. 45.
12. Για την περιληπτική απόδοση του εγγράφου του Dawkins, *Επιτομαί Εγγράφων του...*, τόμ. Α'. Μέρος Α', σελ. 542-543, έγγραφο αρ. 1553.
13. *Εφημερίδες της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, αριθμ. 1, 16/28 Φεβρουαρίου 1833. *Επιτομαί Εγγράφων...*, τόμ. Β'. Αθήναι 1979, Επιτ. [36/13β], σελ. 45-46. G.L. von Maurer, 1976, σελ. 447-448. Π. Πιπινέλης 1932, σελ. 40 κ.εξ. Π. Πετρίδης, 1994, σελ. 160-161. Το πλήρες κείμενο του διαγγέλματος αναδημοσιεύεται στον Σπ. Μαροκεζίνη, τόμ. Α', παράρτημα Β', σελ. 371-372. Πρβ. και Γ. Πλουμίδης, 1985, σελ. 85-90.
14. Ο v. Armansperg, ηγέτης του επονομαζομένου "συνταγματικού" κόμματος της Βαυαρίας, είχε διατελέσει Υπουργός των Εξωτερικών και Οικονομικών στην Βαυαρική Κυβέρνηση και εμφορείτο από φιλελεύθερα φρονήματα, έχαιρε της αγγλικής υποστηρίξεως, επιφορτίστηκε με την "*Αντιπροσώπευσιν της Αντιβασιλείας εις τας σχέσεις της προς τους παρ' αυτή διαπεπιστευμένους πρέσβεις των ξένων Αυλών*", ο v. Maurer με την διοργάνωση των ζητημάτων που αφορούσαν τη Δικαιοσύνη, την Εκκλησία και την Παιδεία, ο Heideck με την οργάνωση των στρατιωτικών και ναυτικών θεμάτων, ο v. Abel με την εσωτερική διοίκηση και τις εξωτερικές υποθέσεις και ο Greiner με τα Οικονομικά, τα οποία ύστερα από την πρόωγη αποχώρησή του, τα ανέλαβε ο Armansperg. Σύντομες βιογραφίες των μελών της Αντιβασιλείας παραθέτει ο Χρ. Πράτσικας, ο πρώτος μεταφραστής του έργου του v. Maurer, *Ο Ελληνικός Λαός...*, τόμ. Β' Αθήναι 1943, σελ. 487-496. Για τον καταμερισμό των αρμοδιοτήτων των μελών της Αντιβασιλείας βλ. Επιτομαί τόμ. Β', Dawkins (Ναύπλιον) προς Palmerston (F.O.) (19 Φεβρ./3 Μαρτ. 1833), Επιτ. [36/13], σελ. 44-45. Πρβ. Ν. Δραγούμης, 19374[1973], 20-22. Α. Ραγκαβής, 1894, τόμ. Α', σελ. 373. Τ. Βουρνάς, 1974, σελ. 237-240. Ν. Πανταζόπουλος, 1998, σελ. 59.
15. Με την άφιξη του Όθωνος ο Dawkins προάγεται σε Πληρεξούσιο Υπουργό (Minister Plenipotentiary). Βλ. Palmerston (F.O.) προς Dawkins (Ναύπλιον), 24 Δεκ. 1832/5 Ιαν. 1833, F.O. 32/35/1(16) σε Επιτομαί Εγγράφων τόμ. Β', Επιτ.[35/9], σελ. 5.
16. Α. Ραγκαβής, 1894, τόμ. Α', σελ. 384. Τ. Πιπινέλης, 1932, σελ. 120.
17. Ν. Δραγούμης, 19374 [1974] σελ. 22. Ομολογουμένως, καταλυτική υπήρξε η συμμετοχή του Dawkins για την απομάκρυνση των v. Maurer και v. Abel. Ο Βρεταννός δι-

- πλωμάτης χαρακτηρίζεται από τον Βαυαρό επιτετραμμένο v. Gasser σε εμπιστευτική έκθεσή του προς τον βασιλέα Λουδοβίκο με τίτλο "Griechische Angelegenheiten u. besondere Notizen aus Griechenland betr. Nauplia" (27.10.1833), "*μηχανορράφος και σκοτεινός, αληθινή συμφορά για τον τόπο*". Η Έκθεση εκδόθηκε από τον Απ. Βαυαλόπουλο, 1960-63 σελ. 89-97.
18. *Επιτομαί Εγγράφων* Dawkins (Ναύπλιον) προς Palmerston (F.O.), 19 Φεβρ./3 Μαρτ. 1833, Επιτ. [36/13], σ. 44.
 19. Δεν είναι το "μοναδικό δάνειο" που συνήφθη κατά την περίοδο 1828-1878, όπως αναφέρει το Σπ. Τζόκας, 1998, σελ. 52. Ο βασιλέας Λουδοβίκος δάνεισε προσωπικά στον Όθωνα το ποσό των 2.667.771 φρ. για να αντιμετωπίσει άμεσες ανάγκες του. Παράλληλα, ο Λουδοβίκος με ιδιαίτερη σύμβαση έστερεξε να παράσχει στον γιο του 1.250.000 φλωρίνια για την ανέγερση και διακόσμηση των ανακτόρων του. Τα Βαυαρικά δάνεια εταλάνισαν την ελληνική πολιτική ζωή μέχρι τις παραμονές του Συνεδρίου του Βερολίνου (1881). Α.Μ. Ανδρεάδης, 1904 [1985], σελ.105-113.
 20. Την ιδέα του εξωτερικού δανείου των 60 εκατ. φρ. με την εγγυήση των Δυνάμεων, είχε συλλαβει αρχικά ο Καποδίστριας και την είχε εισηγηθεί στο Πανελλήνιο. Η Δ' εν Άργει εθνοσυνέλευση με το Γ' ψήφισμά της ενέκρινε την πρόταση για δάνειο, το οποίο επρόκειτο κυρίως να χρησιμεύσει (α) για τη σύσταση Εθνικής Τραπέζης (β) για τον διακανονισμό των δανείων της Ανεξαρτησίας και των εσωτερικών απαιτήσεων και (γ) στην ενίσχυση της γεωργίας, του εμπορίου και της ναυτιλίας. Α. Μάμουκας, 1851, σελ. 151-155.
 21. Το αίτημα για οικονομική ενίσχυση του Ελληνικού Κράτους είχε υποβάλλει τον Φεβρουάριο 1830 ο πρίγκιπας Λεοπόλδος και είχε γίνει δεκτό από το Συνέδριο του Λονδίνου (αριθμ. πρωτ. 17, 8/20 Φεβρουαρίου 1830). Όμως ο Λεοπόλδος ήγειρε αντιρρήσεις στους όρους του Πρωτοκόλλου και απαίτηση να αφιερωθεί το ποσό όχι μόνο σε στρατιωτικές δαπάνες, αλλά και στις γενικές ανάγκες του Ελληνικού Κράτους, πράγμα το οποίο εδέχθησαν οι πληρεξούσιοι των Μ. Δυνάμεων με το προαναφερόμενο πρωτόκολλο της 7ης Μαΐου. Α. Ανδρεάδης, 1904 [1985], σελ. 81-82.
 22. Α.Μ. Ανδρεάδης, 1904 [1985], σελ. 78-80. Α.Μ. Ανδρεάδης, 1925, σελ. 43.
 23. Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, 1985, σελ. 109.
 24. D. Landes, 1961, σελ. 508-509. Γ. Δερτιλής, 1983, σελ. 145-74.
 25. Δ. Θεμελή-Κατηφόρη, 1985, σελ. 110.
 26. Σύμφωνα με την άποψη του Άγγλου υπουργού Εξωτερικών λόρδου Dudley μια οικονομική ενίσχυση των Ελλήνων θα σήμαινε πόλεμο κατά της Τουρκίας. Πρβλ. W. Kaldis, 1967, σελ. 62, σημ. 33. D.C. Fleming, 1970, σελ. 12-13.
 27. Αν. Λιγνάδης, 1970, σελ. 159, 175.
 28. Η πολεμική σύρραξη ανάμεσα στον Σουλτάνο και τον Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου δημιουργεί προβλήματα στον Υπουργό Εξωτερικών Palmerston για την επίλυση του ελληνικού ζητήματος. Βλ. *Επιτομαί Εγγράφων*, τόμ. Β'. Αθήναι 1979, Palmerston προς

- Campbell (23 Ιαν./4 Φεβρ. 1833), αρ. Επιτ. 35/8α, σ. 4-5 και Palmerston προς Admiralty (22 Μαρτ./3 Απρ. 1833), αρ. Επιτ. 35/14δ, σ. 9-10.
29. Ν. Σκούφος, 1834, σελ. 1-63. Εφημ. "Ήλιος", αρ. 1, 23.6.1833, 3-4 και αρ. 2, 27.6.1833, 6- 8. Ελ. Φουρνάρη, 1986, σελ. 2-4. Για μια ανάλυση του περιεχομένου και αξιολόγηση της αγορεύσεως σε Σπ. Μαρκεζίνη, 1964, τόμ. Α', σελ. 163-165.
30. Εφημ. "Ήλιος", αρ. 7, 17.7.1833. Εφημ. "Ελληνικός Τηλέγραφος", τχ. 39, σελ. 174-176, τχ 40, σελ. 177-180, τχ. 42, σελ. 188-190, τχ. 43, σελ. 193-194 [4, 7, 14 και 18 Ιουνίου 1833 αντίστοιχα].
31. G.L. von Maurer, 1976, σελ. 596-598. C. Leconte, 1847, αναφ. από Α. Ανδρεάδη, 1904 (1985) σελ. 75, σημ. 1. Πρβλ. Ed. About, 1855, [ά. χ.], σελ. 212-218. Ι.Α. Σούτσος, 1863, σελ. 464-466. Ανώνυμος, 1875, σελ. 3-16. Α.Μ. Ανδρεάδης, 1904 (1985) σελ. 75-105. Σπ. Αναζηρόπουλος, 1926, σελ. 13-15. Α.Μ. Ανδρεάδης, 1939, σελ. 332-338. Π.Β. Δερτιλής, 1942, σελ. 5. J. Levandis, 1944, σελ. 29-54. Κλ. Μπανταλούκας, 1961, σελ. 13-18. Σπ. Μαρκεζίνης, 1964, τόμ. Α'. Α. Λιγνάδης, 1975, σελ. 8-12. Λ.Θ. Χουμανίδης, 1981, σελ. 483-486. Λ.Θ. Χουμανίδης 1986, σελ. 29-31. Οι φάκελλοι F.O. 32/35-36 του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών παρέχουν πλούσιο υλικό για το θέμα του δανείου των 60 εκατομ. φράγκων. Πρβ. *Επιτομαί Εγγράφων*, τόμ. Β'.
32. Α. Μ. Ανδρεάδης, 1925, σελ. 44. Σπ. Αναζηρόπουλος, 1926, σελ. 13-14.
33. Ανώνυμος, 1875, σελ. 10.
34. *Επιτομαί Εγγράφων*, τόμ. Β' Επιτ. [35/24ι], σσ. 24-25. H. von Sicherer, 1880, σελ. 6-16.
35. Πράγματι, όπως γνωστοποιεί ο Υπουργός των Εξωτερικών Aberdeen προς τον Dawkins (27 Σεπτ./9 Οκτ. 1830, F.O. 32/9/68), η Βρετανική Κυβέρνηση αποφάσισε να ενισχύσει οικονομικά την Ελλάδα με την καταβολή ποσού 20.000£. Η επιστροφή του ποσού θα επιτευχθεί μόλις η Ελλάδα λάβει το Δάνειο. Ο Ιω. Καποδίστριας βεβαίωσε στις 10/22 Νοεμβ. 1830 ότι η Ελληνική Κυβέρνηση έλαβε από την Βρετανική το ποσό αυτό από τον Άγγλο αρμοστή των Ιονίων Νήσων Adam. Πρβ. *Επιτομαί Εγγράφων*, τόμ. Α', Μέρος Α', 1975, σελ. 213, 214, 354.
36. Πρβ. Palmerston (F.O.) προς A. Aston (Paris) (12/24 Μαΐου 1833), Επιτ. [35/17α]. J. Spring Rice (Treasury) προς Backhouse (10/22 Μαΐου 1833), Επιτ. [35/17β]. Palmerston προς Dawkins (19 Ιουν./1 Ιουλίου 1833) Επιτ. [35/22], όπου δίδεται η δέουσα λύση.
37. Στην προσπάθεια αυτή ανήκει η διακοίνωση του Μ. Σούτσου (Paris) προς Aston (Paris) (26 Μαΐου/7 Ιουνίου 1833), η οποία περιέχει τον πίνακα που συνέταξε ο Αλ. Μαυροκορδάτος, Γραμματέας των Οικονομικών κατ' εντολή του Όθωνα με τίτλο *Tableau représentant la situation financière du Royaume de la Grèce*-πρβ. *Επιτομαί Εγγράφων*, τόμ. Β', Επιτ. [39/52β], 12/24 Μαρτ. 1833,-και περιέχει προϋπολογισμό κατά προσέγγιση των ετών 1833, 1834 και 1835. Περαιτέρω, ο Σπ. Τρικoupης, με εντολή της Αντιβασιλείας κατέθεσε στις 18 Φεβρ./2 Μαρτίου 1834 Έκθεση στον Υπουργό των Εξωτερικών της Γαλλίας Δούκα de Broglie, όπου δήλωνε σημαντική

- αύξηση των εσόδων για το 1833, η οποία πραγματοποιήθηκε με σημαντικές οικονομίες και καλύτερη οργάνωση των υπηρεσιών. Πρβ. Ελ. Μπελιά, 1972-1973, σελ. 153-154. Η Έκθεση στις σελίδες 161-167.
- 38, 39. Π. Καρολίδης, 1992, τόμ. Α', σελ. 121-124. Π. Ραπτάρης, 1937, σελ. 249-250. Γ. Δημακόπουλος, Αθήνα 1992, σελ. 83-84.
40. Eynard (Paris) προς Διάσκεψη του Λονδίνου (27 Νοεμβ./9 Δεκεμβ. 1831) σε *Επιτομαί Εγγράφων*, τόμ. Α', σελ. 581 και Ναύπλιο προς Eynard (Paris) 19/31 Οκτωβρίου 1831, F.O. 32/24/213/(51), όπου αναφέρεται ότι εξαντλήθηκε το ποσό των 200 χιλ. φρ.
41. C. A. Vakalopoulos, 1977, σελ. 25-26. Η μελέτη της Ευφροσύνης Ασανάκη, *Ath. Regny: Ο Γάλλος οικονομολόγος και η προσφορά του*. Αθήνα 1989 μου είναι γνωστή μόνο από βιβλιογραφική παραπομπή.
42. Για το θέμα αυτό βλ. την διεξοδική μελέτη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη 1984, σελ. 134-153.
43. Γ.Δ. Δημακόπουλος, 1970, σελ. 93-94.
44. Γ. Δημακόπουλος 1998, σελ. 65, σημ. 32.
45. Μ.Κ. Πετρόχειλος 1969, σελ. 264-65.
46. Ι. Χολέβας, 1968. Γ. Κατσούλης, Μ. Νικολινάκος, Β. Φίλιας, σελ. 24-25.
47. Fr. Strong, 1842, Κεφ. VI.
48. G.L. von Maurer, 1976, σελ. 595.
49. Α. Σίδερης, 1933, σελ. 39.
50. Γ. Δημακόπουλος, 1970, σελ. 26-27.
51. Πρβ. τα υπομνήματα των Γρηγορίου Παλαιολόγου, 1833, Σπυρίδωνος Τρικούπη τον Απρίλιο 1835 (βλ. Α. Λαμπίρη, 1976-77, σελ. 122-130) και Fr. Graillard, του πρώτου Αρχηγού της Χωροφυλακής, ανάμεσα στον Νοέμβριο 1834 και Απρίλιο 1835 (βλ. Χ. Δημακοπούλου, 1979, σελ. 395-448).
Η ιδέα για την ίδρυση Τραπέζης που θα εξαλείψει την τοκογλυφία και θα συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη προβάλλεται και από τον Τύπο της εποχής, κατά τρόπο μάλιστα φορτικό. Πρβ. Εφημ. *Ήλιος*, αρ. 7, Παρασκευή 7 Ιουλίου 1833, σελ. 19-20, αρ. 8, Τρίτη 18 Ιουλίου 1833, σελ. 31-34, αρ. 9, Παρασκευή 21 Ιουλίου 1833, σελ. 35-38 και αρ. 15, Παρασκευή 11 Αυγούστου 1833, σελ. 59-62. Εφημ. *Εποχή*, αρ. 17, Πέμπτη 22 Νοεμβρίου/4 Δεκεμβρίου 1834, σελ. 65-68.
52. Γ. Δ. Δημακόπουλος, 1971, σελ. 86.
53. Ανώνυμος, 1874, σελ. 482-483. Πρβ. Π. Ραπτάρης, 1937, σελ. 240, Δ. Νικολετόπουλος, 1974, σελ. 106-107.
54. Ι. Κοκκινάκης, 1995, σελ. 185.
55. Α.Θ. Χουμανίδης, 1986, σελ. 49-50.
56. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, φ. 2 (22 Φεβρουαρίου 1833), άρθρ. 1, σελ. 17-19. Βλ. και την Εγκύκλιο του επί των Οικονομικών Γραμμα-

- τέα της Επικρατείας Αλ. Μαυροκορδάτου προς όλους τους Διοικητές και Τοποτηρητές, Επιθεωρητές, Διευθυντές και Επιστάτες των Τελωνείων του Βασιλείου, σε Κ.Δ. Βεναροδή και Γρ. Τέντε, 1930, σελ. 122-125.
57. Ανώνυμος, 1874, σελ. 483.
58. Γ. Αλογοσκούφης και Σοφία Λαζαρέτου, 1997, σελ.42.
59. ΓΑΚ, Επιτρ. Οικονομίας Φ. 307, αναδημοσιευμένο στον Γ.Δ. Δημακοπούλου, 1971, σελ. 86-87.
60. Πρβ. Γ.Δ. Δημακόπουλος, 1963, σελ. 1-18.
61. Πρβ. G.L. von Maurer, 1975, σελ. 241-422. Π. Καρολίδης, 1922, τόμ. Β'.
62. Στο φ. 91 (31 Δεκ. 1836) σ. 496, υπάρχει αναφορά της Γραμματείας επί των Οικονομικών προς τον Βασιλέα Όθωνα για τα έξοδα των ετών 1833-1834-1835.
63. Ευ. Πρόντζας, 1995, σελ. 78-79.
64. Fr. Thiersch, 1833, ελλ. μτφ. 1972.
65. Ελ. Μπελιά, 1972-73, σελ. 154-155.
66. Γρηγ. Παλαιολόγου, 1833. Ανατύπωση σε Δ. Ζωγράφου, 1936, τόμ. Α', σελ. 34-40, [Μ. Ψαλιδόπουλος, 1994, σελ. 27-45].
67. G.L. von Maurer, 1976, σελ. 586.
68. Πρβ. Ιω. Χολέβα, 1968, σελ. 26, σημ. 20.
69. Εφημ. *Σωτήρ*, αριθμ. 34, 13/25 Μαΐου 1834. Αλεξ. Μανσόλα, 1867[1985], σελ. 44. G. Eichthal, 1974, σελ. 10, 45.
70. G. Eichthal, 1974, σελ. 42.
71. Α. Καλλιβερέτακης, 1990, σελ. 41.
72. Τούτο αναφέρουν οι v. Maurer και v. Abel στο υπόμνημά τους προς τον βασιλέα Λουδοβίκο με τίτλο "*Denkschrift uber die bis zum Ende des Monates Julius 1834 unter den Mitgliedern der Regentschaft des Konigreiches Griechenland bestehenden Verhaltmiss (Munchen 27.10.1834)*", σε: Απ. Βακαλόπουλος, 1963-64, σελ. 67.
73. Στα 1823-1824 ο εκπρόσωπος της Φιλελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου L. Stanhope είχε προτείνει τον εποικισμό της Ελλάδος από Άγγλους και άλλους ξένους, με στόχο την προαγωγή της γεωργίας και τη διάδοση νέων αγρονομικών μεθόδων. Α. Καλλιβερέτακης, 1990, σελ. 42.
74. Δέσποινας Κατηφόρη, 1985, σελ. 97-107.
75. Πρόκειται για το αχρονολόγητο υπόμνημά του με τίτλο "*Considerations administratives, financières et commerciales de la Grèce*". Βλ. Κ. Βακαλόπουλος, 1976, σελ. 178-190.
76. Fr. Thiersch, 1972, τόμ. Β', σελ. 9-20.
77. Για τις μηχανορραφίες και εσωτερικές τριβές πρβ. G.L. von Maurer, 1976, τόμ. Β', §§ 251-259, 454-455.
77. F. Strong, 1842, σελ. 122-123.

-
78. Θ.Π. Δηλιγιάννης και Γ.Κ. Ζηνόπουλος, τόμ. Ε', 1886, σελ. 189-190.
79. Βλ. De Varioux "Essai statistique sur le Pirée", 19 Σεπτεμβρίου 1863, αναφ. από Μ. Συναρέλλη, 1989, σελ. 166, σημ. 38.
80. F-G-H-L. Rouqueville, 1826, τόμ. Δ', σελ. 44. W.M. Leake, 1830, τόμ. Β', σελ. 140-141.
81. Μ. Συναρέλλη, 1989, σελ. 182.

BIBLIOGRAPHY

A. ΑΜΕΣΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. Ανέκδοτες

Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), Οθωνικό Αρχείο.

2. Εκδεδόμενες

Αρχείον Ιωάννη Καποδίστρια, επιμ. Κ. Δαφνή, τομ. Ζ' Κέρκυρα. Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, 1986.

Επιτομαί Εγγράφων του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών. Γενική Αλληλογραφία / Ελλάδα, τόμ. Α'. Συνταχθείσαι υπό Ελ. Προβελάκη – Φ. Γλύτση. Αθήναι: Ακαδημία Αθηνών 1975 [Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας 9].

Επιτομαί Εγγράφων του Βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών. Γενική Αλληλογραφία / Ελλάδα, τόμ. Β'. Συνταχθείσαι υπό Φ. Γλύτση - Χρ. Λούκου – Ελ. Μπελιά. Αθήναι: Ακαδημία Αθηνών, 1979 [Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας 9].

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Α. (1960-1963), «Από το Geheimes Archiv του Μονάρχου σχετικά με την πρώτη περίοδο της Αντιβασιλείας στην Ελλάδα (1833-1834)», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. Η' (Μνημόσυνο Μανόλη Τριανταφυλλίδη), σελ. 47-97.

BÉTANT, E.A. (1841), *Correspondance du comte J. Capodistrias, Président de la Grèce*, τομ. Α', Genève 1834. *Επιστολαί Ι.Α. Καποδίστρια, Κυβερνήτου της Ελλάδος, διπλωματικά, διοικη-*

τικά, και ιδιωτικά, γραφείσαι από 8 Απριλίου 1827 μέχρι 26 Σεπτεμβρίου 1831, συλλεγείσαι μεν και καταταχθείσαι φροντίσει των αδελφών αυτού, εκδοθείσαι δε παρά Ε.Α. Bétant, ελληνιστί δε εκδίδονται δαπάναις Π.Δ. Στεφανίτση, Λευκαδίου, ιατρού, μεταφρασθείσαι εκ του γαλλικού παρά Μ. Σχινά, τομ. 1ος Αθήνησιν.

ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.Δ. (1970) «Ο Κώδιξ των Ψηφισμάτων της Ελληνικής Πολιτείας Α. 1828-1829», *Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, τόμ. 14^{ος}, 1967, σελ. 1-205.

ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ (1979) «Ο σαινσιμονιστής Francois Graillard περί των ελληνικών πολιτικών πραγμάτων (παρατηρήσεις και προτάσεις)», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμ. 22^{ος}, σελ. 307-450.

ΛΑΜΠΙΡΗ, ΑΝΤΖΕΛΑ (1976-77) «Ο Σπ. Τρικούπης εισηγείται στον Όθωνα την παραχώρηση συντάγματος (Ανέκδοτο Υπόμνημα του 1835)», *Μνήμων*, τόμ. 6^{ος}, σελ. 115-130.

ΜΠΕΛΙΑ, ΕΛΕΝΗ (1972-73) «Έκθεσις του Σπυρίδωνος Τρικούπη περί των πρώτων μέτρων της Αντιβασιλείας εν Ελλάδι», Αθήνα, τόμ. ΟΓ' - ΟΔ'. *Λεμιωνάριον τω Ν.Β. Τομαδάκη*, σελ. 144-167.

Β. Έμμεσες Πηγές

Περιηγήσεις, Αναμνήσεις, Απομνημονεύματα.

ABOUT, Ed. (1855) [α.χ.], *La Grèce contemporaine*, Librairie Hachette, Paris. Ελλ. μτφ. Α. Σπήλιου, με τίτλο *Η Ελλάδα του Όθωνος. Η σύγχρονη Ελλάδα 1854*. Πρόλογος-Επιμέλεια Τ. Βουρνά, Αφοί Τολίδη, Αθήνα.

ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ, Ν. (1937⁴) [1973], *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τόμ. Β', Ερμής, Αθήνα.

ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ, Ν. (1942) [1998], *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επαναστάσεως των Ελλήνων*. Εισαγωγή-Σημειώσεις Γ. Βλαχογιάννη, τόμ. Γ' Αθήνα [αναστ. εκδ. Δημιουργία].

LEAKE, W. M. (1830), *Travels in the Morea*, τόμ. Β'. London.

MAURER, G.L. von (1835) [1976], *Das griechische Volk in offentlicher, kirchl-*

- icher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe bis zum 31. Juli 1834.* Heidelberg. Ελλ. μτφ. υπό Όλγας Ρομπάκη, με τίτλο, *Ο Ελληνικός Λαός. Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο από την έναρξη του Αγώνα για την ανεξαρτησία ως την 31η Ιουλίου 1834.* Εισαγωγή - Επιμέλεια – Σχολιασμός Τ. Βουρνά, Αφοί Τολίδη, 1835. Αθήνα.
- POUQUEVILLE, F.G.H.L. (1826), *Voyage de la Grèce*, τόμ. Δ', Firmin - Didot, Paris.
- ΠΑΓΚΑΒΗΣ, Α. (1894), *Απομνημονεύματα*, τόμ. Α'. Αθήναι.
- ROSS, L. (1863) [1976], *Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland*, Berlin. Ελλ. Μτφ. Από Α. Σπήλιο, Επιμ. Τ. Βουρνά, Τολίδη, Αθήνα.
- THIERSCH, F (1833) [1972], *De l' Etat actuel de la Grèce et des moyens d' arriver à sa restauration. Vol. I. De l' état politique et de la pacification de la Grèce. Vol. II. Des moyens d' arriver à la restauration de la Grèce.* Leipzig 1833, ελλ. μτφ. Α. Σπήλιου. Πρόλογος – Επιμέλεια Τ. Βουρνά με τίτλο *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Α' Η πολιτική κατάσταση και ειρήνευση της Ελλάδος. Β' Τα μέσα για την επίτευξη της ανοικοδομήσεως της Ελλάδος*, Τολίδη, Αθήνα.

Βοηθήματα

- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ, Γ. και Σ. ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ (1997), *Η Δραχμή. Νομισματικά Καθεστώτα και Δημοσιονομικές Διαταραχές στη Νεώτερη Ελλάδα*, Αθηναϊκή Οικονομική, Αθήνα.
- ΑΝΑΖΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ. (1926), *Δημοσιονομική Επισκόπησις της Ελλάδος 1821-1926*. Αθήναι.
- ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, Α.Μ. (1904) [1985], *Ιστορία των Εθνικών Δανείων*, Καργαδούρη, Αθήναι [αναστ. έκδ. Διον. Καραβία].
- _____ (1925), *Μαθήματα Δημοσίας Οικονομίας (Σχολ. Έτος 1924-25). Μέρος Α'.* Από της Επαναστάσεως μέχρι της Πτωχεύσεως (1821-1893), Τζάκα & Δελαγραμμάτικα. Αθήναι.
- _____ (1939) ΕΡΓΑ. *Εκδιδόμενα υπό της Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών* επιμελεία Κ. Βαρβαρέσου, Κ. Πετροπούλου, και Ι. Πίντου. Τόμ. Β'. Αθήναι.

- ΑΝΩΝΥΜΟΣ (1874), «Ελληνικόν Νόμισμα», *Οικονομική Επιθεώρησις*, ετ. Α', φυλ. ΙΑ', Ιανουάριος, σελ. 481-496.
- ΑΝΩΝΥΜΟΣ (1875), «Δάνειον των 60 εκατομμυρίων φράγκων», *Οικονομική Επιθεώρησις*, ετ. Γ', φυλ. 25, Μάρτιος, σελ. 3-16.
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (1976), *Η Επαναστατημένη Ελλάδα. Ηπειρωτική και Αιγαίο μεταξύ 1826-1829* (Σύμφωνα με νέες άγνωστες πηγές και άλλα αρχειακά στοιχεία), Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.
- _____ (1984), *Η Περίοδος της Αναρχίας (1831-1833)*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- ΒΕΝΑΡΔΗΣ, Κ.Δ. και Γ. ΤΕΝΤΕΣ (1930), *Τα Ελληνικά Νομίσματα*, έκδοση Υπουργείου Οικονομικών, Αθήνα.
- ΒΟΥΡΝΑΣ, Τ. (1974), *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας. Από την Επανάσταση του 1821 ως το Κίνημα του Γουδί (1909)*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα.
- ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ, Θ.Π. και Γ.Κ. ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ (1886), *Ελληνική Νομοθεσία από τον 1833 μέχρι 1886*, τόμ. Ε'. Αθήνα.
- ΔΕΡΤΙΑΗΣ, Γ. (1983) «Διεθνείς οικονομικές σχέσεις και πολιτική εξάρτηση: Η ελληνική περίπτωση 1824-1878», *Τα Ιστορικά*, τόμ. Α', τχ. α', σελ. 145-174.
- ΔΕΡΤΙΑΗΣ, Γ. (1942) «Περί του Δημοσίου Χρέους της Ελλάδος», *Αρχαίον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*, τόμ. 22^{ος}, σελ. 3-31.
- ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.Δ. (1963) «Το Βασιλικόν Νομισματοκοπείον των Αθηνών», *Τα Αθηναϊκά*, τχ. 26, σελ. 1-18.
- _____ (1966) «Αι κυβερνητικά αρχαί της Ελληνικής Πολιτείας 1827-1833», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 4^{ος}, σελ. 117-154.
- _____ (1970), *Η Διοικητική Οργάνωσις της Ελληνικής Πολιτείας, 1827-1833. Συμβολή εις την Ιστορίαν της Ελληνικής Διοικήσεως Α' 1827-1828*. Αθήνα.
- _____ (1971) «Το Εθνικόν Νομισματοκοπείον της Ελλάδος (1828-1833)», *Πελοποννησιακά*, τόμ. Η', σελ. 15-96.
- _____ (1992) «Ο Βαυαρός τραπεζίτης Simon Freiherr von Eichthal Έλληνα υπήκοος και Σύμβουλος της Επικρατείας», *Επετηρίς των Γενικών Αρχείων του Κράτους - 1990*, σελ. 77-94.
- _____ (1998) «Το Λογιστικόν και Ελεγκτικόν Συμβούλιον. Ο έλεγχος των Δημοσίων Οικονομικών επί της Ελληνικής Πολιτείας

- 1827-1833», *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου «Ιωάννης Καποδίστριας 170 χρόνια μετά 1827-1997»*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αργολίδας, Ναύπλιο.
- EICHTHAL, G. (1974), *Οικονομική και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα μετά το 21*. Εισαγωγή-Επιμέλεια Θ. Παπαδόπουλου, Μπαΰρον, Αθήνα.
- FINLAY, G. (1877) [1971], *History of the Greek Revolution and the Reign of King Otho*. London. Ελλ. μτφ. *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*. Πρόλογος Γ. Κορδάτου. Επιμέλεια και σχόλια Τ. Βουρνά, τόμ. Β'. Ο Κόσμος, Αθήνα, χ.χ.
- FLEMING, D.C. (1970), *John Capodistrias and the Conference of London 1828-1831*. Thessalonike [Ινστιτούτο Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 124].
- ΦΟΥΡΝΑΡΑΚΗ, ΕΛΕΝΗ (1986), *Η Εφημερίδα «Ηλιος» του Παναγιώτη Σούτσου, 1833*. Περιλήψεις – Ευρετήρια. Αθήνα [Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, 2].
- ΧΟΛΕΒΑΣ, ΙΩ. (1968), *Κατευθύνσεις και πραγματοποιήσεις εις τον οικονομικόν τομέα κατά την πρώτην 30ετίαν από της συστάσεως του Νέου Ελληνικού Κράτους*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη.
- ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ, Λ.Θ. (1981), *Οικονομική Ιστορία και η Εξέλιξις των Οικονομικών Θεωριών*, τόμ. Β₂, Καραμπερόπουλος, Πειραιεύς.
- _____ (1986), *Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος από της Ανεξαρτησίας μέχρι του έτους 1935*, Σμπύλιας, Αθήνα.
- KALDIS, W. (1967) "Leopold and the Greek Crown", *Balkan Studies*, τόμ. 8, σελ. 53-64.
- ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, Λ. (1990), *Η δυναμική του αγροτικού εκσυγχρονισμού στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*. Πρόλογος Β. Παναγιωτόπουλου, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα.
- ΚΑΡΔΑΣΗΣ, Β. (1987), *Σύρος, σταυροδρόμι της Ανατολικής Μεσογείου (1832-1857)*, Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΤΕ, Αθήνα.
- ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ, Π. (1992), *Σύντομος Ιστορία των Ελλήνων και λοιπών λαών της Ανατολής από 1821 μέχρι 1921*, τόμ. Α'. Εν Αθήναις.
- _____ (1925), *Ιστορία της Ελλάδος από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι της Βασιλείας Γεωργίου Α'*, Ελευθερουδάκης, Αθήναι.

- ΚΑΤΣΟΥΛΗΣ, Γ, Μ. ΝΙΚΟΛΙΝΑΚΟΣ, Β. ΦΙΛΙΑΣ, (χ.χ.), *Οικονομική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τόμ. Β', Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΚΕΧΑΓΙΑΣ, Ε. (1875), *Το Νέο Νομισματικό Σύστημα*, Εθνική Τράπεζα Ελλάδος, Αθήνα.
- ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ, Ι. (1995) "Νομισματική Ιστορία του ελληνικού κράτους, 19ος αι. Ζ. Δεμαθάς, Θ. Καλαφάτης, Θ. Σακελλαρόπουλος, Νομισματικές κρίσεις και η κρατική τους διαχείριση στην Ελλάδα, 1880-1930 (1991)", *Μνήμων*, τόμ. 17, σελ. 181-206.
- ΚΟΚΚΙΝΟΣ, Δ. (1960), *Η Ελληνική Επανάσταση*, τόμος 12ος, Μέλισσα, Αθήνα.
- ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Ε. (1892) [1972], *Ιστορία του Συγχρόνου Ελληνισμού*, 2 τόμοι, Γρηγοριάδης, Αθήνα.
- ΛΑΪΟΣ, Γ. (1967-71) «Η εκλογή του Όθωνος ως βασιλέως της Ελλάδος και η επικύρωση αυτής υπό της εν Προνοία Εθνοσυνελεύσεως», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμ. 19, σελ. 167-183.
- LANDES, D. (1961) "Some thoughts of the Nature of Economic Imperialism", *The Journal of Economic History*, τόμ. 25, σελ. 496-512.
- LECONTE, C. (1874), *Étude Économique de la Grèce*, Paris.
- LEVANDIS, J. (1944), *The Greek Foreign Debt and the Great Powers 1821-1898*, New York.
- ΛΙΓΝΑΔΗΣ, Α (1970) *Το πρώτον δάνειον της Ανεξαρτησίας*, (διδ. διατριβή) Αθήνα.
- _____ (1975), *Η ξενική εξάρτησις εις την διαδρομήν του Νεοελληνικού Κράτους*, Αθήνα.
- ΜΑΜΟΥΚΑΣ, Α. (1851) *Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος*, τομ. ΙΑ' Πειραιεύς.
- ΜΑΝΣΟΛΑΣ, Α. (1867) [1985], *Πολιτειογραφικαί πληροφορίες περί Ελλάδος*, Αθήνα (ανατ. Δ. Καραβιάς).
- ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ, Σπ. (1966), *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. Α'. Πάπυρος, Αθήνα.
- ΜΠΑΝΤΑΛΟΥΚΑΣ, Κ. (1961), *Ιστορική Επισκόπησις του προπολεμικού Δημοσίου Χρέους της Ελλάδος*, Πειραιεύς.
- ΝΙΚΟΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ, Δ. (1974), *Περί του νομίματος εν Ελλάδι από της Αλώσεως μέχρι της αφίξεως του Όθωνος*, διδ. διατριβή,

Αθήναι.

- ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, ΓΡ. (1833) "Περί Γεωργίας και Βιομηχανίας", εφημ. Αθηνά, αριθμ. 120-121, Ιούνιος [=Μ. ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *Κείμενα για την Ελληνική Βιομηχανία τον 19ο αιώνα. Φυσική εξάρτηση ή προστασία; Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ*. Αθήνα, 1994].
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, Ν. (1998) *Νεοελληνικό Κράτος και Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Ο καταλυτικός ρόλος των Βαυαρών*. Πρόλογος Ε. Βενιζέλου - Εισαγωγή Π. Πετρίδη, Παρουσία, Αθήνα, σελ. 20-37.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Σ. (1988), *Το Ελληνικό Κράτος (1821-1909)*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Σ. (1979), *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος. Α' Η "Ελληνική Πολιτεία", (1828-1832)*, Ιωάννινα.
- ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (1992) "Καποδίστριας και Όθων: Τομή ή συνέχεια;" Σκέψεις και ερωτήματα για την περιοδολόγηση και τη μεθοδολογία της έρευνας " ", ΣΤ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, επιμ. *Αφιέρωμα στη Μνήμη του Ν. Σβορώνου*, Αθήνα, σελ. 177-81.
- PELLION (1856), *La Grèce de les Capodistrias pendant l' occupation française de 1828 à 1834*, Paris.
- ΠΕΤΡΙΔΗΣ, Π. (1985), *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία 1828-1843*, τομ. Α', τχ. Ι, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- ΠΕΤΡΙΔΗΣ, Π. (1990), *Πολιτικοί και συνταγματικοί θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1821-1843)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- _____ (1994), *Ελληνική Πολιτική Ιστορία*, τόμ. Α', Γκοβόστης, Αθήνα.
- ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, Μ. Κ. (1969) "Οι πρώτοι περί την Δημοσίαν Οικονομίαν ασχοληθέντες εν Ελλάδι", *Επιθεώρησις Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου*, τόμ. ΙΓ', τχ. 3ο, σελ. 258-267.
- ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ, Π. (1932), *Η Μοναρχία εν Ελλάδι*, Αθήναι.
- ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Γ. (1985), *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Ιωάννινα.
- ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ, Ε. (1974-75) "Ο Διακανονισμός της Κωνσταντινουπόλεως (9/21 Ιουλίου 1832)", *Μνημοσύνη*, τόμ. 5, σελ. 201-283.
- ΠΡΟΝΤΖΑΣ, ΕΥ. (1995), *Η αυθεντία του νομίματος στη Νεοελληνική Κοινωνία. Η περίοδος των διατακτικών κερμάτων 1885-*

- 1910, Αθήνα [Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού 10].
- ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, Μ. (επιμ.) (1994), *Κείμενα για την Ελληνική Βιομηχανία τον 19ο αιώνα. Φυσική εξέλιξη ή προστασία; Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ*, Αθήνα.
- ΡΑΠΤΑΡΧΗΣ, Π. (1937), *Η δημοσιονομική και οικονομική πολιτεία των μοναρχικών κυβερνήσεων του Όθωνος (1833-1843)*, Εν Αθήναις.
- SICHERER, H. von (1880), *Das bayerisch-griechische Anlehen aus den Jahren 1835, 1836 und 1837*, Munchen.
- ΣΙΔΕΡΙΣ, Α.Δ. (1934), *Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξαν εκατονταετίαν*, Παπαδόγιαννη, Αθήνα.
- ΣΚΟΥΦΟΣ, Ν. (1834), *Συλλογή συνθηκών, πρωτοκόλλων και διπλωματικών εγγράφων*, Αθήνα.
- ΣΟΥΤΣΟΣ, Ι. (1863), *Δοκίμιον περί οικονομικών μεταρρυθμίσεων*, Αθήνα.
- STRONG, F. (1842), *Greece as a Kingdom or a statistical description of that country from the arrival of King Othon 1833 down to the present time*, Longmann, London.
- ΣΥΝΑΡΕΛΛΗ, ΜΑΡΙΑ (1989), *Δρόμοι και Λιμάνια στην Ελλάδα 1830-1860*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα.
- ΘΕΜΕΛΗ-ΚΑΤΗΦΟΡΗ, ΔΕΣΠ. (1984) "Σχέσεις J.G. Eynard και J. von Armansperg", *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμ. 27^{ος}, σελ. 134-153.
- _____ (1985), *Το γαλλικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα στην περίοδο του Καποδίστρια (1828-1831)*, Επικαιρότητα, Αθήνα.
- ΤΖΟΚΑΣ, Σ. (1998), *Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Υποανάπτυξη ή εξαρτημένη ανάπτυξη; Θεμέλιο*, Αθήνα.
- VACALOPOULOS, C.A. (1977), *L' économiste Francais Arthémon de Re-gny et son role dans l' histoire financière de la Grèce (1831-1841)*, Thessalonike.
- ΖΟΥΒΑΣ, Π. (1973), *Εθνικαί Συνελεύσεις των Ελλήνων*. Αθήνα.
- ΖΩΓΡΑΦΟΣ, Δ. (1936), *Ιστορία της παρ' ημίν Γεωργικής Εκπαιδύσεως*, τόμ. 1^{ος}, Υπουργείο Γεωργίας, Αθήνα.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1988-1997)

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΕΙ Πάτρας

1. Εισαγωγή

Η ανάπτυξη των σύγχρονων κοινωνιών συνδέεται άμεσα με τον τουρισμό, που ως έννοια, ορίζεται, κυρίως από την μετακίνηση ατόμων από τον μόνιμο τόπο διαμονής του σ' έναν άλλο, με συνηθέστερο σκοπό την ψυχαγωγία. Ο τουρισμός ως φαινόμενο είναι πολύμορφο. Περιλαμβάνει το σύνολο των μετακινήσεων, που γίνονται για μορφωτικούς λόγους ή για αναψυχή, τις αιτίες του και τις πολλαπλές του επιδράσεις στην οικονομία και το τοπίο των τουριστικών περιοχών. Ο τουρισμός, μπορεί να θεωρείται από τους οικονομολόγους ως φαινόμενο μεταφοράς εισοδημάτων, μεταξύ των διαφόρων γεωγραφικών περιοχών από τους γεωγράφους, όμως, είναι ένας παράγοντας που συντελεί στην αλλαγή και καμιά φορά στην παραμόρφωση του τοπίου. Αν για όλες τις χώρες ο Τουρισμός, με την εισροή πολύτιμου συναλλάγματος είναι ιδιαίτερα επωφελής και κερδοφόρος, για τις αναπτυσσόμενες χώρες αποτελεί σημαντική και σε ορισμένες περιπτώσεις κύρια πηγή «άδηλων πόρων». Το ίδιο συμβαίνει και στη χώρα μας και για όσο χρονικό διάστημα ακόμη, τα αρχαία μνημεία και οι φυσικές ομορφιές του τοπίου της θα προσελκύνουν κάθε χρόνο πλήθος τουριστών.

Ο τουρισμός χωρίζεται, με βάση ορισμένα κριτήρια, στις εξής κατηγορίες:

- 1) Από άποψη γεωγραφικού περιβάλλοντος, σε :
 - (α) Εσωτερικό που αφορά τις μετακινήσεις των κατοίκων μιας χώρας στο εσωτερικό αυτής,
 - (β) Εξωτερικό, που αφορά τις μετακινήσεις σε άλλες χώρες και χωρίζεται σε i) εισερχόμενο και ii) σε εξερχόμενο (αναχωρήσεις).
- 2) Από άποψη τουριστικού πλήθους σε :
 - (α) Ατομικό ή μεμονωμένο, που αφορά τις μετακινήσεις ενός ή περισσότερων ατόμων που μετακινούνται μεμονωμένα, άσχετα με το συγκοινωνιακό μέσο ή τρόπο ή άτομα που συνδέονται με συγγενικούς ή φιλικούς δεσμούς.
 - (β) Συλλογικό ή ομαδικό, που αφορά οργανωμένα γκρουπ που διακινούνται μέσω ταξιδιωτικών γραφείων.
- 3) Από άποψη εποχής σε:
 - (α) Συνεχή. Καλείται η τουριστική διακίνηση που εκτείνεται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.
 - (β) Εποχιακό. Καλείται όταν η μέγιστη διακίνηση του τουριστικού πλήθους πραγματοποιείται σε μια ορισμένη περίοδο του έτους. Ο εποχιακός τουρισμός ανάλογα με την περίοδο της μέγιστης διακίνησης διακρίνεται σε : 1) χειμερινό, 2) θερινό, 3) φθινοπωρινό και 4) εαρινό τουρισμό. Στο εποχιακό τουρισμό η τουριστική διακίνηση μπορεί να εμφανίζει μια ακανόνιστη, από άποψη ποσότητας, συνεχή ροή σε ορισμένες εποχές ή μήνες του έτους, οπότε έχουμε και τις παρακάτω διακρίσεις σε:
 - 1) Πλήρη τουριστική περίοδο,
 - 2) Τουριστική περίοδο αιχμής,
 - 3) Τουριστική νεκρά περίοδος.
- 4) Από άποψη αποστολής, σε:
 - (α) ψυχαγωγικό,
 - (β) φυσιολατρικό,
 - (γ) μορφωτικό,
 - (δ) καλλιτεχνικό ,
 - (ε) θρησκευτικό,

- (στ) αθλητικό,
 - (ζ) επαγγελματικό,
 - (η) θεραπευτικό
- 5) Από άποψη χρήσης μεταφορικών μέσων, σε:
- (α) αεροπορικό τουρισμό,
 - (β) σιδηροδρομικό,
 - (γ) ποδηλατικό,
 - (δ) ατμοπλοϊκό,
 - (ε) με αυτοκίνητο όχημα,
 - (στ) πεζοπορικό τουρισμό.

2. Ελληνικός Τουρισμός

2.1. Διαπιστώσεις και Στόχοι

Ο ελληνικός τουρισμός διέρχεται μία κρίσιμη καμπή και είναι πια επιτακτική ανάγκη η ανανέωση του τουριστικού προϊόντος, η επανάκτηση της ανταγωνιστικότητάς του και η ελεγχόμενη περαιτέρω ανάπτυξή του.

Απαραίτητος θεωρείται και ο επαναπροσδιορισμός του ελληνικού τουρισμού μέσα στο ευρωπαϊκό και διεθνές τουριστικό γίγνεσθαι, με στόχο να καθιερωθεί, πλέον, η Ελλάδα ως 12μηνος ποιοτικός τουριστικός προορισμός. Έτσι επιχειρείται ένα άνοιγμα - πρόκληση, κυρίως προς τις θεματικές μορφές τουρισμού (πολιτιστικός, οικολογικός, συνεδριακός, θαλάσσιος, θεραπευτικός κ.λπ.) ούτως ώστε να επιτευχθεί η άμβλυση της κυριαρχίας του μαζικού τουρισμού, η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και ανάδειξη και προστασία του περιβάλλοντος (φυσικού και ανθρωπογενούς), ως τουριστικού πόρου.

Παράλληλα, επιχειρείται η γενικότερη βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών (δημόσιων και ιδιωτικών) και μία νέα θεσμική - κανονιστική όσο και επενδυτική - αναπτυξιακή διάσταση της τουριστικής

πολιτικής με διαμορφωμένα μέσα υλοποίησής της τα ενισχυμένα κίνητρα του αναπτυξιακού νόμου (2234/94) για όλα τα έργα ειδικής υποδομής του Ν. 2234/94 - που είναι συνεδριακά κέντρα, μαρίνες, γήπεδα γκολφ, εγκαταστάσεις αξιοποίησης ιαματικών πηγών και χιονοδρομικών κέντρων, κέντρα θαλασσοθεραπείας και κέντρα τουρισμού υγείας - τα εθνικά και κοινοτικά κονδύλια του Β΄ ΚΠΣ καθώς και το πρόγραμμα δημόσιων επενδύσεων που χρηματοδοτείται από εθνικά και κοινοτικά διαθέσιμα.

Τα κίνητρα αυτά αφορούν κατά προτεραιότητα τις ανεπτυγμένες τουριστικές περιοχές, η προσφορά των οποίων χρήζει στήριξης με έργα ειδικής τουριστικής υποδομής, προκειμένου να ανοιχθεί σε πελατεία ειδικών μορφών τουρισμού και να επιτύχει επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου. Το ίδιο ισχύει και για τις νέες τουριστικές περιοχές, που δημιουργήθηκαν ως επί τω πλείστων με τα κίνητρα του Ν. 1262/82 ως προορισμοί μαζικού τουρισμού και ήδη αντιμετωπίζουν οξύτατα προβλήματα (πληρότητας, βιωσιμότητας και μονάδων) των οποίων το τουριστικό προϊόν πρέπει εξίσου να διαφοροποιηθεί.

Για πρώτη φορά, επίσης, καταβάλλεται συστηματική προσπάθεια αξιοποίησης των ιδιαίτερων, μοναδικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν τον ελληνικό προορισμό, στοιχεία τα οποία αναδεικνύονται σε τάσεις και δημοφιλείς συνήθειες διεθνώς όπως π.χ. οι ευεργετικές και παγκοσμίως αναγνωρισμένες επιδράσεις στην υγεία, της «Μεσογειακής διατροφής» και της ελληνικής γαστρονομικής παράδοσης.

Υπό αυτό το πρίσμα και με αυτά τα εφόδια, ο Ε.Ο.Τ. οργανώνει την ανασύνταξη και αντεπίθεση του ελληνικού τουρισμού, διεκδικώντας το μερίδιο που του αρμόζει στην ραγδαία αναπτυσσόμενη και τόσα πολλά υποσχόμενη διεθνή τουριστική αγορά.

1.2. Η εξέλιξη του τουρισμού «(1988 - 1998)»

1.2.1. Συνολικές Αφίξεις Τουριστών στα έτη 1988 - 1997

Στον Πίνακα 1.2.1. καταγράφουμε τις συνολικές αφίξεις των τουριστών και για να προσδιορίσουμε το μέγεθος των μεταβολών που παρατηρούνται υπολογίσαμε το ποσοστό % της μεταβολής από έτος σε έτος σε τρέχουσες και σε σταθερές τιμές του 1988.

Πίνακας 2.2.1.

Αφίξεις Τουριστών στα Έτη 1988-1997

ΕΤΟΣ	ΑΦΙΞΕΙΣ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ	ΜΕΤ.%	ΜΕΤ. ΣΤΑΘ. '88	ΜΕΤ.% '88
1988	8.351.182				
1989	8.540.962	189.780	2,27	189.780	2,27
1990	9.310.492	769.530	9,01	959.310	11,49
1991	8.271.258	-1.039.234	-11,16	-79.924	-0,96
1992	9.756.012	1.484.754	17,95	1.404.830	16,82
1993	9.913.267	157.255	1,61	1.562.085	18,70
1994	11.301.722	1.388.455	14,01	2.950.540	35,33
1995	10.712.145	-589.577	-5,22	2.360.963	28,27
1996	9.782.061	-930.084	-8,68	1.430.879	17,13
1997	10.588.489	806.428	8,24	2.237.307	26,79

Πηγή: Ε.Ο.Τ.

Από τον πίνακα διακρίνουμε μια σημαντική πτώση στον αριθμό των αφίξεων το 1991 που φτάνει το 11% ενώ σε σταθερές τιμές του '88 το 0,96%, δηλαδή οι αφίξεις βρίσκονται σε μικρότερο επίπεδο απ' ότι ήταν το 1988.

Έχουμε δύο σημαντικές αυξήσεις της τάξεως του 18% και 14% κατά τα έτη '92 και '94 αντίστοιχα, φθάνοντας το υψηλότερο σημείο σε σχέση με το 1988, δηλαδή άνοδο περίπου 35%. Ακολουθούν ξανά δύο διαδοχικές μειώσεις και τελικά μια άνοδος που βρίσκεται τις αφίξεις του 1997 σε ποσοστό 26,79% σε σχέση με τις αφίξεις του έτους βάσης (1988).

1.2.2. Προέλευση κατά Εθνικότητα

Ο πίνακας 1.2.2. παρουσιάζει τις αφίξεις αλλοδαπών τουριστών στα έτη '88-'97 ανά χώρα προέλευσης σε ποσοστά %.

Μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι το 20% περίπου των συνολικών αφίξεων κατά μέσο όρο προέρχεται από τη Γερμανία. Οι τουρίστες αυτοί διακινούνται κυρίως μέσω της T.U.I. (Touristic Union International), του μεγαλύτερου Γερμανικού Πρακτορείου διακίνησης τουριστών και ηγετικό πρακτορείο ανά τον κόσμο.

Δεύτεροι έρχονται οι τουρίστες με προέλευση από το Ην. Βασίλειο με ποσοστό (19,87%). Ακολουθούν οι Ιταλοί (6,12%), οι Γάλλοι (5,33%), οι Ολλανδοί (4,97%), οι υπήκοοι της πρώην Γιουγκοσλαβίας (3,65%), οι Σουηδοί (3,59%), οι Αυστριακοί (3,31%), οι Δανοί (3%) και οι κάτοικοι των Η.Π.Α. (2,6%).

Το υπόλοιπο μέρος των αφίξεων καλύπτεται με πολύ μικρά ποσοστά της τάξεως του 02 - 1,8 % από τα υπόλοιπα κράτη.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το σύνολο των ασιατών τουριστών είναι το 3,1% του συνόλου των αφίξεων και των Ιαπώνων μόλις το 0,95 %.

Πίνακας 2.2.2.

ΚΡΑΤΗ	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	Μ.Ο.
ΑΥΣΤΡΙΑ	3,23	3,14	3,08	3,49	3,54	2,91	3,14	3,24	3,68	3,67	3,31
ΒΕΛΓΙΟ-ΛΟΥ-ΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	1,95	1,91	2,17	2,17	2,31	2,26	2,33	2,29	2,18	2,17	2,18
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	0,57	0,86	1,44	1,91	1,44	1,46	1,18	1,27	1,58	1,72	1,35
ΓΑΛΛΙΑ	5,59	5,60	6,07	5,69	5,56	5,59	5,50	5,15	4,73	4,03	5,33
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	19,12	19,38	20,64	18,87	19,93	20,87	21,53	21,22	19,50	18,84	20,05
ΠΡΩΗΝ ΓΙΟΥ-ΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	4,77	4,32	6,24	6,27	0,96	1,93	2,45	2,52	2,53	5,45	3,65
ΔΑΝΙΑ	3,37	3,70	3,02	2,56	2,88	2,56	2,72	3,03	3,06	3,25	3,00
ΕΛΒΕΤΙΑ	1,59	1,63	1,63	1,53	1,67	1,66	1,55	2,42	2,62	2,79	1,93
ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ	21,69	19,11	17,69	20,25	22,09	22,11	21,59	20,77	17,26	16,17	19,87
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	0,79	0,73	0,73	0,53	0,59	0,6	0,62	0,58	0,55	0,43	0,61
ΙΣΠΑΝΙΑ	1,00	1,21	1,37	1,27	1,23	1,20	1,08	0,89	0,81	0,67	1,06
ΙΤΑΛΙΑ	6,66	6,67	6,67	6,25	6,38	6,31	6,41	6,01	5,02	5,04	6,12
ΚΥΠΡΟΣ	1,20	1,32	1,10	1,26	1,10	0,91	0,82	0,92	0,88	1,24	1,06
ΝΟΡΒΗΓΙΑ	1,24	0,81	0,99	0,83	0,98	1,03	1,28	1,33	1,61	1,52	1,18
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	4,28	5,02	5,32	5,44	5,60	5,15	5,23	4,72	4,62	4,38	4,97
ΟΥΓΓΑΡΙΑ	0,36	0,63	0,65	1,30	1,10	0,75	0,93	0,85	1,16	1,37	0,92
ΠΟΛΩΝΙΑ	1,03	0,79	0,66	0,57	0,45	0,35	0,27	0,46	0,91	0,96	0,63
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	0,30	0,44	0,29	0,20	0,27	0,21	0,19	0,19	0,16	0,12	0,23
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	0,11	0,08	0,12	0,22	0,20	0,19	0,23	0,36	0,52	0,49	0,26
ΣΟΥΗΔΙΑ	3,19	3,07	2,79	3,17	3,22	3,20	3,55	4,29	4,58	4,46	3,59
ΤΣΕΧΙΑ – ΣΛΟΒΑΚΙΑ	0,19	0,22	0,31	1,57	1,96	0,90	0,81	1,13	2,10	1,93	1,14
ΦΙΝΛΑΝΔΙΑ	2,45	2,99	2,56	2,61	1,76	1,18	1,27	0,96	1,24	1,40	1,78

ΛΟΙΠΑ ΚΡΑΤΗ ΕΥΡΩΠΗΣ	0,09	0,13	0,31	0,98	1,07	2,07	2,15	1,26	2,45	3,62	1,49
ΣΥΝΟΛΟ ΕΥΡΩΠΗΣ	84,48	83,75	85,85	88,95	86,30	85,45	86,82	85,87	83,76	85,72	85,71
ΙΑΠΩΝΙΑ	1,10	1,22	1,16	0,70	1,12	0,91	0,84	0,84	0,89	0,80	0,95
ΙΣΡΑΗΛ	0,33	0,43	0,35	0,45	0,6	0,46	0,33	0,51	0,77	0,78	0,48
ΛΙΒΑΝΟΣ – ΣΥΡΙΑ	0,37	0,40	0,26	0,19	0,16	0,15	0,12	0,15	0,19	0,15	0,21
ΤΟΥΡΚΙΑ	0,54	0,51	0,47	0,65	0,75	1,51	0,65	0,46	0,48	0,42	0,65
ΙΡΑΝ	0,06	0,06	0,05	0,05	0,07	0,08	0,06	0,06	0,05	0,04	0,06
ΛΟΙΠΑ ΚΡΑΤΗ Μ. ΑΝΑΤΟΛΗΣ	0,15	0,16	0,11	0,07	0,08	0,08	0,05	0,07	0,13	0,08	0,10
ΛΟΙΠΑ ΚΡΑΤΗ ΑΣΙΑΣ	0,65	0,71	0,57	0,54	0,57	0,55	0,55	0,62	0,56	1,37	0,68
ΣΥΝΟΛΟ ΑΣΙΑΣ	3,21	3,48	2,96	2,64	3,12	3,73	2,60	2,70	3,08	3,64	3,11
ΑΙΓΥΠΤΟΣ – ΣΟΥΔΑΝ	0,38	0,36	0,25	0,24	0,20	0,20	0,16	0,20	0,20	0,18	0,23
ΝΟΤΙΟΑΦΡΙΚΑ- ΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ	0,27	0,24	0,21	0,16	0,17	0,15	0,11	0,11	0,09	0,08	0,16
ΛΟΙΠΑ ΚΡΑΤΗ ΑΦΡΙΚΗΣ	0,43	0,35	0,26	0,22	0,15	0,14	0,11	0,14	0,15	0,14	0,20
ΣΥΝΟΛΟ ΑΦΡΙΚΗΣ	1,08	0,94	0,72	0,62	0,52	0,49	0,38	0,45	0,45	0,40	0,59
ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ	0,06	0,07	0,05	0,06	0,09	0,09	0,10	0,09	0,08	0,04	0,07
ΒΡΑΖΙΛΙΑ	0,16	0,18	0,12	0,10	0,09	0,09	0,10	0,10	0,10	0,08	0,11
ΜΕΞΙΚΟ	0,08	0,10	0,07	0,04	0,07	0,05	0,05	0,04	0,03	0,02	0,05
Η.Π.Α.	3,29	3,26	2,94	2,18	2,86	2,59	2,36	2,24	2,27	2,27	2,60
ΚΑΝΑΔΑΣ	0,85	0,92	0,80	0,57	0,61	0,52	0,50	0,47	0,45	0,45	0,60
ΛΟΙΠΑ ΚΡΑΤΗ ΑΜΕΡΙΚΗΣ	0,14	0,14	0,13	0,13	0,16	0,1	0,08	0,08	0,11	0,10	0,12
ΣΥΝΟΛΟ ΑΜΕΡΙΚΗΣ	4,59	4,68	4,11	3,09	3,88	3,46	3,19	3,02	3,05	2,97	3,56
ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ	1,21	1,33	1,09	0,80	0,71	0,57	0,54	0,51	0,56	0,44	0,75
ΛΟΙΠΑ ΚΡΑΤΗ ΩΚΕΑΝΙΑΣ	0,16	0,16	0,14	0,10	0,08	0,07	0,06	0,05	0,05	0,03	0,09
ΣΥΝΟΛΟ ΩΚΕΑΝΙΑΣ	1,36	1,49	1,23	0,91	0,80	0,64	0,61	0,56	0,61	0,47	0,84
ΠΡΩΗΝ Ε.Σ.Σ.Δ.	0,16	0,28	0,44	0,95	1,03	1,18	1,19	1,96	3,45	1,90	1,30
ΣΥΝΟΛΟ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ	94,88	94,62	95,30	97,16	95,65	94,95	94,79	94,57	94,39	95,11	95,11
ΚΡΟΥΖΑΙΕΡΕΣ	5,12	5,38	4,70	2,84	4,35	5,05	5,21	5,43	5,61	4,89	4,89
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

2.2.3. Αφίξεις ανά μέσο μεταφοράς.

Στον πίνακα 1.2.3. παρουσιάζονται οι αφίξεις αλλοδαπών αλλοδαπών τουριστών ανάλογα με το μέσο μεταφοράς (αεροπορικής, σιδηροδρομικών, θαλασσίως, οδικώς και με κρουαζιέρες). Παρατηρώντας τον πίνακα διαπιστώνεται ότι οι ταξιδιώτες προτιμούν τις αεροπορικές μεταφορές. Η αξιοπιστία των αεροπορικών μεταφορών, που επιτυγχάνουν τη γρηγορότερη και ασφαλέστερη στατιστικά μετάβαση από χώρα σε χώρα είναι παράγοντες που εξηγούν την μεγαλύτερη προτίμηση σε αυτές.

Σύμφωνα με τον αριθμό των συνολικών αφίξεων ανά μέσο μεταφοράς, παρατηρείται άνοδος στις αεροπορικές αφίξεις και μείωση στις αφίξεις που σημειώθηκαν με τα υπόλοιπα μέσα μεταφοράς, κατά τα έτη '89-'97. Έτσι φαίνεται ότι οι αεροπορικές μεταφορές καλύπτουν το 66,26% των αφίξεων το 1989 και φθάνουν το 76,95% των αφίξεων το 1997.

Τέλος στον πίνακα 1.2.3. παρουσιάζονται οι αφίξεις κατά μέσο όρο στα έτη '89 - '97 ανά μέσα μεταφοράς.

Οι αεροπορικές μεταφορές συμβάλλουν κατά 74,11% στις συνολικές αφίξεις, ακολουθούν οι οδικές μεταφορές με 10,87%, οι θαλάσσιες μεταφορές με 9,04%, οι κρουαζιέρες με 4,83% ενώ μόνο 1,14% αναλογεί στις σιδηροδρομικές αφίξεις.

Πίνακας 2.2.3.

ΕΤΟΣ	ΑΕΡ/ΚΩΣ	ΣΙΑ/ΚΩΣ	ΘΑΛ/ΣΙΩΣ	ΟΔΙΚΩΣ	ΚΡΟΥΑΖΙΕΡΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
1989	5.659.472	239.691	955.324	1.227.364	459.111	8.540.962
%	66,26	2,81	11,19	14,37	5,38	100,00
1990	6.304.864	279.810	973.140	1.315.496	437.182	9.310.492
%	67,72	3,01	10,45	14,13	4,70	100,00
1991	5.772.557	144.969	897.755	1.220.846	235.131	8.271.258
%	69,79	1,75	10,85	14,76	2,84	100
1992	7.305.312	76.708	1.143.034	806.306	424.652	9.756.012
%	74,88	0,79	11,72	8,26	4,35	100
1993	7.496.435	56.814	978.258	881.316	500.444	9.913.267
%	75,62	0,57	9,87	8,89	5,05	100
1994	8.822.774	42.936	930.084	917.016	588.912	11.301.722
%	78,07	0,38	8,23	8,11	5,21	100
1995	8.479.232	36.739	840.247	773.959	581.968	10.712.145
%	79,16	0,34	7,84	7,23	5,43	100
1996	7.683.659	28.383	578.044	943.209	548.766	9.782.061
%	78,55	0,29	5,91	9,64	5,61	100
1997	8.147.921	36.752	565.706	1.319.946	518.164	10.588.489
%	76,95	0,35	5,34	12,47	4,89	100
M.O.	74,11	1,14	9,04	10,87	4,83	

ΠΗΓΗ: Ε.Ο.Τ.

1.2.4. Διανυκτερεύσεις ανά περιφέρεια

Στον πίνακα 1.2.4. παρουσιάζονται οι διανυκτερεύσεις ανά περιφέρεια σε ποσοστό % κατά Μέσο Όρο για την συγκεκριμένη περίοδο ('90 - '97). Οι διανυκτερεύσεις πραγματοποιήθηκαν σε τουριστικά αναπτυγμένες και αναπτυσσόμενες περιοχές από αλλοδαπούς και ημεδαπούς τουρίστες.

Έχουμε πολύ σημαντικές διαπιστώσεις.

Οι προτιμήσεις των αλλοδαπών τουριστών επικεντρώνονται στο Ν. Αιγαίο (33,3%) και την Κρήτη (25,33%) ενώ ακολουθεί η Αττική

(13,48%), τα Νησιά του Ιονίου (9,94%) και η Κεντρική Μακεδονία (5,83%).

Οι ημεδαποί τουρίστες προτιμούν την Αττική (21,13%), την Κεντρική Μακεδονία (11,87%), το Νότιο Αιγαίο (9,21%), την Πελοπόννησο (8,29%). Ακολουθούν η Θεσσαλία (7,91%), η Στερεά Ελλάδα (7,48%), η Αν. Μακεδονία - Θράκη (7,07%), η Κρήτη (5,82%) και οι Ιόνιοι Νήσοι (5,69%). Η προτίμηση σε Αττική και Κεντρική Μακεδονία αιτιολογείται κυρίως λόγω των συνεδρίων και εκθέσεων που διεξάγονται στην πρωτεύουσα και την συμπρωτεύουσα. Σε συνολικό επίπεδο οι τουρίστες προτιμούν περισσότερο το Νότιο Αιγαίο (27,28%), την Κρήτη (20,42%) και την Αττική (15,39%).

Πίνακας 2.2.4.

ΠΟΣΟΣΤΟ % ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΩΝ ΑΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

	ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	ΗΜΕΔΑΠΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
ΑΝ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ	1,02	7,07	2,54
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	5,83	11,87	7,35
ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	0,08	2,59	0,71
ΗΠΕΙΡΟΣ	0,61	4,35	1,54
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	1,43	7,91	3,05
ΙΟΝΙΟΙ ΝΗΣΟΙ	9,94	5,82	8,91
ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	1,57	5,91	2,65
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ	1,59	7,48	3,06
ΑΤΤΙΚΗ	13,48	21,13	15,39
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	2,97	8,29	4,29
ΒΟΡΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	2,86	2,70	2,82
ΝΟΤΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	33,30	9,21	27,28
ΚΡΗΤΗ	25,33	5,69	20,42
ΣΥΝΟΛΟ	100,00	100,00	100,00

ΠΗΓΗ: Ε.Ο.Τ.

1.2.5. Εποχικότητα.

Η Ελλάδα αποτελεί μία χώρα καλοκαιρινών, κατά κύριο λόγο διακοπών.

Ο Πίνακας 1.2.51 παρουσιάζει τις αφίξεις αλλοδαπών τουριστών ανά μήνα κατά μέσο όρο κατά τα έτη 1988-1997.

Διαπιστώνουμε ότι οι μήνες Ιούλιος - Αύγουστος συγκεντρώνουν τον μεγαλύτερο αριθμό τουριστών.

Πίνακας 2.2.5₁

ΜΗΝΕΣ	ΑΦΙΞΕΙΣ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ	124.381
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ	119.896
ΜΑΡΤΙΟΣ	251.552
ΑΠΡΙΛΙΟΣ	577.330
ΜΑΪΟΣ	1.139.542
ΙΟΥΝΙΟΣ	1.300.365
ΙΟΥΛΙΟΣ	1.769.138
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	1.831.787
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ	1.388.461
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ	779.531
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ	210.775
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ	160.001
Σ Υ Ν Ο Λ Ο	9.652.759

ΠΗΓΗ: Ε.Ο.Τ.

Στον Πίνακα 1.2.5₂ διαπιστώνουμε ότι οι μήνες Ιούλιος - Αύγουστος συγκεντρώνουν το 37,3% των συνολικών αφίξεων, η περίοδος Μάιος έως Σεπτέμβριος το 76,97%, ενώ η περίοδος Μάρτιος έως Οκτώβριος το 93,63% των συνολικών αφίξεων.

Πίνακας 2.2.5₂
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΦΙΞΕΩΝ ΚΑΤΑ Μ.Ο. '88 - '97

ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΑΦΙΞΕΙΣ	%
Ιούλιος - Αύγουστος	3.600.925	37,30
Μάιος - Σεπτέμβριος	7.429.293	76,97
Μάρτιος - Οκτώβριος	9.037.707	93,63

ΠΗΓΗ: Ε.Ο.Τ.

2.3. Μέτρα Ποιοτικής Αναβάθμισης

Τα τελευταία χρόνια το Υπουργείο Ανάπτυξης σε συνεργασία με τον Ε.Ο.Τ. έχει προβεί σε μια σειρά μέτρων, προκειμένου να ενισχύσει τον ελληνικό τουρισμό και να εξομαλύνει τις διακυμάνσεις που εμφανίζονται. Τα μέτρα αυτά εστιάζονται κυρίως στα εξής :

- Βελτίωση του επιπέδου των παρεχόμενων τουριστικών και συμπληρωματικών υπηρεσιών.
- Υπαγωγή στον έλεγχο του ΕΟΤ νέων μορφών επιχειρήσεων (π.χ. επιχειρήσεις προώθησης πωλήσεων δικαιωμάτων χρονομετρικής χρήσης καταλυμάτων).
- Εκσυγχρονισμός της νομοθεσίας των τουριστικών γραφείων.
- Ποιοτική κατάταξη των ξενοδοχείων.
- Ποιοτική κατάταξη εστιατορίων σε κατηγορίες (αστέρια) και εθελοντικό σήμα ποιότητας για την ελληνική κουζίνα.
- Εκσυγχρονισμός των τουριστικών εγκαταστάσεων, ποιοτική αναβάθμιση των παρεχόμενων υπηρεσιών και διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος, μέσω των κινήτρων του αναπτυξιακού νόμου.

2.4. Το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης

Το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης αποτελεί σήμερα το κατ' εξοχήν εργαλείο ποιοτικής αναβάθμισης του τουριστικού προϊόντος, με την προώθηση των εξής προγραμμάτων :

- **Μελέτες και συμβουλευτικές υπηρεσίες προς τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) του τουρισμού.**

Πρόκειται για ένα πρόγραμμα προϋπολογισμού 2.892 εκ. δρχ. που τέθηκε σε έφαρμογή το 1997. Χρηματοδοτεί κατά 50% οργανωτικές δράσεις για την προβολή και το άνοιγμα των ΜΜΕ σε ξένες αγορές ή τμήματα αγορών, τη βελτίωση του επιπέδου των υπηρεσιών τους, τη μηχανοργάνωσή τους κ.λπ.

- **Πληροφοριακό Σύστημα υποστήριξης των ΜΜΕ.**

Πρόκειται για πρόγραμμα προϋπολογισμού 250,7 εκ. δρχ., προβλέπει την περιφερειοποίηση και διεύρυνση της Τράπεζας Πληροφοριών για ΜΜΕ που ήδη λειτουργεί στον ΕΟΤ, ώστε να επιτευχθεί on-line σύνδεση με τις υπηρεσίες του ΕΟΤ στην περιφέρεια και τα γραφεία της Τουριστικής Αστυνομίας.

- **Χώροι υγιεινής στα κέντρα εστίασης και αναψυχής.**

Πρόκειται για πρόγραμμα προϋπολογισμού 15 δις δρχ. που θα χρηματοδοτεί κατά 50% τη δημιουργία σύγχρονων χώρων υγιεινής, με αυστηρές προδιαγραφές σε 10.000 κέντρα εστίασης / αναψυχής σε ολόκληρη τη χώρα.

- **Δημιουργία βιβλιοθηκών στα ξενοδοχεία.**

Πρόκειται για πρόγραμμα προϋπολογισμού 600 εκ. δρχ. που χρηματοδοτεί κατά 50% τη δημιουργία βιβλιοθηκών σε 200 ξενοδοχειακές μονάδες, που θα περιλάβουν μεταφρασμένα έργα αρχαίων συγγραφέων καθώς και έργα νεοελλήνων συγγραφέων, εκδόσεις με περιηγήσεις, με στοιχεία για τη χλωρίδα και την πανίδα, την ελληνική κουζίνα κ.λπ.

- **INTERNET - Δημιουργία ιστοσελίδων.**

Πρόκειται για τη δημιουργία ενός πλήρους site του ΕΟΤ στο INTERNET, με στόχο την παροχή τουριστικής επιστημονικής πλη-

ροφόρησης (σε μελετητές σπουδαστές) και τη διαφήμιση του ελληνικού τουριστικού προϊόντος.

- **Έκδοση στοιχείων τουριστικής κίνησης.**

Εκδίδονται σε μηνιαία βάση «Δελτία στατιστικών στοιχείων». Τον Οκτώβριο 1997 εκδόθηκε ο ετήσιος τόμος «Εξέλιξη της Τουριστικής Κίνησης 1997».

2.5. Ελληνικός Τουρισμός και ΕΥΡΩ

Η ελληνική τουριστική βιομηχανία βρίσκεται πλέον απέναντι στη μεγάλη πρόκληση. Ο τουριστικός τομέας είναι ο μεγάλος ενυμνημένος του ενιαίου νομίσματος και η ανάγκη προσαρμογής των τουριστικών επιχειρήσεων στη ζώνη του ΕΥΡΩ, δεν είναι μόνο επιτακτική, αλλά ... μονόδρομος.

Δυστυχώς, όμως, η πλειονότητα των τουριστικών επιχειρήσεων δείχνει ανέτοιμη σε ότι αφορά την προετοιμασία για το ενιαίο νόμισμα. Εξάιρεση αποτελούν μόνο οι μεγάλες επιχειρήσεις του κλάδου που έχουν αρχίσει πολύ νωρίτερα τις εργασίες προσαρμογής στο σύστημα.

Ο Έλληνας επίτροπος κ. Χρήστος Παπουτσής προανήγγειλε ήδη την κατάρτιση ενός οδηγού αναφοράς, για τη στήριξη των τουριστικών επιχειρήσεων και την καλύτερη προετοιμασία τους σχετικά με την εισαγωγή τους στο ενιαίο νόμισμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε έρευνα που διενήργησε η επιτροπή μόνο το 28% των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (το δείγμα ήταν 80 επιχειρήσεις όλων των κλάδων) είχε προχωρήσει σε πρόγραμμα προετοιμασίας για τη μετάβαση στο ΕΥΡΩ.

Σύμφωνα με την έκθεση του Ινστιτούτου Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων για τις επιπτώσεις και τις αλλαγές που θα επιφέρει η καθιέρωση του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος, οι ξενοδοχειακές επιχειρήσεις φαίνονται ως οι πλέον ευνοημένες.

Η εξάλειψη του συναλλαγματικού κινδύνου αποτελεί ένα επιπλέον διαπραγματευτικό ατού για τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Αυτό το πλεονέκτημα χάνεται για τους ταξιδιωτικούς πράκτορες. Είναι φανερό ότι η τουριστική αγορά θα αποκτήσει μεγαλύτερη διαφάνεια και ο καταναλωτής θα μπορεί να επιλέγει και διακρίνει πιο εύκολα τόσο το

Ξενοδοχείο που θα καταλύσει όσο και την ποιότητα των υπηρεσιών που θα προσφέρονται.

Παράλληλα, η μείωση των επιτοκίων δανεισμού θα κάνει πιο προσιτές τις επενδύσεις στον τουρισμό και ιδιαίτερα στον ξενοδοχειακό τομέα, ο οποίος σε πανευρωπαϊκό επίπεδο είναι πλέον υπερχρεωμένος.

Το ενιαίο νόμισμα θα συντελέσει σίγουρα στην αύξηση του ανταγωνισμού. Οι επιχειρήσεις που δεν θα έχουν πανευρωπαϊκή εμβέλεια είναι καταδικασμένες, ενώ η τάση για συγχωνεύσεις και δημιουργία αλυσίδων σε όλους τους τομείς δεν είναι πλέον λύση επιβίωσης, αλλά ανταγωνιστικό όπλο.

Η μείωση του λειτουργικού κόστους για τις επιχειρήσεις θα επιφέρει και μείωση του παρεχόμενου τουριστικού προϊόντος, το οποίο φυσικά θα καρπωθούν οι καταναλωτές.

Ο μοναδικός κλάδος της τουριστικής βιομηχανίας που θα απωλέσει κέρδη, από την καθιέρωση του ευρώ είναι τα ανταλλακτήρια συναλλάγματος. Σύμφωνα με τα στοιχεία που προκύπτουν από τον κύκλο εργασιών των επιχειρήσεων αυτών, σε συνδυασμό με τις αναλογίες αφίξεων τουριστών κατά χώρα προέλευσης, καθώς και τις επισκέψεις των Ελλήνων σε ξένους προορισμούς, ο κύκλος εργασιών των ανταλλακτηρίων συναλλάγματος θα συρρικνωθεί κατά 65% δηλαδή κατά 1.060 εκατομμύρια δολάρια, σύμφωνα με στοιχεία του 1997.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις, οι Ευρωπαίοι τουρίστες που θα επισκεφθούν τη χώρα μας κατά την περίοδο 2001-2017 θα αυξάνονται κατά 5-6% ετησίως. Όσον αφορά τον συνολικό αριθμό αφίξεων τουριστών εκτιμάται ότι το 2010 θα είναι περίπου 14.300 χιλιάδες, ενώ το 2015 17.300 χιλιάδες. Η αύξηση αυτή οφείλεται κατά 45% στην καθιέρωση του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος.

Διαφορετική, όμως, θα είναι και η σχέση τραπεζών - τουριστικών επιχειρήσεων. Οι πιο σημαντικές από τις αλλαγές που θα γίνουν αφορούν ως εξής :

- Στις κινήσεις κεφαλαίων, όπως για παράδειγμα πληρωμές στο εξωτερικό, θα χρησιμοποιούνται νέα συστήματα πληρωμών και οι συναλλαγές θα είναι σε Real Time Gross Settlement. Αυτό συνεπάγεται μικρότερες καθυστερήσεις όσον αφορά την εκκαθάριση και λιγότερο κόστος για τους πελάτες.
- Όσες επιχειρήσεις έχουν πολλούς λογαριασμούς σε νομίσματα

χωρών που είναι στην ONE, μπορούν να συγκεντρώσουν σε ένα λογαριασμό τις καταθέσεις τους. Παράλληλα, ο πελάτης έχει το δικαίωμα να παρακολουθεί το λογαριασμό του σε ευρώ και όποιο νόμισμα εκείνος επιλέξει.

- Σε πράξεις συναλλάγματος και σε μετατροπές τραπεζογραμματίων σε νομίσματα χωρών που είναι ενταγμένες στην ONE δεν θα χρεώνεται *escap* (είναι η διαφορά μεταξύ αγοράς και πώλησης).
- Στις πιστωτικές κάρτες θα μειωθεί το κόστος μετατροπής σε δραχμές, όταν οι συναλλαγές έχουν γίνει σε χώρα που βρίσκεται ήδη στην ONE.

3. Συμπεράσματα

Είναι γνωστό και κοινά αποδεκτό πως το μοντέλο του μαζικού τουρισμού, στοιχείο που χαρακτηρίζει τη σημερινή ταυτότητα του ελληνικού τουρισμού, παρουσιάζει σημεία κόπωσης. Ο Ευρωπαίος - τουλάχιστον - τουρίστας ακολουθώντας τις ανάγκες του, τη μόδα, τις σύγχρονες εξελίξεις και αλλάζοντας συνήθειες καταναλωτικής συμπεριφοράς, ανάπαυσης, διασκέδασης κ.λπ. αναζητεί ουσιαστικότερη γνωριμία με τους τουριστικούς προορισμούς, με τη φύση, τον πολιτισμό και το λαογραφικό στοιχείο της κάθε χώρας, με τη γνήσια, την αυθεντική εικόνα των τόπων και των ανθρώπων τους.

Η Ελλάδα, κοιτίδα του κλασσικού πολιτισμού, με ιδιαίτερα ξεχωριστό φυσικό πλούτο και μοναδική ιστορική κληρονομιά, διαθέτει όλες τις δυνατότητες πολύμορφης τουριστικής ανάπτυξης. Η πολυμορφία του γεωγραφικού χώρου της Ελλάδας, τα 15.000 χλμ. δαντελωτών ακτών, τα 6.000 είδη γηγενών φυτών, οι 3.000 ώρες ετήσιας ηλιοφάνειας, τα 360 νησιά, τα 5.000 χρόνια ιστορίας αποτελούν το ισχυρό χαρτί μας στο παιχνίδι της ανταγωνιστικότητας των τουριστικών προορισμών ανά τον κόσμο.

Η Ελλάδα δέχεται κάθε χρόνο 10.000.000 περίπου αλλοδαπούς τουρίστες. Οι περισσότερες διανυκτερεύσεις γίνονται φυσικά κατά

τους μήνες αιχμής και κυρίως από Γερμανούς και Βρετανούς που αποτελούν το 40-50% του συνόλου των αφιχθέντων αλλοδαπών τουριστών. Τους μήνες Μάιο - Σεπτέμβριο πραγματοποιείται το 80% των διανυκτερεύσεων.

Ο μέσος χρόνος παραμονής τους στη χώρα θεωρείται πως είναι οι 7-15 ημέρες, ενώ το συνάλλαγμα που αφήνουν εκτιμάται (κατά κεφαλή) σε 20-105 δολάρια την ημέρα.

Το κοινό που αποτελεί την τουριστική πελατεία είναι κυρίως τουρίστες των *tour groups* (63%), επιχειρηματίες (16,85), μεμονωμένοι τουρίστες (7,1%), σύνεδροι (4,4%), κυβερνητικοί ή άλλοι αξιωματούχοι (2,3%). Το 6,4% συνθέτουν οι λοιπές κατηγορίες.

Οι καλές καιρικές συνθήκες που επικρατούν σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, ιδιαίτερα στη νότια νησιωτική Ελλάδα, αλλά και οι πολλές δυνατότητες για την ανάπτυξη του χειμερινού, οικολογικού τουρισμού, όπως και του τουρισμού περιπέτειας στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα, επιτρέπουν, κατ' αρχάς, τη δωδεκάμηνη παρουσία της χώρας στην τουριστική επικαιρότητα.

Στόχος της νέας τουριστικής πολιτικής είναι να καταστεί η Ελλάδα ένας δωδεκάμηνος προορισμός με διαφορετικά τουριστικά ενδιαφέροντα κάθε μήνα. Αυτό απαιτεί συγκεκριμένες δράσεις, με συνεργασία του κράτους και του ιδιωτικού τομέα σε έναν χρονικό ορίζοντα τουλάχιστον πέντε ετών.

Όσον αφορά τη γνώμη του ΕΟΤ και ιδιωτών για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, είναι κοινή άποψη πως η συνεχής λειτουργία των τουριστικών επιχειρήσεων εξυπηρετεί και άλλους στόχους, όπως την περιφερειακή ανάπτυξη, την αύξηση της απασχόλησης κ.λπ. Ωστόσο, πρέπει να δρομολογηθούν έργα γενικής υποδομής και ουσιαστικές αλλαγές στον τομέα των αερομεταφορών. Ακόμα, απαιτείται σωστός προγραμματισμός μεταξύ δημοσίου και ιδιωτών, μια και η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου αποτελεί έναν δύσκολο, αλλά εφικτό στόχο που θα ενισχύσει τα κέρδη από τον τουρισμό, θα συμβάλει στην πιο εύρυθμη λειτουργία των επιχειρήσεων και φυσικά στην καλύτερη εξυπηρέτηση των πελατών. Είναι κοινή διαπίστωση ότι οι μετακινήσεις των επισκεπτών αναμένεται να αυξηθούν και εκτός των μηνών αιχμής με την προϋπόθεση ότι ο προορισμός του ταξιδιού θα παρουσιάζει κάποιο εξειδικευμένο ενδιαφέρον.

Το Εθνικό Συμβούλιο Τουρισμού έχει ήδη επεξεργαστεί μια ολοκληρωμένη πρόταση για όλες τις ειδικές μορφές τουρισμού, που μπορούν και πρέπει να αναπτυχθούν, στο πλαίσιο μιας τουριστικής πολιτικής.

Επιπλέον χρειάζεται μια μελέτη της εξέλιξης της αστικοποίησης των μεγάλων πόλεων της χώρας καθώς και της τουριστικής εξέλιξης νέων περιοχών (Κιόχος Π. - Ρόντος Κ., Αρχείο Οικονομικής Ιστορίας Τόμος Χ τεύχος 1-2, Δεκεμβ. 1999).

Η υλοποίηση των έργων και επενδύσεων, στηρίζεται στην συνδυασμένη παρέμβαση του επιχειρησιακού προγράμματος «τουρισμός» και στα κίνητρα του αναπτυξιακού νόμου.

Το επιχειρησιακό πρόγραμμα «τουρισμός» προβλέπει συνολικές δαπάνες ύψους 100 δις δρχ. περίπου για την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Σ' αυτά πρέπει να προστεθούν τα επενδυτικά προγράμματα ύψους 56 δις δρχ. που προβλέπονται για τον εκσυγχρονισμό των υφιστάμενων μονάδων, αλλά και η προσπάθεια αξιοποίησης της μεγάλης περιουσίας του ΕΟΤ, μέσω της οποίας το κράτος προσδοκά δημιουργία επενδύσεων αρκετών δεκάδων δις δρχ. και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της πολιτικής ηγεσίας του τουρισμού, η αξιοποίηση των εκτάσεων του ΕΟΤ θα αποδώσει επενδύσεις ύψους περίπου 59 δις δρχ. και δημιουργία κατά προσέγγιση 1.620 νέων θέσεων εργασίας. Το δυναμικό πρόγραμμα αξιοποίησης της τεράστιας περιουσίας του ΕΟΤ περιλαμβάνει προσκλήσεις επενδυτικού ενδιαφέροντος για εκμετάλλευση σημαντικών εκτάσεων, ιδιωτικοποιήσεις μέσω πωλήσεων ή μακροχρόνιων εκμισθώσεων ξενοδοχειακών και τουριστικών εγκαταστάσεων, ακόμα και παραχωρήσεις προς αξιοποίηση περιουσιακών στοιχείων στους φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης, μιας περιουσίας η αξία της οποίας ορίζεται, βάσει συντηρητικών υπολογισμών, στα 4-4,5 τρις δρχ. περίπου.

Με την ολοκλήρωση των σχετικών διαδικασιών και διαγωνισμών, το αργότερο εντός της επόμενης διετίας, η πολιτική ηγεσία εκτιμά ότι θα πραγματοποιηθούν επενδύσεις πολλών δεκάδων δις δρχ. στον τομέα του τουρισμού, αλλά και την επίτευξη των στόχων που ήδη προαναφέρθηκαν.

Abstract

A.A. PANAGOPOULOS: *The Development of Greek Tourism during the period 1988-1997*

The objective of the present work is to analyze the Greek Tourism during the decade 1988-1997 in relation to the Arrivals, the Overnights, the Nationalities of Visitors and the Seasonality.

It is clear that the incoming tourism consists of both foreign and domestic tourists. All the Greek regions did not happen to have the same type of tourist development. We have different types of tourist development. The classification has been based upon some characteristics that play the role of a "catalyst" in the tourist development.

These features are:

1. The types of tourists that visit the specific destination
2. The available resources and the degree to which these can attract the tourists
3. The level of services provided to tourists
4. The stage of development, including the necessary infrastructure and number of employees and finally
5. Local social groups, foreign tour operators, national tourism policies and the degree of their response to the potential changes brought about by tourism.

The interconnection of these factors results in a rapid and massive tourism development in Greece during the decade (1988 –1997).

Finally a detailed analysis of the influence of the above factors on the Greek Tourism is also given.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ε.Ο.Τ., Βασικά Τουριστικά Μεγέθη για 1989-1997.
2. ΗΓΟΥΜΕΝΑΚΗΣ Ν., Τουριστική Πολιτική Β' Έκδοση Αθήνα 1997
3. ΚΙΟΧΟΣ Π., Περιγραφική Στατιστική Αθήνα 1993 Interbooks
4. ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, Περιοδικό τεύχος 228, Μάρτιος '98
5. ΤΣΑΛΟΥΧΙΔΗ Γ., Αναπτυξιακός Νόμος
6. ΡΙΟΥ Μ., «Greek Tourism towards 2000», Tourism and Economy, January, 1993
7. ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Στατιστικά στοιχεία της Ελληνικής Οικονομίας, Αθήνα 1998
8. ΡΑΡΑΔΟΠΟΥΛΟΣ S and BUCKLEY P, «Foreign Investment in the Greek Sector of the direct Greek economy», The Service Industries Journal, V8, N3, July 1988.
9. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ Ν. ΑΙΓΑΙΟΥ, φυλλάδιο σχετικό με το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 94-99.
10. ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ειδικό αφιέρωμα / έκδοση του περιοδικού «Τουρισμός και Οικονομία».
11. ΘΑΝΟΣ Γ., 1999, «Περιφερειακές εισοδηματικές ανισότητες και προοπτική ομοιογενούς σύγκλισης εντός των χωρών της ευρωζώνης. Η βιώσιμη ανάπτυξη περιοχών με ιαματικές πηγές» αναφορά στο διεθνές συνέδριο *βιώσιμη ανάπτυξη των ιαματικών πηγών*, Λουτρά Αιδηψού, 10-12 Σεπτ., που διοργάνωσε το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, η Ελληνική Επιστημονική Εταιρεία Ιαματικών Θερμολουτρών και Ιατρικής Βιοκλιματοθεραπείας (Ε.Ε.Ι.Θ.Ι.Β.) και η Διεθνής Εταιρεία Ιατρικής Υδρολογίας και Κλιματολογίας (Ι.Σ.Μ.Η.) (υπό δημοσίευση).

PAST, PRESENT AND FUTURE OF RAILWAY TRANSPORTATION IN GREECE

JOHN A. PARAVANTIS

University of Piraeus

1. Introduction

This paper investigates information on the past and present of Greek railways as currently represented by the Greek Railway Organization (OSE). A historical review sheds light into the birth of Greek urban and regional railways in the 19th Century. Land transportation modes are compared and their cost structure is evaluated. European and Greek legal and institutional information of interest is presented. An overview of European railway systems is followed by a detailed critical investigation of characteristics of Greek railways including their comparative advantages and disadvantages to road transport, evolution of passenger and freight demand and supply over time, financial indexes of interest and personnel issues of OSE. Environmental impacts of rail are enumerated and commented upon. Finally, future directions for Greek railways are presented and discussed.

2. Historical review

Railways first appeared in the United Kingdom in the beginning of the 19th Century and subsequently spread worldwide within 50 years. The operation of a transcontinental line in the United States of America in 1869 played an important role in population migration from the east coast to western states and probably was a key factor in the subsequent development of the State of California. The importance of railways in the USA diminished since the beginning of the 20th century due to the development of (a) a road network of unmatched extent and quality, (b) pipelines and (c) sea and river transportation. While in 1929 railways transported 75% of total US transportation tone-miles, this percentage was down to 37% in 1992 (Coyle, Bardi & Cavinato, 1986, p.50). Based on current US data it may be concluded that although railways transport large volumes of freight, these volumes correspond to an ever decreasing percentage of total freight transportation because other transportation modes develop faster.

Although railways developed worldwide mostly within the first half of the 19th century, Greece was especially tardy in implementing a railway network. As the Greek state was reinstated following the War of Independence against the Ottoman Empire (commenced in 1821), land had been rendered barren due to neglect and destruction during the war years (Matzaridis, 1996). Agricultural production essentially grew after the allotment of National Land in 1871 and was further developed as demand for farm products abroad grew. In the decade 1855-1865, as the first industrial nuclei were formed (in the time of the Crimean War and the American Civil War), demand for organized transportation became apparent. At the time, land transportation was poorly carried out with horses and mules (contemporary Athenian newspaper as quoted by Matzaridis, 1996) and a mere 312 miles of carriage roads has been constructed until 1872. Compared to land, marine transportation (setting the foundation of the sea-faring feats of the 20th century) was more advanced: ports included Ermoupoli (the capital of the Syros island), Piraeus, Patras, Nafplion, Kalamata and the island of Hydra. Therefore, due to sacrifices undertaken during the war of independence and numerous external loans

that Greece had to contract to meet its obligations, the development of railways was delayed compared to other European Countries. On the other hand, mountainous surface morphology and sparse population discouraged private enterprises from developing private railway networks in Greece.

As is customary even nowadays in Greece for new project ideas, a railway network was designed only after a large number of proposals were elaborated, submitted to the Greek State and dismissed. The first such proposal for construction of railway in Greece was submitted by a Frenchman in 1835 and met with no success. In November 1843, Alexander Ragavis submitted a blueprint which, again, did not materialize. In the meantime, the government of Mavrokordatos submitted in 1855 a Bill for the creation of the first metropolitan railway connecting Athens to Piraeus; the Bill was voted into an Act unanimously by the Greek Parliament and the construction of the project went under way. In 1859, a British company proposed the construction of the railway line Piraeus – Athens – northern Greek borders; this line was intended to pass through Turkey and end in Sofia (Bulgaria). It is to be noted that Greeks residing abroad had significant involvement in these first stages of railway development in Greece.

In 1868, a French Baron proposed, on behalf of a group of entrepreneurs, the construction of railway lines (a) Sounio – Athens – Northern Greek borders, (b) Lakonikos Gulf – Tripolis – Korinth with connection to the previous line and (c) Amvrakikos Gulf and connection to the first line in the are of Lamia. The Greek State did not accept this proposal due to excessive requests by the entrepreneurial group. In the same year, the (then) Consul of Austria in the island of Syros, emphasized (in a book he authored on the European significance of the system of Hungarian and Austrian Railways) the great importance of the connection of the railway line Vienna – Istanbul to Thessaloniki. On the 13th of August 1869, Vitalis (an eminent Greek engineer of the time, known for his participation in the design of the railway line from Calabria to Sicily) submitted to the Government of Zaimis a preliminary proposal for the development of a railway line from Athens to the Adriatic seashore. This ambitious proposal, much discussed by the public at the time, provided for a railway line of total length of 305 km that would follow a route from Ath-

ens to Thiva, then through the area of the Kopaida Lake to Vonitsa, Karpenisi, the Spercheios River and the Gulf of Pagasitikos. The budget of this line came to a total of 67 million drachmas (dr.) which was considered a huge sum at the time and the proposal was finally rejected as impractical. Had this railway line materialized, it is very likely that the geography of economic development of Greece would be much different than today.

Against this backdrop of repeated failures, a French engineer submitted in 1870 yet another proposal that was accepted and a contract for the construction of the railway line from the port Piraeus to the Northern Borders of Greece was finally signed. The Lamian Railways Company was instituted in 1873. In 1879, a few years later, a French Count submitted to the Ministry of Internal Affairs an interesting proposal for the construction of 4 large railway lines:

- a) Piraeus – Athens – Thiva – Lamia – Larissa – Thessaloniki with 3 braches from Thiva to Chalkis, Leivathia to Aspra Spitia and Lamia to Stylida
- b) Porto Rafti (currently a resort area in Attiki) – Korinth – Patras – Messologi – Karvasaras – Ioannina with braches towards Vonitsa and Preveza
- c) Ioannina – Metsovo – Trikala – Larissa – Thessaloniki - Skopia
- d) Korinth – Tripolis – Kalamata with branches to Nafplio and from Megalopoli to Sparta

This overly ambitious proposal was also rejected. In the two-year period 1881-1882, intense discussion on the subject of railways was carried out in the Greek Parliament as the opening of the Suez Canal (1869) drew world attention on engineering feats and the annexation of Thessalia (1880) brought Greece closer to its Balkan neighbors and the European mainland. Today, Prime Minister Trikoupis' famous address in the National Assembly (May 20, 1882) is widely regarded as the birth date of Greek National Railways (Society of Friends of the Railway, 1998, p.9).

2.1. The Piraeus-Athens line

The Piraeus-Athens-Kifissia metropolitan railway line was the only urban railway currently in operation in Greece until January 2000 when the Athens Metro was put in operation; it is also to be noted that the Thessaloniki metro is currently under construction. As mentioned previously, the Athens – Piraeus transit line has been in operation since 1869, being thus the first railway line to operate in Greece. Prior to this, Athens was connected to the port of Piraeus via carts drawn by horses, donkeys and camels. The Athens – Piraeus line has a total length of 25.8 km and a standard track gauge of 1.435 m. It is to be noted that the Athens metro network, currently finishing construction, to greatly extend the single Athens – Piraeus line, is expected to commence operation in 2000.

Cheered by hundreds of Athenians positioned along its route, a steam train plying the historic first trip of February 27, 1869 carried Athenian VIPs of the time from Thessio to Piraeus in 19 minutes via Faliro which, at the time, was a trendy weekend resort by the Gulf of Saronikos (Hatzioannidou, 1999). Steam trains serviced the Athens – Piraeus part of the line until 1904 when its electrification was implemented. Electrification of the rest of the line was completed in 1954.

The history of the Athens – Piraeus transit line is interwoven with the history of modern Greece. Its trains and stations served the spectators of the 1896 Olympic Games; transported soldiers in the 1912-13 war; functioned in 1936 as a ceremonial funeral procession carrying the coffins of King Constantine and queens Sofia and Olga; supplied provisions and foodstuff for the Red Cross during the Second World War during which the Athens area suffered greatly. When the line installations were bombed to destruction in 1944, communication between Athens and Piraeus was carried out with much difficulty for a period of two months.

No further attention is afforded to metropolitan railways in the rest of this paper. Nevertheless it is worth mentioning that there exists significant controversy on the purported beneficial effects of metropolitan light-rail transit. On the one hand, American data indicate that heavy investment in road capacity expansion in metropolitan areas not only does not benefit a city but is associated with slightly higher congestion costs per capita, wasted fuel and larger travel delays (Surface Transpor-

tation Policy Project, 1998, p.1). On the other hand, it is proposed that the supposed benefits of metropolitan light-rail transit usage are myths rather than realities, although this is again based on American data (DeLong, 1998, p.1). Such alleged benefits are refuted in the previous reference and include small delays, high capacity, road decongestion, cost effectiveness, superior urban form and aesthetics, benefits to low-income people and provision of jobs. Unfortunately, little if any such factual information exists in Greece and it is expected that the new metro line in Athens will provide a wealth of data for future investigations that may be used (among other things) to compare light-rail transit to buses that, according to the previous references, constitute better use of transportation funds.

2.2. Regional railway networks

Hellenic Railways Organization (formerly named Railways of the Greek State) was formed in 1970 uniting a number of separate regional railway networks:

- a) Railways of the Greek State (SEK): encompassed the standard track gauge (1.435 m) Piraeus – Athens – Larisa – northern borders line and other minor lines and started operation between 1904 and 1909. As Macedonia and Thrace were liberated and reunited with Greece after the Balkan Wars of 1912-13, further line segments were developed and united with existing railway lines in Northern Greece, linking Thessaloniki to today's borders with the Former Yugoslav Republic of Macedonia and Turkey. These older lines in Macedonia and Thrace were constructed during occupation by the Ottoman Empire and rendered operative between 1883 and 1992. Further railway lines to the city of Kozani and Sofia (capital of Bulgaria) were constructed in 1954 and 1963 respectively.
- b) Railways of Peloponnese (SPAP): total length of 726 km, metric track gauge of 1.00 m. Segments of this railway network commenced operation in 1884 while the entire network was in operation by 1902. Railways of Peloponnese became the responsibility of the public sector in 1940 and merged with the Railways of the Greek

State in 1962. The 22 km, 0.75 m narrow track gauge line from Dia-kofto to Kalavryta considered to possess great cultural value belonged to Railways of Peloponnese. SPAP included Railways of Attica (SA) which included lines from Athens to Kifissia and from Iraklio to Lavrio. The 15 km Athens-Kifissia line was electrified and became an extension of the Piraeus-Athens metropolitan line while the 59 km Iraklio-Lavrio line transferred to SPAP in 1929.

- c) Railways of Northwestern Greece (SVDE): a single railway line of total length of 61 km and metric track gauge of 1.00 m. They commenced operation in 1892 and merged with Railways of Peloponnese in 1953. This railways line is no longer in operation.
- d) Thessalia Railways (STh): initial total length of 202 km, metric track gauge 1.00 m. Segments of Thessalia Railways started operating between 1884 and 1886. This railway also merged with SEK in 1955. The narrow track (0.60 m) 28 km Volos – Milies line that is also vested with great cultural importance belonged to Thessalia Railways.
- e) Pyrgos – Katakolo: total length of 12 km and metric track gauge of 1.00 m. This railway operated since 1882 and merged with Railways of Peloponnese in 1951.

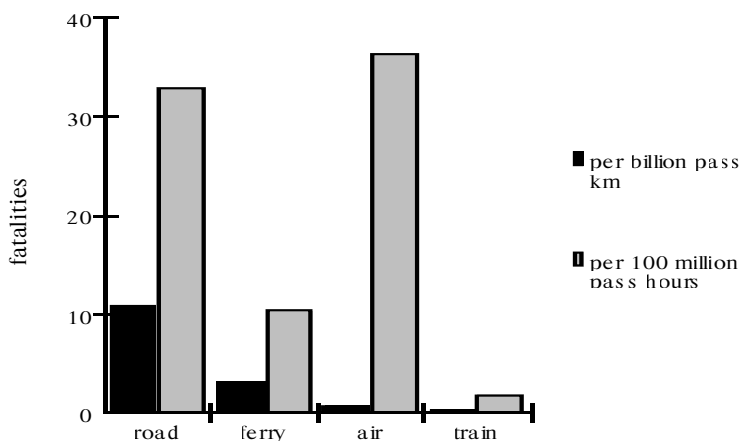
Nowadays the entire railway network in Greece has a length of 2 507 km, including tracks of standard and metric gauge. Passenger transport is mainly carried out along the route Patras – Athens – Thessaloniki while freight is concentrated on Thessaloniki – Promahonas, Thessaloniki – Platy, Platy – Amyntaio and Platy – Larisa lines (Profyllides, 1998, p.32). It is anticipated that the railway line Patras – Athens – Thessaloniki will become a (200 km/h maximum) high-speed fully electrified line by the year 2004. Presently, only the segment Eidomeni – Thessaloniki is electrified.

3. Comparing transportation modes

Compared to road transportation, railway has the following advantages:

- smaller fuel consumption
- more comfortable
- smaller operating cost
- capable of functioning even in adverse weather conditions
- shorter time for urban and suburban trips
- Rail is a much safer transportation mode and is characterized by much fewer accidents.
- Rail seems to afford the shortest transport time when considering distances shorter than approximately 800 km.
- Rail can attain the same capacity as road transport for a narrower gauge, necessitating thus less expropriation. Most importantly, railways offer a number of different vehicles that may best accommodate different loads; such vehicles include the ordinary or equipped boxcar (sundry loads), open or covered hopper car (bulk loads), flat car (containers), refrigerator car (foodstuff and pharmaceutical goods), gondola car and tank car (fuel and liquid materials).
- Unmatched punctuality of scheduled itineraries, not yet realized in Greece. This, together with the undisputed fact that OSE presently has minimal market orientation offering low level transportation service, make attracting new customers difficult.

Regarding accident risk, data of the International Union of Railways, depicted in the bar chart below, show that train risk is by far the lowest among transport modes (road, ferry, air and train) as expressed either by fatalities per billion km or fatalities per 100 million passenger hours (IUR, 1999).

Figure 1: EU fatalities by transport mode

It is interesting to note that road transport poses the greatest number of fatalities per billion km and air transport the highest number of fatalities per 100 million passenger hours.

On the other hand, railway possesses a few disadvantages:

- Greater construction cost as operator has to provide both infrastructure (tracks and stations) as well as vehicles.
- Lack of flexibility (no door-to-door service).

Comparing the cost structure of different land transportation modes renders the following results:

- Road transport is characterized by low fixed costs (management, overhead and vehicle fleet) and high variable costs (driver wages, fuel, maintenance, insurance, tires, licenses and fleet depreciation). Therefore, road transport is characterized by intense competition as entry to the market is cheap and infrastructure is provided by the public sector.
- Railway transport is characterized by high fixed costs and relatively low variable costs. Fixed costs include infrastructure costs (track, bridges, tunnels, level and grade intersections, signalization and electrical/mechanical equipment), terminal costs (including

passenger stations, sorting stations, maintenance depots) and rolling stock costs. It is worth mentioning that, contrary to road transport, economies of scale may be achieved in railways, providing thus a motivation for increasing train freight capacities.

- Pipelines, often referred to as the "hidden giants" of the freight transportation industry (Papacostas & Prevedouros, 1993, p.24), are characterized by high fixed and low variable costs. Capital costs include buying or leasing land, constructing pipelines and pumping equipment, installing other mechanical and control equipment and laying out terminal stations. Variable costs include labor costs, administration costs and insurance outlays. Strong economies of scale are present in pipelines (same source, p.25) and dictate the construction of large diameter pipelines. Overall, pipelines are one of the cheapest transportation modes and may only be compared to ocean supertankers.

Other transportation modes that antagonize the rail industry exhibit the following characteristics:

- Marine transport has low fixed costs because the infrastructure is either free (open sea) or largely provided by the public sector (ports). Variable costs include insurance and contingencies and are high – the use of containers aids in reducing variable costs as it standardizes loading and unloading operations and equipment. Compared to railway transport, international marine transportation cannot be called a free market operation as prices are largely set by steamship conferences.
- Air transport, the newest transportation medium is characterized by low fixed and high variable costs. Fixed costs refer to aircraft fleet, airport infrastructure, maintenance, computer reservation systems, administration, logistics, counters, gates, luggage handling, offices outside airports. Variable costs are high and include landing fees, fuel, pilot and personnel wages, maintenance and tourist agent commissions. As in other industries, some fixed costs may be transmuted to semivariable, for instance by leasing instead of buying aircraft. Also, it should be pointed out that economies of scale do exist resulting in ever increasing demands for the employment

of 650 passenger large aircraft currently considered by Airbus (Bouloukos, 1999, p.D12).

3.1. Legal and institutional framework

Numerous European Community regulations concern railways including Articles 74-84 of the 1957 Treaty of Rome, various older rules and regulations (1191/69, 1192/69, 1107/70), the decision of the Council of Europe on combined transport (7/12/92) and Directives 440/91 that lays the foundation for restructuring European Railways by stipulating the separation of infrastructure from operation, 18/95 and 19/95 as well as the July 1996 White Book on European Railways that calls for increased participation of the private sector and more consumer orientation (Profyllides, 1998, pp.4-5). A June 1998 draft Directive is scheduled to further liberalize railway markets.

Historical Greek legislation items include acts that allowed the State to take over regional railways such as Act 2467/1920 (railway line of Thessaloniki – Alexandroupoli), Act 2378/40 (Railways of Peloponnese), Act 2577/1953 (Railways of Thessalia) and Act 3023/1954 (railway line of Alexandroupoli – Ormenio). The Hellenic Railway Organization (OSE) was created only in 1970 with Act 674/1970, taking the lead from the former Railways of the Greek State (SEK). The obligations of OSE were set in Royal Decree 404/1972. The Articles of Association of OSE were set in black and white in Royal Decree 532/1972. In the next decade, Acts 1365/1983 and 59/1985 set OSE up as a "social" company with its Board of Directors. Finally, Acts 2366/1995 and 2414/1996 attempt to free the operation of OSE from political sway and allow it to set up subsidiary companies that may manage European Community funds, preparing for ERGOSE that currently project manages the upgrading of railway infrastructure all over Greece. New Articles of Association were voted in 1996. Finally, Presidential Decree 324/1996 and a 1997 Economic Agreement between the Greek State and OSE assisted in the implementation of aforementioned Directive 440/91. The more recent Presi-

dential Decree 76/1998 stipulates terms and conditions for issuing a license of operation to a Railway Company, preparing for the scheduled free transportation market within the European Market (Profyllides, 1998, pp.5-7).

3.2. Overview of European railways

Railway networks of the 15 European countries are compared in the following table (Vasilakos, 1993, p.97, data expanded and updated to 1997 from European Commission, 1999, p.14):

Table 1: European Union railway networks

Country	Population (millions)	Area (1000 km ²)	Density (persons per km ²)	Network Length (km)	Network km per 100 000 inhabitants	Network km per 1 000 km ²
Austria	8.1	91.9	96	5 643	70	61
Belgium	10.2	30.5	333	3 410	33	112
Denmark	5.3	43.1	122	2 232	42	52
Finland	5.1	338.1	15	5 867	115	17
France	58.6	544	108	31 727	54	58
Germany	82	357	230	38 450	47	108
Greece	10.5	132	79	2 503	24	19
Ireland	3.7	68.9	53	1 945	53	28
Italy	57.5	301.3	191	16 041	28	53
Luxembourg	0.4	2.6	160	274	69	105
Netherlands	15.6	41.5	376	2 805	18	68
Portugal	9.9	91.9	108	2 856	29	31
Spain	39.3	506	78	12 303	31	24
Sweden	8.8	450	20	11 156	127	25
UK	59	244.1	242	16 847	29	69
Europe	373.9	3236.3	116	154 059	41	48

With the exception of Netherlands and Finland, Greece trails its European neighbors in terms of railway coverage both of people (as evidenced by network kilometers per 100 000 inhabitants) and area (as evidenced by network kilometers per 1 000 square kilometers). Netherlands is behind Greece in terms of coverage of people but it is the most densely populated country and it is far better in area coverage. On the other hand, Finland trails Greece in area coverage but it is the least densely populated country in the European Union and it is the best country in terms of coverage of people. Greece falls behind even countries that share common characteristics with Greece and are traditionally regarded as similar among member states in Europe (Spain, Portugal and Ireland).

Different railway track gauges in use worldwide are presented in the following table along with countries in which they are in use:

Table 2: Railway track gauge

Gauge (m)	Characterization
1.435	international standard
1.676	wide track (Spain, Portugal, India, Argentina)
1.596	wide track (Ireland, Scotland, Brazil, Australia)
1.524	wide track (former Soviet Union, Baltic States)
1.00	metric (Switzerland, South America)
1.067	British metric (Japan, Southeast Asia, Australia)
0.75	local lines
0.60	local lines

Greece is further compared to similar members of the European Union in the following table (Vasilakos, 1993, p.96):

Table 3: Greece and similar European Union members

Gauge (m)	Greece	Spain	Portugal	Ireland
1.00	897 km (36.4%)	–	307 km (10%)	
1.435	1 565 km (63.6%)	471 km (3.6%)		
1.600	–	–		2 078 km (100%)
1.668	–	12 560 km (96.4%)	2 765 km (90%)	

It is evident that 1.668-m gauge railway lines are prevalent in the Iberian Peninsula; this poses a formidable problem to Spain and Portugal when it comes to merging their lines with European networks and presently necessitates double loading and unloading of people and goods at the borders. It is noted that the low standard track gauge of Spain corresponds to high-speed railway lines. Ireland on the other hand, although an island, utilizes entirely standard track railway lines. In comparison, Greece possesses both 1.435 and a high percentage of 1.00-m railway networks; the significance of this is discussed elsewhere in this paper.

3.3. Characteristics of Greek railways

The railway network of Greece encompasses three important lines:

- a) The main section of the network consists of the 594-km standard gauge (1.435 m) Piraeus - Athens - Thessaloniki - Idomeni axis which assures railway connection of Greece's two main urban centers, Athens and Thessaloniki. This axis constitutes a section of the European High Speed Network. It is interesting to note that this

axis is in immediate proximity to areas that contain about 54% of the entire Greek population (Profyllides, 1997b, p.69).

- b) The 220-km long Athens - Corinth - Patras axis which is of metric gauge (1.00 m)
- c) The 632-km long standard gauge Thessaloniki - Strymonas/Promachonas - Alexandroupolis - Ormenio axis, crossing Macedonia and Thrace in Northwestern Greece and uniting Greece with its eastern neighbors. These lines connect to Transeuropean Railway Corridors.

Disadvantages of present railway infrastructure have been pointed out since the 1970s (Ministry of Transportation, 1977) and are as follows:

- High percentage of single line (a high percentage of the Athens – Thessaloniki main axis consists of double tracks).
- Lack of homogeneity of track gauge: the difference in track gauge between these two central railway lines severely hinders the communication between the North and the South, necessitating multiple loading and unloading and reducing the attractiveness of railway to potential customers (Ministry of the Environment, 1995, p.2). According to the same source, this discrepancy is an important factor for the poor development of railways in Greece.
- Unsatisfactory alignment: small horizontal curvature with radii in the order of 300 m and steep vertical slope (oftentimes up to 25‰) prevent the development of high velocity, raise consumption and prolong travel times.
- Antiquated tracks that hinder the movement of heavy and high-speed railways.
- Insufficient railway linking of Piraeus, Patras and Thessaloniki ports and lack of bypasses in the ports of Elefsina and Kavala; this makes the development of combined transportation between marine and land transport media impossible.
- Lack of proper commercial station and marshalling yard in the area of Athens; the new port of Ikonio, expected to move into the construction phase within the year 2000, is designed to address this very shortcoming.
- Existence of 2 587 level intersections with road network, oftenti-

mes inside cities; these render high-speed movement of trains impossible and may cause serious accidents. It is worth mentioning that OSE trains are forced to cross the distance of Piraeus to Athens with a mean speed of 20 to 30 km/h due to numerous level crossings with local streets. These level crossings essentially bisect Athens and make communications between the two sides difficult laden with delays. Yet, in attempting to replace level with grade intersections, OSE often encounters the NIMBY (Not In My Back Yard) syndrome as local residents are forced to abandon convenience for safety (Aggelidis, 1999).

On the other hand, it has been recognized that the following advantages characterize the present state of affairs in Greek railways (Ministry of the Environment, 1995, p.2):

- existence and operation of double tracks in a significant part of the main axis (Athens – Thessaloniki)
- improved signalization and automation
- popular Intercity trains, offering better services to the public
- denser itineraries, including vehicle-carriers and routes to Chalkis and Korinth

Railways traditionally transport passengers and freight such as coal, grain, oil, chemical products, pulps, paper and forest products, vehicles, machinery and spare parts. Passenger-kilometers and freight ton-kilometers for Greece are presented in the following table (estimated from National Statistical Service data and OSE library archives):

Table 4: Passenger Kilometers and Freight Ton-Kilometers distribution among land transportation modes in Greece

	Passenger		freight	
	1965	1986	1965	1986
road	87	96	44	95
railway	13	4	56	5
	100	100	100	100

These data, compiled from various sources, match similar figures showing a 50% market share for railways in both passenger and freight volumes around 1950, declining to about 11% for passengers and 18% for freight in 1970 and falling to about 4 to 4.5% in 1996 (Profyllides, 1997b, p.1). Loss of market share in the last 40 years for Greek railways is dramatic, especially in the case of freight where OSE lost almost 90% of ton-kilometers. On the other hand, road transport gained a total dominance over passenger transport and more than doubled its share in freight transport, capturing in both passenger and freight markets more 95 to 96% of total land transportation in each category.

This loss of market share is not exclusive in Greece, appearing in other European countries as well. In the following table, similar road and railway passenger and freight figures are compared for the 15-country European Union (computed from Profyllides, 1997b, p.2):

Table 5: Passenger Kilometers and Freight Ton-Kilometers distribution among land transportation modes in Europe

	Passenger				
	1970	1980	1985	1992	1994
road	89	91	92	93	93
railway	11	9	8	7	7
	100	100	100	100	100

Freight					
	1970	1980	1985	1992	1994
road	64	73	75	80	74
railway	36	27	25	20	16
	100	100	100	100	100

(Although the source fails to clarify the units of the data, it is evident that these are passenger-kilometers and ton-kilometers respectively.) Therefore, comparing Greece to other European member states, it may be concluded that railways in Europe manage to maintain a relatively higher market share especially in freight transportation.

The relative attractiveness of train as an alternative passenger transportation mode may be gleaned from the following data (corrected data from Profyllides, 1997b, pp.24-26):

Table 6: Total travel times of alternative land transportation modes

Origin	Destination	Intercity	Bus	Automobile
Athens	Thessaloniki	5 h 50 min	7 h 20 min (80 km/h)	6 h 15 min (95 km/h)
Athens	Patras	3 h 30 min	3 h 35 min (80 km/h)	2 h 50 min (95 km/h)
Thessaloniki	Alexandroupolis	5 h 30 min	6 h 05 min (80 km/h)	4 h 55 min (85 km/h)

Note that the above table refers to total travel times (e.g. to and from the airport) rather than the actual transportation phase (e.g. flight). It may be observed that, in terms of travel time, rail currently appears to be much inferior to airplane although airplane does not serve all origin – destination links; on the other hand, rail also appears to be inferior to automobile although the Athens – Thessaloniki route will be traveled fas-

ter with train when the new high speed electrified trains are in operation; finally, rail appears rather inferior to bus in short and medium range routes and slightly superior to bus in longer routes. All in all, rail has the potential to improve its competitiveness at least in terms of travel time in the years ahead.

Market research carried out jointly by Olympic Airways and OSE confirmed that passengers prefer OSE to other transportation means on grounds of comfort, safety, competitive fares, punctuality of timetables and speed (in rough order of preference; Profyllides, 1993, p.89); the same research showed that passengers of OSE are most annoyed by delays, lack of cleanness, too many stops, slow speed and rude behavior on behalf of OSE employees (again in rough order of preference; same source, p.89). More recent market research carried out from November 1996 to January 1997 showed that freight customers chose OSE mostly because of competitive pricing and safety (Profyllides, 1997a, p.1); on the other hand, they avoided Greek railways (among other reasons) because of tardiness in departure/arrival timetable, bureaucracy and rude employee behavior (same source, p.2). These results clearly indicate room for improvement in both passenger and freight railway transportation.

The inability of state-funded OSE to determine fare prices as freely as a private transportation company would, it vividly brought out by the following table (Hellenic Railways Organization, 1999, p.27):

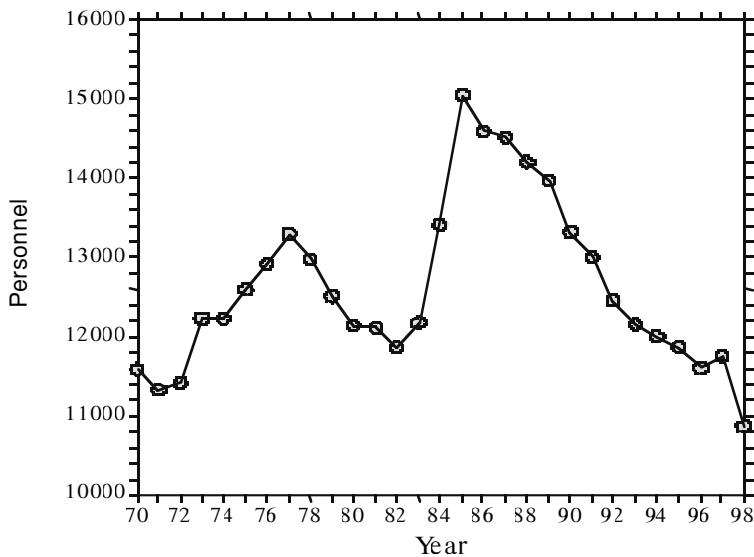
**Table 7: Passenger and freight price
and inflation index variability**

Year	Passenger price index	Freight Price Index	Inflation index
1994	100	100	100
1995	101.8	101.5	108.9
1996	101.8	101.5	117.8
1997	103.3	101.5	124.3
1998	103.3	101.5	130.3

Instead of being allowed to determine company policy, OSE is traditionally forced by the State to maintain unrealistically low fare increases that are in sharp contradiction to inflation figures.

Personnel of OSE from the year of its institution (1970) since 1998 is shown in the following time plot (Annual Reports of OSE completed by various Greek Bureau of Statistics data):

Figure 2: OSE personnel (1970-1998)

There was a significant upsurge in the middle of the 1970s with a subsequent decline until around 1982. Subsequently, personnel spiked dramatically reaching a maximum of around 15,000 in 1985. Thereafter, it kept declining until today (with a minor increase in 1997). Turning out attention to the 1990s, personnel of OSE has been declining from a value of 13 374 in 1990 to 10 874 in 1998 (same source, p.54). Years of experience on the job vary from 0 (first year of employment) to 35, with a mode of 14. Age of employees varies normally from a minimum age of 22 to a maximum of about 70, with a mean value of about 43 and a standard deviation of about 8 (same source, p.46). Technical and maintena-

nce personnel constitute the largest groups of OSE employees complemented by 169 engineers, 11 doctors and 14 lawyers (same source, p.45). Lawyers appear to be the highest paid group in OSE with an average monthly salary of 699 000 dr. while doctors are the second highest (554 000 dr.) and engineers the third highest (521 000 dr.). Considering total wage figures, technical specialties cost the most, followed by administration and engineers (same source, p.50). A number of problems beset human resource management in OSE: no manpower planning is carried out, no fiscal or other motivation system is in place, personnel assessment does not take place. On top of this, hiring is carried out by the State under heavy political pressures, precluding thus the utilization of state-of-the-art curriculum vitae evaluation, personal interviewing or testing of any kind (Saxili & Fotiou, 1998, pp. 53-54).

s Railway passengers (in thousands) and passenger-km are shown in the following graphs.

e
g
n
e
s

Figure 3: OSE railway passengers (1970-1998)

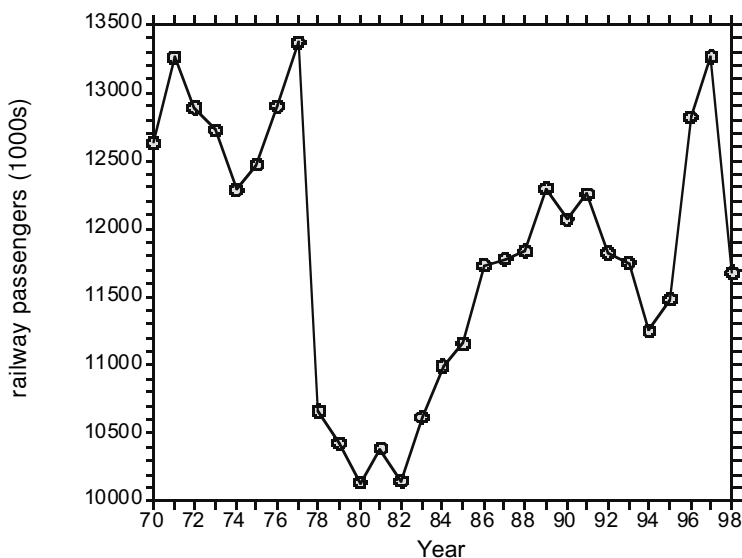
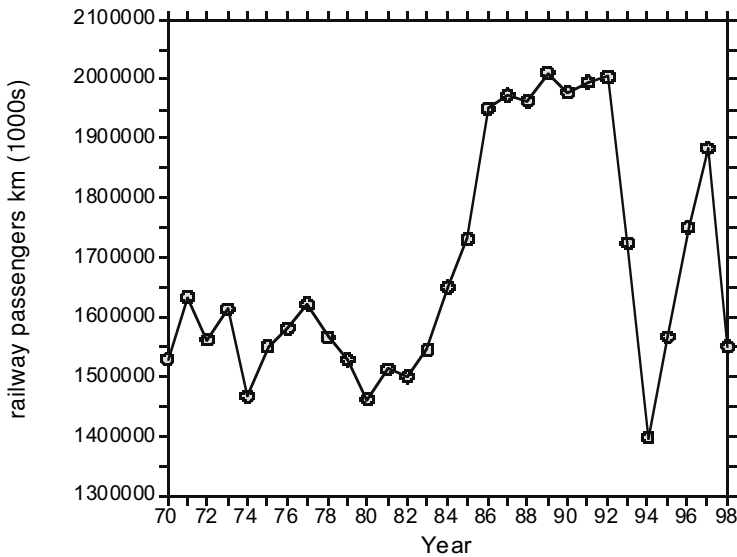

Figure 4: OSE railway passenger-km (1970-1998)

It should be noted that passenger volumes appear to fall from around 13 million (in 1977) to about 10 million (after 1978 and until 1982); this fall is attributed to the adoption of improved techniques for calculating passenger numbers so that issuing of tickets inside railway cars is better accounted for. Thereafter, passenger volumes have been on the increase until around 1989, more or less declining until 1994, on the increase until 1997 and declining into 1998. On the other hand, passenger-km rose markedly from around 1985 to 1994.

Freight tons and freight ton-km are shown in the following graphs.

Figure 5: OSE freight tons (1970-1998)

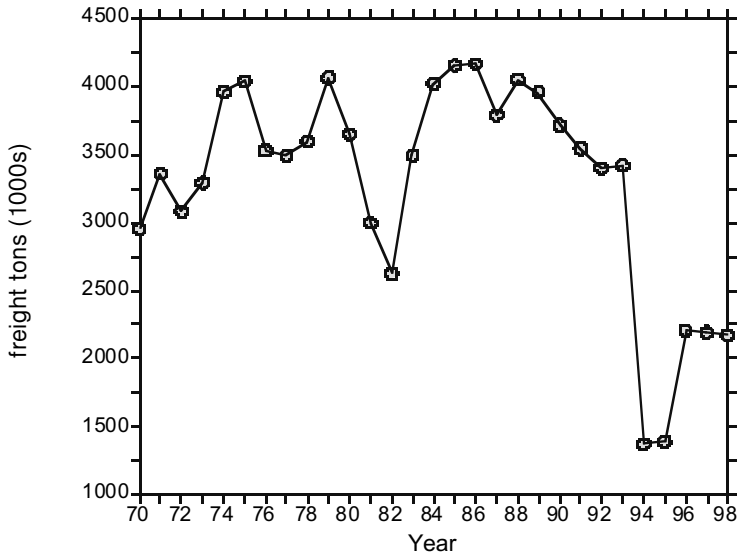
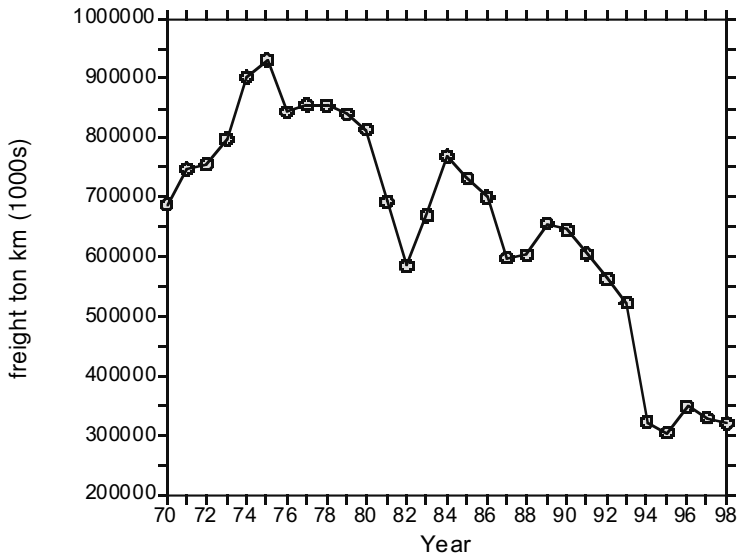

Figure 6: OSE freight ton-km (1970-1998)

The previous figures show wide fluctuations in both freight tons and freight ton-km over the years; attempts to explain these fluctuations may be found in the corresponding annual reports. A general remark of interest is that, overall, tons are relatively high and ton-km relatively low due to the short distance between the port of Thessaloniki and the Former Yugoslav Republic of Macedonia. Also, it should be kept in mind that while some OSE railway lines have high freight traffic (such as Thessaloniki – Idomeni, Thessaloniki – Promahon and Thessaloniki – Kozani), others have high passenger traffic (such as Athens – Oinoi – Chalkida).

OSE has so far tried to attract customers from the public sector therefore demand for train services is expected to vary with rather unforeseen circumstances and influences that often do not follow common market logic. The decline around 1979-80 is attributed to lack of modernization (average velocity of 60-65 km/h), continuing economic depression with a decrease of imports, lack of rolling stock, lack of proper maintenance of rolling stock (60-70% of rolling stock unavailable) and competition from road transport. The lowest point in both freight tons and freight ton-km appeared in 1982 and was due to:

- the discontinuation of an important grain transport contract that was competitively awarded to road transport
- a significant decrease in lignite transport of the LARCO public sector company that in 1982 ceased operation for 8 months
- decline in tobacco, fruit and grocery exports
- significant decline in agricultural areas available for beat cultivation
- decline in construction

The solitary decline in freight tons in 1987 (is attributed to discontinuation of a Public Power Corporation (PPC) contract for lignite transportation. The truth is that railways were not in a position to undertake freight transport in peak periods because of insufficient engines and freight cars. Subsequently, freight tons recovered in 1989 and freight ton-km in 1990 due to an increase in demand for transportation of sugar, lignite, chemical products fertilizers and fuels.

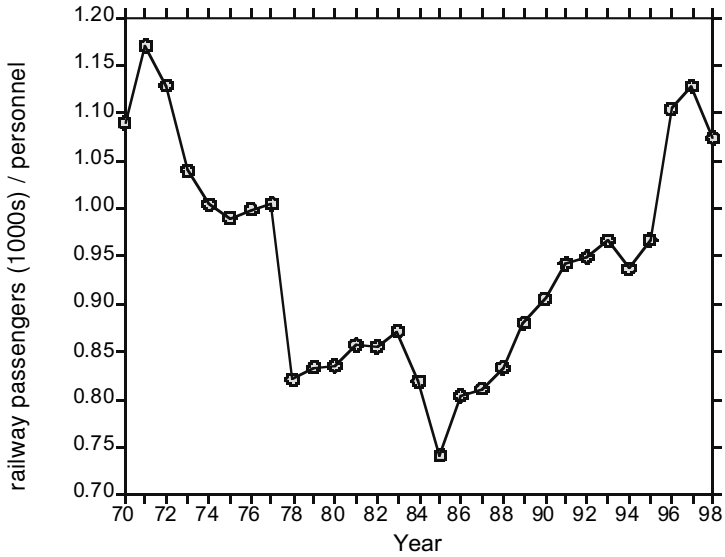
A sharp decline especially in freight tons was noted after 1993. This was attributed to a decline in the transportation of sugar and sugar beats

(produced by a state company), chemical products, crude oil, fertilizers and military materials. Low numbers were maintained in the next year and partially recovered in 1996 although they did not reach pre-1994 levels. It is interesting to note that the decline in 1993 was attributed to an inability of OSE to properly carry out transportation of coal of the BIOLIGNIT Company; finally, in 1995 the company terminated its contract with OSE and turned to private truck companies. Imports and exports also suffered greatly due to the worsening of the crisis in Yugoslavia.

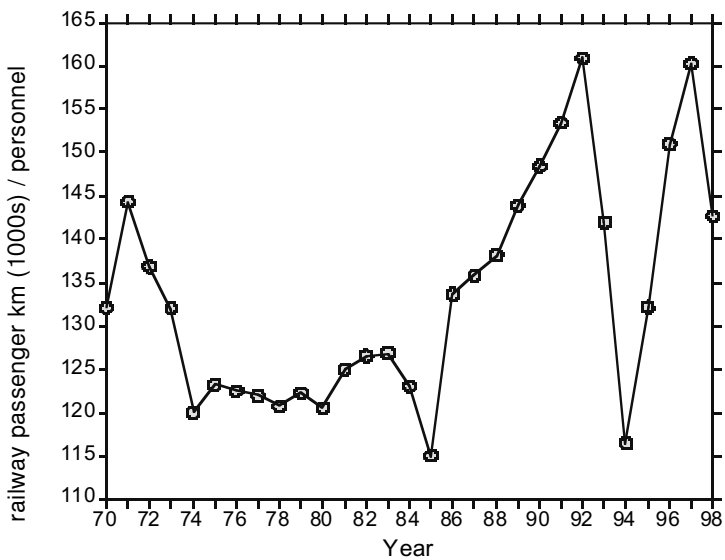
As these 28 years of service are examined, it should be kept in mind that the introduction of Intercity rail brought about an upgrade in level of service and timetable reliability although it decreased the number of available seats. It should also be noted that, in 1997, 26 new Diesel locomotives were delivered to OSE and made its fleet more reliable. Finally, electric traction was introduced in 1997 at the FYROM border.

In the course of these 28 years (1970-1998), there have been numerous rate increases that were decided on a political rather than management level. Such increases make the comparison of economic data onerous. Therefore, the examination of ton and ton-km figures carried out in the previous paragraphs, may have revealed more than an examination of financial figures.

The passenger and freight figures are brought together in the following four graphs that plot the ratio of passenger and passenger km as well as freight tons and freight ton-km over personnel. These graphs render an estimate of personnel productivity.

Figure 7: OSE railway passengers over personnel (1970-1998)

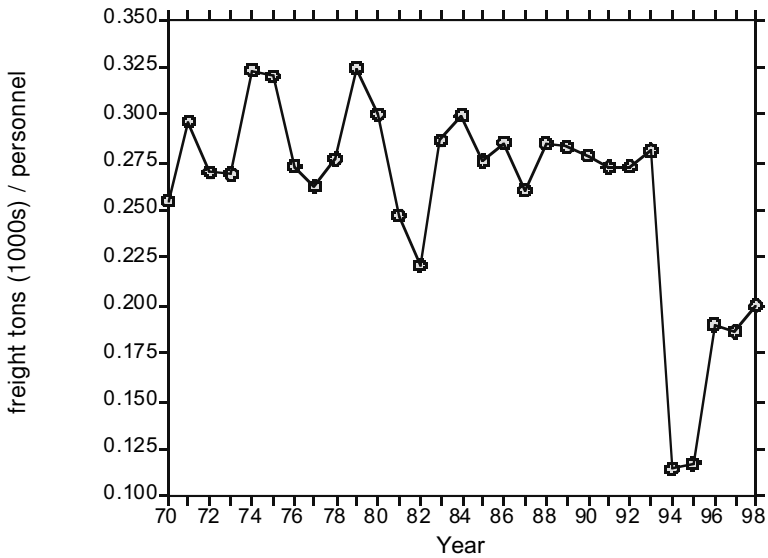
Railway passengers per personnel declined steeply until the middle of the 1980s and have been rising since then.

Figure 8: OSE railway passenger-km over personnel (1970-1998)

/ Railway passenger-km on the other hand, seem to have been low since the 1970s, increased from 1985 to 1992, decreased until 1994 and increased again until 1997. As seen in similar graphs previously, there was a decline in 1998.

0 Freight graphs are plotted next and again underline the dramatic fall in both freight tons and freight ton-km per personnel since the 1980s.

(**Figure 9: OSE freight tons over personnel (1970-1998)**

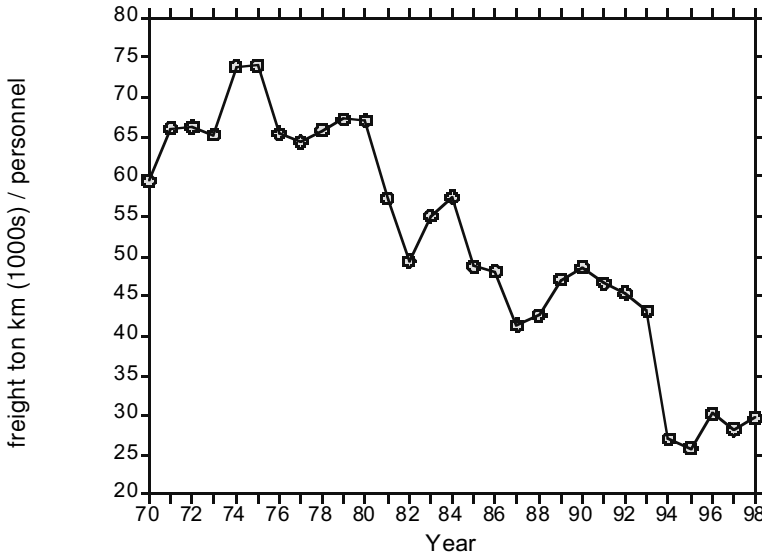

m
k

n
o
t

t
h
g
i
e
r
f

Figure 10: OSE freight ton-km over personnel (1970-1998)

Compared to the passenger figures, the dramatic loss of both freight tons and freight-km is evident; freight tons declined especially after 1993 while freight ton-km have been declining rapidly since the 1980s.

Repeated 5-year linear regression analyses of passenger-km as a function of year were carried out, with prediction of the 6th year passenger-km value. Results are shown in Table 8. Linear regression intercept (a) and slope (b) coefficients are shown along with root mean square error (RMS) of the regression line, R-square coefficients (all models include year as the only independent variable), actual values of the year immediately after the 5-year period (y), predicted values () and corresponding prediction errors. Similarly, results for freight ton km are shown in Table 9.

Table 8: Railway passenger-km 5-year trend prediction

From	To	a	b	RMS	R ²	y	\hat{y}	$y-\hat{y}$
1970	1974	2,604,063.0	-14,466.5	72,529.74	0.1171	1,552,628	1,519,076	33,553
1971	1975	3,461,338.0	-25,951.9	58,122.14	0.3992	1,582,682	1,488,994	93,688
1972	1976	1,727,223.0	-2,308.9	62,871.82	0.0045	1,622,833	1,549,438	73,395
1973	1977	594,139.7	12,989.1	68,027.51	0.1084	1,567,781	1,607,290	-39,509
1974	1978	-484,067.8	26,880.9	43,670.55	0.5581	1,530,535	1,639,523	-108,988
1975	1979	2,026,262.0	-5,908.7	38,552.50	0.0726	1,463,980	1,553,566	-89,586
1976	1980	4,125,238.0	-32,970.2	34,319.39	0.7547	1,515,060	1,454,652	60,408
1977	1981	4,062,879.0	-31,934.7	36,173.02	0.7221	1,501,438	1,444,234	57,204
1978	1982	2,701,047.0	-14,816.1	34,718.37	0.3777	1,546,458	1,471,311	75,147
1979	1983	950,131.8	6,930.4	34,039.96	0.1214	1,651,519	1,532,285	119,234
1980	1984	-1,797,412.0	40,647.6	35,360.78	0.8150	1,731,806	1,657,634	74,172
1981	1985	-3,254,400.0	58,357.3	41,593.89	0.8678	1,951,000	1,764,328	186,672
1982	1986	-7,433,121.0	108,447.2	54,719.63	0.9290	1,973,000	2,001,785	-28,785
1983	1987	-8,026,046.0	115,256.5	46,883.13	0.9527	1,963,364	2,116,526	-153,162
1984	1988	-5,583,865.0	86,488.4	74,515.96	0.8179	2,010,870	2,113,603	-102,733
1985	1989	-3,037,273.0	57,049.2	74,382.30	0.6623	1,977,247	2,097,155	-119,908
1986	1990	1,179,893.0	9,036.4	19,920.60	0.4068	1,994,896	2,002,205	-7,309
1987	1991	1,470,568.0	5,767.5	19,152.45	0.2321	2,004,200	2,001,178	3,022
1988	1992	1,398,833.0	6,569.8	19,162.41	0.2815	1,725,647	2,009,824	-284,177
1989	1993	6,888,359.0	-54,349.3	99,867.88	0.4968	1,399,453	1,779,525	-380,072
1990	1994	14,928,790.0	-142,483.7	154,909.30	0.7382	1,569,000	1,392,839	176,162
1991	1995	15,284,450.0	-145,653.9	150,591.10	0.7572	1,752,000	1,301,676	450,324
1992	1996	7,903,902.0	-66,104.7	230,359.60	0.2154	1,884,266	1,491,746	392,520
1993	1997	-4,696,885.0	66,978.5	177,190.00	0.3226	1,551,987	1,867,008	-315,021
1994	1998	-4,323,865.0	62,033.4	186,193.20	0.2701			

Table 9: Freight ton-km 5-year trend prediction

From	To	a	b	RMS	R ²	y	\hat{y}	$\hat{y}-y$
1970	1974	-2658741	47737.5	28496.98	0.9034	930,677	921,572	9,106
1971	1975	-2906172	51137.5	28124	0.9168	844,495	980,278	-135,783
1972	1976	-1451320	31046.7	60940.37	0.4639	855,436	939,276	-83,840
1973	1977	434040.7	5760.7	58752.16	0.0311	854,342	883,375	-29,033
1974	1978	2172946	-17046.9	29621.47	0.5247	840,547	826,241	14,306
1975	1979	2177280	-17041.3	29624.47	0.5245	813,580	813,976	-396
1976	1980	1440088	-7671.9	13660.05	0.5125	693,389	818,664	-125,275
1977	1981	3693821	-36485.6	41841.26	0.7171	585,589	702,002	-116,413
1978	1982	6234802	-68466.4	45487.27	0.8831	670,130	552,091	118,039
1979	1983	5328130	-56882.5	63749.49	0.7263	769,580	550,000	219,580
1980	1984	1618777	-11125.9	100534.4	0.0392	733,009	673,076	59,934
1981	1985	-1494478	26323.1	64707.23	0.3555	701,000	769,309	-68,309
1982	1986	-1775227	29370.1	60434.18	0.4405	598,831	779,972	-181,141
1983	1987	2489523	-21117.8	64418.01	0.2637	604,459	631,157	-26,698
1984	1988	4675388	-46442	25770.28	0.9154	657,295	542,050	115,245
1985	1989	2816249	-24796.9	50630.6	0.4443	647,209	584,528	62,681
1986	1990	1073997	-4911.8	47516.35	0.0344	605,845	627,023	-21,178
1987	1991	117403.6	5677.8	29786.36	0.1080	564,411	639,761	-75,350
1988	1992	1799758	-13154.6	35807.2	0.3103	523,770	576,380	-52,610
1989	1993	3783323	-34984.8	11304.37	0.9696	324,440	494,752	-170,312
1990	1994	7227175	-72761.3	57668.73	0.8414	306,000	314,852	-8,852
1991	1995	8273741	-83966.1	50691.13	0.9014	350,000	212,995	137,005
1992	1996	6491689	-64659.2	74488.06	0.7152	331,336	219,747	111,589
1993	1997	3780535	-35930.8	79077.65	0.4076	322,093	259,317	62,776
1994	1998	128610.6	2064.2	18042.25	0.0418			

An analysis of recent financial indexes of OSE bears a number of important conclusions (Saxili & Fotiou, 1998, pp.207-226):

- The ratio of own to total funds shows that moderate problems in meeting financial obligations have been present especially in the years 1992 (42% value of the index), 1993 (40%) and 1994 (also 40%) especially in view of the great reduction in passenger and freight volumes suffered in the last decades.
- The ratio of own funds to loans declined from a value of 1.7 in 1990 to 1.1 in 1994 and 0.47 in 1996 bearing evidence to increasing borrowing. Similarly, the ratio of short term and long term obligations to share capital varied from 2.7 (1990) to a maximum value of 9.2 (1994) and thereafter declined to 3.8 (1996), showing that OSE does indeed borrow excessively. On the other hand, short term and long term obligations over total liabilities have been constant at about 0.4, showing that OSE will, in the long run, be able to meet its obligations.

4. Environmental impacts of railway

Railways are alleged to bring about sundry favorable environmental impacts as explained below:

- Electrification has brought about little atmospheric pollution along the railway lines although it poses additional demand at electricity production facilities increasing atmospheric emissions there; these off-site effects are traditionally left out of environmental impact assessment, as they are difficult to pinpoint and quantify (Dixon et al, 1995, p.27).
- Modern railways are an efficient mode of transportation, consuming relatively small amounts of energy.
- Railways occupy a relatively narrow zone of land compared to road transport. This translates to smaller adverse environmental impacts on adjacent built and natural environment especially (dis-

ruption of activities, erosion of the lithosphere, aesthetic intrusion).

- Usage of railways places a lighter load on roads, reducing traffic congestion and other adverse effects of road traffic. It is interesting to note that, as pointed out elsewhere, there exists contradictory evidence as to the beneficial effect of urban light railway on one hand (Cox, 1998) and the continuous expansion of urban roads on the other (Surface Transportation Policy Project, 1998).

In addition to the points mentioned above, it is argued that railways add aesthetic value as well as cultural utility as they are inextricably connected to national history. The history of Greek railways and their connection to important milestones in the history of modern Greece is expounded in various memorial publications (Society of Friends of the Railway, 1998) or newspaper specials (Panagopoulos and Golemis, 1999). The following instances of cultural significance generated by Greek Railways may be mentioned in support of this argument:

- The majestic 22-km narrow-track (0.75 m) route of the Odontotos Railway (Abt-type railway, uses a rack to move up steep cliffs) near the historic city of Kalavryta in Peloponnese is the only rack railway in Greece.
- The 28-km railway line from the city of Volos to the village of Milies in the ravishing Pilion Mountain in Thessalia, one of the few 0.60-m narrow track railway lines in the world. This historic route is occasionally serviced by traditional steam trains and crosses gorges and landscapes of lush vegetation and immense natural beauty.
- The tortuous route from the city of Drama to the Livera Station that continues into the Valley of the Nestos River possesses great ecological importance. The floodplains and associated wetland surrounding the Nestos River is protected by the Ramsar Convention and the train is the only transportation medium that affords views inside the valley. It is worth mentioning that the currently under study new railway alignment along with Egnatia Highway, electrical grid lines of the Public Power Corporation and Natural Gas all intend to cross the Nestos River at a point further to the south and within a narrow zone of half a kilometer.

- Various smaller routes of historic significance or tourist interest such as Ancient Olympia, the popular summer resorts of Loutraki and Xylokastro and Nafplio (capital of Greece in the 19th Century).

The history and cultural contribution of Greek Railways is the subject of the Railway Museum of Athens (located at 4 Siokou St., Athens) as well as the OSE Museum of the Kalamata Municipality (located at the southern end of the Municipal Park in an area of 54 000 m²).

On the other hand, railways are characterized by some adverse environmental impacts mainly stemming from noise, vibrations and separation of land uses and ecosystems. Railways indeed produce noise and vibrations that impact a narrow area around the railway line; underground railways produce vibrations only but they may create secondary noise problems. Noise impacts may be prevented by carefully designing alignment away from inhabited areas although this is often impractical especially as illegal dwellings tend to pop up at close proximity to existing lines and penalties are lax. Vibrations may be a problem when the line is near archaeological sites. Separation of land uses is an almost unavoidable impact of railways and can be minimized at design time. Finally separation of important ecosystems oftentimes necessitates additional technical works such as culverts for the passage of animals underneath the line.

Other minor adverse environmental impacts include washing out of railway tracks by atmospheric precipitation which creates polluted runoff possibly containing heavy metals, hydrocarbons (in solid or liquid form) and dirt particles. In addition, the emission of acid gaseous pollutants may, through acid deposition, create acid surface drainage. Finally, there may appear minor leaks of toxic substances as they are loaded from ships on trains or from one train to another. As the State of the Environment Report mentions, problems are thus created that affect final receptors of this drainage. Although minimal research in this aspect of diffuse pollution has been carried in Greece, it appears that large cities (that are situated near the sea) are affected and thereby pollute the coastal zone (Ministry of the Environment, 1995, p.318).

Regarding waste materials, solid waste is generated from passenger and freight rail (such as lunch boxes, bottles, magazine, packaging). Rec-

ently, Life Cycle Assessment (LCA) has been advocated as a tool for estimating the potential for environmental damage by materials such as sleepers, trolley wire and rolling stock (Kirimura, Tsujimura & Mifune, 1997, p.1). Effective noise absorbing materials may be manufactured from recycled residue of incinerated wastes (same source) or crushed glass and ceramics (Kubomura & Katutoshi, 1997, p.1). These materials reduce noise levels by approximately 3 dBA at a distance of 2 m from the track. It is to be noted that these materials are appropriate for high-speed rails as they are capable of withstanding stresses and wind turbulence created as cars move at high speeds. This use of recycled materials is of more importance as slab track gains attention worldwide as well as in Greece) as an efficient form of infrastructure for high-speed rail (as described in Talabekos, 1999, pp.1, 4 and 11). It is added that, beyond noise absorbing materials, ballast and slab mats may be constructed from recycled rubber from used tires.

Finally, it is pointed out that a variety of adverse environmental impacts may result from railway construction activities regarding solid and liquid waste. Inert materials discarded, excess excavated materials improperly disposed, abandoned construction equipment and solid waste from construction site personnel create mostly temporary problems. Waste discarded from users is a common occurrence in roads but not in railway lines where such wastes are collected inside the wagons and disposed of a properly equipped station. In a similar fashion, waste discarded by users of various facilities located near the road creates problems that are mostly avoided by railways where such waste is properly collected in stations.

5. Future directions

Greece is characterized by the following peculiarities as a member of the European Union (Vasilakos, 1993, p.91-2):

- extreme (southeastern) geographical location in European Union thus low transit volumes

- lack of borders with other European Union members
- relatively undeveloped transportation network infrastructure
- relatively low value of commercial exports to other European Union members

In view of the new Maastricht Treaty (1991) and directions adopted in Edinburgh (1992), Greece is to heavily invest in new transportation infrastructure that will facilitate combined transportation in the entire European Union, including countries that are expected to join the Union in the first few years of the 21st century, linking Greece to the European mainland. High speed fully electrified railway is a priority for Greece, especially along the route Patras – Korinth – Athens – Larisa – Thessaloniki – northern borders. To put today's level of service in perspective, it is sufficient to consider that the Paris – Lyon distance of 427 km is traveled by 300 km/h trains in 1 hour and 50 minutes.

The modernization program of OSE is supported and financed by the Community Supporting Frame II and the European Cohesion Fund. During the last ten years OSE has integrated investment and development work into two Business Plans financed by the Community Supporting Frame I and II, the Cohesion Fund and other sources such as Interreg and the Transports Infrastructure Fund. The first such Business Plan of OSE materialized through the Community Supporting Frame I during 1989 – 1993. period. Approximately 331 MECU (83 billion dr. at 1989-1994 prices) became available with a subsidy of 55% from the European Union. OSE continued its development program under a second Business Plan, financing it with about 462 billion dr., co-funded by the Community Supporting Frame II, the Cohesion Fund (termed Package Delors II) and other funds such as Interreg and Transports Infrastructure Fund at participation rates on behalf of the European Union varying from 62% to 85 %. It is to be noted that contemporary rolling stock is included in these plans. For a more effective realization of the financed projects, the subsidiary enterprise ERGOSE S.A. was set up in 1997, which has undertaken project management of the construction of these projects as well as supervision and coordination.

According to the aforementioned Business Plans, priority has been given to linking the south with the north because this is likely to become

an economically viable connection. The Athens – Thessaloniki line shall be transformed into a double-track electrified line at an operating speed of 200 km/h, with modern signalling and telecommunication equipment (Hellenic Railways Organization, 1999b). As project works funded by the Community Supporting Frame II and the Cohesion Fund are completed, a double-track non-electrified line shall be put into operation at an estimated 75 % of the axis with the exception of the 77-km long section north of Thessaloniki (Thessaloniki - Idomeni) which is already electrified as well as the Lianokladi - Domokos section.

Regarding the Peloponnese network, the construction of the infrastructure of the new double-track line on the Athens - Corinth - Patras axis at the section Athens - Corinth has already started. Its layout permits the development of high speeds (up to 200 km/h). It is planned that this line initially remain metric using combined-width runners; when infrastructure construction is completed to Patras, the tracks will be set at normal width. Currently, OSE undertakes many studies that are a necessary prerequisite to the subsequent construction of the new high speed Corinth - Patras link, which is to permit 200 km/h for the first 50 km, 150 km/h for the next 40 km and 120 km/h for the last 35.5 km. Modern signalling and telecommand installations are also anticipated.

Other important projects include the upgrade of the Piraeus - Athens – Acharnes line with the construction of new stations at Piraeus and Athens. Also, urban railway will be extended to the new Spata airport due to commence operation in 2001.

Finally, regarding Macedonia and Thrace, the upgrading of the Thessaloniki - Strymonas/Promahonas - Alexandroupolis - Ormenio axis includes improvements of the alignment on a local level and the reconstruction of line superstructure in order to achieve a uniform speed of 150 km/h. The construction of modern signalling and telecommand installations has already started in the Thessaloniki - Strymonas / Promahonas section.

Beyond these works, a proposed third Business Plan shall cover the period 2000 – 2006, shall be financed by the Community Supporting Frame III and shall form a subset of then Business Plan of the Ministry of Transports and Communications. Modernization projects on all axes shall be completed and railway connection with the ports of Ikonio, The-

ssaloniki, Patras and Alexandroupolis shall be constructed. Of these, special mentioned is deserved by the scheduled port of Ikonio which is to take up all Piraeus port freight, freeing passenger areas in Piraeus and providing, for the first time ever, true combined transportation for the Athens area. It is hoped that as Greece obtains modern railway infrastructure and with the provision of modern rolling stock, it will significantly upgrade offered railway services.

It is worth mentioning that it is a pity that the Rion – Antirion bridge, currently under construction, does not provide for rail connection of Peloponnese to Western Greece and Epirus. If provided at an earlier time, such a railway link would facilitate transportation of people and goods, bringing low-income areas of Greece in the mainstream of economic development.

6. Conclusions

Through a review of the historical development of Greek railways, a number of conclusions have been reached:

- Greece lags fellow members of the European Union in both area and population railway coverage. Greece is also the last country in EU to electrify its railway network.
- OSE personnel was largest in the middle of the 1980s decade, declining since then. Railway passengers and passenger-km reached a low in the early 1980s and have been rather increasing since then with marked decreases in 1984 and 1998. The period 1986 to 1984 includes years with relatively high passenger and freight volumes. Freight tons have been rather steady with a marked decrease in 1982 and since 1992. Freight ton km exhibit the worst picture, showing a steady decrease in the last 30 years (with low ebbs around 1982, 1987 and 1994). Although the overall picture is consistent with similar trends worldwide, low service quality and tardiness in modernization underline the lagging position of Greek railways among EU members.

- An attempt to assess personnel productivity as measured by passengers, passenger-km, freight tons and freight-ton-km per employee, largely agree with previous trends. Passenger productivity dipped during the 1980s and has been on the increase since then although passenger-km productivity shows a marked decline in 1994. Freight tons per employee confirm the decline around 1994 while freight-ton-km per employee confirm a steady decline in the last 30 years.
- Many studies were carried out and even many projects actually commenced construction but were never brought to fruition. This remains a widespread tendency in Greece, particularly in the public sector. In addition, problems stemming from political pressure and the role of special interest group are still encountered in design and construction. Only recently, ERGOSE assigned the design of a new set of alignments to cross the center part of Greece (near the city of Lamia and on to Thessalia) when previous alignments passing further to the west were fully approved and about to be contracted for construction. While these new alignments are promised to be more economical, it is doubtful that their engineering and environmental specifications will be up to par and may well never be implemented. It is therefore concluded that influence mongering remains very much a real parameter to be accounted for in project management as Greece prepares to enter the 21st Century.

Issues meriting further investigation based on the findings of the present work include:

- The loss of passenger and especially freight volumes and market share exhibited in Greece in the last few decades may be correlated to the diversion of state funds on road transport but no causal relationship has been proved. An investigation into the causes of this decline that would include similar data on other European countries and the US would shed new light into issues potentially disregarded.
- Whether OSE's declining numbers have an overall positive or negative impact on the economy remains a moot question. It would be

interesting to ascertain, on a quantitative basis, the impact of diverse allocation scenarios of the land transportation market among different transport media.

Abstract

JOHN A. PARAVANTIS: *Past, Present and Future of Railway Transportation in Greece*

A significant contribution to economic development may be attributed to Greek Railways as evidenced through a historical review from 1869 into eras encompassing the construction of rail network in Macedonia and Thrace during Ottoman rule, the rapid expansion under Trikoupis, the development of the Athens-Piraeus line, the Lavreotikos and Larisaikos lines as well as the Peloponnisos and Thessalia networks. Railways are shown to be an environmentally friendly means of transportation by emitting minimal atmospheric pollution, causing limited disruption of soil morphology, conserving energy, being characterized by low accident probability, exposing passengers to aesthetic routes unavailable to other transport means and possessing important cultural utility. Selected transport and financial information regarding passenger and commercial demand, railway network geography, passenger kilometers, freight ton kilometers show a declining trend for the period 1970 to 1998. Passenger and freight kilometers regressed against time in five year periods prove to be a satisfactory tool for prediction. Finally, through projects subsidized by the Community Supporting Frame II and the Cohesion Fund, it is described how the Greek government has elaborated two Business Plans and now proposes a third 2000-2006 Business Plan to chart the future course of Greek Railways in cooperation with similar European Rail organizations.

REFERENCES

- Aggelidis, A. (November 11, 1999), *Residents Block OSE Plans [in Greek]*, Exousia daily newspaper.
- Bouloukos, P.: (January 2, 1999), *Battles of Giants in the Air [in Greek]*, Section D (Development), To Vima daily newspaper.
- Cox, W.: (September 1998), "New Urban Rail in America: Miniscule Impact on Traffic Congestion", Engineering News Record invited rail commentary, The Public Purpose, no.23 (<http://www.publicpurpose.com/pp-rtraf.htm>).
- Coyle, J.J., E.J. Bardi & J.L. Cavinato: (1986), *Transportation*, West Publishing Company, 2nd edition.
- Delong, J.V.: (1998), *Myths of Light-Rail Transit*, Policy Study 224, Reason Foundation (<http://www.rppi.org/ps224.html>).
- Dixon, J.A., L.F. Scura, R.A. Carpenter & P.B. Sherman: (1995), *Economic Analysis of Environmental Impacts*, Earthscan Publications, Published in Association with the World Bank and the Asian Development Bank.
- European Commission: (July 1999), *EU Transport in Figures*, Transport Directorate-General in cooperation with Eurostat.
- Hatzioannidou, E.: (December 28, 1999), "130 Years with the Electric Train [in Greek]", Kathimerini daily newspaper.
- Hellenic Railways Organization (OSE): (1999), *1998 Annual Report of the Chairman of the Board of Directors [in Greek]*, Athens.
- Hellenic Railways Organization (OSE): (1999b), *Infrastructure projects towards 2000*, On-line article (<http://www.ose.gr/ose1/home1.html>)
- International Union of Railways (IUR): (1999) *EU Passenger Risks by Transport Mode*, On-line Statistical Information (<http://www.uic.asso.fr/common/stats/Secur2.jpg>)

- Kirimura, K., T. Tsujimura & N. Mifune: (1997), *Railway Materials Tending to be Increasingly Environment Conscious in Japan*, Railway Technical Research Institute, Tokyo (<http://www.rtri.or.jp/infoce/wcrr97/E143/E143.html>).
- Kubomura, K. & A. Katutochi: (1997), Development of Noise Absorbing Material for Track, Railway Technical Research Institute, Tokyo (<http://www.rtri.or.jp/infoce/wcrr97/E237/E237.html>).
- Matzaridis, P.: (January 1996), *Concise History of Hellenic Railways [in Greek]*, 2nd edition, Hellenic Railways Organization.
- Ministry of the Environment (YPEHODE): (July 1995), *Greece as an Ecological and Cultural Resource: Facts, Actions and Programs for the Protection of the Environment [State of the Environment Report, in Greek]*, Athens.
- Ministry Of Transportation: (1977), *Roadway, Railway and Air Transportation – Present Situation and Predictions for the Future*, Athens.
- Panagopoulos, V. & N. Golemis: (July 1999), *The History of Railways: Trains that Left, Trains That Are to Come [in Greek]*, Eleftherotypia daily newspaper.
- Papacostas, C.S. & P.D. Prevedouros: (1993), *Transportation Engineering and Planning*, 2nd edition, Prentice Hall.
- Profyllides, B.: (1993), *Transportation Economics [in Greek]*, Yahoudi – Yapouli Publications, Thessaloniki.
- Profyllides, B.: (May 1997a), *Feasibility Study for Establishment by OSE of Transit Company [in Greek]*, Research Program Final Report (Phase B), University of Macedonia and Greek Railway Organization, Thessaloniki.
- Profyllides, B.: (August 1997b), *A Technical and Economical Feasibility Investigation of Transportation of Wagons with Reclining Body in the Greek Railway Network [in Greek]*, Research Program (Phase A), University of Macedonia and Greek Railway Organization, Thessaloniki.
- Profyllides, B.: (September 1998), *A Model for Estimating Usage Fees and Prerequisites for Access to Railway Infrastructure [in Greek]*. Research Program Final Report (Phase B), Univer-

- sity of Macedonia and Greek Railway Organization, Thessaloniki.
- Saxili, M. & F. Stella: (1998), *The Hellenic Railway Organization (OSE) [in Greek]*. Undergraduate Thesis, Department of Management and Economics, Technological Educational Institute (TEI) of Piraeus.
- Society of Friends of the Railway: (1998), *Greek Railways: Their Route from 1869 to Today [in Greek]*, Miletos Publications.
- Surface Transportation Policy Project: (November 1998), *An Analysis of the Relationship between Highway Expansion and Congestion in Metropolitan Areas: Lessons from the 15-Year Texas Transportation Institute Study*, Washington, D.C., (<http://www.transact.org/congestion/analysis.htm>).
- Talabekos, G.E.: (1999), *High-Speed Railway Lines [in Greek]*, ERGOSE, Athens.
- Vasilakos, E.: (1993), "*Transeuropean Transportation Networks of Interest to the Community and the Role of Greece [in Greek]*", Technical Chamber of Greece, Weekly Bulletin, issue 1772.

THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TRIPOLIS AREA AND THE INITIATIVE OF THE LOCAL ADMINISTRATION TO ESTABLISH A PAWNSHOP DURING FIRST PERIOD OF KING OTTO

HARIS BABOUNIS - G. ZACHAROPOULOS

University of Athens - Municipality of Tripolis

1. Introduction

It is true that the study of the economic history of Arcadia has not been progressed enough, although the last decades, an international reorientation of the historical studies has been mentioned, and the investigate subjects are being approached through their in thematic entity (Iggers, 1995, p. 2,4,13,188-189). By this proposal, we try to show the way of economic construction in Arcadia and especially in the city of Tripolis, for almost one hundred and twenty five years (1715-1840/1), in order to evaluate, using time data, the local financial situation in 1842, the capabilities and expectations, the restriction and those predicaments, which led to the domestic financial and social crisis, the local government proposes the establishment of a pawnshop for their prevention or even for their limitation.

The pawnshop, according to the spirit, will and perspective of the Local Government, seemed to be, as we can prove, the most offering solution for the promotion of the financial problem, which has followed the whole district in a social crisis.

A historical stand, financial data

Peloponnisos' re-conquest by Turks on 1715 creates important implications for Tripolis. Tripolis, the markettown of 700 (Petronotis, 1990, p.265), until then, Residents is being upgraded and on 1718 becomes the administrative center of Peloponnisos – because of the epidemic situation that has been broke out in Nafplion, which used to be the headquarters of Mora-Valesi (the Pasha of three local governments). This dominating – in local level – progress, had as a natural result the inauguration of powerful Turkish families in the town¹, the establishment of Turkish temples and the erection of an imperial Seraglio, replacing the existing, until then, palace of the Venetian Governor (Gritsopoulos, 1972, p.262). Pouqueville, who remained in Tripolis as a Turk's prisoner at the end of 18th century (December 1799 – May 1800), refers that Seraglio could give shelter to 1200 people and that "*constitutes a small town in the town itself*"².

The inauguration of high grades Turks officers is followed by the inauguration in the town of an important number – almost eighty-two – of Jewish families (Triantafillou, 1990, p.303), who were practicing the financial works of Turks and were trading luxurious products. Studying the terrestrial communications network in the Turkish dominated Greek area we concluded that the land-planning centrality of Tripolis appointed the town as the place of passing for the carriers and travelers, traders or not. Main communication axes and main roads are passing through the town and they lead up to almost the whole Peloponnisos (Anogiatis-Pelé, 1993, p.28-31). The population dynamics, the financial (Braudel, 1979, p.38) and social progresses are being affected by the specific mobility. The detection of the dangerous, for travelers, passing through places – mainly to South Peloponnisos (Leake, 1830, p.80-81 Anogiatis - Pelé, 1993, p.104), the existence of almost five dial passes around the town (Tromelin, 1828, p.26·LeaKe, 1830, 78,124· Gell, 1832, p.169-170· Anoyatis- Pelé, 1993, p.148), the operation of a station for the catering-feeding of the horses", shows the rising importance of Tripolis (Anogiatis - Pelé, 1993, p.187,238-239).

Although there are not enough elements, it is possible for the most eminent representative of the unredeemed Greeks to stay, for a long period of time, in the town, in order to maintain their communications with the aut-

hority, for promoting their personal interests. The gradual church "elevation" of Tripolis was not, naturally, accidental (Gritsopoulos, 1922, p. 285-287). The decade 1770-1779 constitute a deterrent period for the district's evaluation. The 15.000 Albanians (Kontogiannis, 1903, p.178 Papadopoulos, 1975, p.81) who were called upon Turks, repressed the revolutionary movement of "Orlofika" only in Tripolis and in one-day time (9th of April 1770), they massacred 3.000 people³, robbed and destroyed. The extermination of the Albanians out of Tripolis from the join forces of Hassan-pasha's Turks soldiers and the Greek soldiers (called "Kleftes") of Constantine Kolokotronis settled the daily life in Peoponnisos and facilitated the repatriation of a capable number of refugees.

Tripolis find its upward rhythm. On 1786 is being enclosed with walls, while it is built simultaneously with a series of important constructions, such as mosques (having as the most important those of Bekir-pasha and Nakip the efficient), inns, Turkish seminaries but also the houses of the financially and socially healthy Turkish. Groups of various professions were gathered in some quarters and roads, so someone could talk about the roads of shoemakers and cabinet-makers, e.t.c.⁴. The existence, in the center of the town, of a cluster of buildings of religious, social and financial character, is completed by the trilaterally structured market⁵, the bezesteni⁶, the carci⁷ and the bazaar⁸. At the same time, it becomes the focus of local trade and while the Jewish imports the payment through drafts, it is transformed to a Stock Exchange center (Kremidas, 1972, p.295). In that area – mainly⁹ – Jewish and Turkish brokers are being distinguished, who are speculating by borrowing money with an interest rate of 20-30%. It is known that in whole Europe, already from the Middle Ages, Jewess were controlling the development of "money's trade" (Ithakissios, 1990, p. 69).

All the abovementioned gives the impression of a noisy and always developing city. According to Rigas Palamidis (Gritsopoulos, 1972, p.378-389, 402-411), note, it seems that in the center of Tripolis were living the most of the 750 Turkish families of the town¹⁰, while the 1237 Greek families were living, either in the Turkish big estates of Sechi and Basiakos (these place-names exists until today in Tripolis) which were out of Tripolis, or to the city's¹¹ borders. The life of the enslaved is depended upon any time, to the hands of Turks, and while Tripolis is the headquarters of Peloponnisos, it becomes a place for the execution of Greek soldiers. (Bagenas, 1957, p.

336· Gritsopoulos, 1972, p. 451-452) and a confession of faith for the new martyrs (Makarios of Korinthos, Nikodimos of Agion Horos, Nikiforos of Chios and Athanasios of Paros, 1996, p. 213, 447-463, 539-549). Even the notables, frequently and not unjustifiable, feel that their life is in danger (Gritsopoulos, 1972, p. 340, 341, 406, 462-465).

Veli-pasha's administration (2.1.1807-12.8.1812) – son of Ali-pasha – had beneficial implications for the Greeks, while his government was mild. Velis, for reasons that had to do with his father's plans, favoured the Greek notables and he gave preferential-against the Turks- financial advantages, supervised the justice, and permitted the foundation of schools and the building of churches. His authority influenced importantly the improvement of economics as soon as he brought from Ioannina a large number of skilled workmen (tailors, coppersmiths, goldsmiths, shoe-makers etc.). During that period, the first European influences on art and aesthetics were not prevented (Papantonopoulos, no date, p. 16-18).

Tripolis was the target of priority for the Greeks during the Revolution of 1821. In the wider Arcadian field, around the city were made some of the most bloody fights of the first year of the Revolution. (Levidi 14.4.1821, Valtetsi 12/13.5.1821, Doliana and Vervena 18.5.1821, Grana 10.8.1821). This resulted the dramatically increasing of the population of Tripolis with many Turks who were going there for shelter. On the 2nd day of May the population has become 34,000, according to the census, which was made simultaneously to the entrance of Kehagiabei for provisioning reasons.

As it was natural, the trade and the arts stopped, while the Greeks, who didn't manage to get away from Tripolis before the Revolution received the anger of the Turks. As the time is passing by, the revolutioners who besiege Tripolis are increased. The spoils¹² from the siege of the town believed that were many. Meanwhile, they were selling food and items of first need to the besieged to extravagant prices¹³. The surprise conquest of Tripolis was made because of an analogous transaction and into a heavy climate¹⁴ on 23rd of September 1821. For three days there was complete irresponsibility¹⁵. When Ipsilantis came to Tripolis, at the beginning of October, he tried to restore the order, while at the same time an epidemic of typhus is being manifested, which caused many victims. Nevertheless, Tripolis managed to find a natural way of living and a special characteristic of this effort is the Mutual instructive school (Babounis, 1999, p.74). The civil

wars (1823-1825) create a new containment¹⁶. It was completely destroyed by Ibrahim, who ordered, with his departure on February of 1828, to destroy off its pedestal.

The rest people of Tripolis, who survived from the Imbrahim's rage and returned back, they found in their completely destroyed native land no more than fifteen families. Ioannis Kapodistrias visited this area on 11 July 1828, he concerned about its luck and he supported its reconstruction¹⁷. Capodistrias gives such an impetus to Tripolis, on March of 1830, it's population reached the 2.380 residents, 650 houses, 250 laboratories, some public stores were build and the urban planning web of the city has begun to form. From the census of 1836, it is ascertained that the population of Tripolis is 4.600 residents (+93, 28%), while on 1853 reaches the 6.600 (+43, 48%) (Bouerman, 1957, p.25.).

The Municipality of Tripolis and its movements for the financial recovery of the district.

The 19th European century is the period, during which capitalism is being ascended and established. In Greece, even in the beginning of the 20th century the lack of industry influences the financial progresses. The cultivation of exported products is in a good portion, but they are not enough or their financial surplus is not invested in "*manufacturing or/in labors of agricultural infrastructures*" (Pizanias, 1985, p.11-12). The financial problems in the Greek area were certain and hard to solve. The local government, being the conveyor of the anxiety and daily difficulties of the citizens, is speculated and occasionally, it tries to find solutions using specific measures. The Prefecture of Arcadia¹⁸, from its first geographical boundaries was formed by four regions (Skiadas 1993, p.294), in which forty five municipalities were recognized, while with the law of 1838 is enacted that the headquarters of Gortynia's government (regions of Gortynia and Megalopolis) was Karytena and for the government of Mantinia, which involved the homonymous regions and its neighboring Kynouria, the capital city is Tripolis¹⁹. From the first constitution of the municipality of Tripolis it had population of 5.696 residents²⁰. The embodiment of a part of the municipality of Pallantion (1841)²¹ increased its population (7.354 residents) but it didn't change its hierarchical order.

The destitution of the population of Tripolis deregulates the local private and public life. At the beginning of the decade of 1840 the situation has

obviously been worse²². Three decisions of the Municipal Council of Tripolis²³ (May-December 1842) in six months time, give an outline of the crisis. They all refer to King Otto, but they didn't manage to reach him. According to the first decision of the Municipal Council (23.5.1842)²⁴, the crisis is centralized in Tripolis-it is urban-and hits mainly the tradecraft category, while it is not touching the agricultural societies ("*about the misery the people of this municipality and especially this town are living*")²⁵. The crisis is extensive and threatening for the life of a great portion of the population of Tripolis, while it is referred that "*already almost 400 families are starving in this town...because the Municipal Funds are not enough to feed them.*"²⁶. If we consider that this period Tripolis have population of 4.500 people (Skiadas, 1993, p. 297), we can easily understand that its half population is in a difficult position. The residents of Arcadia who lives on the mountains avoid to go and live in the town, because they believe that their life won't improved. It seems generally, that there is a proletarianization of Tripolis, while "*this town...is going worse...and the only way of living for the people is their hands, something that is useless because of the lack of capitals*"²⁷.

Tripolis, after its Liberation, based its financial development in the existence of Public Services and the Commercial Turnover, which created by the operation of the public services. For this reason the period from 1832 until 1836 the phenomenon of speculation is shown up with purchases of over valuated national properties hoping for a future, benefit...because the capital of Peloponnisos wanted to have always advantages, by embodying the N.Authorities which belonged to the whole Peloponnisos. The unfulfillment of the expectations of the people of Tripolis reduces dramatically the value of the national properties "to the half of the previously offered price". This situation also aggravated by the removal of the Court of appeal to Nafplio²⁸.

The intervention of the Local Government aims the reinstallation of Public Services in town, even this does not solve permanently the problem: "*the only contribution of this town is the translocation of the court of appeals and High School*"²⁹ in it and the use of them by various people gave to the citizens recreation and progress"³⁰. At the same time, tries to strengthen its request, emphasizing various advantages of Tripolis, advantages that comes from its geographical position. As a main venture that high-

lighted is the easier and most financial access for the people of Peloponnisos and the more successful supervision of the Judicial Authorities for the state. As for the operation of the High School, for the good of the state is believed that is the more often communication between the pupils and their relatives and also the ability of finding accommodation and food, under better conditions. The second decision, dated on 11 August 1842, is extremely brief and is existed because of the fact that the application of the Municipal Authority of Tripolis has not been forwarded to the Supreme Ruler. This application, is repeated persistently. [this instrument "*to be submitted directly by the Mayor to the Noble Throne of His Majesty*" enclosing with it the "*imploring repor*"]³¹.

The Third decision of the Municipal Council is issued at the middle of December (17.12.1842), while the condition has been worse and the demand unsettled³². This decision is more extensive than the other two and more illuminating for all these that are happening in Arcadia. From the beginning, this report intimates the disorganization of the Municipality and it is confirmed that from this crisis the tradecraft class³³ of people is being hard hit. The financial sub development, which a decade before has provoked the common memorial of 600 trade craftsmen from the whole Greece (Katsoulis, 1978, p.32), continues to trouble the professionals.

Of a great importance and historical accuracy in this document is the retrospection of the past financial facts. The main occupancies of the residents that were protected by the eudemonism and luxury of Turks, were trade, needlework, "making loops" and ribbon knitting, "packsaddles"³⁴ the tanning and silk industry. Especially for the silk industry we have to say that it whoed a great development and a positive exportation index through a pan Hellenic scale (Katsoulis, 1978, p.62, 65, 67; Petrakis, 1992, p.41). The Turks have assisted these professions with capable financial conditions.

After the establishment of the Greek Government the situations didn't go on well to Tripolis, in the financial level. The destruction of the houses, the plunders which had already been done³⁵ and the social changes could not be helpful to turn back the local financial conditions in a sort time³⁶.

The people of Tripolis tried to reconstruct the buildings with various kinds of loaning, but the commercial reactivation demanded funds but there were no funds. The collective administrative system of the Viceroyalty with its inelastic financial and fiscal institutions and the regulations

(Katsoulis, 1978, p.80-81) of short-term prospect, the onedestinated and stiff agricultural-cultivating. Destination of economy (Katsoulis, 1978, p.32) the lack of road transport and the differentiation of the life of the Greek people from whom the $\frac{3}{4}$ were farmers, did not advocate the development of the arts. The secondary factor of production was uninspired, the industry malfunctions (Anastasopoulos, 1947, p.32· Houmanoudis 1990, p.267). "*The arts of the people of Tripolis...are useless*". The residents are occupied "*with hirings and other off-handed tradings*"³⁷, for which they didn't have the proper experience, and they used them harmfully.

Under these circumstances, the hiring of public incomes, the purchase of national properties "*because of endowment*", the mentality of property and the climate that usually prevails in auctions, a spirit of exaggeration and imposition moved against the people of Tripolis "*Public pursuits...detentions...seizures...auctions...from which some of them lost their lives and others damaged their health*"³⁸. The incapability of the state and other public authorities to give the proper loaning to the citizens, forces them to go to individuals and take a loan with oppressive terms, which annually duplicate the loaned capital which has not been paid in due time. The usury plagued the country and suggested financial activities which enlarged the properties of some landowners, with the "unlimited standard interest" which was coming from the roman and Byzantine law and now was taken as a legal one (Katsoulis 1978, p.43,49-50,103,106). In Tripolis many debtors, even if they owed few, forced to borrow from private individuals with annual interest which had the double value of the capital. Because of the fact they didn't manage to pay in due time of the settled agreement, they were obliged to accept the debted interests as a capital. The result was the whole situation not to be controlled and the debtors to loose their personal freedom and property.

The particular difficulties are those which orientated the thought of the municipal government of Tripolis, because "*no other city in Greece had faced so many miseries*" and propose to King Otto the establishment of a local pawnshop ["*Compassionate Store – Monte de societe*" – sic] "*while there is in all the cities of the favoured Christian Nations of Europe*". It is true that "Charitable Shops", named «Santi Monti di Pieta», developed in the Greek area which was detained by the Venetians during 17th century , same as those of West Europe, where they first presented (P.Chiotis, 1887,

σ. 269-270· Ithakissios, 1990, p. 65). In Zakynthos, for example, we have, at the beginning of 1600 the effort of the local Church to confront the usury by establishing a small charitable association but this effort does not succeed. Finally, on 23 November 1670 they establish the local Pawnshop (Monte di Pieta) in Zakynthos (Zois, 1898, p. 271, Ithakissios, 1990, p. 79-80). The name of the new-established pawnshop, resembles to the Pawnshop of Corfu, which established on 31 October of 1834 and has the title "Holly Store of Mercy" (A.B.Pampoukas, 1929, p. 166). The influence of West Dominations in Eptanisa reflects also in the Greek State³⁹.

The Local Government of Tripolis tries to make the Supreme Ruler to approve the temporary support of the Pawnshop by the Public Funds, in order to solve the various social problems, with 30.000 – 40.000 drachmas as its first capital. It is about a governmental facilitation for its operation, as it is written expressively⁴⁰ in the report. This capital will be increased by the payment of the Municipal Cashier's Office of Tripolis and other officers from "philanthropists". As for the citizens' service, there was the intention to rise the annual loaning interest to 6-8% "for the encouragement of industry and assistance of the residents of the Municipality". I presume that the loans would be given after pledging movable things, because according to the Municipal Government, the person who was borrowing "must have some movable precious things, which could pledge if he needed money". We think most uncertain, because of the local conditions and coincidence the mortgage or the redeemed selling⁴¹.

It is not known if the change of attitude of the Municipal Council was imposed by the lack of money and the strong presence of the usurers in Tripolis or because of other reasons, such as the reaction of the Authorities of Nafplio or the conflict between the various political cliques of that era. It is possible, the Municipal Council to believe that the liquidity increase would be enough to converse the situation and to lead Tripolis to a financial development. Finally, this request didn't fulfil, either because bureaucracy didn't transmit this decision – as they did with the decision of May 1842 – to King Otto, or – and it is the most possible – the political evolutions of next year (1843) and the difficulty of the Greek Government to pay the interests of a loan of 60.000.000 in combination with its speculating form and the retailing economy directly and indirectly prevented

movements of this content.

After twenty two years, five months and fifteen days (3.6.1864) the National Bank of Greece decided to operate its branch in Tripolis , in order the people of Tripolis to borrow money with movable interest which could be profitable for both people, those who lend and those who borrow.

Conclusion

Firstly we'll agree with D.D.Ithakisios (1990, p. 84-85) that the establishment of such Credit Institutions affects the financial progresses, as they concern the interest formation, the investments' extension, and the assistance of the citizen who has financial problems and the most productive orientation of the society. By thinking like that the Municipality of Tripolis was activated. The most expected is the situation to be locally worsened because they have not accepted the demand. But the crisis does not seem to be worsened. This fact make us presume either that the depression was big enough but not reversible, or that the average class found a way of reaction to their financial problems or some other events changed the financial situations.

A remarkable event is the opening of the road Tripolis-Nafplio on 1845. This road – it cost 350.000 drachms and was the most interesting road of Peloponnisos – accommodated the trade from and to Nafplio, Athens, and Syros. This road construction promoted the economy of Tripolis, firstly with the daily wages that were given to the people who were working there, which then were given to the local market. Further, the general trade reheated, because a great part of the merchandise is passing through Tripolis. Many people who had financial problems changed their professions with those ones who had to do with production, traffic in products, technical works and rendering of services. The increase in population of Tripolis and Arcadia is showing also the increase of economy.

Abstract

H.BABOUNIS - G.ZACHAROPOULOS: *The Socio-economic development of tripolis area and the initiative of the local administration to establish a pawnshop during First period of King Otto*

By this recommendation, we try to demonstrate the way of structure of the Arcadian economy and especially in the town of Tripolis for one hundred and twenty five almost years (1715-1840/1), in order to evaluate through time the local financial situation on 1842, the possibilities and expectations, the prohibitions and difficulties which has driven to the local financial crisis, which the Local Government tried to prevent by establishing a pawnshop.

The 19th European century is the period that capitalism grows up and strengthen. In Greece, and at the beginning of the ending century (20th century) the lack of industrialization affects the financial progresses. The financial problems in the Greek region were concluded and hard to solve. The local government, as a conveyor of the anxiety and daily difficulties of the citizens , is speculated and as happened with Municipality of Tripolis, it tries to find out exits , using specific measures.

The most important also action of the Municipal Council is its decision of 17.12.1842. The various local difficulties are those which orientate the thought of the municipal government of Tripolis, because "no other city of Greece has suffered so many misfortunes" to ask from King Otto to establish a local pawnshop ("Shop of Mercy – *Monte de societe*" – sic) " they same as they are in all cities of the Christian Nations of Europe". The Local Government of Tripolis tries through the Supreme Governor, to operate this pawnshop in order to solve the existed social problems and strengthen it with 30.000-40.000 drchs from the State Revenue Office . This capital has been predicted to be increased through a payment of the Municipal Pay Office of Tripolis and other payments from "philanthropists". For the citizens service, they were ready to increase the loan interest to 6-8%. There was no demand's fulfillment. The financial and political progresses prevented the fulfillment of requests of this form and content.

NOTES

1. The most eminent Turkish family who lived in Tripolis was the Arnaoutoglou, who lived all over the Peloponnisos. W.M.Leake (1830, p.82) refers that the Aranoutoglou family controlled 300 farms. It is known that famous Turkish families lived in Tripolis from the first Turkish domination. The mention of Bernard Randolph, London (1689, p. 12) is obvious: "*Here are very rich Turks who have their wealth in land and cattle...*"
2. Pouqueville (1980, p.73) ascertains that every visitor of Tripolis could see "*the same Roman luxury that the Turks adopted since they conquer these wonderful lands*". About the luxury of Seraglio, A.P. Tsakopoulos (1958, p. 1) mentions that "*the walls were golden...the curtains were embroidered with gold, the lamps, the lamp-stands and the vases of perfumes were all made of hammered crystallized silver...Plasters embroidered with gold with tufts (fringes) and precious curtains were filling up the decoration...*"
3. T.Ath. Gritsopoulos (1967, p. 144) remarks that "*this area was deserted and the population was decreased...and unfortunately there was financial decay...the lands was left uncultivated...the cutting of trees on the mountains...caused drought and this had as a result less lands for pasture...Gardens, olive-trees, fruit-bearing trees, vineyards were less and this devastation last for long time...*" One of the men who was slaughtered in Tripolis was the Metropolitan Anthimos Barboglis. The Greeks fell on difficult position and they massively immigrated to other territories – to the Asia Minor mainly – with any consequence it could have for the financial development of the country. (Kontogiannis, 1903, p. 385; Miheli, 1992, p.56).
4. Bouerman, 1957, p. 18. It is characteristic that until now in Tripolis are saved names of the neighborhoods that mean professions for example Tampacica (Tanneries in the homonymous square of tanneries), Staragora (corn market), Chasapica (butcher's shops), Giftika (blacksmith) at the beginning of the today road, named Washington," etc.
5. P.Tsakopoulos accepts that this group of buildings refers to the decree of the Ottomans of Kulilie. (Petronotis, 1986, p.16).
6. "bezesteni": a place where value things are sold, bought of kept.
7. "carci": netting of covered commercial roads.
8. "bazaar": an open market that takes place once a week.

9. An important financier of this area was Nikolakis Tampakopoulos who lived in Tripolis and died while he was fighting on Trikorfa in 1825. (Triantafyllou, 1990, p. 303).
10. Ibid. According to the note of R.Palamidis, the Turks were the owners of 739 houses, 8 detached-houses, 1 horse-power mill, 36 orchards, 460 workshops, 10 inns, 2 post offices, 1047 acres of cultivated fields, 285 acres of grass plots, 420 uncultivated lands, 1 place for fairs.
11. Ibid. The Greeks owned 1276 houses, 48 cottages, 96 workshops, 8 inns, 15 detached-houses, 13 small houses made from the wood of the barrels, 1085 acres of fields. The most Greek houses were poor, made of stones, without roofs, with open chimneys on the roof where the smoke was getting out and the snow getting in (Petronotis, 1986, p.15). Rigas Palamidis reports in the same statement that eighty-two Jewish families had in their own 34 houses, 1 synagogue and 2 workshops.
12. It is also certain that they had defined the percentages of the dividing of the loots. In case that the town gave up, the solders would take the 2/3 of the loots, while the other 1/3 would offered to the country. If Tripolis was occupied by attack the solders would take the 3/4 and the rest 1/4 would offered to the country (Gritsopoulos, 1976, p. 171).
13. It would be possible a lot of money, jewels or other values thing sto end in the revolutionaries hands by this way. According to Ol.Voutier, (1957, p. 131, 133) "*the men who were invested under the force of their starvation had trade activities with the men who invested them*".
14. The solders suspected that their chiefs would share the loots wrongfully, through the dealing-which they had already begun. So, they demanded the chiefs to stop the dealings, in order not to be loosed a lot of the loots (Ol. Voutier, 1957, p. 133).
15. Kolokotronis writes in his memoirs that the Greeks were slaying "from Friday to Sunday" about 10.000-15.000 Turks were slain, while Jews didn't have a better luck. About the loots, the solders took the most of them. Thomas Gordon reports, "*many families in Morea became rich because of the plunder of Tripolitsas...*" Besides, it was such a plunder that the people of Mani "*took the better part...they took even the doors and the windows...*" The historian Dim.Athanasiadis (1955, p.1) counts the price of the loots about 80 millions pilasters or 52 millions francs, without adding to them the price of the guns that Greeks took. Kanellos Deligiannis (1957, p. 277-278) insist in his memoirs that he saved the life of twelve Jews, "*their rabbi*" and two women. Complementary, it is reported that, according to Economou "*Kiamil bey and Hanan a banker (Jew) were saved, because there were a hope for ransom or other kinds of benefits...*"
16. In Tripolis was the headquarters of Kolokotronis, so the people from Roumeli who were against him acted like they were in a hostile place (Gritsopoulos, 1976, p. 313-316).
17. It was beginning to be drawn the town-plant by Garno and Stamatios Boulgaris from Corfu, who were members of the army of Mezonos, when the "mutually instructive" schools was established in 1829, it was planed to be created a Command Office which would include Court-room, Post office, Police office and "guardhouse". (Loukatos,

1977, p. 64-65).

19. Newspaper of the Greek Government, no 12 (6-4-1833), p. 21.
20. Newspaper of the Greek Government, number 24 (23-6-1838), p. 122, Law "about the reformation of the Administrations".
21. The areas of the Municipality of Tripolis which were inhabited are: Tripolis 4217, Sili-mna 231, Perithori 206, Basiako 185, Zarakova 169, Ag. Basiliso 133, Merkovouni 126, Bosuna 112, Madisagra 94, Bedeni 67, Karteroli 23, Monastery of Epano Hreta 7. (Ski-adas, 1993, p. 294).
22. Royal Decree 27th November/ 9th December 1840, Newspaper of the Greek Governme-nt 5/1841.
23. Theodoros Rigopoulos (1979, p. 167-168) has an interesting opinion in his memoirs that says: "*year 1840: The State became in financial crisis, due to the loan of 60 million dra-chmas, which contracted Bavaria represented Greece in 1832 with the Three Forces. This loan was spent by the Bavarian army, that the King brought with him when he came, and by the thefts of the Bavarian people, who came in Greece like starving wolfs. The incomes of the State were not enough for the everyday needs. The resources were drying up and the people were exhausted, while they were being tore to pieces by the political parties. So it was considered necessary the salaries to be paid half by money and the other half by promissory notes, and to be decreased about 5% or 10%. In site of them everything was disorganized*".

The Municipal Council was composed by Vassilios Christakopoulos-Mayor, Konstantinos Manetas-President of the Municipal Council, Theodoros Rigopoulos-registrar, Dimitrios Galanopoulos, George Panopoulos, Alexandros Nikopoulos, Alexnadros Alexandro-poulos, Theodoros Petrinos, Dimitrios Lagopatis and Bilalis. Vassilios Christakopoulos was selected Mayor in 1842, but he didn't stay in his office, because in 1843 through a constitutional change he became a senator. Theodoros Rigopoulos was born in Filia of Kalavrita at the beginning of the 19th century. He was a godson of Th. Kolokotronis, he also was a bodyguard at first of Panos Kolokotronis and later of Genneos. He was one of the eminent men of Tripolis at the first years after the revolution in Tripolitsa. He was working as a lawyer and as a journalist (the director of the newspaper "Arcadia" from 1857 to 1881). He was a member of the Municipal Council from 1842 to 1857. Rigopoulos wrote books and left memoirs (1821-1881) but Ioanna Giannaropoulou (1990 , p. 225-238) disputed the exactness of his memoirs. Theodoros Petrinos was the brother of the first Mayor of Tripolis, Ioannis Petrinos. He also was Hristakopoulos' adversary. (Gritsopoulos, 1976, p. 419).

24. Proceedings of the Municipality of Tripolis, v. 2 (14.12.1840 – 26.5.1847), p. (55-59).
25. Ibid.
26. Ibid.
27. Ibid.

28. Court of Appeal was functioning in Tripolis from 25.1.1835, but for a short length of time (-1836). From 1.9.1836 the Court of Appeal continued its function in Nafplio. (Athanasiadis, 1934, p. 1). Even today the Municipality of Tripolis asks to return the Court of Appeal back to Tripolis.
29. The first High School functioned in Tripolis on 30.9.1850; See the Newspaper of the Greek Government, paper 16/1856 "Brief statement of the Middle Education in Greece, from 1829 to the end of 1855, including statistical notes, applied to His Majesty".
30. Ibid.
31. Proceedings of the Municipality of Tripolis...as above,p. (83).
32. Proceedings of the Municipality of Tripolis...,as above, p. (117-122).
33. Ibid: "*They know well that, a long time ago, this area suffers from real poverty and complete embarrassment, especially the second order, because of the lack of property and the want of money...They consider that in this situation are only the people who belong to the second order, who cannot work as craftsmen or peasants due to the fact that they used to live in a different way*".
34. Pouqueville (1980, p. 363) notices about the jobs: "The job of the packsaddle-maker is one of the most perfect. The saddles, the bridles, the ornaments of the saddles and their embroideries are in great demand. Also, nowhere else can work with the gold so well to embroider on the wonderful Moroccan cloth as the people of the East can", and in another place "In Tripolitsa and in Karitena people can make good sopa..." or elsewhere "anyone can find the industry be more developed in Morea than he could believe to be. The people there can appreciate the luxurious things now".
35. Ibid "*As the property of the inhabitants was found in the Trurks hands fduring the attack on Tripolis, and as the Greeks was also snatching it, none could save anything of this property*". Then it was made an effort to be improved the financial conditions of Tripolis as "*the inhabitants began to obtain new property*" but "*the civil war that took place from 1823 to 1824...brought even more miseris and poverty to the inhabitants. Finally the sudden and unexpected attack of the Arabs caused the complete destruction into the town, and the people became too poor*".
36. The Liberation and the years of Capodistrias was difficult for the people of Tripolis as "*they found their houses to be destroyed and they tried to build them borrowing*", as above).
37. Ibid.
38. Ibid.
39. The pawnshop of the Corfu was established in 1630 (first period 1630-1706, second one 1768-1834, third one 1834-), while the one of Zante, which was long-life, was established in 1670 (Ithakissios, 1990, p. 74-79).
40. Proceedings of the Municipality of Tripolis.....as above: "*So as to beg the Source of the Charity-men, the Most Revered,our King to be beneficent and to give the order for*

payment little by little....the capital...which had been taken, therefore when there would be added capitals by the charity-men... But, for the first foundations of the pawnshop...to be opened a credit by the Public Pay Office....and as the capital of the pawnshop will be increasing little by little....to return them back with the interest which will be added'.

41. Newspaper of the Greek Royal Government , number 72 (6 December). Decree about pawns, p. 363-364. Loans which were paid off by bonds (as pawn), appeared about twenty years later, in 1865. (Katzourou, 1988, p.13).

BIBLIOGRAPHY

1. Anastasopoulos, G. (1947): *History of the Greek Industry*, v. A', Athens, (in Greek).
2. Anogiatis – Pelé, D. (1993): *Roads and transference in the Greek-land during 18th century*, ed. "Papazisis", Athens, (in Greek).
3. Athanasiadis, Dim. (1934): "*The Court of the first instance in Tripolis*", newspaper *Arcadian Press*, paper 132 (4.11.1934), (in Greek).
4. Babounis, Har. (1999): *Education in the Greek State during the Capodistriian period. Administrative organization and educational function*, ed. "Association for the spreading of the beneficial books", Athens, (in Greek).
5. Bagenas, Th. (1957): "The Greek guerilla fighters of Malevou", *The New Year's Day in Peloponnesus*, Athens, (in Greek).
6. Bouerman, A. (1957): *Tripolis, the life of a Greek city*, Athens, (in Greek).
7. Braudel, F. (1979): *La Méditerranée à l' époque de Phillippe II*, v. I, Paris.
8. Deligiannis, Kanellos (1957): *Memoirs of the Fighters of '21*, ed. "G. Tsoukalas & son", Athens, (in Greek).
9. Gell, W.M. (1832): *Narrative of a journey in the Morea*, London, no editing house.
10. Giannaropoulou, I. (1990): "The memoir of Th. Rigopoulos about Arcadia and Tripolis" *Proceedings of the 2nd Local Congress of Arcadian Studies (Tegea –Tripolis, 1-14.11.1988)*, Athens, p. 225-238.
11. Gritsopoulos, T. Ath. (1922): *The Church of Peloponnesus after the capture*, Athens, (in Greek).
12. Gritsopoulos, T. Ath. (1967): ["Orlofika". *The revolution in Peloponn-*

- esus in 1770 and its consequences*, Athens, (in Greek).
13. Gritsopoulos, T. Ath. (1972): *History of Tripolitsa*, ed. "Union of the people from Tripolis of Attiki", v. ΑΔ, Athens, (in Greek).
 14. Houmanidis, L. TH. (1990): *Economic History of Greece*, (Vol. II), Athens, (in Greek).
 15. Iggers, Geory (1995): *New Directions in European Historiography*, «trans. B. Hekonomidis», ed. "Gnosi", Athens, (in Greek).
 16. Ithakissios, D. (1990): "Η εξέλιξη του θεσμού των πρώτων πιστωτικών ιδρυμάτων – Montis Pietatis στη Μεσαιωνική Ευρώπη και η μεταφύτευσή τους στο χώρο της Δυτικής Ελλάδας κατά το XVII αιώνα», *Archives of Economy History*, vol. 1, Athens, p. 65-85 (in Greek).
 17. Katsoulis, G.– Nikolinakos, M.– Filias, B. (1978): *Financial History of the modern Greece*, v. Β' (From 1831 to 1897), Athens, (in Greek).
 18. Katzourou, Nena (1988): *Loans, which were paid off by bonds*, Instructive Institution Of the National Bank of Greece, Athens, (in Greek).
 19. Kontogiannis, Pant. (1903): *The Greek during the 1st Russian – Turkish war in Ekaterinis Β' days*, Athens, (in Greek).
 20. Kremidas, B. (1972): *The commerce of Peloponnesus in 18th century*, Athens, (in Greek).
 21. Leake, W. M. (1830): *Travels in the Morea*, v. Ι', London, p. 80-81.
 - Loukatos, Sp. D. (1977): "The founding of the free Tripolis in Ioannis Capodistriasis years", *Proceedings of 1st Congress of Arcadian Studies*, Athens, (in Greek).
 22. Makarios of Korinthos, Nikodimos of Agion Horos, Nikiforos of Hios and Athanasios of Paros (1996): *The writer of the book of the new-martyrs' lives*, ed. "Orthodox Kipseli", Thessaloniki, (in Greek).
 23. Newspaper of the Greek Government 5/1841, number 12 (6-4. 1833), number 24(23-6-1838), number 72 (6 December).
 24. Pampoukas, A. B. (1929):, *Great Greek Encyclopedia*, file "pawnshop", v. 11, p. 85.
 25. Papadopoulos, Stef. (1975): "The revolution in 1770 and its reflection", *The History of the Greek Nation*, ed. "Athens Publishing", v.

- 11th, Athens, (in Greek).
26. Papantonopoulos, Mimis, *Tripolis yesterday and today*, Tripolis (no date and editing house).
27. Petrakis, G. E.– with the cooperation of H. Panorios (1992): *The points of the turn in the activity of the Greek economy* (1840 – 1913), nstructive Institution Of the National Bank of Greece, Athens, (in Greek). Petronotis, Arg. (1986), Arcadia, ed. "Melissa", Athens, (in Greek). Petronotis, Arg. (1990): "The Ottonic Tripolitsa", *Proceedings of the 2nd Congress of Arcadian Studies*, Athens, p. 263-272, (in Greek).
28. Pizanias, P., (1985) "Rural production in the Greek 19th century: relations and incomes", magazine *The Historical*, paper 3 (in Greek).
29. Pouqueville, Fr.€Charl.€H.€L. (1980): *Travel in the Morea*, ed. "bros. Tolidi", Athens.
30. Randolf, Bern.(1689): *The Present State of Morea*, London.
31. Rigopoulos, Th. (1979): *Memoirs from the beginning of the Revolution to the year 1881*, «introduce – diligence – index Ath. Th. Fotopoulos», Athens, (in Greek).
32. Skiadas, Elef. (1993): *Historical diagram of the Greek Municipalities 1833-1912*, Athens, (in Greek).
33. Triantafillou, Kostas (1990): "Tripolitsa as the capital of the Morea during the last period of Turkish domination", *Proceedings of the 2nd Congress of Arcadian Studies*, Athens, (in Greek).
34. Tromelin, Gener (1828): *Itineraire de Moree*, Paris.
35. Tsakopoulos, P. (1958) "The Seraglio and the harems of Hursit", newspaper "Arcadian News", paper 638/19-19-1958.
36. Voutier, Ol. (1957): *Memoirs*, ed. "G. Tsoukalas and bros.", Athens, (in Greek).
37. Zois, L.H. (1898): *Historical and Folklore Vocabulary of Zante*, v. A', Zante, (in Greek).
38. Hiotis, P. (1887), *Historic Memoirs of Eptanisa*, v. 6, Library of History Studies,– D. N. Karavias – 1980, Athens (in Greek).

TOBACCO AND GREEK ECONOMY AND SOCIETY IN THE INTER-WAR PERIOD

VASSILIS PATRONIS

University of Patras

1. Introduction

The cultivation of tobacco was introduced into the Ottoman Empire at the beginning of the 17th century. At the end of the 18th century it began to spread throughout many regions, especially throughout the zone of southern Macedonia and Thrace, the coast of Propontida and the foot of the Pontos mountains. The spread of tobacco farming throughout the region of Macedonia during the nineteenth century was significant, and by the beginning of the 20th century it represented 20-25% of the region's cultivated produce. Due to the constituency of the land and the climate, the tobacco produced in these regions, and especially in Thrace and Macedonia, which became known as 'oriental', was considered the best in the world.¹

Initially, the spread of tobacco cultivation throughout Greece was not the result of internal factors, that is as part of a reorientation and modernisation of agricultural cultivation within the older borders of the Greek state. Instead, it was the result of external factors and occurred mainly after the Balkan Wars and the annexation of Macedonia (1912-1913) and Western Thrace (1919). Up until then, tobacco production was limited mainly to Thessaly, and the areas of Argos and Agrinion. It mainly served the needs of internal demand and only a small quantity of the produce was exported. The annexation of the new territories, which were excellent tobacco cultivati-

ng areas, in addition to the arrival of the refugees of Asia Minor and the Pontos, who were renowned for their skills in tobacco cultivation, offered a massive stimulus to the tobacco growing industry. The cultivation and production of the product increased rapidly, almost during the period 1920-1940 in response to the increase in the international consumption of tobacco which resulted from the spread of smoking from the higher income classes to middle and lower income classes.

During the inter-war period the radical changes which were taking place in Greek agriculture were especially favourable for the cultivation of tobacco. The agricultural reforms which led to the settlement of the landless peasantry and some of the refugees onto small land-holdings, the large land reclamation and drainage projects which resulted in a massive increase in cultivable land and agricultural production, and the creation of institutions for state intervention (the Ministry of Agriculture, the Agricultural Bank, the Agricultural College, farming co-operatives, the Organisations for Collection and Distribution of agricultural products) form the background for the transformations which took place in the Greek countryside on the eve of the Second World War. These new conditions favoured the spread of new industrial crops (tobacco, cotton) which gradually came to constitute 50-60% of Greek exports, displacing traditional cultivations, such as the Corinthian currant.

As we shall see in the first section of this paper, tobacco in particular acquired a great importance not only for agriculture, but also for state revenues and the national economy as a whole. It contributed decisively to the creation of income from farming in poor tobacco producing regions, and also to the added value of the tobacco processing and tobacco industry sectors. It was also a stable source of increased state revenues, the inflow of foreign currency and of the taxation on tobacco products. State intervention, as we shall see in section three, was multi-dimensional and aimed at maintaining these advantages in the negative international environment created by the global economic depression. Finally, as we shall see in the section two of this paper, state intervention played a role in the explosive social situation created by the force of the social struggles waged by the tobacco workers' movement, the dynamic appearance of which shook Greek society in the inter-war period.

1. Tobacco and the Rural Economy

If for the Greek agricultural sector, the 19th century is considered 'the era of the currant', then in the 20th century, and especially the period 1900-1940, we most certainly pass into the era of tobacco. The explosive development and spread of the new commercialised cultivations, and especially of tobacco, constituted the most important development in the Greek agricultural sector during this period. The land dedicated to tobacco cultivation increased from 100.000 stremmata in 1901, to 350.000 stremmata in 1914, 615.000 stremmata in 1923, reaching almost 1,000,000 stremmata by 1930, essentially increasing tenfold within thirty years (1 stremma = 1000 square metres). There was a similar increase in the production of tobacco: from 7.500 tonnes in 1901, it grew to 25.000 tonnes in 1914, and 65.000 tonnes in 1930.²

Tobacco and cotton became the new dynamic products of the inter-war period, and their cultivation spread quickly due to the high profit yields which they offered. Their dynamic presence renewed, reoriented and gave a new impetus to the farming economy and to overseas trade. With tobacco, the problems caused by the long-term decrease in exports of currants to over-saturated markets were overcome. A new source of currency income was created, ending the dependency solely on the British market for export trade and currency inflows. The model of trade, based upon the export of one product, the currant, was initially diversified and eventually the currant was replaced by tobacco, whilst Germany, as the country with the greatest tobacco imports, gradually replaced Britain as the main geographic destination of Greek products.³

At the same time, the increase in cotton production meant local produce replaced imported cotton, thus relieving the trade balance of large quantities of imports, and also provided an excellent raw material for Greek industry. The dynamic presence of these products, tobacco and cotton, in the Greek farming sector, shifted the territorial axes of regional development. Alongside the north-east Peloponnese, the regions of Macedonia, Fthiotida (tobacco, cotton), Thrace, the Argolid, Aitolokarnania (tobacco), Boiotia and Thessaly (cotton) emerged as developing regions.⁴

The great spread of tobacco cultivation in the first three decades of the

twentieth century coincided with farming reforms, which were partly necessitated by the need to settle a large part of the refugee population which had arrived in Greece from Asia Minor and the Pontos in rural areas. More than 800,000 refugees were settled in rural areas, mainly in northern Greece, replacing the Turkish tobacco cultivators of the tobacco-growing villages of Macedonia and Thrace who had left as a result of the population exchanges between Greece and Turkey. Another significant section of the refugee population provided cheap labour for the industrial tobacco processing workshops in the urban centres of northern Greece. The favourable position of Greek tobacco on the international markets enabled a significant proportion of the refugees to integrate into the Greek state as tobacco cultivators or workers, thus minimising the demographic and settlement problems facing the country as a result of the population exchanges.⁵

Around 150,000 families - approximately 15% of the farming population of the country - were involved in tobacco cultivation. Most tobacco cultivators were small-holders, the great majority of whom were involved solely in tobacco cultivation. The average land-holding did not exceed 5.2 stremmata per landholder. In this way the cultivation of tobacco, thanks to its greater yield in comparison with other cultivated products, appears to have been the best solution for families with many hands but little land. Moreover, tobacco cultivators, especially those in northern Greece, cultivated dry and poor ground on which it was difficult to grow other crops. The income from tobacco cultivation enabled the families which cultivated it to survive during the inter-war years and also to reproduce themselves, whereas under other conditions some family members at least would have been forced to migrate overseas.

If we consider that in some areas it was the only form of cultivation possible, tobacco cultivation was thus even more important for local economies, such as the regions of Serres, Kavala, Drama, Agrinion and Pieria. The product offered a life-line to local farming economies and to trade and also strengthened employment in the cities and tobacco processing workshops. In contrast, the tobacco crises led to the rapid deterioration of the standard of living and transformed these regions into centres of social protest and friction.

At this point, it is useful to note another social aspect of tobacco cultivation: tobacco is a product the cultivation of which has historically given

rise to manifestations of radical political belief and action. The success of the cultivation of the product depends more upon the skill and hard work of the cultivator and less upon favourable climatic conditions. This factor encourages the development of a strong sense of self-confidence and independence, as opposed to a sense of fatalism and defeatism. At the same time, the cultivator comes face to face with the mechanisms of trade and international markets, and also with the state and political power through agricultural credit, taxation on tobacco and general agricultural policy. As a result, he is politicised more immediately and mainly through the pursuit of collective interests and social conflicts. For the tobacco farmer, in comparison with other kinds of farmer, the distance between experience and political ideas is shorter, has more of a collective nature and is more distinct (Liakos 1993, p. 423). It is not by chance, then, that tobacco producers constitute perhaps the only section of the Greek farming population to be active in pursuing its demands and mass mobilisations throughout almost the whole of the twentieth century.

2. The Tobacco Industry and the Tobacco Workers' Movement

As we shall see below, radical conditions prevailed in the tobacco processing and cigarette manufacturing sectors. Here, as in the agricultural sector, tobacco was especially important. As the primary raw material for the tobacco industry, it fuelled the rise of domestic industrialists who were involved in tobacco processing and the manufacture of cigarettes.

The first workshops for tobacco processing emerged after 1850 in the large urban centres of the Ottoman Empire. A portion of the tobacco produced in Macedonia, Thrace and the Pontos region was exported whilst the rest was processed in hundreds of small and medium size industrial units up until 1884. In this year a group of foreign bankers founded the 'Société de la Régie Cointeressé des Tabacs de l' Empire Ottoman' (known as the 'Régie'), a company which acquired from the Ottoman state the exclusive rights to the tobacco processing monopoly.

During the same period, after the annexation of Thessaly, the Greek

state took its first steps in creating a tobacco industry: in 1883 the Trikoupi government passed a bill for the establishment of state tobacco factories. By the end of the 19th century the craft of hand-made cigarette manufacture had been replaced by cigarette manufacturing machinery, and the cigarette manufacturing industry was thus established. Indeed, the first machinery for cigarette manufacture had been introduced into Greece in 1885 and, despite the reactions of cigarette makers, three similar machines were already in operation by the first decade of the 20th century. Their production yield was significant, and each machine could replace 100 workers (Kordatos 1972, p. 189). The gradual displacement of the hand-made cigarette by the machine manufactured cigarette had already been completed by the 1920s, when the sale of hand-made cigarettes was prohibited. Thus, even before the annexation of Macedonia and Thrace, the Greek tobacco industry, despite its small size, included many features which offered the possibility of dynamic growth. The annexation of the new tobacco-producing regions and the arrival of refugees specialised in tobacco processing gave a great impetus to the tobacco industry, providing it with a leading role in the young Greek industrial sector. At the same time, important changes took place in both the organisation of the Greek tobacco trade and the processes of the formation of the working class.

Tobacco processing intended to satisfy the demands of the foreign trading companies was carried out in tobacco shops and tobacco warehouses established around the cities and centres of the tobacco producing regions in northern Greece and around Agrinion. Cigarettes for the domestic market were produced in tobacco factories which opened up firstly around the capital (Athens-Piraeus), and also around Thessaloniki and Volos. Generally speaking, during the inter-war period 45,000 workers and 10,000 other employees were involved in tobacco processing.⁶

The intense competition in the tobacco processing sector, mainly in the tobacco industry, gave, especially after 1925, an oligopolistic character to the tobacco market.⁷ In this way, a powerful group of businessmen, the tobacco traders and industrialists, emerged from the tobacco economy: "Over a period of 50 years, a group of businessmen who had started out at the state tobacco factories gained control of the production and consumption of the product, and extended their activities to related branches of industry (packet production) and printing (lithography). Papastratos, Karavasil-

is and Matsangos are representative examples of tobacco industrialists with similar broad interests."⁸

The rapid development of the tobacco industry in Greece during the inter-war period also resulted in the creation of the class of tobacco workers. Tobacco workers had many of the characteristics of the Greek working class and at the same time were the most numerous and compact section of the working class, with strong concentrations in certain cities (Kavala, Drama, Thessaloniki, Agrinion). They were also the most militant section of the working class. In contrast with other sections of the Greek working class, tobacco workers represented as a group a historical continuity from the period of Turkish rule. In multi-ethnic Thessaloniki, which until 1912 was part of the Ottoman Empire, around 10,000 male and female workers were employed in tobacco shops. From the outset, tobacco workers' organisations were influenced by the socialists of the Federacion.⁹ In the 'Régie' factory alone there were 500 unionised members.¹⁰

It is not by chance then that the tobacco workers' organisations and tobacco workers' federation were among the best organised in Greece during the inter-war period, and that tobacco workers were also able to mobilise for political causes.¹¹ According to A. Benaroya, in 1921 around 90% of tobacco workers were unionised (Benaroya 1986, p. 232), whilst in 1928 tobacco workers and cigarette makers constituted almost a third of the members of the GSEE (General Confederation of Greek Workers).¹² The introduction of the first tobacco processing machinery and the threat of layoffs instigated the extensive mobilisations of tobacco workers in the first two decades of the 20th century. After 1925, tobacco workers' organisations threw themselves into tough campaigns with the aim of limiting the consequences of the tobacco crises for their members and to prohibit the export of unprocessed tobacco (Labrianidis 1987, p. 141).

The militancy of the tobacco workers' movement did not stem only from the general increase in the intensity of the class struggle in inter-war Greece. It also stemmed from the idiosyncrasies of the work pattern, which was wholly controlled by the tobacco workers. The 'salon', that is the space in which men and women together spent long hours selecting the tobacco, favoured the spread and propagandism of socialist ideas. This facilitated the development of "*an idiosyncratic workers' democracy in the work place, which found expression in the 'committee of the salon'. The committee di-*

vided the work, supervised it and at the same time acted as a representative of the workers to the employer." (Liakos 1993, p. 425).

The men who were specialised in tobacco processing, the 'deksides', functioned as a force which united the rest of the tobacco workers. The relationship of the workers amongst themselves developed hierarchically inside the workplace, as it was mainly women who worked with the lower quality tobacco leaves. Indeed, what united the tobacco workers even more was the fact that the wives, sisters and younger brothers of the 'deksides' usually all worked together in the same tobacco company. It is exactly these "a typical and organised relationships between the tobacco workers inside the tobacco factory, in conjunction with the position of solidarity within the local communities and neighbourhoods, which strengthened the unity and combativeness of the tobacco workers."(Alexiou 1994, p. 342).

From the end of the 1920s, the continuous tobacco crises and the general conditions of economic decline compelled tobacco workers' organisations to take a defensive stand to secure their interests, especially employment in tobacco processing, which was threatened by rapidly increasing unemployment. This was the period of crisis for the international tobacco trade with direct and grievous consequences for the incomes of hundreds and thousands of families, in both the agricultural and the urban sectors of the Greek economy. It is also the period of open state intervention, in an attempt to minimise the consequences of the crisis to the national economy as a whole.

3. The Tobacco Economy and State Intervention

I referred above to the great importance which tobacco acquired after 1910 for both the agricultural and industrial sectors. Indeed, tobacco acquired enormous importance for both the Greek economy as a whole and the state itself, since it provided the main source of currency inflow and one of the main taxable revenues for the state. Over half of the foreign currency which came into Greece derived from tobacco exports, and tobacco's contribution to the improvement of the public finances of the state was signi-

ficant. Indeed, if one also considers that tobacco was the most important source for the creation of jobs and the provision of income for much wider rural and urban populations, it would not be an exaggeration to claim that, after 1922, tobacco became the main prop not just for the rural economy, but for the national economy as a whole (Vergopoulos 1978, p. 48).

From 1920 tobacco replaced currants as the primary exported product. The proportion of tobacco in the total value of the country's exports increased from 29.4% in 1921 to 57.1% in 1930, whilst its proportion as part of the total of exported agricultural products reached 63% (Ververopoulos 1935, p. 99). The primary position which tobacco assured in the country's exports stirred the state's appetite for income, and after 1925 the tax on tobacco reached levels of over 60% of the total land tax (Sakellaropoulos 1991, p. 42). In this double role, as a source of currency and tax income, throughout the inter-war period tobacco was an object of careful and planned programming by the state, since each drop in the volume of exported tobacco equated with a dramatic decrease in public revenue.

The first tobacco crisis came in 1927 with the sudden fall in both prices and the volume of tobacco which was exported. The reason was not only the increase in competition (mainly from Turkey and Bulgaria) but also the fall in the standard of Greek tobacco which arose from the spread of tobacco cultivation to unsuitable ground, as well as the illogical use of fertilisers in order to increase yields.

The next crisis occurred during the years 1929-1932 and had a broader character, since it was directly related to the repercussions of the global economic depression of 1929. It took the form of a more general agricultural crisis which led to a rapid fall in prices of agricultural produce on a worldwide level. There was also a great fall in the prices of exported Greek agricultural products, especially so since the main products (tobacco, cotton and the currant constituted over 80% of the total) were considered luxury items and not items of basic need. As a result, with the first signs of the crisis and the fall in living standards of the developed nations, the rapid decline in demand for Greek agricultural products on the international market brought down with it the recommended prices. During the period 1928-1933 the price of tobacco decreased by 68.6%, that of the currant by 62.7%, that of cotton by 56% and that of olive oil by 61%.¹³

The international crisis on tobacco markets had very serious consequen-

ces for the farming economy, employment, the export trade and for public revenue, whilst at the same time it fuelled widespread social conflict. The inequality in the cycle of the production, trade and industrialisation of tobacco created massive stockpiles of the product which had grave repercussions on the incomes of all the parties involved. For sure, the tobacco trade often suffered intense fluctuations. The last crisis however appeared to be completely uncontrollable, undermining every attempt for reconstruction and development within the country. This situation led to intense debate with the object of rethinking the state's trade policy, the fate of the accumulated stockpiles, and the appropriate policy to be adopted. Thus arose the famous 'tobacco question' which dominated the public life of the country for almost the whole of the inter-war period and led to extensive state intervention with the aim of minimising the consequences of the crisis.

The initial measures aimed at improving the quality of the product and limiting its cultivation only to suitable ground. The cultivation of tobacco was prohibited in almost all of Old Greece (excluding Fthiotida, the Argolid and Aitolokarnania), that is the territories of the Greek state prior to the annexation of Macedonia and Thrace. Good quality seeds were distributed, eradication was enforced and the collection of low quality tobacco leaf was prohibited. At the same time, a specialised method of tobacco processing was enforced with the aim of securing the quality of the product. Finally, an attempt was made to protect the price of tobacco with the withdrawal and destruction of part of the old stockpiles and also with the limitations on tobacco production.

The second stage entailed the foundation of institutions for state intervention, such as the '*Office for the Protection of Tobacco*', the '*Office for Common Tobacco Distribution*' and the '*Tobacco Institute of Drama*'. These institutions were limited to an information providing role. Important figures of the tobacco economy proposed the establishment of a Tobacco Monopoly, arguing that only a unified management administered by one organisation which would take on the monopoly of the tobacco trade could then pull the country's primary export product out from the crisis. In the 1930s even more radical ideas were expressed, such as those which supported the nationalisation of all aspects of the tobacco trade and industry (Seraios 1934, pp. 55-57).

Finally, the Greek state attempted to limit the consequences of unche-

cked competition in the Balkan tobacco market, taking the initiative for the establishment of inter-Balkan co-operation between the three largest oriental tobacco producing countries (Greece, Turkey and Bulgaria). Three Balkan conferences at Athens, Istanbul and Bucharest had as the central point of their agendas consultation between the Balkan states so as to end unchecked competition over tobacco. Indeed, in 1932 a special tobacco conference took place in Istanbul to set up a Central Inter-Balkan Tobacco Organisation. Finally, the 1933 tobacco conference of the League of Nations investigated further the details of such co-operation and made recommendations on the establishment of stockpile regulation (stock régulateur) of the surplus supplies of the three countries, so as to alleviate the consequences of catastrophic fluctuations and sudden changes in international demand.¹⁴ These diplomatic moves resulted in a relative stabilisation of the position of oriental tobacco on the European market.

The multi-dimensional intervention on the part of the Greek state succeeded in limiting the consequences of the crisis for the Greek tobacco industry. By the end of the 1930s, the tobacco industry had shrunk but it continued to be of great value for public revenues and the national economy. At the same time, the introduction of machinery into tobacco factories and the success of the tobacco traders and industrialists in promoting their interests during the social conflicts of the inter-war period limited the size and range of the tobacco workforce.

Indeed, the prospect of unemployment had begun to threaten the tobacco workers from 1923. The prevalence on the domestic market of the machine-produced cigarette as opposed to the hand-made one and the spread of filtered cigarettes reduced the number of available work places by several thousands. Already, the 18 cigarette-making machines which had been installed by 1920 had caused around 2,500 tobacco workers to lose their jobs. One must also take into account the fact that the spread of tobacco cultivation after 1915 was mostly onto land which produced low quality tobacco, the processing of which was uneconomical. The quantity of tobacco which was exported in the form of unprocessed bundles, as opposed to having been selected leaf by leaf, therefore increased. In this way, the traders managed to lower the cost of production, but they also sought to weaken the most combative section of the tobacco workers, the 'deksides' who were involved in the last phase of tobacco processing. Moreover, the toba-

cco traders and industrialists were no longer interested in negotiating with the workers' organisations, since with the arrival of hundreds and thousands of poverty-stricken refugees they had plenty of workers available to them. They chose instead to confront the tobacco workers' organisations with the intent of suppressing their resistance and imposing their own wishes.

In the face of such a transformed situation tobacco workers responded with strikes, rallies and other forms of mobilisation, which were characterised by an unprecedented militancy. Unprecedented also was the repressive violence with which the state responded, which, aside from the police force, often used army detachments for the imposition of order. In many such clashes there were dead and wounded, resulting in a new round of mobilisations. The peak of the tobacco workers' social protest was the events of May 1936, when the bloody clashes between the tobacco workers with gendarmes and the army in Thessaloniki had an air of a civil war to it, offering a pretext for the imposition of the Metaxas dictatorship (Alexiou 1994, p. 359).

In this climate of social conflict, the Greek state, aside from its repressive activities against the mobilisation of the tobacco workers, designed and directed an attempt at restructuring and limiting the profession of tobacco worker. The main idea behind this move was to dramatically decrease the number of tobacco workers, either by transferring them to other occupations or by attempting to settle a portion of them in agricultural areas. At the same time, an attempt was made to confront the constant increase in unemployment and the issue of pensions and medical care for tobacco workers through the institution of an autonomous social security fund. The Tobacco Workers' Insurance Fund (TAK) was founded in 1925 and was comprised of three separate social security branches: unemployment, illness and pensions. The first branch was mainly involved in dealing with over-employment within the profession. The branch of medical care was pioneering for the conditions of the time, with 15 surgeries, 162 doctors, clinics and sanatoria in the urban centres of the tobacco-producing regions. In sum, despite the many inconsistencies, the TAK was a pioneering institution for social security provision in Greece during the inter-war period and was a precursor of the Foundation for Social Security (IKA).¹⁶

Conclusions

During the inter-war period (1922-1940) Greek economy and society were radically transformed. The extension of the country's borders and the increase in population with the arrival of the refugees, the agricultural reforms and the establishment of proper industrial facilities, and the direct involvement of the state in the processes of production constitute the most important elements of this transformation. These changes took place within a fragile international economic situation, dominated by the global economic crisis of 1929 and the revival of global protectionism.

Of especial significance were the changes in the rural economy, which centred around the application of agricultural reforms and also the creation of new institutions for state intervention in the rural economy (land credit, co-operatives). The aim of such institutions was to increase the productive capacity of agriculture and protect agricultural produce from market fluctuations. A result of this policy was a rapid expansion in cultivable land and in the volume of agricultural production, but also the appearance of new dynamic crops which literally revived Greek agriculture. These crops were tobacco and cotton which, with the restructuring of cultivation, acquired an even greater importance for the rural economy and Greek exports, displacing the traditional agricultural products of the 19th century (currants, olive oil, cereals).

The importance of tobacco began to spread beyond the agricultural sector during the inter-war period. It affected the economy, society and the state. It reoriented the Greek agricultural economy towards new, more dynamic directions and contributed decisively to its commercialisation and modernisation. It secured employment for the wider rural and urban populations, minimising the consequences of the demographic problem which resulted from the mass arrivals of refugees after 1920-22. As a raw material for the tobacco industry, it stoked industrial development. It secured the largest volume of imported currency, and also constituted one of the most important sources of taxed income for the national budget.

For all the above reasons, tobacco was to become the object of extensive state intervention, the aim of which was to secure and sustain all these advantages. This intervention took the form of the protection of Greek

tobacco production from the fluctuations of international demand a) with the creation of institutions for state intervention, b) through diplomatic moves aiming at inter-Balkan co-operation of the three major oriental tobacco producing countries (Greece, Turkey and Bulgaria), and c) through the exercise of social policy through the *Tobacco Workers' Insurance Fund* (TAK), a pioneering institution in the context of social security provision in Greece at the time.

Moreover, the foundation of the Fund had been a basic demand of the tobacco growers' movement, the dynamic appearance of which fundamentally influenced Greek inter-war society, giving new strength to the country's labour unions' movement.

Abstract

VASILIS PATRONIS: *Tobacco and Greek Economy and Society in the Inter-war Period*

The effects on the Greek economy and society during the inter-war period which were brought about by the transformations in the cultivation, industrial processing and the sale of tobacco are the focus of this paper. The increasing significance of tobacco for Greek agriculture, the tobacco processing sector, the export trade and public finances are examined. It is concluded that during the period 1922-1940, aside from its contribution to the agricultural economy, tobacco became the greatest lever for growth for the national economy as a whole.

It provided income and employment for large numbers of the rural and urban population during the inter-war period. However, tobacco also became the focus of great social conflict and broad state intervention which aimed at protecting the position of the country's main export product on the international market.

NOTES

1. At the beginning of the 20th century, the European provinces produced 50-75% of the exported tobacco of the Ottoman Empire. For more details on tobacco production in Macedonia at the beginning of the 20th century see Parissi 1988.
2. Evelpidis 1944, p. 42. The great importance of tobacco for the agricultural economy becomes clear also from the fact that although it comprised only 3-4% of the total of cultivated land, its contribution to the total income from agriculture reached 15-20%. Evelpidis, 1944, pp. 68-69.
3. In 1898 tobacco constituted only 2% of the value of Greek export products, 13.6% in 1913, and 57.1% in 1930. In contrast, the position of the currant as a Greek export declined continuously: from 42.9% in 1898, it fell to 33.2% in 1914 falling to the level of 16.3% in 1930. See Tsotsoros, 1993, pp. 175, 215.
4. The commercialisation and modernisation of agricultural production now spread to most regions, initiating practices for regional development which up until then were unknown. On this subject see Sakellaropoulos 1991, pp. 39-40.
5. As was noted in the Greek Parliament a few years later "*If it were not for tobacco, it would not have been possible to deal with the demographic problem, which arose after the Asia Minor Catastrophe. The settlement of Macedonia and Thrace after 1922 was made possible only because of tobacco.*" See Proceedings of the Parliament, Congress of 18 April, 1946. Cited in the special edition of the 'Tobacco' newspaper, entitled 'The Decade of Greek Tobacco, 1945-1955', Athens, 1960.
6. According to the industrial register of 1928, 48,585 male and female workers were employed in the tobacco industry, a total of 11.30% of the total employed in industry. See Tsotsoros, 1993, p. 96.
7. In 1932, 164 tobacco industrialists were counted in Greece. Of these, three alone - Papastratos, Karavasilis and Matsangos - produced over 50% of the tobacco used for internal consumption. As Serraios has noted "*The competition waged between the tobacco industrialists rendered great profits for the tobacco shop-owners and tobacco-sellers and the great volumes spent on advertising, etc. had, as an unavoidable consequence, the fateful triumph of those tobacco industrialists who had much capital at their disposal, raised and developed on the rubble of the small tobacco industrialists*". See Serraios 1934, p. 38.
8. Prontzas 1996, p. 195. Despite the oligopoly-like character of the tobacco market, the

attempt to create a cartel was not looked upon favourably by the tobacco industrialists, in contrast with other branches of industry. Proposals for the creation of a cartel created storms of protest from certain tobacco industrialists who considered the formation of a Trust catastrophic for the industry. Indeed, this conflict led to the break up of the 'Tobacco Industrialists Union' and to the formation of another association known as the 'Association of Greek Tobacco Industrialists'. On the attempts to establish a cartel within the Greek industry during the inter-war period, see Dritsa, 1990, pp. 426-29.

9. The Socialist Federation of Thessaloniki, the 'Federacion', was founded in 1909 by socialists from the Jewish minority. It included Jews, Greeks, Armenians, Bulgarians and Turks. It soon evolved into the most important socialist organisation in the Greek world. It maintained close ties with the Socialist International and its leaders played a leading role in the foundation of the General Confederation of Greek Workers (GSEE) and the Co-operative Union of Greek Tobacco Workers (SEKE).
10. Moskof 1979, p. 349. In this way, with the annexation of Macedonia and Western Thrace "*over 30,000 workers used to disciplined working conditions (working hours, fixed daily production limits), a differentiated daily wage and union organisation were added to the labour power of Old Greece.*" See Prontzas 1996, p. 280.
11. In the centres of the tobacco industry, tobacco workers overwhelmingly voted for communist candidates. The political conflict extended through the small community of the city, giving it a polarised character. Tobacco workers, despite the threats of the bourgeois parties, voted for their own candidates, thus giving an institutional basis to their collective identity. D. Partsalides in Kavala and, earlier, Menichtas in Serres, were elected as mayors largely on the basis of the votes of tobacco workers, whilst a large number of the membership of KKE (the Communist Party of Greece) were tobacco workers. See Alexiou, 1994, p. 343.
12. Neither is it by chance that whilst the electoral support of the KKE throughout the whole of Greece was 5.76%, in the tobacco producing and processing regions it reached levels of as high as 20%. See Elefantis, 1979, pp. 388-393. In these areas 'left-wing opposition' opposition groups, such as Trotskyites and Archmarxists, were also active. On the great impact of communist ideas in Macedonia see also Burks, 1961, pp. 54-55.
13. Evelpidis 1956, p. 94. In specific relation to the tobacco market, the consequences of the crisis took on an additional dimension: the fall in the purchasing power of the large European countries after 1929 led consumers to turn to cheaper cigarettes which were made from lower quality anatolian tobacco. This led to an increase in the exports of Turkey and Bulgaria, whilst the demand for Greek tobacco, which was of a better quality and therefore more expensive, became seriously limited. See further Prontzas 1992, p. 297.
14. On this subject see Prontzas 1992, pp. 301-307.
15. Liakos 1993, pp. 426-427. According to Riginos 1987, p. 174, this development led to increased unemployment among tobacco workers, which reached levels of 20-30% of the total tobacco workforce.
16. For further analysis, see Liakos 1993, pp. 431-439.

BIBLIOGRAPHY

- ALEXIOU, TH. (1994): 'The Social Causes of Tobacco Workers' Protest in the Inter-war Period', *Ta Istorika*, vol. 11, issue 21, pp. 339-365 (in Greek).
- BENAROYA, A. (1986): *The First Cross-roads of the Greek Proletariat*, Olkos Press, Athens (in Greek).
- BURKS, R.V. (1961): *The Dynamics of Communism in Eastern Europe*, Princeton University Press.
- DRITSA, M. (1990): *Industry and Banks in Inter-war Greece*, MIET Press, Athens (in Greek).
- ELEFANTIS, A. (1979): *The Promise of the Impossible Revolution*, Themelio Press Athens, (in Greek).
- EVELPIDIS, CH. (1944): *The Agriculture of Greece*, Athens (in Greek).
- EVELPIDIS, CH. (1956): *Agricultural Policy*, Athens (in Greek).
- KORDATOS, G. (1972): *History of the Greek Workers' Movement*, Boukoumanis Press, Athens (in Greek).
- LABRIANIDIS, L. (1987): 'Restructuring the Greek tobacco industry', *Antipode* vol. 19, issue 8, pp. 134-153.
- LIAKOS, A. (1993): *Work and Politics in Inter-war Greece*, Commercial Bank of Greece Press, Athens (in Greek).
- MATSAGOS, N. (1926): *The Tobacco Industry and the Tobacco Monopoly*, Athens (in Greek).
- MOSKOF, K. (1979): *Introduction to the History of the Working Class Movement. The Creation of National and Social Consciousness in Greece*, Thessaloniki (in Greek).
- PARISSI, CH. (1988): *Macedoine au début du XXe siècle: Données sur la production agricole, Mémoire de D.E.A.*, Université de Paris I.
- PRONTZAS, V. (1992): 'The Peasant, Tobacco and the State. The Greek

- Tobacco Market (1887-1939)', *Ta Istorika*, vol. 9, issue 17, pp. 275-301 (in Greek).
- PRONTZAS, V. (1996): *Economic Protectionism and Balkan Co-operation. Oriental Tobacco in the Inter-war Period*, University Studio Press, Thessaloniki (in Greek).
- RIGINOS, M. (1987): *Structures of Production and Workers' Wages in Greece, 1909-1936*, Commercial Bank of Greece Press, Athens (in Greek).
- SAKELLAROPOULOS, TH. (1991): *Economy, Society, the State in Inter-War Greece*, Pliroforisi Press, Athens (in Greek).
- SERRAIOS, I. (1934): *On the Introduction of the Tobacco Monopoly in Greece*, Athens (in Greek).
- TSOTSOROS, S. (1993): *The Composition of Industrial Capital in Greece*, Vol. 1, MIET Press, Athens (in Greek).
- VERGOPOULOS, K. (1978): *National Feeling and Economic Development. Greece in the inter-war Period*, Exantas Press, Athens (in Greek).
- VERVEROPOULOS, V. (1935): *The Monopolistic Character of the Organisation of the Tobacco Economy*, Athens (in Greek).

ΜΑΚΡΑ ΚΥΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΤΣΟΥΛΦΙΔΗΣ

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

1. Εισαγωγή

Τις πρόσφατες δύο δεκαετίες ένας αυξανόμενος αριθμός οικονομολόγων αποδέχεται την ιδέα των κυκλικών διακυμάνσεων στην οικονομική δραστηριότητα ως ένα γεγονός που χαρακτηρίζει τη φυσιολογική λειτουργία της οικονομίας. Οι διακυμάνσεις αυτές αποδίδονται σε νομισματικά και πραγματικά (μη νομισματικά) αίτια. Η ιδέα των κυκλικών διακυμάνσεων στην οικονομική δραστηριότητα τυχαίνει τέτοιας ευρείας αποδοχής ώστε σχετικά πρόσφατα έχουμε την εμφάνιση μιας ολόκληρης Σχολής οικονομικής σκέψης γνωστής ως των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων (real business cycles)_ η ονομασία σηματοδοτεί τις πραγματικές μεταβλητές ως γενεσιουργές αιτίες των κυκλικών διακυμάνσεων.

Η αποδοχή της ιδέας των κυκλικών διακυμάνσεων στην Κλασσική Οικονομική και μάλιστα, σ' αυτήν την έκταση δεν υπήρχε πάντα. Ιδιαίτερα τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες που χαρακτηρίζονταν από υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης του ΑΕΠ και από την απόλυτη κυριαρχία των κενύσιανών οικονομικών, κυρίως στην εκδοχή της νεοκλασικής σύνθεσης. Τότε ήταν ευρέως διαδεδομένη η άποψη ότι η οικονομία είναι ελεγχόμενη και μέσω του κατάλληλου συνδυασμού δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής και ότι οι κυβερνήσεις είναι σε θέση

να επιτυγχάνουν στόχους, όπως είναι η πλήρης απασχόληση, η σταθερότητα τιμών, η οικονομική μεγέθυνση, η ισορροπία στο ισοζύγιο συναλλαγών κ.λπ.¹ Τη δεκαετία του 1960, οι διαμάχες μεταξύ οικονομολόγων αφορούσαν κυρίως τον άριστο συνδυασμό αυτών των δύο πολιτικών, την αποτελεσματικότητα των οποίων ουδείς έθετε υπό αμφισβήτηση εκτός από ορισμένους νεομαρξιστικούς οικονομολόγους.² Η ιδέα των μεγάλων διακυμάνσεων της οικονομίας και μάλιστα με περιοδικότητα έχασε σχεδόν τη σημασία της, τη δεκαετία του 1960.³

Με την κρίση του 1973 και κατόπι επανήλθε στο προσκήνιο η ιδέα ότι η οικονομία μολονότι εξακολουθεί να αναπτύσσεται, ωστόσο οι ρυθμοί μεγέθυνσης του ΑΕΠ και της παραγωγικότητας υπολείπονταν αισθητά των αντίστοιχων μεγεθών της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου.⁴ Οι χαμηλοί ρυθμοί μεγέθυνσης συχνά συνοδεύονταν με σοβαρές υφέσεις στην οικονομική δραστηριότητα που εκδηλώνονταν σε διψήφια ποσοστά ανεργίας και πληθωρισμού. Ως εκ τούτου, ο κεϋνσιανισμός στη μορφή της νεοκλασικής σύνθεσης αξιολογήθηκε ως μια προσέγγιση του παρελθόντος ακατάλληλη για τις τρέχουσες οικονομικές συνθήκες. Είναι ειρωνικό ότι ο κεϋνσιανισμός ο οποίος θεωρήθηκε υπεύθυνος για το ξεπέραςμα της κρίσης του 1930, όπως επίσης και για το μεταπολεμικό οικονομικό θαύμα, σήμερα να θεωρείται ξεπερασμένος, και στην καλύτερη περίπτωση μόνο σαν ένα σημαντικό κεφάλαιο στα βιβλία ιστορίας οικονομικής σκέψης. Αρκετοί από τους σημερινούς οικονομολόγους, μάλιστα, υποστηρίζουν ότι τα δεινά της οικονομίας οφείλονται σε μεγάλο βαθμό κεϋνσιανής θεωρίας που ακολουθήθηκε τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, οι οποίες είχαν μια δυναμική που στάθηκε αδύνατον να ανακοπεί ακόμη και από κυβερνήσεις που ρητά αντιτάχθηκαν στη πολιτική που υπαγόρευσε αυτή τη πολιτική.⁵

Στόχος της παρούσης εργασίας είναι να δείξει αν και κατά πόσο η υπόθεση των μακροχρόνιων διακυμάνσεων επαληθεύεται στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας. Το κίνητρο για τη μελέτη των μακρών διακυμάνσεων (ή των μακροχρόνιων τάσεων) έγκειται στο ότι καθιστούν δυνατή την περιοδολόγηση της οικονομικής ιστορίας κατά τρόπο τέτοιο ώστε να συνδέονται διαφορετικές περιόδους και να συγκρίνονται μέσα σε ένα ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο. Έτσι, κανείς θα αποκόμιζε μια καλύτερη αίσθηση της τρέχουσας οικονομικής φάσης αν τη σύγκρινε με άλλες ανάλογες του παρελθόντος. Από μια τέτοια σχετι-

κή σύγκριση είναι δυνατό οι αναλύσεις της τρέχουσας φάσης της οικονομίας να μας οδηγούσαν σε πιο οριστικά συμπεράσματα σχετικά με τα αποτελέσματα των ασκούμενων πολιτικών νεοφιλελεύθερων ή κεύνσιανών. Επιπλέον, οι μακροχρόνιες διακυμάνσεις θα μπορούσαν να συμβάλουν στον εντοπισμό των αιτίων των μακροχρόνιων οικονομικών επιδόσεων, όπως επίσης να βελτιώναν την ακρίβεια των μακροχρόνιων προβλέψεων.

Το υπόλοιπο του άρθρου είναι οργανωμένο ως εξής: Στο δεύτερο τμήμα γίνεται μια σύντομη εισαγωγή στα είδη των κυκλικών διακυμάνσεων. Το τρίτο τμήμα αναφέρεται στη συνεισφορά του Kondratieff και αναπαράγει τα αποτελέσματά του αναφορικά με τις κινήσεις τού ομαλοποιημένου δείκτη τιμών των ΗΠΑ, του ΗΒ και της Γαλλίας και γίνεται μια σύγκριση με τον αντίστοιχο δείκτη τιμών της ελληνικής οικονομίας για την ίδια χρονική περίοδο. Στο τέταρτο τμήμα, η προσοχή μας εστιάζεται στα κατάλληλα διαμορφωμένα στοιχεία τιμών της Ελλάδας για την περίοδο 1833-1996, όπου διακρίνονται τρία μακρά κύματα και η αρχή ενός καινούργιου. Στο πέμπτο τμήμα ακολουθούν τα συμπεράσματα της μελέτης μας.

2. Είδη Οικονομικών Διακυμάνσεων

Σήμερα, γίνεται ευρέως αποδεκτή η ιδέα ότι οι οικονομικές μεταβλητές υπόκεινται σε κυκλικές διακυμάνσεις, οι οποίες διακρίνονται ανάλογα με τη χρονική τους διάρκεια (Duijn 1983, κεφ. 1). Πιο συγκεκριμένα, ακολουθώντας τον Schumpeter⁶ διακρίνουμε τους ακόλουθους τύπους κυκλικών διακυμάνσεων:

1. Kitchin ή κύκλους αποθεμάτων με διάρκεια 3-5 έτη, οι οποίοι εκδηλώνονται στις μεταβολές των αποθεμάτων των αγαθών.
2. Juglar ή κύκλους με διάρκεια 7-11 έτη, οι οποίοι συνδέονται με σχετικά μικρής εμβέλειας καινοτομίες.
3. Kuznetz με διάρκεια 15-25 έτη, οι οποίοι συνδέονται με τις διακυμάνσεις κυρίως στην οικοδομική δραστηριότητα.

4. Kondratieff ή μακρά κύματα με διάρκεια 45-55 έτη, τα οποία συνδέονται με καινοτομίες μεγάλης κλίμακας, όπως είναι η εγκατάσταση σιδηροδρομικού δικτύου, ο εξηλεκτρισμός, η μηχανή εσωτερικής καύσης κ.ο.κ.⁷

Είναι φανερό ότι οι ανωτέρω οικονομικοί κύκλοι έλαβαν το όνομά τους από τον οικονομολόγο που τους ανακάλυψε.⁸ Ο Schumpeter (1935) υποστήριξε ότι οι βραχυχρόνιοι και οι μακροχρόνιοι οικονομικοί κύκλοι δεν λειτουργούν ανεξάρτητα αλλά συνδέονται στενά μεταξύ τους και συχνά τα ακρότατά τους μπορεί να συμπίπτουν. Μάλιστα, πρότεινε την ιδέα ότι όλοι οι ανωτέρω κύκλοι συνυπάρχουν, και συνδέονται ως εξής:

$$1 \text{ Kondratieff} = 3 \text{ Kuznets} = 6 \text{ Juglars} = 12 \text{ Kitchins.}$$

Ο Schumpeter (1939) διατείνεται ότι στις μεγάλες κρίσεις τα κατώτατα σημεία όλων των οικονομικών κύκλων συμπίπτουν, άλλωστε, αυτή είναι η ερμηνεία που δίνει για την κρίση του 1930. Από τους ανωτέρω κύκλους θα μας απασχολήσουν μόνο τα μακρά κύματα τα οποία έχουν ανιχνευτεί στα οικονομικά στοιχεία πολλών χωρών και η ανακάλυψή τους αποδίδεται στον Nikolai Dmitrievich Kondratieff (1892-1938).⁹ Ανάλογες έρευνες δεν έχουν γίνει για την ελληνική οικονομία για μια σειρά από λόγους εκ των οποίων ο κυριότερος φαίνεται να είναι η έλλειψη ικανοποιητικών στοιχείων χρονολογικών σειρών που να αναφέρονται σε μια τόσο μακροχρόνια περίοδο όσο αυτή που απαιτεί η θεωρία των μακρών κυμάτων.

Οι ορθόδοξοι οικονομολόγοι κατά κανόνα δεν λαμβάνουν σοβαρά υπόψη την ιδέα περί μακρών κυμάτων και μάλιστα με συγκεκριμένη περιοδικότητα. Μολονότι, δέχονται ότι υπάρχουν κάποιες συμπτώσεις σε ορισμένες (όχι πολλές) μεταβλητές, ωστόσο διατείνονται ότι οι συμπτώσεις αυτές πραγματοποιήθηκαν στο παρελθόν και δεν υπάρχει λόγος να επαναληφθούν στο μέλλον.¹⁰ Φωτεινές εξαιρέσεις μεταξύ των ορθόδοξων οικονομολόγων αποτελούν οι Schumpeter, Rostow, Maddison, Forester και σχετικά πρόσφατα προστέθηκε στον κατάλογο και το όνομα του Paul Anthony Samuelson. Ο Samuelson (1981) περιγράφει τις πρόσφατες δύο δεκαετίες με τον ακόλουθο γλαφυρό τρόπο: «Η κατόπιν περισυλλογή πρόβλεψή μου είναι ότι η οικονομική πρόοδος που θα επιτευχθεί κατά το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα

θα υπολείπεται κατά πολύ από αυτήν του τρίτου τέταρτου. Το σκοτεινό ωροσκόπιο του παλιού μου δασκάλου Joseph Schumpeter μπορεί να έχει ιδιαίτερη αξία εδώ». Το απόσπασμα αυτό δείχνει καθαρά ότι ο Samuelson (μέσω του Schumpeter) ουσιαστικά αποδέχεται την ιδέα των μακροχρόνιων κυκλικών διακυμάνσεων.¹¹

Η υπόθεση των μακρών κυμάτων, όπως αναπτύχθηκε από τον Kondratieff δεν έτυχε καλύτερης αντιμετώπισης από τους μαρξιστές· όταν ο Kondratieff π.χ. υποστήριξε την υπόθεσή του αντιμετώπισε σφοδρή κριτική από τους Trotsky, Oppen και Bogdanov. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Trotsky, ο σημαντικότερος επικριτής του Kondratieff, διατείνονταν ότι τα μακρά κύματα οφείλονται σε καθαρά εξωγενή αίτια, όπως πόλεμοι, άνοιγμα καινούργιων αγορών, εισαγωγή καινούργιων τεχνολογιών, ανακαλύψεις κοιτασμάτων χρυσού κ.ο.κ. Κατά τον Trotsky, μόνο ο δεκαετής οικονομικός κύκλος οφείλεται σε ενδογενή αίτια τα οποία συνδέονται με τον κύκλο ζωής των επενδυτικών αγαθών (μηχανημάτων). Αντίθετα, ο Kondratieff (1935), που δεν υπήρξε μαρξιστής, υποστήριξε ότι τα μακρά κύματα οφείλονται σε ενδογενή αίτια. Το επιχείρημα που πρόβαλε ήταν ότι οι εφαρμογές καινούργιων μεθόδων παραγωγής (καινοτομίες) σε μεγάλη κλίμακα δεν αποτελούν στοχαστικά φαινόμενα αλλά μάλλον συμπτώματα της πρώτης φάσης της οικονομικής επέκτασης. Σε μια τέτοια φάση, η κερδοφορία έχει ήδη αποκατασταθεί και οι επιχειρήσεις είναι έτοιμες να υιοθετήσουν το ταχύτερο δυνατό καινούργιες μεθόδους παραγωγής και τεχνολογίες ούτως ώστε να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις του σφοδρού ανταγωνισμού. Η εισαγωγή καινοτομιών αυξάνει τη ζήτηση χρήματος και την κερδοφορία στη βιομηχανία εξόρυξης χρυσού, η οποία αυξάνει την προσφορά χρήματος μέσω της ανακάλυψης καινούργιων παραγωγικότερων κοιτασμάτων χρυσού.¹² Εν ολίγοις, δεν είναι οι ανακαλύψεις χρυσού και η επέκταση της προσφοράς χρήματος γενικά που προωθεί την οικονομική ανάπτυξη, αλλά αντίστροφα, η αύξηση του παραγόμενου προϊόντος οδηγεί στις αυξανόμενες νομισματικές ανάγκες της οικονομίας και στην αύξηση της προσφοράς χρήματος. Επιπλέον, η φάση άνθησης του μακρού κύματος συνοδεύεται με πολέμους και επαναστάσεις. Η ιδέα είναι ότι καθώς οι οικονομίες διευρύνουν την εγχώρια παραγωγική τους δυναμικότητα δημιουργούνται πιέσεις για την ανεύρεση διεξόδων διάθεσης των προϊόντων στις διεθνείς αγορές και,

ταυτόχρονα, στην εξασφάλιση επαρκών πηγών πρώτων υλών. Στη φάση αυτή, όχι αναγκαστικά στην αρχή της, αναδύονται οι διεθνείς εντάσεις για κυριαρχία σε διάφορες περιοχές, οι οποίες ενίοτε λύνονται μέσω πολέμων. Στη φάση της ανάκαμψης επίσης προκύπτει η ανάγκη δημιουργίας ενός καινούργιου αποτελεσματικότερου θεσμικού πλαισίου, το οποίο εν συνεχεία οριοθετεί συμπεριφορές που εντείνουν τους ταξικούς αγώνες και οδηγούν σε περιόδους επαναστάσεων.

Ο Kondratieff, είναι αλήθεια ότι δεν τεκμηρίωσε με επάρκεια τις απόψεις του· επιπλέον, η θέση που υποστήριζε ουσιαστικά υπονοούσε ότι ο καπιταλισμός -για τον οποίο είχε προβλέψει ότι οδεύει προς μεγάλη κρίση- έχει τη δυνατότητα να ανακάμψει από την επερχόμενη κρίση (του 1930) και να βρεθεί, για μια ακόμη φορά, σε ένα καινούργιο μακρό κύμα ανάπτυξης. Οι αντίπαλοί του (το Σταλινικό κατεστημένο) σύντομα αντικατέστησαν «το όπλο της κριτικής» με «την κριτική των όπλων» και ο Kondratieff βρέθηκε κατηγορούμενος ως επί κεφαλής ενός παράνομου (απ' ό,τι φαίνεται ανύπαρκτου) «Κόμματος των Εργαζόμενων Χωρικών» (Working Peasants' Party) συνεπεία του οποίου ο ίδιος (και μάλιστα χωρίς φανερό δίκιο) αλλά και η θεωρία του «κρίθηκαν» ένοχοι και ο μόνος Kondratieff καταδικάστηκε το 1930 σε φυλάκιση, η δε θεωρία του μνημονεύονταν -στη επίσημη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια- ως μία «λαθεμένη και αντιδραστική θεωρία» (Klein 1999, σ. 159). Γνωρίζουμε, όμως, από την κόρη του Elena Kondratieva, ότι στα πρώτα χρόνια της κράτησής του, τουλάχιστον, ο Kondratieff βρέθηκε στη Μόσχα, όπου παρά τις αντίξοες συνθήκες συνέχισε τη βασική του έρευνα και, επιπλέον, ασχολήθηκε συστηματικά και με τα μαθηματικά! Έγραψε μάλιστα και μια εργασία περί οικονομικής δυναμικής. Όταν εξέτισε μέρος της θητείας του το 1932 «βρέθηκε και πάλι αναμειγμένος» στην πολιτική και αυτή τη φορά εκτοπίστηκε στο χωριό Suzdal που βρίσκεται κοντά στη Μόσχα. Το 1938 εξέτισε την καινούργια θητεία του αλλά συνελήφθη στην οικία του με παλιούς του φίλους προφανώς ύποπτους, κατά τα καθιερωμένα της εποχής εκείνης, με αποτέλεσμα να καταδικαστεί σε θάνατο από εκτελεστικό απόσπασμα· η ποινή εκτελέστηκε στις 17 Σεπτεμβρίου του 1938.¹³ Χάρη στις ενέργειες της κόρης του ο Kondratieff αποκαταστάθηκε (δηλαδή αναγνωρίστηκε επισήμως ότι δεν υπήρξε κάποιο Κόμμα των Εργαζό-

μενων Χωρικών, για να το ηγηθεί ή να είναι απλό μέλος του) στη Σοβιετική Ένωση το έτος 1987, δηλαδή 50 χρόνια μετά το θάνατό του· η κόρη του επίσης συγκέντρωσε τα χειρόγραφα του πατέρα της, τα οποία φρόντισε να δημοσιευθούν στην αγγλική σε ένα τετράτομο έργο (Luca 1999, σ. 171). Θεωρούμε ότι η συνηθισμένη άποψη σύμφωνα με την οποία ο εκτοπισμός και τελικά ο θάνατος του Kondratieff οφείλεται στην προσήλωσή του στη θεωρία των μακρών κυμάτων, αδικεί τον Kondratieff, διότι, από ότι φαίνεται, υποστήριζε μέχρι την τελευταία του πνοή την άποψη περί εκβιομηχάνισης της ΕΣΣΔ μέσω της λειτουργίας της αγοράς και αντιτάχθηκε στην εθνικοποίηση της γης.¹⁴ Αν επρόκειτο μόνο για τη θεωρία των μακρών κυμάτων είναι βέβαιο ότι ο Kondratieff θα συνέχιζε τη σταδιοδρομία του, όπως άλλωστε είχε συμβεί με τον φίλο και συνεργάτη του στο Ινστιτούτο Συγκυρίας Eugen Slutsky (Klein 1999, Samuels 1999).

3. Μακροχρόνιες Διακυμάνσεις σε Τέσσερις Χώρες

Ο Kondratieff ανέπτυξε τη θεωρία του περί μακρών κυμάτων βασισμένος σε δύο σύνολα στοιχείων. Το πρώτο συμπεριλάμβανε τιμές όπως το δείκτη τιμών χονδρικής, τα επιτόκια προεξόφλησης, τους ονομαστικούς μισθούς κ.λπ. Το δεύτερο συμπεριλάμβανε φυσική παραγωγή σε όγκο βασικών προϊόντων όπως σίδηρο, κάρβουνο κ.λπ. Πιο συγκεκριμένα, ο Kondratieff εξέτασε τα στοιχεία 36 χρονολογικών σειρών και διαπίστωσε μακρά κύματα σε 25 από αυτές (Rostow 1975, σ. 72). Αναφορικά με τα στοιχεία του όγκου παραγωγής ο Kondratieff διαπίστωσε τα μακρά κύματα μέσω μιας διαδικασίας δύο σταδίων. Στο πρώτο στάδιο, αποχώριζε την τάση στα οικονομικά στοιχεία χρησιμοποιώντας πολυωνυμικές συναρτήσεις και στη συνέχεια έδειχνε την ύπαρξη κύκλων μέσω ενός φιλτραρίσματος των στοιχείων που προέκυπταν χρησιμοποιώντας εννεαετείς κινητούς μέσους όρους. Πολλοί από τους επικριτές του Kondratieff αμφισβήτησαν την εγκυρότητα των συμπερασμάτων του, διότι αυτά ήταν εξαρτημένα από το βαθμό της πολυωνυμικής συνάρτησης και δεν υπήρχε a priori λόγος

για την προτίμηση μιας μορφής πολυωνυμικής συνάρτησης έναντι κάποιας άλλης.

Αντίθετα, στα σειραϊκά στοιχεία τιμών που χρησιμοποίησε ο Kondratieff, οι οικονομικοί κύκλοι διακρίνονται καθαρά χωρίς τη χρησιμοποίηση πολυωνυμικών συναρτήσεων. Τα εν λόγω στοιχεία απλά έπρεπε να εξομαλυνθούν με τη χρησιμοποίηση εννεαετών κινητών μέσων όρων προκειμένου να εξαλειφθούν οι βραχυχρόνιοι οικονομικοί κύκλοι. Ο Kondratieff διαπίστωσε ότι η φάση της οικονομικής ανόδου διαρκεί όσο περίπου και η φάση της καθόδου. Επιπλέον, τα μακρά κύματα έχουν διεθνή χαρακτήρα, όπως έδειξε η μελέτη των στοιχείων των πλέον ανεπτυγμένων χωρών της εποχής του, δηλαδή των ΗΠΑ, της Αγγλίας και της Γαλλίας.

Στην παρούσα εργασία η προσοχή μας στρέφεται σε στοιχεία τιμών σύμφωνα με την παράδοση που συνεχίζεται και στο έργο του Kondratieff. Σύμφωνα με την παράδοση αυτή, οι διακυμάνσεις στις τιμές είναι ενδεικτικές της φάσης του οικονομικού κύκλου που διέρχεται μια οικονομία.¹⁵ Πράγματι, στο παρελθόν η άνοδος των τιμών ήταν ενδεικτική της φάσης ανόδου ενώ η πτώση των τιμών δήλωνε ότι η οικονομία οδεύει προς την ύφεση. Ιστορικά γνωρίζουμε ότι οι τρεις μεγάλες κρίσεις συνοδεύτηκαν με πτώση τιμών. Π.χ. η κρίση του 1930, που είναι περισσότερο γνωστή από τις υπόλοιπες, συνοδεύτηκε με αντιπληθωρισμό, ένα φαινόμενο κατεξοχήν δηλωτικού της κρίσης και των δυσχερειών εν γένει που εμφανίζονται στη διεξαγωγή ομαλών οικονομικών συναλλαγών.

Στον Πίνακα 1 που ακολουθεί παραθέτουμε μια περιοδολόγηση των μακρών κυμάτων που βασίζεται στο κείμενο του Kondratieff (1935). Τα ονομάζουμε ιδεατά μακρά κύματα επειδή θέτουμε ακριβείς ημερομηνίες για τα έτη που αποτελούν σημεία καμπής. Ο Kondratieff, όμως, για τα έτη καμπής έδωσε ένα εύρος μεταβολής που ποικίλει από χώρα σε χώρα και αρχίζει από πέντε και φτάνει μέχρι και επτά έτη (Kondratieff 1935, σ. 32). Στον ίδιο Πίνακα καταγράφονται οι πιο καθιερωμένες, κατά τη γνώμη μας, ονομασίες των φάσεων ανόδου ή καθόδου κάθε ξεχωριστού μακρού κύματος.

Πίνακας 1
 Ιδεατά Μακρά Κύματα, 1790-1996

ΠΡΩΤΟ ΜΑΚΡΟ ΚΥΜΑ	1790-1845 (55 έτη)
Άνθηση (The industrial revolution)	1790-1815 (25 έτη)
Κρίση (The hungry forties)	1815-1845 (30 έτη)
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΑΚΡΟ ΚΥΜΑ	1845-1895 (50 έτη)
Άνθηση (The Victorian boom)	1845-1870 (25 έτη)
Κρίση (The great depression)	1870-1895 (25 έτη)
ΤΡΙΤΟ ΜΑΚΡΟ ΚΥΜΑ	1895-1940 (45 έτη)
Άνθηση (The belle époque)	1895-1920 (25 έτη)
Κρίση (The 1929 crisis)	1920-1940 (20 έτη)
ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΑΚΡΟ ΚΥΜΑ	1940-1990 (50 έτη)
Άνθηση (The golden age)	1940-1970 (30 έτη)
Κρίση (The silent depression)	1970-1990 (20 έτη)
ΠΕΜΠΤΟ ΜΑΚΡΟ ΚΥΜΑ	1990 - ;
Άνθηση (The information age)	1990 - ;

Πηγή: Kondratieff (1935, σ. 31) μέχρι το 1920. Για τα μετέπειτα έτη ακολουθούμε την πιο διαδεδομένη (κατά τη γνώμη μας) χρονολόγηση.

Παρά την έλλειψη εθνικολογιστικών στοιχείων οι οικονομολόγοι του παρελθόντος με βάση την εξέλιξη του επιπέδου τιμών μπορούσαν να αποφανθούν για τη φάση του οικονομικού κύκλου. Στο πνεύμα

αυτό ο Kondratieff (1935) στην αρχική του έρευνα παρουσίασε το επίπεδο τιμών για τις ΗΠΑ, το ΗΒ και τη Γαλλία. Τα στοιχεία του Kondratieff αναδημοσιεύονται με μικρές διορθώσεις στο βιβλίο του Duijn (1983) και τα επαναλαμβάνουμε στα τρία πρώτα γραφήματα του Σχήματος 1. Το τέταρτο γράφημα αναφέρεται στην ελληνική οικονομία. Τα σχετικά στοιχεία τιμών για την ελληνική οικονομία για τα έτη 1833-1938 είναι από το βιβλίο του Δερτιλή (1993, σσ. 130-143). Το δείκτη τιμών χονδρικής (WPI) τον ομαλοποιούμε με την τιμή του χρυσού (Pg), μια μέθοδο την οποία ακολουθεί ο Kondratieff και μπορεί να υποστηριχτεί στη βάση πολλών θεωριών (βλέπε π.χ. Villar 1976).¹⁶ Ο Mandel (1980) σημειώνει ότι η εργασιακή θεωρία της αξίας είναι αυτή που ερμηνεύει την πορεία του δείκτη τιμών (χονδρικής) και της τιμής του χρυσού που χρησιμοποιείται ως γενικός παρονομαστής (numéraire). Ο χρυσός παρά τα ιδιαίτερά του χαρακτηριστικά δεν παύει και αυτός να είναι εμπόρευμα όπως όλα τα άλλα· επομένως, η τιμή του καθορίζεται από τις συνθήκες παραγωγής του.

Η ιδέα ότι οι οικονομικές διακυμάνσεις καθρεφτίζονται στον ομαλοποιημένο δείκτη τιμών -δηλαδή το λόγο του δείκτη τιμών χονδρικής προς την τιμή του χρυσού ($WPIG=WPI/Pg$)- βασίζεται στο διαφορετικό ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας μεταξύ της βιομηχανίας παραγωγής χρυσού και της υπόλοιπης οικονομίας και ο τρόπος με τον οποίο αυτή η διαφορά παραγωγικότητας επηρεάζει τις ατομικές (εργασιακές) αξίες των αγαθών και τις τιμές τους μακροχρόνια. Λέμε ότι ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας στον κλάδο παραγωγής χρυσού διαφέρει από τους υπόλοιπους λόγω της περιορισμένης προσφοράς του πολύτιμου μετάλλου, πράγμα που σημαίνει ότι η παραγωγικότητά του θα υπολείπεται των άλλων αγαθών και, άρα, η τιμή του χρυσού θα τείνει να μειώνεται με ρυθμό μικρότερο από αυτόν των λοιπών αγαθών. Επομένως, με την πάροδο του χρόνου, η σχετική (με τα άλλα αγαθά) τιμή του χρυσού θα αυξάνει συνεχώς και, άρα, θα αυξάνεται η κερδοφορία του εν λόγω κλάδου. Σημειώσαμε ότι η πτώση του επιπέδου τιμών σε όρους χρυσού (WPIG) σηματοδοτεί την καθοδική φάση του οικονομικού κύκλου και καθώς η τάση αυτή συνεχίζεται η στασιμότητα στην οικονομική δραστηριότητα στους λοιπούς οικονομικούς κλάδους γίνεται ολοένα και πιο σοβαρή και η σχετική τιμή του χρυσού συνεχίζει την ανοδική της πορεία. Η παρατεταμένη

στασιμότητα και τα φαινόμενα που τη συνοδεύουν· ήτοι, η μείωση των επενδύσεων και η αύξηση της ανεργίας, από ένα σημείο και μετά οδηγούν σε αισθητή πτώση του πραγματικού μισθού και στην υποτίμηση της αξίας του υφιστάμενου κεφαλαίου.¹⁷ Ταυτόχρονα, η αύξηση του βαθμού συγκέντρωσης των κλάδων και η συγκεντροποίηση των επιχειρήσεων μέσω του κύματος των συγχωνεύσεων (επιθετικών ή μη) που ακολουθεί, επαναφέρουν τις αναγκαίες συνθήκες για κερδοφόρες επενδύσεις και εγκαινιάζουν μια καινούργια περίοδο οικονομικής άνθησης. Το κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η εμφάνιση πρωτοπόρων επιχειρηματιών αποφασισμένων να αναλάβουν και να φέρουν εις πέρας μεγαλόπνοα και ταυτόχρονα ριψοκίνδυνα επενδυτικά σχέδια και για το σκοπό αυτό αναζητούν την αναγκαία χρηματοδότηση.

Στο μεταξύ, η σχετική τιμή του χρυσού συνεχίζει την αυξητική της πορεία και μαζί της η κερδοφορία του κλάδου, πράγμα που σημαίνει ότι εντείνονται οι προσπάθειες για την ανεύρεση πλουσιότερων κοιτασμάτων χρυσού ταυτόχρονα με την επινόηση πιο αποδοτικών τεχνικών εξόρυξης του πολύτιμου μετάλλου.¹⁸ Η απότομη αύξηση της παραγωγικότητας στη βιομηχανία χρυσού λόγω των ανακαλύψεων πλουσιότερων κοιτασμάτων χρυσού ή/και με την εφαρμογή προχωρημένων τεχνολογιών και τεχνικών εξόρυξης ξεπερνά αυτή των άλλων αγαθών και αυτός είναι ο λόγος που η τιμή του χρυσού σε αυτήν τη φάση μειώνεται περισσότερο από ότι η τιμή των υπολοίπων αγαθών και, άρα, αυξάνεται το (ομαλοποιημένο) επίπεδο τιμών (WPIG) που σηματοδοτεί την έναρξη μιας καινούργιας περιόδου οικονομικής άνθησης. Ο ρυθμός αύξησης της ζήτησης χρυσού είναι υψηλός εξαιτίας της μαζικής εισαγωγής καινοτομιών που απαιτούν μεγαλύτερη ρευστότητα στην οικονομία. Η αύξηση της παραγωγικότητας και, άρα, η μείωση των τιμών στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας να υπολείπεται αρχικά αυτής της βιομηχανίας χρυσού. Ο λόγος είναι ότι οι καινοτομίες απαιτούν περισσότερο χρόνο για να φτάσουν τις πραγματικές δυνατότητες αύξησης της παραγωγικότητας και της μείωσης του κόστους και των τιμών. Επομένως, το επίπεδο τιμών αυξάνεται, για μια ακόμη φορά, και η οικονομία βρίσκεται στη φάση ανάκαμψης ενός καινούργιου μεγάλου κύκλου.

Ιστορικά, το ανωτέρω σενάριο έχει διαπιστωθεί σε όλες τις περιό-

δους μεγάλων κρίσεων στη διάρκεια των οποίων η πτώση του δείκτη WPIG οδήγησε στην ανακάλυψη καινούργιων πλουσιότερων κοιτασμάτων χρυσού, στην αύξηση της παραγωγικότητας με αποτέλεσμα τη μείωση της σχετικής τιμής του χρυσού, δηλαδή την αύξηση του δείκτη WPIG και την έναρξη της φάσης της οικονομικής άνθησης. Π.χ. στην κρίση μετά του ναπολεόντειους πολέμους δημιουργήθηκαν πολύ ισχυρά κίνητρα για την ανακάλυψη χρυσού· οι έρευνες, αρχικά, στράφηκαν στην Καλιφόρνια και στη συνέχεια στην Αυστραλία.¹⁹ Στις δεκαετίες της μεγάλης κρίσης του 1870-1890 ο δείκτης τιμών ακολουθούσε πρωτική πορεία. Την περίοδο αυτή η προσφορά χρυσού ήταν δεδομένη, διότι δεν είχαν ανακαλυφθεί ακόμη τα πλούσια κοιτάσματα χρυσού στη Νότιο Αφρικανική Δημοκρατία (ΝΑΔ) ή στην Αλάσκα. Συνεπώς, η παραγωγικότητα στη βιομηχανία χρυσού παρέμενε περίπου σταθερή. Αντίθετα, οπουδήποτε αλλού είχαμε αύξηση στην παραγωγικότητα (της εργασίας) και, άρα, πτώση του λόγου WPIG ή εναλλακτικά διατυπωμένο την αύξηση της σχετικής τιμής του χρυσού (ο χρυσός γίνεται πιο ακριβός). Αυτό έδωσε το έναυσμα να ενταθούν οι έρευνες για την ανεύρεση πλουσιότερων κοιτασμάτων χρυσού.²⁰ Η ανακάλυψη χρυσού στη ΝΑΔ και στην Αλάσκα είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθεί η παραγωγή και η παραγωγικότητα στην εν λόγω βιομηχανία και, άρα, να μειωθεί το κόστος και η τιμή του χρυσού, δηλαδή να αυξηθεί ο δείκτης WPIG. Τα ίδια φαινόμενα παρατηρήθηκαν στη «σιωπηρή» κρίση του 1970 με τη ραγδαία αύξηση της τιμής του χρυσού, ενώ στην τρέχουσα φάση άνθησης της οικονομίας παρατηρείται σημαντική πτώση της τιμής του πολύτιμου μετάλλου. Η διαδοχική επανάληψη των φαινομένων αυτών (πέντε φορές) ενισχύει την ιδέα ότι πρόκειται περισσότερο για εκδηλώσεις κανονικότητας που οφείλονται στη λειτουργία οικονομικών δυνάμεων παρά για μια σειρά συμπτωματικών γεγονότων.

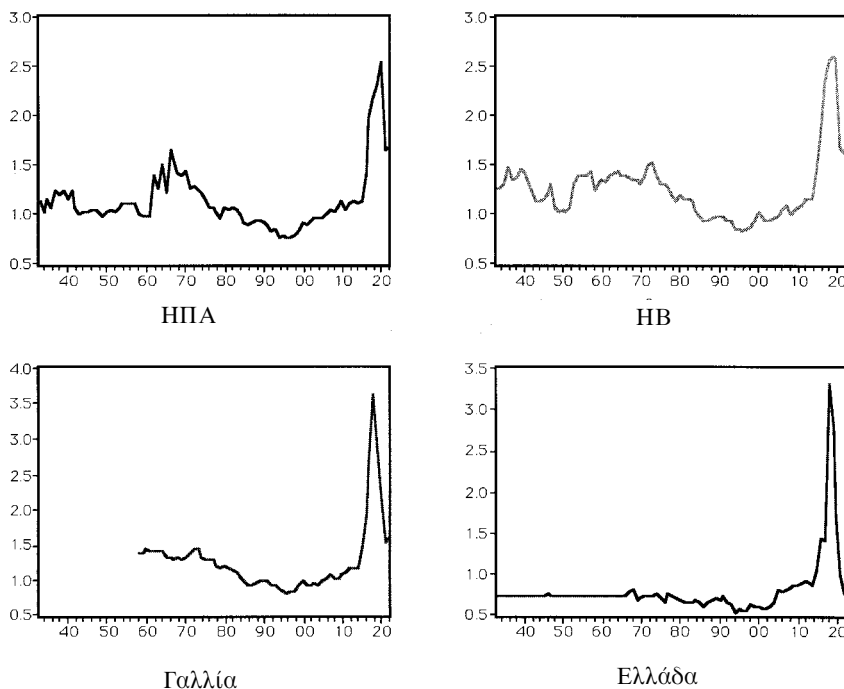
Ο Mandel (1992) ωστόσο ασκεί κριτική σε αυτήν την πλευρά του επιχειρήματος του Kondratieff σημειώνοντας ότι δεν υπάρχει κανένας *a priori* λόγος ότι στην περίοδο της ύφεσης θα βρεθούν κατ' ανάγκην καινούργια πλουσιότερα κοιτάσματα χρυσού η εξόρυξη των οποίων θα μειώσει την αξία του πολύτιμου μετάλλου κ.ο.κ. Θεωρούμε ότι η κριτική του Mandel -ειρήσθω εν παρόδω δεν διαφοροποιείται από αυτή του Trotsky- αδικεί τον Kondratieff, ο οποίος ρητά αρνείται ότι

οι ανακαλύψεις καινούργιων πλουσιότερων κοιτασμάτων χρυσού και νέων τεχνικών για την εξόρυξή του είναι τυχαία γεγονότα και ακόμη απορρίπτει την ιδέα ότι η αύξηση της παραγωγής χρυσού προέρχεται αποκλειστικά από ανακαλύψεις καινούργιων κοιτασμάτων. Με τον ίδιο τρόπο θα συμπληρώναμε ότι η αύξηση της παραγωγικότητας στον αγροτικό τομέα δεν προϋποθέτει αναγκαστικά την καλλιέργεια καινούργιων τεμαχίων γης.

Στο Σχήμα 1, παραθέτουμε τα στοιχεία του ομαλοποιημένου δείκτη τιμών για την περίοδο 1833-1922 προκειμένου να συγκρίνουμε την ελληνική οικονομία με τις οικονομίες των ΗΠΑ του ΗΒ και της Γαλλίας.²¹

Πίνακας 1

Μακρά Κύματα στις ΗΠΑ, ΗΒ, Γαλλία και Ελλάδα, 1833-1922

Παρατηρούμε ότι ακόμη και από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα η ελληνική οικονομία ακολουθεί μια πορεία παρόμοια με αυτήν

των χωρών που βρίσκονται σε υψηλότερη βαθμίδα ανάπτυξης. Ασφαλώς, υπάρχουν διαφορές και μάλιστα σημαντικές, αλλά αυτές εξαλείφονται σε μια μακροχρόνια θεώρηση. Σημειώνουμε, ότι για την ελληνική οικονομία τις πρώτες δεκαετίες της ανάλυσής μας δεν υπάρχουν στοιχεία και ο δείκτης τιμών που σχηματίζεται υποθέεται να είναι σταθερός (Δερτιλής 1993). Συγκεκριμένα, για την περίοδο 1833-1867 θεωρήθηκε ότι ο δείκτης τιμών θα πρέπει να μη διαφέρει από τον απλό μέσο όρο του δείκτη τιμών της δωδεκαετίας 1867-1878 (Δερτιλής 1993, σ. 140). Σχετικά με το ζήτημα αυτό ο Δερτιλής παρατηρεί: «Οι μαρτυρίες που υπάρχουν μιλούν σπανίως για ανατιμήσεις κατά την περίοδο αυτή, ενώ αντιθέτως αναφέρονται συχνά στη σταθερότητα των τιμών. Άλλωστε κατά την ίδια περίοδο είναι σταθερές ή ελαφρώς πτωτικές και οι διεθνείς τάσεις» (Δερτιλής 1993, σ. 140). Η άποψή μας είναι ότι η αναμφίβολη -σχετικά με τις μεταγενέστερες δεκαετίες- σταθερότητα τιμών ήταν ένα διεθνές φαινόμενο την εποχή εκείνη, πράγμα που διαπιστώνεται στα δύο πρώτα γραφήματα του Σχήματος 1, όπου η μεταβλητότητα των τιμών των πρώτων δεκαετιών είναι αισθητά μικρότερη απ' αυτήν των μετέπειτα δεκαετιών. Ωστόσο φαίνεται καθαρά η πτωτική τάση των τιμών στην κρίση του 1840. Αν στις «μαρτυρίες» που επικαλείται ο συγγραφέας μπορούσε να ελέγξει πέρα από την άνοδο των τιμών και την ενδεχόμενη πτώση τους κατά την ίδια χρονική περίοδο, τότε εικάζουμε ότι ο δείκτης τιμών που θα κατασκευάζε θα ακολουθούσε πτωτική πορεία μέχρι τη δεκαετία του 1840 και ανοδική πορεία μέχρι τις αρχές της δεκαετίας 1870. Με άλλα λόγια, ο δείκτης τιμών που θα κατασκευάζονταν θα συμφωνούσε, σε μεγάλο βαθμό, με τους αντίστοιχους δείκτες τιμών των ΗΠΑ και του ΗΒ. Είναι φανερό, για όσους θέτουν το ερώτημα, ότι εφόσον δεν παρατηρήθηκε άνοδος τιμών με δεδομένο ότι οι τιμές δεν μπορεί να είναι σταθερές, τότε δεν μένει παρά να υπήρχε (έστω και μικρή) πτώση τους. Αυτό είναι ένα αποτέλεσμα που συνάγεται εξ υπολοίπου· ωστόσο, θεωρούμε ότι μπορεί και πρέπει να ελεγχθεί εμπειρικά από τους ιστορικούς. Αυτό που είναι βέβαιο και διαπιστώνεται στα στοιχεία είναι η ελαφρά άνοδος του δείκτη μετά το 1867 και η πτώση του στην περίοδο της μεγάλης κρίσης 1873-1896.

Στον Πίνακα 2 που ακολουθεί παραθέτουμε τη μήτρα των συντελεστών συσχέτισης των δεικτών τιμών των τεσσάρων χωρών. Τα αποτε-

λέσματα συνηγορούν στο ότι αν τα μακρά κύματα είναι μια υπόθεση που συμφωνεί με τα στοιχεία των χωρών που εξέταζε ο Kondratieff, τότε η υπόθεση αυτή είναι σύμφωνη με τα διαθέσιμα στοιχεία της ελληνικής οικονομίας του δέκατου-ένατου αιώνα. Πράγματι, οι συντελεστές συσχέτισης του κατάλληλα ομαλοποιημένου δείκτη τιμών της ελληνικής οικονομίας με τους ανάλογους δείκτες τιμών των ΗΠΑ, του ΗΒ και της Γαλλίας είναι ιδιαίτερα υψηλοί, όπως διαπιστώνεται από τον Πίνακα 2. Επιπλέον, τα στοιχεία συνηγορούν στο συμπέρασμα ότι οι ανωτέρω τέσσερις οικονομίες παρ' ό,τι η καθεμιά γνώρισε τη δική της ξεχωριστή εμπειρία, εντούτοις, όλες διήλθαν από παρόμοιες τροχιές ανάπτυξης.

Πίνακας 2

Μήτρα Συντελεστών Συσχέτισης

Χώρες	ΗΠΑ	ΗΒ	Γαλλία	Ελλάδα
ΗΠΑ	1,000	0,942	0,857	0,755
ΗΒ	0,942	1,000	0,950	0,823
Γαλλία	0,857	0,950	1,000	0,901
Ελλάδα	0,755	0,823	0,901	1,000

Μια ένσταση που θα μπορούσε να διατυπωθεί στα ανωτέρω συμπεράσματα είναι ότι η Ελλάδα της περιόδου εκείνης ήταν περισσότερο μια αγροτική οικονομία με εκτεταμένη αυτοκατανάλωση παρά μια αναπτυγμένη καπιταλιστικά οικονομία -με σημαντική βιομηχανία, επιχειρηματίες που επιδιώκουν την αύξηση του κεφαλαίου τους ως αυτοσκοπό, πολυάριθμη εργατική τάξη με ανάλογη συνείδηση κ.ο.κ.- ούτως ώστε να ακολουθεί την πορεία του οικονομικού κύκλου των ήδη οικονομικά αναπτυγμένων χωρών με την οποία τη συγκρίνουμε. Η ιστορική ανάλυση, όμως, δείχνει ότι η ελληνική οικονομία ήταν ήδη αρκετά συνδεδεμένη με τις άλλες καπιταλιστικά αναπτυγμένες οικονομίες, ούτως ώστε να υφίσταται με έντονο τρόπο τις διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητάς τους. Οι ιστορικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν αυτή τη στενή σύνδεση ακόμη και από το δέκατο-όγδοο,

πόσο μάλλον το δέκατο-ένατο αιώνα. Η ελληνική οικονομία είχε πολλές συναλλαγές με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές σε μια σειρά από δραστηριότητες που συμπεριλάμβαναν μεταξύ άλλων: Θαλάσσιες μεταφορές, εξαγωγές αγροτικών προϊόντων όπως η σταφίδα, ο καπνός κ.ά. και συναφείς με αυτά δραστηριότητες όπως π.χ. ασφάλειες, τράπεζες κ.λπ. Επιπλέον, η ελληνική κυβέρνηση προκειμένου να αντεπεξέλθει στις δαπάνες της, ιδιαίτερα τις στρατιωτικές, πολύ συχνά προσέφευγε στη σύναψη δανείων από διεθνείς δανειοδοτικούς οργανισμούς. Συνεπώς, δεν μπορεί παρά η φάση του οικονομικού κύκλου των ευρωπαϊκών χωρών να συμπαρέσυρε μαζί της και την ελληνική οικονομία, καίτοι αυτή βρισκόταν σε πολύ χαμηλότερη βαθμίδα ανάπτυξης. Με το πέρασμα του χρόνου, η επίδραση αυτή ενισχύεται συνεχώς και η ελληνική οικονομία ενσωματώνεται σχεδόν πλήρως στην παγκόσμια οικονομία. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η ελληνική οικονομία παρουσιάζει συμπεριφορές και φαινόμενα παρόμοια με αυτά των ήδη αναπτυγμένων χωρών.

Ένα άλλο ζήτημα που συνήθως τίθεται είναι ο προσδιορισμός του χαρακτήρα της κάθε κρίσης, αν δηλαδή επρόκειτο για σταφιδική, καπνική, δημοσιονομική ή κάποιου άλλου είδους κρίση. Είναι γεγονός ότι η ελληνική οικονομία ιδιαίτερα του δέκατου ένατου αιώνα και των αρχών του εικοστού υφίσταται εξωγενώς τα αποτελέσματα της διεθνούς κρίσης που αρχικά εκδηλώνονταν σε ένα προϊόν και στη συνέχεια γενικεύονταν. Τα αίτια της κρίσης (προπολεμικά τουλάχιστον) επομένως δεν εντοπίζονται αναγκαστικά εντός των ορίων της ελληνικής οικονομίας αλλά της διεθνούς. Υπάρχουν πολλές θεωρίες που επιχειρούν να ερμηνεύσουν τις κρίσεις και η ανάλυσή τους θα πρέπει να αναζητηθεί στη σχετική βιβλιογραφία. Ωστόσο, θεωρούμε ότι τα αίτια των κρίσεων οφείλονται στην πτωτική τάση του μέσου ποσοστού του κέρδους και της σχέσης του με τη μάζα των πραγματικών κερδών και του τρόπου με τον οποίον επηρεάζουν τις επενδυτική συμπεριφορά των επιχειρηματιών.²² Η σχέση αυτή μπορεί να ανιχνευτεί στα στοιχεία των περισσότερων οικονομικά ανεπτυγμένων χωρών μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο -βλέπε Shaikh 1992 για τις ΗΠΑ, Μανιάτης, Τσαλίκη και Τσουλφίδης 1999, κεφ. 5 και 8 για την ελληνική οικονομία- και προπολεμικά για την οικονομία των ΗΠΑ και ενδεχομένως για έναν περιορισμένο αριθμό άλλων χωρών.

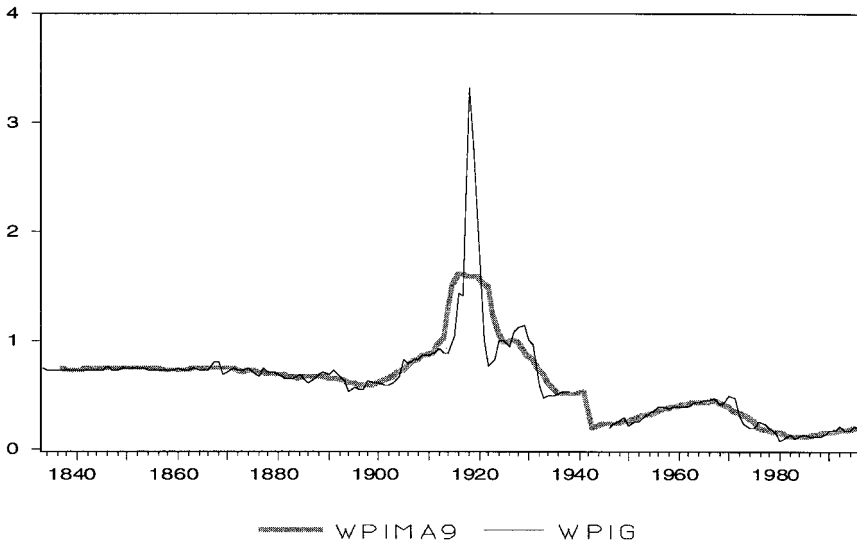
4. Μακρά Κύματα στην Ελληνική Οικονομία

Στο τμήμα αυτό εξετάζουμε αν και κατά πόσο ο ομαλοποιημένος με την τιμή του χρυσού δείκτης τιμών (WPIG) δείχνει τις μακρόχρονες περιόδους άνθησης και κρίσης στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας.²³ Ο εν λόγω δείκτης απεικονίζεται στο Σχήμα 2 για την περίοδο 1833-1996. Ο ενιαίος αυτός δείκτης είναι το αποτέλεσμα συνενώσεων τριών επιμέρους δεικτών τιμών. Ο πρώτος δείκτης από το 1833-1914 κατασκευάστηκε από τον Δερτιλή (1993) και αποτελείται από τον απλό μέσο όρο ένδεκα προϊόντων. Ο δεύτερος δείκτης παρατίθεται στην ίδια πηγή, μόνο που πρόκειται για στοιχεία της ΕΣΥΕ και αναφέρεται για την περίοδο 1914-1938. Το δείκτη αυτόν τον συνδέσαμε με τον τρίτο δείκτη τιμών χονδρικής που δημοσιεύει η Τράπεζα της Ελλάδος (ΤτΕ) από το 1950 και σχηματίσαμε έναν ενιαίο δείκτη τιμών για την περίοδο 1833-1996 εκτός, βέβαια, των ετών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου για τα οποία δεν διαθέτουμε στοιχεία. Ακόμη για τα έτη 1948 και 1949 υποθέτουμε ότι ο δείκτης τιμών χονδρικής ακολουθεί τις μεταβολές του δείκτη τιμών καταναλωτή (για τον οποίο διαθέτουμε στοιχεία από την ΤτΕ), ενώ για τα έτη 1946 και 1947 εφαρμόζουμε γραμμικές προεκτάσεις.²⁴ Οι προεκτάσεις αυτές είναι αναγκαίες προκειμένου να δημιουργήσουμε στοιχεία (έστω ενδεικτικά) με τον εννεαετή κινητό μέσο όρο για τα ενδιάμεσα έτη του πολέμου. Σημειώνουμε ότι τα στοιχεία για τα έτη 1939-1945 δεν είναι διαθέσιμα και ότι ο δείκτης τιμών έχει το 1930 ως έτος βάσης. Στη συνέχεια, κατασκευάζουμε έναν εννεαετή κινητό μέσο όρο του ομαλοποιημένου δείκτη τιμών (WPIGMA9) προκειμένου να εξαλείψουμε διακυμάνσεις μικρότερης χρονικής διάρκειας.

Στο Σχήμα 2 διαπιστώνουμε τις τρεις μεγάλες κρίσεις αλλά και τις τρεις μεγάλες περιόδους άνθησης της ελληνικής οικονομίας. Από τα στοιχεία ήδη διαφαίνεται η απαρχή ενός καινούργιου μακρού κύματος ανάπτυξης στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και εικάζουμε ότι η ανοδική πορεία συνεχίζεται μέχρι τις ημέρες μας.

Σχήμα 2

Μακρά Κύματα στην Ελληνική Οικονομία, 1833-1996

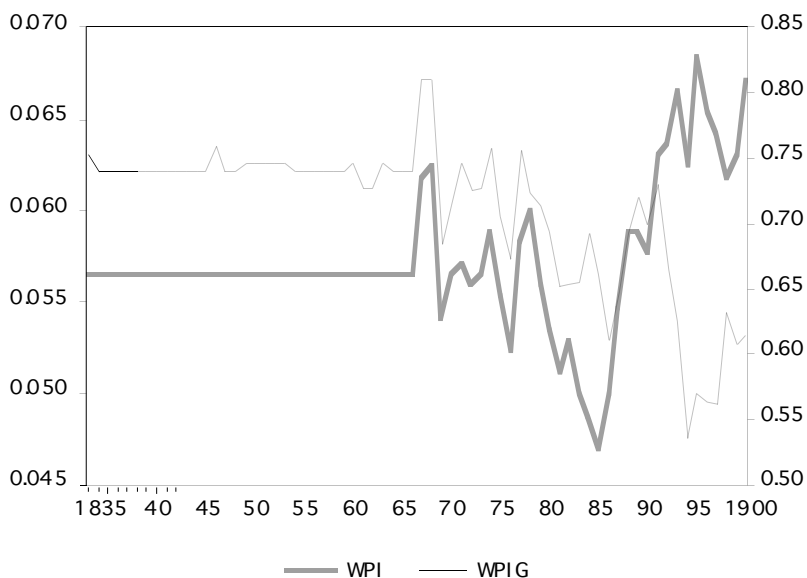
Στη συνέχεια εστιάζουμε την προσοχή μας σε καθεμιά από τις περιόδους των μακρών κυμάτων. Αφήνουμε τις πρώτες δεκαετίες μετά το 1833 που ο δείκτης τιμών εκ κατασκευής δεν καθρεφτίζει το πρώτο μακρό κύμα και, άρα, δεν μπορούμε να αποφανθούμε στη βάση στοιχείων για το αν και κατά πόσο η Ελλάδα επηρεάστηκε από την κρίση του 1840. Επιπλέον, η περίοδος άνθησης που ακολούθησε μετά την κρίση του 1840 αποτυπώνεται μόνο μερικώς στο δείκτη τιμών.

Το Σχήμα 3 αναφέρεται στην κρίση του 1873-1896, η οποία παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον για τις ομοιότητες που παρουσιάζει σε σχέση με την πρόσφατη κρίση του 1973. Υπενθυμίζουμε ότι στο παρελθόν η εξέλιξη του γενικού επιπέδου τιμών (π.χ. ο τιμάριθμος ή ο δείκτης τιμών χονδρικής) δήλωνε τη φάση του οικονομικού κύκλου. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι αν περιοριστούμε στον απλό δείκτη τιμών (WPI), τότε φαίνεται σαν η κρίση να έχει φτάσει το κατώτατο σημείο της στα μέσα της δεκαετίας του 1880 και έκτοτε η οικονομία εισήλθε

στην ανοδική της φάση. Η εικόνα αυτή ανατρέπεται στον ομαλοποιημένο με την τιμή του χρυσού (P_g) δείκτη τιμών χονδρικής ($WPIG=WPI/P_g$) σύμφωνα με τον οποίο η κρίση συνεχίζεται και μετά το 1885 και φθάνει στο κατώτατο σημείο της στα μέσα της δεκαετίας του 1890. Πράγματι, μόνο μετά το έτος 1896 η οικονομία εισέρχεται σε μια ανοδική πορεία, ακολουθώντας την εξέλιξη των χωρών με τις οποίες συγκρίνεται.²⁵

Σχήμα 3

Η Μεγάλη Κρίση του 1873-1896

Η συνεχής άνοδος του δείκτη τιμών χονδρικής (WPI) μετά το 1885 δεν οφείλεται στο ότι η οικονομία βρέθηκε σε τροχιά ανάπτυξης αλλά στον κεύσσιανό τύπο πολιτικών των κυβερνήσεων Τρικούπη που οδήγησαν στον πληθωρισμό εν μέσω οικονομικής κρίσης. Ταυτόχρονα, όμως, τα έργα υποδομής μεγάλης κλίμακας που σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν στη διάρκεια των κυβερνήσεων Τρικούπη συνέβαλαν σε ένα καινούργιο αναπτυξιακό κύμα.²⁶ Σημειώνουμε, ακόμη, ότι η ελληνική οικονομία βρισκονταν σε περίοδο αναγκαστικής κυκλοφορίας του χρήματος, δηλαδή δεν υπήρχε μετατρεψιμότητα της δραχμής σε

χρυσό ή σε κάποιο άλλο νόμισμα που ήταν μετατρέψιμο.²⁷ Η εικόνα γίνεται αποκαλυπτική στον ομαλοποιημένο δείκτη τιμών, ο οποίος ακολουθεί καθοδική πορεία, η οποία ανακόπτεται μόνο στα μέσα της δεκαετίας του 1890. Επισημαίνουμε στο σημείο αυτό ότι καίτοι για μεγάλες χρονικές περιόδους η Ελλάδα τυπικά ήταν εκτός του χρυσού κανόνα ή του κανόνα συναλλάγματος χρυσού, ουσιαστικά το μόνιμο ενδιαφέρον των κυβερνήσεων ήταν η επιστροφή σε κάποιον κανόνα χρυσού και μέχρι τότε τα νομισματικά μεγέθη δεν έπρεπε να απομακρυνθούν σημαντικά και για μακρό χρονικό διάστημα από αυτά που απαιτούνταν αν η Ελλάδα ακολουθούσε αυστηρά κάποιον κανόνα χρυσού.²⁸

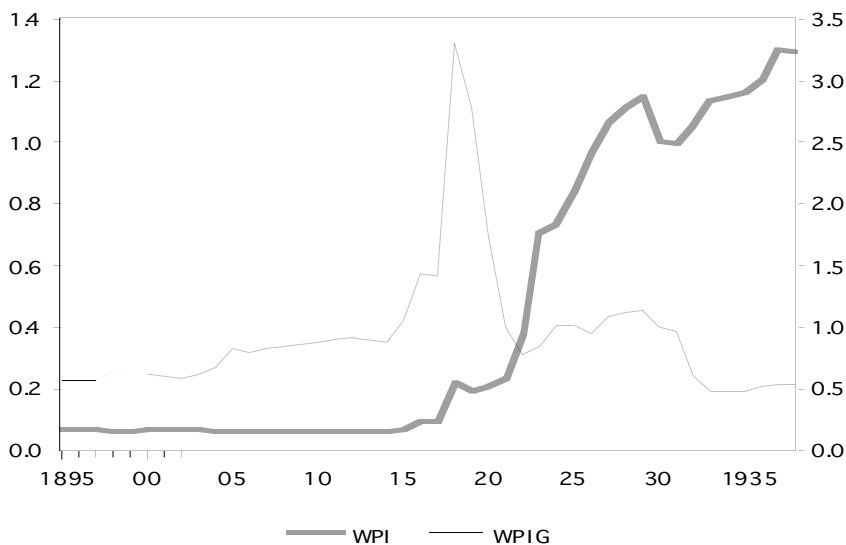
Στο Σχήμα 4 έχουμε τη φάση ανόδου της οικονομίας που τη διαδέχεται η φάση της κρίσης του 1930. Παρατηρούμε την απότομη άνοδο του δείκτη τιμών το 1918, όπως άλλωστε συνέβη και σε άλλες χώρες (βλέπε Σχήμα 1) και οφείλεται στην αυξημένη ζήτηση που προκλήθηκε από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο.²⁹ Επιπλέον, στην Ελλάδα ο τερματισμός του πολέμου το 1922 συνοδεύτηκε και με το μεγαλύτερο προσφυγικό κύμα που γνώρισε ποτέ η χώρα. Η αυξημένη ζήτηση των προσφύγων συνεχίστηκε ακόμη και τα χρόνια της κρίσης και οδήγησε στην αύξηση του δείκτη τιμών με μια μικρή πτώση μόνο το 1932, ενώ δεν παρατηρήθηκε σημαντική κάμψη της βιομηχανικής παραγωγής λόγω της αυξημένης ζήτησης και του προστατευτισμού που επέβαλαν οι τότε κυβερνήσεις.

Τα φαινόμενα αυτά οδήγησαν ορισμένους οικονομολόγους στο συμπέρασμα ότι η διεθνής κρίση του 1930 όχι μόνο δεν έπληξε την Ελλάδα αλλά συνέβαλε στην οικονομική της ανάπτυξη! (Βεργόπουλος 1978, Σακελλαρόπουλος 1991, μεταξύ άλλων).³⁰ Μια διαφορετική άποψη έχει εκφράσει ο Κωστής (1994), ο οποίος ενώ δέχεται ότι υπήρξε κρίση στην Ελλάδα το 1930, ωστόσο την περιορίζει στον αγροτικό τομέα της οικονομίας του οποίου το ειδικό βάρος (κατά τον Κωστή) δεν αποτιμήθηκε ορθά στο σχηματισμό του γενικού δείκτη οικονομικής δραστηριότητας που δημοσίευσε το Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο (ΑΟΣ) της χώρας. Αυτός είναι ο δείκτης που χρησιμοποιούν, κατά κανόνα, οι διάφοροι ερευνητές και συνάγουν το συμπέρασμα ότι η ελληνική οικονομία δεν υπέστη τα δεινά της κρίσης. Ο Κωστής, με άλλα λόγια, διατείνεται ότι η κρίση έπληξε ιδιαίτερος τον αγροτικό

τομέα και κατ' επέκταση το σύνολο της οικονομίας πράγμα που δεν αποτυπώνεται στο δείκτη οικονομικής συγκυρίας του ΑΟΣ δεδομένου ότι ο αγροτικός τομέας δεν συμπεριλαμβάνεται στο βαθμό που θα έπρεπε. Η παρατήρηση του Κωστή αποτελεί ουσιαστικά ένα από τα αναμενόμενα χαρακτηριστικά αποτελέσματα (stylized facts) των μακρών κυμάτων, όπου «στη διάρκεια των υφέσεων των μακρών κυμάτων, ο αγροτικός τομέας, κατά κανόνα υφίσταται τα μεγαλύτερα δεινά της κρίσης» (Kondratieff 1935, σ. 33).³¹ Αν, όμως, πάρουμε τον ομαλοποιημένο δείκτη τιμών (WPIG) παρατηρούμε ότι η κρίση συνεχίστηκε τουλάχιστον μέχρι το 1938, το τελευταίο προπολεμικό έτος για το οποίο διαθέτουμε στοιχεία. Παρατηρούμε, ακόμη, ότι στη διάρκεια της κρίσης το ομαλοποιημένο επίπεδο τιμών προσέγγισε και μάλιστα ήταν κατώτερο από αυτό της μεγάλης κρίσης του 1873-1896.

Σχήμα 4

Δείκτες Τιμών στην Κρίση του 1930

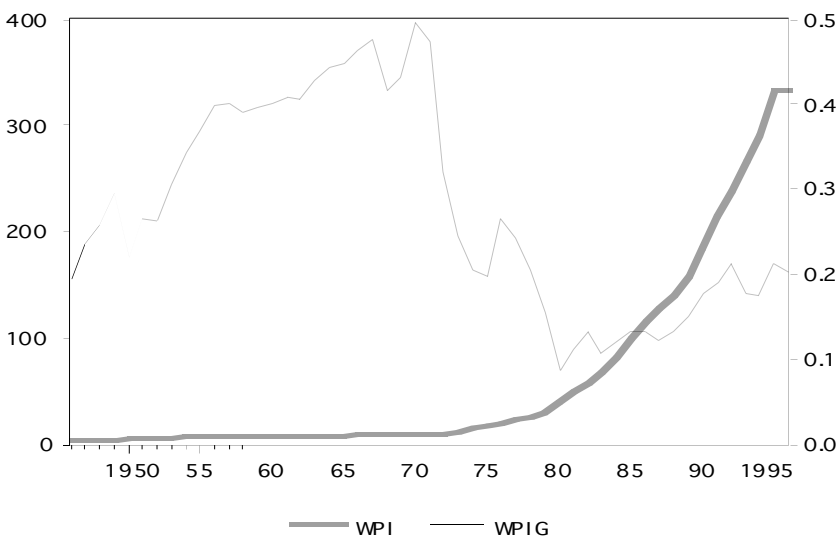

Στο Σχήμα 5 που ακολουθεί παρουσιάζουμε τους δύο δείκτες τιμών για την περίοδο 1946-1996. Παρατηρούμε ότι ο απλός δείκτης τιμών ακολουθεί μια μονοτονικά αύξουσα πορεία που αποδίδεται, εν μέρει

στην οικονομική άνθηση που διαρκεί μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 αλλά κυρίως στην εφαρμογή κενσιανού τύπου πολιτικών. Μόνο ο ομαλοποιημένος δείκτης τιμών ακολουθεί μια ανοδική πορεία που διακόπτεται στη δεκαετία του 1970. Η πτώση του ομαλοποιημένου δείκτη τιμών χονδρικής συνεχίζεται μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980, όπου αρχίζει να διαφαίνεται η ανοδική πορεία του δείκτη που σηματοδοτεί ένα καινούργιο μακρό κύμα άνθησης. Η συνολική εικόνα δεν αλλάζει αν χρησιμοποιήσουμε το δείκτη τιμών λιανικής.³²

Σχήμα 5

Δείκτες τιμών στη «Σιωπηρή Κρίση»

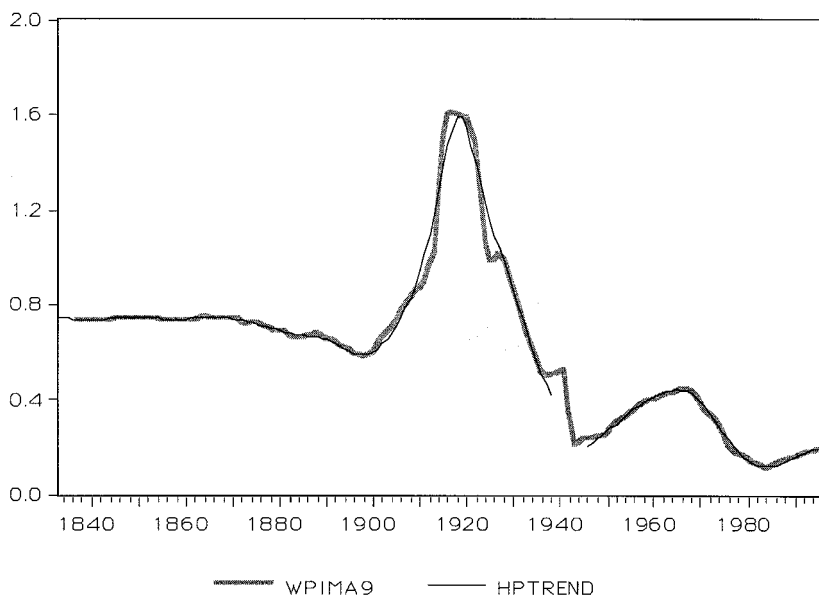

Η χρησιμοποίηση κινητών μέσων όρων για τον εντοπισμό και το χαρακτηρισμό των οικονομικών κύκλων έχει υποστεί κριτική, διότι οι κινητοί μέσοι όροι έχουν την τάση να δημιουργούν κυκλικές διακυμάνσεις ακόμη και όταν δεν υπάρχουν ή όταν υπάρχουν να δημιουργούν διακυμάνσεις μεγαλύτερης διάρκειας (Solomou 1990, σ. 14). Στην περίπτωση, όμως, του δείκτη τιμών η εικόνα που λαμβάνουμε περί

μακρών κυμάτων δεν αλλάζει και με τη χρησιμοποίηση πιο σύγχρονων τεχνικών, όπως π.χ. αυτές των φίλτρων. Στο Σχήμα 6 απεικονίζουμε ταυτόχρονα τα στοιχεία τιμών μετά από το φιλτράρισμα τους μέσω της σύγχρονης τεχνικής των Hondrick-Prescott (HPTREND) και την παραδοσιακή μέθοδο των εννεαετών κινητών μέσων όρων που χρησιμοποίησε ο Kondratieff. Διαπιστώνουμε ότι οι διαφορές που παρουσιάζουν τα δύο γραφήματα είναι αμελητέες και για ζητήματα όπως αυτά των μακρών κυμάτων οι δύο τεχνικές μπορούν να χρησιμοποιηθούν εναλλακτικά.

Σχήμα 6

Μακρά Κύματα με Εννεαετή Κινητό Μέσο Όρο Έναντι Φίλτρου Hondrick-Prescott

6. Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Οι κινήσεις τιμών δεν πρέπει να θεωρηθούν ως γενεσιουργές αιτίες οικονομικών διακυμάνσεων παρά μόνο ως μέσο εκδήλωσης των

οικονομικών μηχανισμών που βρίσκονται ήδη σε λειτουργία. Όπως σημειώνει και ο Kondratieff (1935, σ. 34) «ότι σ' αυτές τις επαναλαμβανόμενες σχέσεις αποδίδουμε μόνο έναν εμπειρικό χαρακτήρα, και ότι με κανένα τρόπο δεν υποστηρίζουμε ότι εμπεριέχουν μια ερμηνεία των μακρών κυμάτων». Το επόμενο βήμα θα ήταν οι κινήσεις τιμών να γίνουν μέρος μιας συνολικής θεωρίας ερμηνείας των μακρών κυμάτων. Αυτός είναι ένας επιθυμητός αλλά εν πολλοίς ανεκπλήρωτος στόχος. Ωστόσο, τα πρόσφατα χρόνια έχει γίνει σημαντική πρόοδος στην περαιτέρω διερεύνηση της μακροχρόνιας κίνησης του μέσου ποσοστού του κέρδους και την εξέλιξη της μάζας των πραγματικών κερδών και του τρόπου με τον οποίο επηρεάζουν την επενδυτική συμπεριφορά των επιχειρηματιών (Shaikh 1992, Μανιάτης, Τσαλίκη και Τσουλφίδης 1999). Η έρευνά μας αποσκοπούσε να δείξει ότι οι κινήσεις τιμών στην ελληνική οικονομία παρουσιάζουν μια κανονικότητα που είναι σύμφωνη με την υπόθεση των «μακρών διακυμάνσεων».

Από την ανάλυση προκύπτει ότι η πορεία του ομαλοποιημένου δείκτη τιμών της ελληνικής οικονομίας φανερώνει την ύπαρξη μακροχρόνιων οικονομικών κύκλων τύπου Kondratieff. Παρατηρούμε ότι οι κύκλοι αυτοί δεν επαναλαμβάνονται απλά, αλλά ο καθένας έχει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, τόσο σε διάρκεια όσο και σε ένταση. Ακόμη, ορισμένα από τα φαινόμενα που παρουσιάζονται σε κάθε οικονομικό κύκλο είναι μοναδικά. Π.χ. η πρόσφατη «σιωπηρή» κρίση δεν έπληξε τις οικονομίες με τον ίδιο τρόπο που τις έπληξε η κρίση του 1930. Το λεγόμενο κράτος πρόνοιας, αν μη τι άλλο, προστάτησε, σε μεγάλο βαθμό, τους οικονομικά ασθενέστερους και, ταυτόχρονα, απάλυνε τις αρνητικές συνέπειες της κρίσης αυξάνοντας τη συνολική ζήτηση και περιορίζοντας την έκταση της ανεργίας σε σχετικά ανεκτά επίπεδα (Tsoulfidis 2000).

Τα στοιχεία τιμών που διαθέτουμε δείχνουν ότι ήδη βρισκόμαστε σε μια καινούργια φάση ανάπτυξης διεθνώς που παρουσιάζει τα αναμενόμενα από τον Kondratieff φαινόμενα, όπως καινοτομίες μεγάλου βεληνεκούς, άνοιγμα καινούργιων αγορών, προσπάθεια δημιουργίας καινούργιων θεσμών σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο, πόλεμοι κ.ο.κ. Για να τεκμηριωθεί, όμως, μια τέτοια άποψη πέρα από κάθε αμφιβολία, θα πρέπει να διερευνηθεί η ικανότητα των οικονομιών να αυξήσουν την κερδοφορία τους και, άρα, να έχουν κίνητρο για την αύξηση

των επενδύσεών τους κ.ο.κ. μέχρι που να δημιουργηθούν, για μια ακόμη φορά, οι αναγκαίες και ικανές συνθήκες για μια καινούργια φάση μακρόχρονης ανάπτυξης. Οι ενδείξεις μέχρι τώρα σε διεθνές επίπεδο συνηγορούν υπέρ αυτής της υπόθεσης. Η σημαντική μείωση του ποσοστού των συνδικαλισμένων εργαζομένων κάτω του 10% των απασχολούμενων στις ΗΠΑ από το 33% τη δεκαετία του 1950, το κύμα των ιδιωτικοποιήσεων στις ευρωπαϊκές χώρες, η προσάρτηση των αγορών της Ανατολικής Ευρώπης και η μετανάστευση έχει κάμψει σημαντικά τις διεκδικήσεις των εργαζομένων για αυξήσεις μισθών. Ταυτόχρονα, οι καινούργιες μορφές ευέλικτης απασχόλησης έχουν αυξήσει την παραγωγικότητα της εργασίας και οι ραγδαίες εξελίξεις στον τομέα της πληροφορικής έχουν επαναφέρει την κερδοφορία σε επίπεδα που δίνουν το έναυσμα για επενδύσεις και συνεχή οικονομική ανάπτυξη.

Παρατηρούμε ότι όπως και στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες - οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από ένα κλίμα ευφορίας που οδήγησε στην ιδέα ότι οι κυκλικές διακυμάνσεις, οι σημαντικές τουλάχιστον, είχαν τελικά τεθεί υπό τον έλεγχο του κράτους- έτσι και σήμερα υπάρχει μια παρόμοια ατμόσφαιρα ευφορίας, πράγμα που διαπιστώνεται στις συζητήσεις σχετικά με τη «νέα οικονομία», η οποία εμπεριέχει χαρακτηριστικά που ηχούν παρόμοια με αυτά των «νέων οικονομικών» των δεκαετιών του 1950 και του 1960. Έτσι, ξαναβρίσκουν το φως της δημοσιότητας άρθρα όπως π.χ. του Webber (1997) με τίτλο: «Το Τέλος του Επιχειρηματικού Κύκλου;» (The End of the Business Cycle?) που υπενθυμίζουν καταστάσεις των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών. Οι συγγραφείς των άρθρων αυτών επισημαίνουν τα πλεονεκτήματα της «νέας οικονομίας», την οποία θεωρούν απαλλαγμένη από σημαντικές κυκλικές διακυμάνσεις σε αντίθεση με την «παλιά οικονομία» η οποία ήταν εύλωτη σε υφέσεις, δεδομένου ότι δεν είχε αναπτύξει ικανοποιητικούς αμυντικούς μηχανισμούς. Το ακόλουθο απόσπασμα είναι χαρακτηριστικό του κλίματος ευφορίας που φαίνεται να κυριαρχεί στις ημέρες μας μεταξύ πολλών οικονομολόγων και πολιτικών: «Οι κυκλικές διακυμάνσεις λαμβάνονται ως ένα γεγονός της πραγματικής οικονομικής ζωής. Ωστόσο, οι σύγχρονες οικονομίες λειτουργούν διαφορετικά από ότι οι βιομηχανικές κοινωνίες το 19ο ή τον 20ο αιώνα. Μεταβολές στην τεχνολογία, την απασχόληση και

στη χρηματοδότηση ταυτόχρονα με την παγκοσμιοποίηση της παραγωγής και της κατανάλωσης, έχουν ελαττώσει τις διακυμάνσεις στην οικονομική δραστηριότητα της βιομηχανικής κοινωνίας. Για εμπειρικούς αλλά και θεωρητικούς λόγους στις προχωρημένες βιομηχανικές κοινωνίες τα κύματα των επιχειρηματικών κύκλων μοιάζουν περισσότερο με ρυτίδες» (Weber 1997, σ. 65). Η παρατήρηση αυτή είναι ορθή αν κανείς θεωρήσει ότι η οικονομία βρίσκεται στην ανοδική φάση του μακρού κύματος, οπότε ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των μακρών κυμάτων είναι ότι οι περίοδοι άνθησης στις βραχυχρόνιες κυκλικές διακυμάνσεις διαρκούν περισσότερο και έχουν μεγάλη ένταση ενώ ακριβώς τα αντίθετα συμβαίνουν στις περιόδους ύφεσης. Η άποψη περί «νέας οικονομίας», επομένως, είναι λαθεμένη στο βαθμό που υποστηρίζει ότι η ανοδική φάση της οικονομίας αποτελεί μόνιμη κατάσταση και όχι μια μεταβατική φάση στα πλαίσια μιας μακροχρόνιας διακύμανσης.

Συμπερασματικά, το πρόβλημα με την υπόθεση των μακρών κυμάτων έγκειται στο γεγονός ότι αφενός στερείται μιας πλήρους θεωρητικής ερμηνείας και αφετέρου υπάρχουν αβεβαιότητες, οι οποίες προέρχονται από την έλλειψη επαρκών στοιχείων που να καλύπτουν αρκετούς αιώνες οικονομικής ιστορίας. Τα στοιχεία όταν υπάρχουν καλύπτουν μέχρι δύομισι αιώνες που αντιστοιχούν το πολύ σε πέντε μακρά κύματα. Αν σκεφτούμε, όμως, ότι η υπόθεση των μακρών κυμάτων υποστηρίχθηκε όταν υπήρχαν στοιχεία μόνο για δύομισι μακρά κύματα, τότε διαπιστώνουμε ότι όσον αφορά τον τομέα των διαθέσιμων στοιχείων έχει ήδη συντελεστεί σημαντική πρόοδος. Επιπλέον, τα αποτελέσματα μέχρι τώρα είναι ενισχυτικά της υπόθεσης των μακρών κυμάτων και αυτός είναι ο λόγος που ο Mandel διατείνεται ότι «η ύπαρξη των μακρών κυμάτων δύσκολα μπορεί να απορριφθεί υπό το φως αποδείξεων πέρα από κάθε αμφιβολία» (1980, σσ. 1-2). Δύο και πλέον αιώνων οικονομικής ιστορίας και πέντε μακρά κύματα ήδη αποτελούν ενδείξεις που θα πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη.

AbstractTSOULFIDIS LEFTERIS: *Long Waves in the Greek Economy*

The purpose of this study is to show the extent to which the long wave hypothesis is validated in the case of the Greek economy. The data refer to the normalized *à la Kondratieff* price index, which reflects the long wave before and after World War II. More specifically, our data show a short period of recovery of the Greek economy which was interrupted from the protracted crisis of 1873-1896; the next stage of recovery which was transformed to the crisis of 1930s and lasted up until World War II. The next recovery continued until the end of the 1960s or the beginning of 1970s and it was succeeded by the "silent" depression of the 1970s. Our data reveal the upturn phase of a new long wave which has already started in the beginning of 1990s.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Επισημαίνουμε, ότι μια τέτοια άποψη είχε ευρεία απήχηση και αποδοχή λόγω του γενικότερου κλίματος ευφορίας που επικρατούσε την περίοδο εκείνη, ένα κλίμα που το τροφοδοτούσαν οι εξαιρετικές οικονομικές επιδόσεις τόσο των ΗΠΑ όσο και των άλλων χωρών του ΟΟΣΑ. Οι υφέσεις που, βέβαια, ποτέ δεν έλειψαν ήταν μόνο βραχύβιες και επιφανειακές.
2. Ανάμεσα στους νεομαρξιστικούς οικονομολόγους της εποχής εκείνης ξεχωρίζουν οι Baran και Sweezy (1965). Ωστόσο, μόνο η έρευνα του Paul Mattick (1969) βρίσκεται καθαρά στο πνεύμα του Κεφαλαίου του Marx.
3. Ο Bronfrenbrener (1969) στο βιβλίο «Είναι ο Επιχειρηματικός Κύκλος Ξεπερασμένος;» (Is the Business Cycle Obsolete?) διατείνονταν ότι οι οικονομικοί κύκλοι υπήρξαν φαινόμενα του παρελθόντος, τότε που η οικονομία βασιζόταν, σχεδόν αποκλειστικά, στη λειτουργία των «τυφλών» δυνάμεων της αγοράς· η ανάδειξη των κενύσιων οικονομικών και της κρατικής εν γένει παρέμβασης αποτρέπουν την εμφάνιση οικονομικών διακυμάνσεων σε έκταση που να ανησυχεί.
4. Είναι ενδιαφέρον ότι τα τελευταία χρόνια γίνεται συστηματική έρευνα για να απαντηθεί το ερώτημα αν οι διαφορές στις οικονομικές επιδόσεις, μετά το 1973, οφείλονται σε λαθεμένες (μεθοδολογικά) εκτιμήσεις των μεταβλητών, όπως το ΑΕΠ, των δεικτών τιμών κ.ο.κ. Τα αποτελέσματα τέτοιων ερευνών μέχρι τώρα υπήρξαν αρνητικά (Steindel 1999).
5. Π.χ. οι κρατικές δαπάνες στις ΗΠΑ αυξήθηκαν ακόμη και τη δεκαετία του 1980, μολοντί οι κυβερνήσεις της περιόδου εκείνης πρωτοστάτησαν για την περικοπή τους.
6. Ο Schumpeter διατύπωνε τη θεωρία του περί οικονομικής αστάθειας και κυκλικών διακυμάνσεων την εποχή που αναδεικνύονταν τα κενύσινα οικονομικά, με αποτέλεσμα οι ιδέες του να μείνουν στην αφάνεια για δεκαετίες· μόνο πρόσφατα το ενδιαφέρον των οικονομολόγων επικεντρώνεται στο έργο του Schumpeter.
7. Με άλλα λόγια, πρόκειται για καινοτομίες που χαρακτηρίζουν μια ολόκληρη εποχή. Η εμφάνιση τέτοιων καινοτομιών συνεπάγεται τη δημιουργία ενός καινούργιου κλάδου, όπως π.χ. οι μεταφορές, ο ηλεκτρισμός, το αυτοκίνητο, ο τουρισμός ή γενικότερα οι υπηρεσίες και, τα πρόσφατα χρόνια, η πληροφορική.
8. Τους ίδιους κύκλους αναφέρει και ο Kondratieff (1935) με εξαίρεση τους κύκλους

Kuznetz, οι οποίοι ανακαλύφθηκαν αρκετά χρόνια αργότερα.

9. Ο Kondratieff από πολύ νέος έδειξε αρετές μεγάλου οικονομολόγου που γνώριζε σε βάθος τόσο τις στατιστικές τεχνικές όσο και τα μαθηματικά. Οι εξαιρετικές ικανότητές του ήταν αυτές που τον ανέδειξαν σε ηλικία μόλις 25 ετών υπουργό επισιτισμού της Ρωσίας στη βραχύβια κυβέρνηση Kerensky, η πτώση της οποίας στοίχισε στον Kondratieff ολιγόμηνη φυλάκιση (Luca 1999, σ. 170). Αργότερα, υποστήριξε την επανάσταση και τη «Νέα Οικονομική Πολιτική» και πρότεινε τη δημιουργία του Ινστιτούτου Συγκυρίας (Conjecture Institute) στο οποίο τέθηκε επικεφαλής από το πρώτο έτος της δημιουργίας του το 1920 και έμεινε μέχρι το 1928. Οι έρευνες του Ινστιτούτου επικεντρώθηκαν στις κυκλικές διακυμάνσεις των οικονομικά αναπτυσσόμενων χωρών, όπου ο Kondratieff βρήκε πρόσφορο έδαφος για να αναπτύξει τις ιδέες του περί μακρών κυμάτων. Εξ όσων γνωρίζουμε ένα από τα πολλά άρθρα που έγραψε σχετικά με το ζήτημα των μακρών κυμάτων δημοσιεύθηκε στη Δύση, αρχικά στα γερμανικά και στη συνέχεια στα αγγλικά. Η αγγλική εκδοχή του άρθρου του ήταν υπό τη μορφή εκτενούς περίληψης και εμφανίστηκε στο *Review of Economics and Statistics* (1935) και αναδημοσιεύτηκε στο *Readings in Business Cycle Theory* (1951). Σχετικά πρόσφατα έχουν μεταφραστεί οι εργασίες του Kondratieff στα αγγλικά και αναμένεται να δώσουν το έναυσμα για έναν καινούργιο κύκλο συζητήσεων (Kondratieff 1998).
10. Βλέπε μεταξύ άλλων το βιβλίο του Solomou (1990). Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι το κεφάλαιο 4 του βιβλίου που αναφέρεται στις κινήσεις τιμών διαπιστώνονται «δια γυμνού οφθαλμού» μακρά κύματα, ωστόσο ο Solomou απορρίπτει μια τέτοια εκδοχή, διότι δεν διαπιστώνει αντίστοιχα μακρά κύματα στις παραγόμενες ποσότητες! Ο Solomou πρόσφατα έχει αναπτύξει απόψεις φιλικές προς την υπόθεση των μακρών κυμάτων (βλέπε άρθρο του Solomou στο Kondratieff 1998).
11. Παρόμοια παραπομπή βρίσκεται στις πρόσφατες εκδόσεις του βιβλίου του Samuelson *Economics*. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι στις πρώτες εκδόσεις του βιβλίου αυτού ο Samuelson εμφανίζονταν ως υπέρμαχος της διεθυνόμενης οικονομίας και, άρα, του ελέγχου των οικονομικών διακυμάνσεων.
12. Η προσφορά χρήματος αυξάνει επίσης με τη δημιουργία καινούργιων πιστωτικών οργανισμών και πιστωτικών προϊόντων.
13. Η εκδοχή αυτή είναι αρκετά διαφορετική από αυτή που περιγράφει ο Solzhenitzyn στο βιβλίο του «Αρχιπέλαγος Γκούλαγκ» όπου αναφέρει ότι ο Kondratieff είχε παραφρονήσει και τελικά πέθανε από τις κακουχίες και τη μακροχρόνια παραμονή του σε στρατόπεδα συγκέντρωσης (Duijn 1983, σ. 65, Mager 1987, σ. 28).
14. Με άλλα λόγια, ο Kondratieff έμεινε πιστός στη «νέα οικονομική πολιτική» που εξαγγέλθηκε τα πρώτα χρόνια της επανάστασης.
15. Από τους σύγχρονους οικονομολόγους, ο Rostow (1975) έχει υιοθετήσει μια παραπλήσια εκδοχή της θεωρίας περί μακρών κυμάτων εστιάζοντας την προσοχή του, σχεδόν αποκλειστικά, στις διακυμάνσεις των σχετικών τιμών των τροφίμων και

των πρώτων υλών ως προς τις λοιπές τιμές.

16. Ο Schumpeter (1939) δίνει την ακόλουθη ερμηνεία: Στη φάση της κρίσης στη διάρκεια της οποίας εισάγονται μαζικά οι καινούργιες τεχνολογίες, οι επιχειρήσεις δανείζονται χρήματα προκειμένου να χρηματοδοτήσουν τις επενδύσεις τους. Η προσφορά χρήματος αυξάνει και μαζί της το επίπεδο τιμών, δεδομένου ότι στην αρχική φάση, τουλάχιστον, οι καινοτομίες δεν οδηγούν σε μείωση του κόστους παραγωγής. Με την πάροδο του χρόνου οι δυνατότητες για την εισαγωγή καινοτομιών φτάνουν το σημείο κορεσμού, ως εκ τούτου οι καινούργιες επενδύσεις μειώνονται, αυξάνεται η ανεργία και μειώνεται η προσφορά χρήματος που οδηγεί σε πτώση του γενικού επιπέδου των τιμών. Ο Schumpeter δέχτηκε τη σχέση μεταξύ ανόδου (πτώσης) του επιπέδου των τιμών και της επιτάχυνσης (επιβράδυνσης) του ρυθμού μεταβολής του προϊόντος. Υποστήριξε, μάλιστα, ότι το βέλος της αιτιατής σχέσης εκκινεί από το προϊόν προς τις τιμές και την προσφορά χρήματος και όχι αντίστροφα. Οι μεταβολές στο παραγόμενο προϊόν αποδίδονταν στις μεταβολές στην κερδοφορία και τις καινοτομίες που τη συνόδευαν.
17. Η κατάρρευση του δείκτη τιμών στο χρηματιστήριο κατά την περίοδο της κρίσης καθρεφτίζει, αν μη τι άλλο, την απαξίωση του κεφαλαίου των επιχειρήσεων.
18. Ο Villar παρατηρεί ότι «οι μεγαλύτερες ανακαλύψεις πραγματοποιήθηκαν σε περιόδους γενικευμένης πτώσης τιμών, με άλλα λόγια σε πολύ υψηλές σχετικές τιμές του χρυσού και του ασημιού. Ο Χριστόφορος Κολόμβος δεν προέκυψε από καθαρή τύχη» (Villar 1976, σ. 342).
19. Η περίφημη περίοδος του (σε ελεύθερη μετάφραση) «κίτρινου πυρετού» (gold rush), όπου κατά χιλιάδες οι κάτοικοι των ανατολικών πολιτειών των ΗΠΑ και άλλων περιοχών του κόσμου συνέρεαν στην Καλιφόρνια προς αναζήτηση του πολυτίμου μετάλλου (Hughes 1990, σ. 214).
20. Πράγματι, η ιστορία των καθοδικών φάσεων των μακρών κυμάτων συνδέεται με την ανακάλυψη καινούργιων χρυσοφόρων περιοχών (Villar 1976, Rockoff 1985).
21. Τα στοιχεία των ΗΠΑ και του ΗΒ του Kondratieff αρχίζουν από το 1770.
22. Σχεδόν όλοι οι μεγάλοι οικονομολόγοι του παρελθόντος (Smith, Ricardo, J.S. Mill, Marx, Walras, Marshall και Keynes) αποδέχονται, για διαφορετικούς λόγους, τη μακροχρόνια πτωτική τάση του (μέσου) ποσοστού κέρδους.
23. Στην Ελλάδα δεν υπάρχει προηγούμενο ερευνών αναφορικά με τα μακρά κύματα, μοναδική, ίσως, εξαίρεση αποτελεί η εργασία του Σακελλαρόπουλου (1991), ο οποίος εξετάζει χρονολογικές σειρές επιτοκίων προεξόφλησης της Εθνικής Τράπεζας Ελλάδας από το 1843 μέχρι τη δεκαετία του 1970.
24. Επισημαίνουμε ότι τα στοιχεία μέχρι το 1938 αναφέρονται ως τιμαριθμός και όχι ως τιμές χονδρικής. Θεωρούμε, όμως, ότι επειδή ακριβώς στο καλάθι των αγαθών που βασίστηκε η κατασκευή αυτού του «τιμαριθμού» δεν συμπεριλαμβάνονται υπηρεσίες, συνεπάγεται ότι ο δείκτης αυτός παρουσιάζει συμπεριφορά παρόμοια με τον καθαυτό δείκτη τιμών χονδρικής. Πράγματι, ελέγξαμε τη συμπεριφορά των

- δύο δεικτών (δηλαδή τον τιμάριθμο και τις τιμές χονδρικής) για την περίοδο μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (όπου ο τιμάριθμος συμπεριλαμβάνει και υπηρεσίες) και διαπιστώσαμε ότι τα αποτελέσματα που προκύπτουν δεν διαφέρουν ποιοτικά. Συνεπώς, οι δύο δείκτες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εναλλακτικά.
25. Παρόμοια εικόνα του δείκτη τιμών εμφανίζεται και στα στοιχεία του Kostolenos (1995), μόνο που ο δείκτης τιμών του Κωστολένου αρχίζει το έτος 1858 και, επιπλέον, παρουσιάζει μια ανοδική τάση καθ' όλη τη δεκαετία του 1880. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι αυτή η διαφορά με τα στοιχεία του Δερτιλή (1993) δεν αλλοιώνει τα συμπεράσματα που προκύπτουν για τον ομαλοποιημένο δείκτη τιμών. Τέλος, τα στοιχεία των δύο συγγραφέων είναι παρόμοια για την περίοδο 1914-1938, δεδομένου ότι για την περίοδο αυτή χρησιμοποιούν τα δημοσιευμένα στοιχεία της ΕΣΥΕ.
 26. Μια παρόμοια εικόνα λαμβάνει κανείς στην εφαρμογή κενύσιανών πολιτικών που ακολουθήθηκαν στην Ελλάδα και αλλού στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 με αποτέλεσμα να έχουμε συνεχή άνοδο του επιπέδου των τιμών εν μέσω οικονομικής κρίσης.
 27. Οι περίοδοι αναγκαστικής κυκλοφορίας του χρήματος ήταν οι εξής, 1845, 1868-1876, 1877-1884, όπου επανέρχεται ο κανόνας χρυσού και αμέσως την επόμενη χρονιά συνεχίζεται η αναγκαστική κυκλοφορία που διαρκεί για το διάστημα 1885-1928. Μεσολαβούν 4 περίπου έτη κανόνα συναλλάγματος χρυσού και από το 1932 υπάρχει η αναγκαστική κυκλοφορία μέχρι τη συνθήκη του Betton Woods. Έκτοτε, η δραχμή ακολουθεί την πορεία του δολαρίου το οποίο ήταν ονομαστικά τουλάχιστον μετατρέψιμο σε χρυσό μέχρι το 1971. Από το 1971 και μετά καμία χώρα δεν έχει το νόμισμά της μετατρέψιμο σε χρυσό. Αυτό σε καμία περίπτωση δεν συνεπάγεται ότι ο χρυσός έπαψε να παίζει ουσιαστικό ρόλο στα νομισματικά ζητήματα, όπως αποδείχτηκε πρόσφατα από την κοινή δήλωση των αντιπροσώπων των Κεντρικών Τραπεζών της ΕΕ. Αιώνων ιστορίας χρυσού κανόνα δεν μπορεί να διαγραφεί σε μερικές δεκαετίες.
 28. Η Λαζαρέτου π.χ. σημειώνει: «Ενόψει μιας εξαιρετικά επείγουσας κατάστασης, όπως ο πόλεμος, οι κυβερνήσεις κατέφευγαν προσωρινά στον πληθωρισμό για την εξεύρεση των αναγκαίων εσόδων. Μόλις όμως έληγαν οι εχθροπραξίες, ασκούσαν αντιπληθωριστική πολιτική για την επάνοδο στη 'φυσική κατάσταση', δηλαδή στη μετατρεψιμότητα της δραχμής σε πολύτιμο μέταλλο. Τόσο η ιστορική μαρτυρία όσο και οι χρονολογικές σειρές των βασικών μεγεθών για την ελληνική οικονομία επιβεβαιώνουν αυτήν την άποψη» (Λαζαρέτου 1999, σ. 13).
 29. Οι πόλεμοι κατά κανόνα οδηγούν σε ραγδαίες αυξήσεις τιμών είτε λόγω των πληθωριστικών πολιτικών είτε λόγω των ελλειμμάτων αγαθών, αποκλεισμών κ.λπ. Με το τέλος του πολέμου, οι τιμές συχνά επανέρχονται στα προπολεμικά τους επίπεδα αν και μερικές φορές με κάποια σημαντική υστέρηση. Μόνο τα έτη μετά το 1945 φαίνεται να αποτελούν εξαίρεση.
 30. Για μια περίληψη των διαφορών απόψεων βλέπε Ψαλιδόπουλος (1989).

-
31. Διαπιστώνουμε ότι μετά το 1920 το κατακεφαλήν εισόδημα σε σταθερές τιμές μειώνεται σε κάθε τομέα της ελληνικής οικονομίας. Η πτώση, όμως, είναι πολύ πιο έντονη στον αγροτικό τομέα της οικονομίας (βλέπε Τσουλφίδης 1998).
 32. Σε προηγούμενη έκδοση της εργασίας είχαμε τιμές καταναλωτή με παρόμοια αποτελέσματα. Προτιμήσαμε τις τιμές χονδρικής ακολουθώντας περισσότερο την παράδοση που βασίζεται στην έρευνα του Kondratieff.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baran, P. and Sweezy, P. (1966). *Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press.
- Barnett, V. (1998). *Kondratieff and the Dynamics of Economic Development: Long Cycles and Industrial Growth in Historical Context*. London: MacMillan.
- Βεργόπουλος, Κ. (1979). *Εθνισμός και Οικονομική Ανάπτυξη*. Αθήνα: Εξάντας.
- Bronfrenbrenner, (1969). *Is the Business Cycle Obsolete?* New York: John Willey.
- Δεσπιδής, Γ. (1993). *Ατελέσφοροι ή Τελεσφόροι: Φόροι και Εξουσία στο Νεοελληνικό Κράτος*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια
- Duijn Van J. (1983). *The Long Wave in Economic Life*. London: George Allen & Unwin.
- Hughes, J. (1990). *American Economic History*. New York, Harper Collins.
- Klein, J. (1999). «Kondratieff and Slutsky and the Conjecture Institute». *History of Political Economy*, 31, σσ. 137-168.
- Kondratieff, N. (1935). «The Long Wave in Economic Life». *Review of Economics and Statistics*, 17, σσ. 105-15. Αναδημοσιευμένο στο Harberger, G. (ed.) 1951. *Readings in Business Cycle Theory*. Philadelphia, The Blakiston Company.
- Kondratieff, N. (1998) *The Works of Nikolai D. Kondratieff*. Edited by Makasheva N., Samuels W. and Barnett V. London: Pickering and Chatto.
- Kostelenos, G. (1995) *Money and Output in Modern Greece: 1858-1938*. Athens: KEPE.
- Κωστής, Κ. (1989) «Η Ελληνική Οικονομία στα Χρόνια της Κρίσης

- 1929-1932». Στο Βερέμης, Θ. και Γουλιμή, Γ. (επιμέλεια) (1989): *Ελευθέριος Βενιζέλος: Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην Εποχή του*. Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.
- Λαζαρέτου, Σ. 1999. «Η Δραχμή στα Μεταλλικά Νομισματικά Καθεστώτα: Διδάγματα Από το Παρελθόν» *Οικονομικό Δελτίο ΤτΕ*, 13, σσ.7-27.
- Luca, F. (1999). «Nikolai Kondratieff and the Early Consensus and Discussions About History and Statistics». *History of Political Economy*, 31, σσ. 169-205.
- Maddison, A. (1991). *Dynamic Forces in Capitalist Development. A Long Run Comparative View*. New York: Oxford University Press.
- Mandel, E. (1980). *The Long Waves in Capitalist Development: The Marxist Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mandel, E. (1981). «Explaining Long Waves in Capitalist Development». *Futures*.
- Mandel, E. (1992) «The International Debate on Long Waves of Capitalist Development. An Intermediary Balance Sheet». In Kleinkenecht, A., Mandel, E. and Wallerstein, I. (eds.) *New Findings in Long-Wave Research*. New York: St. Martin's Press.
- Mattick, P. (1969). *Marx and Keynes: The Limits of Mixed Economy*. Boston: Horizon Books.
- Μανιάτης Θ., Τσαλίκη Π. και Τσουλφίδης Λ. (1999) *Ζητήματα Πολιτικής Οικονομίας. Η Περίπτωση της Ελλάδας*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκης Καράγιωργας.
- Reijnders, J. (1990). *Long Waves in Economic Development*. Aldershot, Edward Elgar.
- Rockoff, H. (1985). «Some Evidence on the Real Price of Gold, Its Costs of Production, and Commodity Prices». In Bordo, M. and Schwartz, A. *A Retrospective on the Gold Standard, 1821-1931*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rostow, W. (1975). «Kondratieff, Schumpeter, and Kuznets: Trends Periods Revisited». *Journal of Economic History*, 35, 4, σσ. 1-20.

- Σακελλαρόπουλος, Θ. (1991). «Τα Μεγάλα Κύματα Οικονομικής Ανάπτυξης στην Ελλάδα». *Τεύχη Πολιτικής Οικονομίας*, 9, σσ. 141-160.
- Samuelson, P. (1981). «The World's Economy at Century's End». *Japan Economic Journal*, 10, σσ. 1-20.?
- Schumpeter, J. (1935). «The Analysis of Economic Change» στο Harberger, G. (ed.) 1951. *Readings in Business Cycle Theory*. Philadelphia, The Blakiston Company, σελ. 1-19. Πρωτοδημοσιεύθηκε στο *Review of Economics and Statistics*, 1935, 18, σσ. 2-10.
- Schumpeter, J. (1939). *Business Cycles*. New York: MacGrow Hill.
- Solomos, S. (1990). *Phases of Economic Growth, 1850-1973: Kondratieff Waves and Kuznets Swings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaikh, A. (1992). «The Falling Rate of Profit as the Cause of Long Waves: Theory and Empirical Evidence». In Kleinkenecht, A., Mandel, E. and Wallerstein, I. (eds.) *New Findings in Long-Wave Research*. New York: St. Martin's Press.
- Steindel, C. (1999). «The Impact of Reduced Inflation Estimates on Real Output and Productivity Growth», *Current Issues in Economics and Finance*, 5, σσ. 1-6.
- Τσουλφίδης, Λ. (1999). *Σημειώσεις Οικονομικής Ιστορίας της Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Tsoufdis, L. (2000). «Depressions». *International Encyclopedia of Political Economy*, London: Routledge (υπό έκδοση).
- Vilar, P. (1976). *A History of Gold and Money*. New York: New Left Review Books.
- Ψαλιδόπουλος Μ (1989). *Η Κρίση του 1930 και οι Έλληνες Οικονομολόγοι. Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο*.
- Weber, S. (1997). «The End of Business Cycle? » *Foreign Affairs*, 76, σσ. 65-82.

THE PROFESSIONAL CATEGORIES AND SOCIAL STRUCTURE OF THE FREE GREEK STATE

DIMITRIS A. SAKKIS

University of Thessalia

1. Introduction

In the context of the foundation of the newly established Greek State by the Bavarians, the basis for the organization of the public economy was also set, under particularly difficult conditions. The tax structure, which was established, had many elements in common with that of the Turkish regime and was aimed at meeting the great fiscal obligations resulting from the need for the construction of a western type state and the large debts¹, while the disastrous results of the revolutionary period were still raw and intense². These disasters were mainly found in arboriculture, in homes and buildings in general, in ships and human resources. In this framework, occupation taxes were set and used by the newly formed Greek State as a bureaucratic mechanism against the social classes, having as a result the creation of the first discords and disputes because of the conflicting economic interests³.

2. Statutory Framework

On November 29, 1837 a law regarding occupation taxing was published in the Government Newspaper⁴, which modified an earlier one published on 6 (18) July, with the intent of imposing a new tax on occupations⁵ (article 1) which was "in accordance with what was accepted by the well-governed states". The basic points of the law were the following:

1. According to the law, all occupations, were subject to "the payment of the occupation tax" and, in this way, people who exercised them, Greeks and foreigners, were required to have a Certified license so that the municipality they worked in would be able to collect their taxes (article 2).
2. The law exempted farmers, shepherds, public servants, midwives, authors, educators, publishers, artists, sculptors, porters, water carriers and shoemakers. It also exempted Greek commercial ships, which were subject to special taxes based on the regulations and orders "with regard to navigation" (article 3).
3. The occupation tax did not exempt "the assistants", in other words the apprentices, of the director of commercial business and factories, unless they were children of the people who worked for the company or apprentices who had not finished the third year of their apprenticeship. Also, exempted from the tax the were servants of the factory whose wages did not exceed twenty drachmas per month. To be "an assistant", one was required to have a special license which cost one fourth of the tax that the director paid for the company. This was paid by "the assistant". In contrast, the helpers did not need a special license and the taxes were paid by the director (article 4).
4. The newly established state, also, provided for the taxation of occupations, which were not included in the lists published in the Government Newspaper, by entrusting the solution of the matter to the economic delegate. He, according to the legislator, would impose the proper tax "in proportion to similar professions" after having informed and received the permission of the economic secretary of

- the Region about the amount of the tax which would be imposed on each of the occupations (article 5).
5. The law allowed the practice of more than one professions at a time as long as they were similar and taxes were paid on the main occupation (article 10). Also the law provided that, in the event the business expanded bringing about a change in its scope or site, the tax would be adjusted accordingly (article 7).
 6. The aforementioned taxes also had to be paid by foreigners, while according to the article 8 of the law "to help the newly established businesses it is left to the employees to pay the tax for the first three months".
 7. The task of compiling the tax registers was given to the economic delegate who, aided by the Mayor, the Chairman of the Town Council and three of the most "honorable" representatives of each guild⁶, would go on with the compilation of registers for each municipality (city, suburb or village) separately (article 9), which would be posted at the municipal office for the tax payers to see. In case of absence or failure of the guild representatives to come to an agreement, the economic delegate would draw up the register and had the responsibility of noting the differing opinions of the representatives and informing the examining committee, who made the final decision (article 10).
 8. Article 12 refers to the objections, which could be filed by citizens to the Administrative authorities within twelve days of the posting of the Tax Register. After this time period, objections could be filed concerning occupations not listed in the register. The time limit, which was set in the article above, applied only if the objection concerned an unjust taxation. However, if it concerned a total absence of taxation, the objection was not valid.
 9. The Examining Committee reviewed the Tax Register and any objections filed by the citizens. This committee consisted of the Governor, the Mayor and the Chairman of the Town Council. This body could not make any decisions about the objections without first hearing contradictory opinions of the economic delegate, which had to be of a legal and not an expedient nature. The delegate had

the responsibility of informing dependent on the situation the Secretary of Economics (article 13). When the examination was complete, the Governor deemed the tax register as "enforceable" and handed it over to the economic delegate (article 15) who made it known to the Secretary of Economics of the region, The Administrative Treasurer and the Mayor in charge (article 16).

10. Based on the registers approved by the Committee, the economic delegate prepared the written licenses for each of the citizens separately and published them, in the name of the Mayor, for one whole year (article 17). The collection of the taxes was assigned to the government Tax Collectors. Upon the collection of the taxes for the first three months⁷, these government Tax Collectors gave the licenses to the citizens and placed the money in the Administrative Treasury, having given first one fifth of the amount to the municipality, according to article 21 given the fact that all the expenses for the collection of taxes, including the pursuing of delinquent tax payers, were charged to the Municipal Treasury. Ten percent of the one fifth given to the municipality was spent on the area schools, according to the above mentioned article. Articles 22 to 25 declared that the administrative and the economic officials were responsible for the precise drawing up of the registers. Article 25 declared that the law should be enforced immediately in the present year. Article 27 assigned the administrative responsibilities of the law to the Secretaries of Economics and the Interior.

3. Research Data

1. Based on the aforementioned taxation law, occupations fell under two major categories: a) those who were taxed independent of the location of the work and were charged from 6 to 375 drachmas annual tax (see table 3) and b) those which were taxed according to the population of the area where the work was done (see table 2).

According to the law, the country was divided into four population

categories: a) areas with population over 5,000, b) areas with population from 3,000 to 5,000, c) areas with population from 1,000 to 3,000 and d) areas with population up to 1,000.

The professions taxed according to the area population were divided into seven categories. Most of the professions (75) were ranked in the seventh category which was taxed from 4–10 drachmas annually. In the sixth category 34 occupations were ranked taxed from 6–12 drachmas annually. In the fifth category 170 occupations were found with annual tax of 10–20 drachmas. The fourth category listed 23 occupations with annual tax from 15–30 drachmas. The third category 4 occupations with an annual tax of 20–40 drachmas. The second 7 occupations with an annual tax of 25–50 drachmas and finally the first and highest category five occupations with taxes of 40–75 drachmas annually.

According to the above mentioned, law makers seemed to assume that the lowest income of tradesmen in central areas under 1,000 residents, was half the income of the tradesmen of areas with over 5,000 residents. So the taxes of the areas with lower population were increased by approximately 20%–30% in those areas with denser populations. A proportionally smaller taxation was placed on only the seventh category when the work occurred in areas with up to 1,000 residents. The increase in taxation from category to category ranged from 20% to 66%. The first category was increased in relation to the second from 50%–66% while its taxation was 8 to 10 times greater in relation to the last category.

An any rate, the heaviest taxation category which paid 75 drachmas, at the most, was taxed more lightly than the first eight occupations on the table showing, occupational taxation independent of population. The heaviest occupational tax was on the profession of banker which was taxed 375 drachmas annually.

Therefore, if we assume that the taxation was the basis and most precise indication of income in the period we are studying, the ranking of the people in these professions according to socioeconomic class, should be in accordance with their taxation ranking. For more details see table I.

Table 1*Distribution of Taxes according to the size of the population*

	Over 5,000 residents	From 3,000 – 5,000 residents	From 1,000 – 3,000 residents	Up to 1,000 residents
1st category	75	60	50	40
2nd category	50	40	30	25
3rd category	40	30	25	20
4th category	30	25	20	15
5th category	20	15	12	10
6th category	12	10	8	6
7th category	10	8	6	4

*Source: Government Newspaper, issue 38, November 29th 1837***Table 2***Invoice No. 1 of the annual occupation tax by category and population (from 5,000 – 1,000 residents)*

1st category from 40-75 drachmas: Architects (or building contractors), lawyer, peddler of household appliances with a shop, peddler of clothing, medicine merchant.

2nd category from 25-50 drachmas: coffee house with billiards, sellers of wine by the oka (1278 grams), hotel owners, retail grocers, peddler of cotton and silk material with a workshop, peddler of beauty products, peddler of sewing items.

3rd category from 20-40 drachmas: doctors, peddler of raw and spun cotton, silk and wool, peddlers of retail leathers and skins, porcelain sellers with workshop or shop.

4th category from 15-30 drachmas: diamond seller, perfume seller, paint seller, booksellers with workshop, furrier, town crier, confectioner, oil seller with workshop, different types of retailers,

owner of public baths, vinegar seller with shop, iron peddler, sellers of retail iron and metal, seller of glass and stoneclay urns, wood seller without shop, carpenter without shop or lumberpile, soap seller and incense and candle seller, retail tobacco seller, tavern – owner, printer, shoemaker, jeweller, baker.

5th category from 10-20 drachmas: flour merchant selling flour in small amounts, cart driver, tailor of furs, shade maker, rose flavoured liquor distiller, butcher with slaughter house, artificial flower seller, retail thread seller, shade seller, rose flavored liquor merchant, modern clothes merchant, incense seller, saddle seller, soap seller and incense and candle seller, seller of meat, lard and fat, raki merchant⁸ in retail, surgeon.

6th category from 6-12 drachmas: Horse driver, cart builder, barrel maker, needle maker, saddle bag maker⁹, coal and firewood merchant, weigher, manufacturer of rheniums, coffee house without billiards, clay oven builder, caulker, candle seller, candle maker, greengrocer, cook, estate agent, blacksmith, barber, shipbuilder, carpenter, peddler of old clothes, eyeglass seller, retail seller of wadding made out of flax and hemp, designer of household appliances, cap and fez maker, rope maker, cartmaker, foreman, tinsmith, coppersmith, weaver of material out of gold thread, gilder and silver plater, baker without shop.

7th category from 4-10 drachmas: knife and scissor sharpener, retail salt seller, cart builder, asbestos seller, bookmaker, travelling tinkerer, plaster processor, fishmonger, farrier, nail maker, inn cleaner, metal worker, potash maker, strawshade maker, stockings weaver and seller, trough maker, cardboard box constructor, coal dealer, basket weaver, shoe stretcher, tin plater, comb maker, builder, locksmith, sifter, stone sculptor, lithographer, stone cutter, linen weaver, knife maker, print material weaver¹⁰, mender of copper urns, vinegar seller, maker of musical instruments, painter, quilt maker, seller of old books, pavement layer, well digger, retail greengrocer, scrap dealer, seller of wooden objects, seller of children's toys, pie and donut seller, clay urn seller, wild animals seller, raki seller, tailor without shop, resin tapper, saddle maker, broom man-

ufacturer¹¹, shoemaker, seal maker, shoe black, rope seller, room decorator, mattress maker, window maker, lathe worker, στουκαλάς¹², metal turner, clog maker, τζυμουγκτζής¹³, pot and pan mender, cotton material weaver, silk weaver, wool clothing maker, linen and cotton weaver, bread maker, copper smith (small objects), musical instrument cord maker, painter, maker of straw objects, clock maker.

Source: Government Newspaper, issue 38, 29th November 1837

Table 3

*Invoice No. 2 of the annual occupation tax by category
not considering population*

Banker 375, peddlers of miscellaneous goods in large quantities 150, diamond seller 100, perfume seller 100, seller of cotton in large quantities 100, wholesale wine seller 100, lumber dealer 100, lumber dealer with lumber pile 100 (for each additional pile within the area another of the amount of the tax), wholesale oil seller 75, commercial broker 75, wholesale yarn dealer 75, wholesale silk dealer 75, commission merchant 75, dealer of hats and other light material objects in large quantities 75, dealer of cotton material in large quantities 75, wholesale iron and metal dealer 60, wholesale flax dealer 60, wholesale flour seller 50, wholesale raki maker 50 (excluding those using products from their properties), wholesale tobacco leaf dealer 50, horse seller 50, wholesale peddler of leathers and skins 50, wholesale vinegar seller 40, wholesale potash dealer 40, livestock dealer (cattle and pigs) 40, animal feed dealer 30, ship building contractor 25, candle maker (all types) 25, wholesale coal dealer with shop 25, dealer 25, wholesale hemp and wadding dealer 25, wholesale vegetable dealer 25, τουτουντζής¹⁴ 25, plaster dealer 20, stone and slate dealer 20, brick and tile maker (for each kiln) 15, distiller of raki from potatoes 15, flour miller (for each grinding stone) 10, tanner 10, porcelain maker 10, maker of urns out of stone and clay 10, vinegar maker 10, maker of paint in colors 10, starch maker 10, potassium vitrate processor 10, weaver of cotton sheets 10 drachmas for the first unit of production (and for every additional unit 1/4 in addition), weaver of

silk sheets 10 drachmas for the first unit of production (and for every additional unit 1/4 in addition), weaver of linen sheets 10 drachmas for the first unit of production (and for every additional unit 1/4 in addition), weaver of clothes 10 drachmas for the first unit of production (and for every additional unit 1/4 in addition), weaver of sheets made out of linen – cotton 10 drachmas for the first unit of production (and for every additional unit 1/4 in addition), oil miller 10, acorn grinder for each grinding stone 10, dealer in African skins 10, sawdust grinder for each saw 10, lime kiln worker for each kiln 8, soot processor for each chimney 8, plaster miller 6.

Source: Government Newspaper, issue 38, November 29th 1837

2. The recognition of the lack of material regarding " the difference in salaries according to area as well as diversified social professional structures"¹⁵ during the period we are examining, led us to the investigation, after searching the files of the Public Record Office¹⁶, of the professions of the parents whose children attended the primary schools¹⁷.

Such an investigation will, on the one hand, reveal the professional categories (and socioeconomic classes) which attempt, through education, to better themselves socioeconomically (therefore showing the role of the education workings towards the expansion of the middle classes). On the other hand, the examination of the material from unpublished files will bring to light those professions and social classes which were the basis of the social structure during a period for which our information is very limited.

Besides, the generalized opinion that the school is a mirror of the local society in combination with the classless character of the schools of the period (which documents itself by the lack of a school system intended for "privileged" students¹⁸) allows us, to some extent, to form a rough picture of the professional activities of each area, from the archives.

The investigation, which was centered in the urban, semi – urban and rural areas of the islands and the mainland of Greece, results in the following:

In the rural and semi-urban areas of the southwest Cyclades (region of Milos¹⁹) which include the islands of Milos, Sifnos, Kimolos, Folegandros and Sikinos, the investigation showed, after examining 1,945 cases²⁰ for the period of 1833-1848, the participation of the following professional categories in the order they were recorded in the archives of the educational process: miller, proreas²¹, merchant, plough man, ship captain, builder, sailor, fisherman, coppersmith, governor, shepherd, officer, miner, landowner, foreman, farmer, worker, tailor, mayor, small businessman, harbor guard, customs inspector, butcher, cook, estate agent, doctor, priest, ship builder, judge, maker of leather items, ambassador, barrel maker, mineral processor, seller of cooked food or warm beverages, agent, process server, coffee merchant, teacher, secretary, baker, singer, painter, shoemaker, roof tile layer, builder, joiner, technician, contractor, caulker, chief warden, musician, health officer, tinder barrel maker²², barrel maker²³, miner, taxpayer (sic), blacksmith, servant, carpenter, sapper, mineral advisor, gardener.

From the above professions the following have the highest number of access to primary school education:

Sailor (249 cases), merchants (191), farmers (151), landowners (131), ship captains - second mates (128), proreas (81), workers (65), millers (63), cooks (48), fishermen (46), makers of leather items (38), shepherds (36). In the region of Thera, specifically in Imeroviglio, during 1838 we found the following professional categories: sailors (16 cases), ship captains (15), miller, boatswain, teacher, merchants (11), priest, second - mate, leather worker, jeweller, tobacco sellers (3), coffee house owners (2), ship builder, liquor store owner, bakers (2)²⁵.

From the document of 1838²⁶ the first information about the professional activities of the citizens of Ia of Thera came to light in the following 75 cases²⁷: ship captains (10), barrel makers (3), merchants (15), priest, sailors (33), jewellers (3), miller, foreman, property owners (2).

Except for the jewellers who were from Crete (2) and Chios, all of the residents came from the region including the builder who is mentioned particularly because members of this professional group usually travelled to find work.

In Amorgos in the year 1837 the following categories are found. A total of 86 cases were found after searching the school register of the

same year²⁸: landowners (27), farmers (15), tailors (4), priests (4), unemployed (2), millers (3), sailors (7), caulker, shoemakers (2), merchants (4), teacher, fisherman, shepherds (3), barrel makers (3).

Impressive was the large number of landowners in the register, which was much greater than that of the farmers. The question arises as to whether the title «landowner» had the same meaning then that it has today.

Most of the residents were from Amorgos except a few cases (two merchants from Crete and the caulker from Kastelorizo).

In Aggialea, a village in the region of Amorgos, during the year 1844 we find the following professional categories after studying a related document²⁹: priests (2), farmers (31), porter, potters (2), tanners (2), shepherds (5), ship captain, teacher, coppersmiths (3), sandal makers (5), workers (2), peddlers (2), landowner, flour miller.

In the same year in Amorgos after studying the records we find the following professional categories: landowners (6), furrier, farmers (33), sailors (17), sandalmakers (8), millers (5), merchants (6), tailors (3), mayor, teacher, gardeners (2), ship captains (4), priests (5), builder, workers (2), politician, shepherds (2), coppersmith, chemist (English)³⁰.

In Ios during the year 1837, after studying 108 cases³¹, we find the following social – professional categories: magistrate, farmers (24), merchants (11), jeweller, landowners (11), policeman, shoemaker, fishermen (3), millers (3), carpenters (3), sailors (18), ironsmith, health office guard, ship captains (3), health officer, coppersmith, shipbuilder, tailors (6), builders (4), barrel makers (2), musician. As to where they were from, we find the largest percentage were natives, except one case who was from Kidonies, three from Kasos and two from Crete.

In Ios during the year 1838 we have the following situation: farmers (23), builders (5), merchants (17), landowners (7), fishermen (4), jewellers (3), magistrate, millers (5), ship captains (5), shoemakers (4), coppersmiths (2), tailors (2), doctor, teacher, ship builders (2), health officer, barrel makers (3), shepherd, carpenter³².

In the same island, the professions of the fathers whose daughters attended primary school are : policeman, farmers (2), sailors (2), merchant, landowners (4), ship captain, carpenter, health officer³³.

In the village Korthio of Andros³⁴ during the years 1837-1838, we find the following professions: farmers (8), landowners (10), land merc-

hant, priest, teacher, shoemakers (2), plasterer, builder, ship captains(2), sailor, carpenter, fisherman.

In the village Gavrio of Andros during the years 1837-1838: farmers (29), customs worker, coffee house owners (2), merchants (2), sailor, miller³⁵.

In Paros³⁶ during 1838 from a list of A students we find the following professions: coffee house owner, farmers (6), fishermen (2) merchants (4), landowners (3), miller, sailors (2), tailor. All were from Paros except for 2 merchants who were from Crete and Cefalonia³⁷.

In the area of Marpisi during 1838 from the list of A students we find: coppersmith, landowners (4), farmers (3), workers (6), merchants (4), employee, priest, teacher³⁸.

In 175 cases we find the following professional activities of parents in the city of Tinos³⁹ during that period which covered the great needs of the local society: leather worker, foreman, merchant, messenger, guard, doctor, ship owner, porter, wine seller, butcher, clock maker, quilt maker, technician, musician, teacher, sailor, priest, fisherman, barber, cook, customs officer, jeweller, coffee house owner. In contrast to the other professional categories, the farmers were a majority⁴⁰.

In the region Sosthenia on the island of Tinos during 1838, we find the following professional categories: landowners (7), merchants (11), priest (eastern dogma), leather makers (18), cooks (6), farmers (33), mayor, teacher, craftsmen (5), tailors (3), carpenters (6), butchers (3), wine seller, millers (5), foreman, rug makers (2)⁴¹.

As to where they were from, we note that the majority of the residents are natives except a few cases who were from Chios, Sparta, Peloponnese, Kidonies, Smyrna, Epirus, Crete and Karistos.

During 1839 we find in Mykonos the following professions which show the economic activities of the residents (also mentioning the areas they came from so that better conclusions could be drawn): Mykonos: barrel makers (2), sailors (25), merchants (11), politician, coffee house owner, ship builder, health officer, cooper (2), carpenter, barbers (2), sandal maker, fisherman, tailor, vice ambassador. Chios: gardeners (2). Peloponnese: guards (2). Limnos: baker. Kidonies: sailor. Cefalonia: merchant⁴².

In Kithvos⁴³ during 1839 we note the existence of the following pro-

fessional categories: sandal makers (3), sailors (8), priests (4), farmers (12), landowners (11), millers (4), quilt makers (2), administrative employee, teacher, merchants (4), peddlers (3), builders (6), ship captains (2), jailor, court employee, customs employee, workers (2), health office guard, process server, exemptee from military service (sic), carpenter. The list also mentions the residential areas: St. Nicholas, Metamorfofi, Prodromos, Theologos, Anemomelos, Katholikon, Saint Trias, Chrisotomos⁴⁴. Another source for the same year gives the following picture: merchants (38), farmers (71), joiner, makers of leather goods (2), barber, mule drivers (4), politician, messengers (3), pasta maker, butchers (2), tinsmiths (2), builders (10), landowners (7), jewellers (2), ship captains (3), wholesale merchant, millers (10), cook, coppersmiths (3), vicars (2), valets (2), sailors (3), painter, magistrate office secretary, cannon makers (2), sandal makers (5), fisherman, tailors (2), town council members (2), magistrate, teacher, guard, barrel maker, coffee house owner, surgeon⁴⁵.

I, also, chose to show the professional categories which have access to education in the city of Ermoupolis (region of Syros⁴⁶) which, because of its fast urban growth and increase in population and because it was an asylum for refugees, developed into an important communication and commercial center for the eastern Mediterranean. It is interesting to study the professional categories of parents whose daughters attended private schools⁴⁷ in order to develop a general picture of the social mobility of those professions, as it is shown in the special case in Ermoupoli during 1839: merchant, customs officer, butcher, tinsmith, caulker, guard, chief guard, ship captain - second mate, estate agent, grocer, sailor, baker, flour miller, wheat seller, town crier, seller of salted (preserved) goods, jeweller, tailor, builder, chief builder, quilt maker, silk weaver, wine merchant, distiller of sweet liquor, silk weaver, cook, porter, musician, secretary, fisherman, town crier, carpenter, barrel maker.

The professions of merchant, builder – chief builder and ship captain – second mate were the greatest in number and were followed by the baker, sailor, ect⁴⁸. The access of the females to the private education sector was not independent of their socioeconomic status. On the contrary, during the same year (1839), after searching the public education files, it was found that there was access to the school by daughters of par-

ents in professions which had lower income: baker, gardener, sailors (7), estate agent, iron smith, painters (5), makers of leather goods (7), merchants (44), hotel owner, porters (10), unknown profession (17), pasta maker, guard, tailor, lawyer, builder, employee, guitar player, butcher, school headmaster, carpenter, owner of silk factory⁴⁹, liquor sellers (5), town crier, carpenters (11), painter, foremen (12), ship captain, fisherman, market inspector, barrel maker, furrier, secretary, veteran, worker, cashier, ambassador, doctor, priest, coffee house owner, miller, heavy material dealer⁵⁰.

The research of the private school for men⁵¹ in Ermoupoli, showed, as expected, a larger variety of professional categories:

Merchants (58), porters (10), sailors (17), lawyers (7), judge, harbour master, tailors (8), peddlers (8), painter, liquor sellers (8), dealers (5), farmer, fishermen (5), captain of gendarmerie, policeman, guards (6), owners of coffee houses (6), wine seller, makers of leather items (9), barber, carpenters (12), lumberman, tanner, jeweller, wheat weigher, shoemaker, servant, employee, health officer, foremen (7), ship captain, land owners (8), butcher, painters (5), gardener, town crier, tobacco seller, ship builder, estate agents (5), cooks (5), doctor, architect, coal merchant, bakers (8), weaver, leader (sic), sugar merchant, coppersmith, clerks (7), customs officer, school headmaster, iron smith, weigher.

It is worth noting the small difference in the picture of the professional activities of the parents which was presented in the public school for men in Ermoupolis⁵²: tailors (16), carpenters – lumbermen (28), merchants (62), priests (5), porters (17), sailors (26), lawyers (7), makers of leather items (17), foremen (9), harbour master, knife maker, peddlers (17), clock maker, teacher, barber, painter, butcher, liquor sellers (7), dealers (7), farmer, land owner, estate agents (12), guards (6), lumbermen (5), health officer, tanner, bakers (9), town crier, jewellers (5), scribes (7), ship captains (7), ship builder, wheat weigher, cooks (5), coppersmith, judge, leader, coal dealer, weaver, tobacco seller, owners of coffee houses (5), collector, sugar seller, employee, weigher, servant, Russian ambassador, doctor, gardener, fisherman, guard, fresh food seller⁵³.

In the region of Lakonia⁵⁴, the research of unpublished sources⁵⁵ showed the participation of the following professions in the primary school education in a total of 166 cases during 1840: a) miller, cart driver, live

stock slaughterer, porter, farmer, painter, sailor, fisherman, shoemaker, cartmaker, carpenter, military officer, priest, tailor, ironsmith, shepherd, rope maker, policeman, with participation of 58%. b) politician, land owner, merchant, colonel, mayor, doctor, with participation of 17%. At any rate, the fact that there was a total absence of girls in the specific region in the primary school education was surprising.

Finally for the region of Achaia and Ilia⁵⁶ after studying the information from unpublished sources⁵⁷ we present a table which shows the professions of the parents whose children attended school in Patra, private and public, male and female during the research period.

In the case of Patra – and elsewhere – we give some very important information⁵⁸ on behalf of the public officials according to which the students who attended the school units belonged to families of the «lowest class» or «the most menial⁵⁹».

Table 4

Social – Professional categories in the regions of A

Location	Year	Total cases	Top ⁶⁰ adm. ex.	Top ⁶¹ acad prof	Lib ⁶² Prof	mid ⁶³ Adm. Emp	Low ⁶⁴ adm. Emp	Land owner	Farmer	Man ⁶⁵ Lab.	Cr. ⁶⁶
Patra	1836										
Public school		229	8	3	37	2	9	12	12	12	95
Patra	1847										
Private school		107	1	-	6	7	2	30	19	2	23
Patra	1847										
Private school		71	-	-	8	5	2	14	5	3	31
Patra	1847										
Girls school		144	1	-	11	3	-	34	6	5	31
Kalavrita	1838										
Public school		27	-	1	5	1	6	5	1	3	3
Egion	1841										
Public school		28	-	-	3	-	2	12	6	1	1

Source : National Record office (1990, locker 125, File 4)

In addition, after reading unpublished hand written material regarding the region of Messinia, i realised that the lists of the teachers and administrative authorities mentioned as profession the parasitic activities of a beggar and the profession specialty of the doctor qualified through experience only (Primary school of the municipality of Pamissos, Mesinias 1836).

Finally, we note that a small number of professional activities in the particular chronological framework during which the research took place were not found on the lists of the "occupation law" which means that the government either was unaware of the existence of those professions or did not accept them.

IV. Conclusions

From the preceding analysis, which is a result of our research in the primary resources and of the constant study of the relevant with the professional activity statutory framework, we have the following:

1. After lengthy investigation of the Public Records, we tried to give a rough picture of the professional categories, which built the social structure of certain areas of the newly formed Greek State. The picture of course, for the aforementioned reasons, is not complete. We also found that the lower taxed professional categories –and obviously the economically weaker – had access to primary and in most cases public education.
2. It is clear from the complete study of the subject that the majority of the professions were classified in the low taxation categories.
3. If we assume that the stronger economic classes had the ability to be taxed less in relation to the weaker economic classes, then we can, to some degree, conclude that the taxation analogy of table 1 shows a minimal difference between their income and the income of the lower classes which are taxed under the same law.
4. The law maker presumed that the income in the areas of up to 1,000

residents was 50% lower than the income of residents in areas with more than 5,000 residents and taxed them differently⁶⁷.

Therefore, we can surmise that a basic variability of the urbanization of the population – at least for the professions that are included in the tax list – is the difference in income, since in the larger cities the members of professions had a greater tax paying ability.

Abstract

SAKKIS A. DIMITRIS: *The Professional Categories and Social Structure of the free Greek State*

This study which is presented in the framework of a larger research project has as its goal the presentation of the social – professional categories which made up the social structure of the Greek State after its liberation. The main professional activities and the taxation of the members of the professions is ascertained by the "occupation tax" law, from which the first signs Otho's economic policy are demonstrated.

We discovered that the majority of the professions were ranked in categories with low taxation. These low tax categories – which were obviously economically weaker – had access to the primary and mainly public education and were interested in the education of their children at least in the areas that we studied.

We also assumed that the resultant difference in income between the urban and non urban areas was a basic variable for the oncoming urbanization of the population.

NOTES

- * This title is in the context of our larger research regarding the categories of professions and the social structure of the free Greek State and is based on the following two points a) the presentation and commentary on the law covering "occupation taxation" which gives us the opportunity to increase our knowledge about the professions in the newly established Greek State, the taxation of the professions, and also the first signs of the economic and savings schedule of the Greek kingdom. b) The presentation of the first professional activities after the liberation of the islands and mainland of Greece, which were taken from the files of the secretaries of Religion and Public Education as a part of our research of the Public Record Office with two goals: on the one hand to learn about the professional activities that were the basis of the social structure of the local communities in a period about which our information is limited and on the other hand to point out the professional categories which attempted through the educational system to improve their socioeconomic status.
1. Svoronos N.G., (1985, page 78). Generally on the economic situation before 1821 until 1835 see Kremmidas V., (1999, pages 13-43).
Generally on the taxation, social classes and the policy of the Greek State since 1833 see Dertilis G.V., (1993, mainly on pages 23-29, 33-40, 52-55). Also, Petropulos J. A. (1968).
 2. Houmanidis L.Th., (1968, pages 148-160 and mainly 151).
 3. Dertilis G.V., (1993, pages 49-50).
 4. Law "On the occupation taxes» (Government Newspaper, issue 38, 29 November 1837), pages 154-163.
 5. The law according to the opinion of professor G. Dertilis had equalizing characteristics, because there was a very small difference on the tax levied on each profession (Dertilis G.V.,1993, page 55).
 6. On the function of the trade unions in another time and space framework see Agelomati-Tsougaraki El., (1990, pages 255-332).
 7. According to the law: «the occupation taxes were paid every three months. Each three month period is considered indivisible, and whoever starts working has to pay taxes from the beginning of the period, whoever stops working has to pay taxes until the end of the period. The three month periods start on April 1st, July 1st and October 1st». (Government Newspaper, issue 38, article 20).

8. A person who sells raki.
9. Probably a maker of saddle bags. It comes from the Turkish word mutaf = weaver (see Kalantzakos A., 1994).
10. Maker or merchant of printed materials (see Vogiatzoglou V.H., 1992).
11. He who binds brooms.
12. Potter (anagram).
13. Unknown word.
14. A person who deals in tobacco (see Vogiatzoglou V.H., 1992).
15. Tsoukalas K., (1987, page 407).
16. Public Records. Otho's Record, Secretary of Religion and Education. Section B. Education (1990).
17. The profession of the Father is secured from the lists that the teachers and the municipal authorities sent to the secretary of Religion and Education.
18. Tsoukalas K., (1987, pages 508-509).
19. Royal Decree «On the division of the Kingdom and its administration» (Government Newspaper, issue 12, article 12, 5).
20. Sakkis D.A., (1996, pages 88-89). Also, see Public Record Office (1990: a) Locker 155, File 4, b) Locker 156, File 1, c) Locker 163, File 14, d) Locker 186, File 1, e) Locker 152, File 7, f) Locker 185, File 10, g) Locker 208, File 4, h) Locker 120, File 7).
21. Pilot who leads the ship into the harbour. A profession which is found in Milos (see Sakkis D., 1997 pages 32,35,36,93,103,118).
22. A person who builds barrels out of tinder for the use of storing wine.
23. A person who works with barrels (see Kriaras E., 1995).
24. Royal Decree «On the division of the Kingdom and its administration» (Government Newspaper, issue 12, article 12, 6). The region included the islands of Thira, Ios, Anafi and Amorgos.
25. Public Record Office (1990, Locker 146, File 1).
26. Public Record Office (1990, Locker 155, File 4).
27. The cases were numbered regardless of whether the profession was listed by the authorities.
28. Public Record Office (1990, Locker 155, File 4).
29. Public Record Office (1990, Locker 115, File 1).
30. Public Record Office (1990, Locker 117, File 1).
31. Public Record Office (1990, Locker 155, File 4).
32. Public Record Office (1990, Locker 148, File 8).
33. Public Record Office (1990, Locker 155, File 4).
34. Royal Decree «On the division of the Kingdom and its administration» (Government Newspaper, issue 12, article 12, 6). The region takes its name from the island.
35. Public Record Office (1990, Locker 155, File 4).
36. Royal Decree «On the division of the Kingdom and its administration» (Government Newspaper, issue 12, article 12, 7). In the region are also included the islands of Naxos and Antiparos.

37. Public Record Office (1990, Locker 155, File 4).
38. Public Record Office (1990, Locker 155, File 4).
39. Royal Decree «On the division of the Kingdom and its administration» (Government Newspaper, issue 12, article 12, 2). In the region of Tinos the islands of Mykonos and Dilos are also included.
40. Public Record Office (1990, Locker 155, File 4).
41. Rug maker (tapis = rug).
42. Public Record Office (1990, Locker 155, file 4).
43. Royal Decree «On the division of the Kingdom and its administration» (Government Newspaper, issue 12, article 12,4). In the region are also included the islands of Kithnos, Kea, Serifos.
44. Public Record Office (1990, Locker 155, File 2).
45. Public Record Office (1990, Locker 155, File 4).
46. Royal Decree «On the division of the Kingdom and its administration» (Government Newspaper, issue 12, article 12, 3). Ermoupoli was the capital of the province of Cyclades.
47. On the private education in Ermoupolis see Sakkis D.A., (1997, pages 173-187).
48. Sakkis D.A., (1997, pages 177-178). Also, Public Record Office (1990, a) Locker 155, File3, b) Locker 155, File 4, c) Locker 156, File 1).
49. Owner of factory which processed silk (see Vogiatzoglou V.H., 1992).
50. Someone who manufactured and sold heavy material (see Vogiatzoglou V.H., 1992).
51. Sakkis D.A., (1997, pages 184-187).
52. Sakkis D.A., (1997, pages 191-193).
53. Seller of fresh food and especially fish.
54. Royal Decree «On the division of the Kingdom and its administration» (Government Newspaper, issue 12, article 7).
55. Public Record Office (1990, Locker 158, File 2).
56. Royal Decree «On the division of the Kingdom and its administration» (Government Newspaper, issue 12, article 4). The law included the regions of Aigialia, Kinethi (Kalavrita), Patra, Iliia (Patra is the capital of the region).
57. National Record Office (1990, Locker 125, File 4).
58. On the importance of the testimony see Asdrahas Sp., (1983, page 186).
59. National Record Office (1990 , Locker 125, File 4).
60. Top administrative executives: Politician, captain of gendarmerie, mayor, magistrate.
61. Top academic professions: Surgeon, doctor, notary, chemist.
62. Liberal professions: Merchant, land dealer, contractor, foreman, estate agent, hotel owner, pawnbroker.
63. Middle administrative employees: priest, customs officer, ranger, sergeant, policeman.
64. Low administrative employees: military officer, keeper of keys, postman, process server, collector, advocate, field guard.

-
65. ploughman, shepherd, digger, worker, mule – driver, valet ,servant, day worker, painter, heavy labor worker.
 66. Craftsmen-Shopowners: Blacksmith, ironsmith, baker, wine distiller, seller of fresh food and vegetables, sandal maker, tanner, silk weaver, tailor, carpenter, plasterer, miller, jeweller, saddle maker, town crier, builder, legging maker, butcher, surgeon, leather processor, sailor, tobacco seller, gun maker, barrel maker, barber, wrestler, cook, asbestos maker, roof tile layer, wine seller, liquor distiller, rope maker, quilt maker, artist, stamp maker, wire maker, maker of skaltsouni (a sweet), food seller, guitar player, weaver, builder, tobacco seller, barber, bucket maker, coffee house owner, shoemaker, cloak maker, joiner, fishmonger, maker of leather items, lumberjack, coppersmith.
 67. There is a possibility that the difference in taxation between the center and the outskirts was a policy aimed at supporting the outskirts areas, this however is not made clear from any source.

SOURCES - BIBLIOGRAPHY

I. Archives

Public Record Office. Otho's File, Secretary of Religion and Education. Section B (Education). [Library of the Public Record Office (1990), (Administration N. Karapidakis), Public Records – Archive Number 17 (June 1989- March 1990), Athens].

1. Locker 155, File 4
2. Locker 156, File 1
3. Locker 163, File 14
4. Locker 186, File 1
5. Locker 152, File 7
6. Locker 185, File 10
7. Locker 208, File 4
8. Locker 120, File 7
9. Locker 115, File 1
10. Locker 117, File 1
11. Locker 148, File 8
12. Locker 155, File 2
13. Locker 155, File 3
14. Locker 158, File 2

II. Laws – Royal Decree

Royal Decree «On the division of the Kingdom and its administration», (Government Newspaper, issue 12, 3/15 April 1833).

Law «On the occupation taxes» (Government Newspaper, issue 38, November 29th 1837).

III. Bibliography

- Agelomati-Tsougaraki El. (1990), "Contribution to the history of the economic, social and educational life in Larissa during the Turkish domination", *Medieval and Modern Greek*, volume 3rd, pages 255- 332. (In greek).
- Asdrahas Sp. I. (1983), *Issues of history*, Athens: editions Themelio. (In greek).
- Dertilis G.V. (1993), *Ineffectual or effective; Taxes and Authority in the Modern Greek State*, Athens: editions Alexadria. (In greek).
- Houmanidis L.Th. (1990), *Economic History of Greece (in Greek)*, Vol (I-II), Athens: editions Papazisis. (In greek).
- Kalantzakos A. (1994), *Names-Surnames-Nicknames*, Athens: editions Eleftheri skepsis. (In greek).
- Kiochos P. (1991), *Employment transition of a generatia A tribute to professor E.A. Georgantopoulos university of pireaus pp. 322-328.*
- Kremmidas V. (1999), "The Trade and Navigation 1775-1835", *Introduction to the Modern Greek Economic History (18th-20th century)*, pages 13- 43, Athens, editor G.Dardanos. (In greek).
- Kriaras E. (1995), *Dictionary of the contemporary Modern Greek*, Athens. (In greek).
- Petropulos J. A. (1968), *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843*, New Jersey: Princeton University Press.
- Sakkis. D. A. (1996), "Socioprofessional structures and education in the South-West Cyclades during the first years of Independence", *Pedagogical review*, volume 23rd, pages 61- 96. (In greek).
- Sakkis. D. A. (1997), "Socioeconomic and cultural approaches in Modern Greek History. The islands of the Aegean in the newly established Greek State", *Mnemosini*, volume 13th, pages 143- 198. (In greek).
- Sakkis D. (1997), *The education in the southwest Cyclades during the 1st period of Otho's rule (1833- 1843)*, Athens: editions Association for the spreading of Useful Books. (In greek).

- Tsoukalas K. (1987), *Dependence and reproduction, the social role of the educational mechanisms in Greece (1830- 1922)*, edition 5th, Athens: editions Themelio. (In greek).
- Vogiatzoglou V. H. (1992), *Surnames of Asia Minor: Turkish and Turkogenic surnames in Greece*, Athens: editions Filippoti. (In greek).